

Всеукраїнське координаційне бюро ЮНЕСКО
«Освіта дорослих України» (Київ, Україна)
Національна академія наук України
Київський університет права (Київ, Україна)
Національний музей Тараса Шевченка (Київ, Україна)
Шевченківський національний заповідник (Канів, Україна)
Літературно-меморіальний музей-квартира П.Г. Тичини (Київ, Україна)
Товариство з обмеженою відповідальністю
«Юридична фірма «Городисський та Партнери»
(Київ, Україна)

Матеріали

I (XXI) Міжнародного наукового семінару «РОЛІТ в історії української культури»

12 грудня 2021 року

*Під загальною редакцією Т.М. Лебединської,
кандидата філософських наук, професора,
члена Національної спілки письменників України*

**Київ
2021**

Матеріали I (XXI) Міжнародного наукового семінару «**РОЛІТ в історії української культури**», 12 грудня 2021 року / Під загальною редакцією Т.М. Лебединської. – Київ-Ніжин: ПП Лисенко М.М., 2021. – 384 с.

Редакційна колегія: **С.І. Болтівець**, доктор психологічних наук, професор, завідувач Відділу розвитку молодіжної політики Державного інституту сімейної та молодіжної політики Міністерства молоді та спорту України (Україна); **М.А. Бочаров**, директор Товариства з обмеженою відповідальністю «Юридична фірма «Городисський та Партнери» (Україна); **С.А. Брижицька**, кандидат історичних наук, заступник генерального директора з наукової роботи Шевченківського національного заповідника (Україна); **Т.І. Конончук**, кандидат філологічних наук, завідувач і професор кафедри української філології та суспільних наук Академії адвокатури України, член Національної спілки письменників України, лауреат Всеукраїнського культурно-наукового фонду Тараса Шевченка «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля»; **В.П. Леонов**, доктор педагогічних наук, професор, почесний академік АН ВШ України, науковий керівник Бібліотеки РАН (Росія); **Л.І. Ромащенко**, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Україна); **В.О. Сидоренко**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя (Україна); **Т.В. Цимбал**, доктор філософських наук, академік НАВО, професор кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет» (Україна); **О.В. Черв'якова**, доктор наук з державного управління, професор, проректор з наукової роботи Київського університету права НАН України (Україна)

Думка авторів може не співпадати з думкою редакторів. За достовірність фактів, цитат, власних імен, посилань на літературні джерела та інших відомостей відповідають автори публікацій.

Щиру подяку за допомогу в організації та проведенні I (XXI) Міжнародного наукового семінару «**РОЛІТ в історії української культури**» висловлюємо співробітникам Літературно-меморіального музею-квартири П.Г. Тичини; А.М. Цветковій, голові Бердичівської міської організації Профспілки працівників освіти і науки, члену Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України; Надії Казиміри; Юрію Дзюбі (Канада), підприємцю І. Й. Микитченко (Україна).

Відповідальний за випуск – А.В. Стадник.

Видання відбувається при фінансовій підтримці Товариства з обмеженою відповідальністю «Юридична фірма «Городисський та Партнери» (Україна)

© Лебединська Т.М., 2021

© ПП Лисенко М.М., 2021

ЗМІСТ

Вітання учасникам семінару	8
Наумова Н.Г. «У Києві, де вгору гнеться вулиця...». (Будинок РОЛПТ)	12
Цимбал Т.В. Інтелектуальна аура РОЛПТу.....	19
Болгівець С.І., Жуляєв В.М., Галушко О.В. Художня література РОЛПТу у формуванні цінностей правової культури молодшої людини	29
Конончук Т.І. Борис Антоненко-Давидович: доля і творчість у контексті доби	35
Ганжа А.Ю. Мешканці РОЛПТу в сучасній українській документалістиці: мовні портрети.....	45
Панчук М.В. Тарнопольська О.В. Микола Платонович Бажан – Людина енциклопедичних знань	58
Онопрієнко Ю.І., Вакульчук А.Р. Павло Тичина – мешканець двох квартир у РОЛПТі	68
Недайборщ Т.А., Панчук М.В. Михайло Стельмах – «Співець краси і слави рідної землі»	77
Петренко Ю.С. Михайло Стельмах та відображення Голодомору в його творчості.....	84
Холоша Т.О. Забуті імена української літератури: Натан Рибак – мешканець РОЛПТу.....	95
Пучков А.О. Будинок РОЛПТ, комедіограф Олександр Корнейчук і його передвоєнні п'єси	102

Лебединський І.Л. Вереснева Осінь М. Шпака (економіко-математичний досвід Миколи Шпака: до 80-річчя з дня загибелі).....	108
Лебединський І.Л. «Не спорьте, а вычисляйте»: трудовые графики как метод измерения и соизмерения поэтического труда В. Сосюры.....	114
Чорновіл В.М. Поет-борець (до 20-ти річчя з дня смерті Миколи Шпака).....	119
Глоба Л.Г «Малишківські каштани»	131
Каров О.М. Лев Толстой в творчестве и переводах А. Кундзича	139
Кудіна В.В. «...Можна було б більше, краще...»: грані літературної творчості Марії Пригари	144
Бойко Н.П. Поетична та прозова спадщина Марії Пригари – неоціненне надбання української дитячої літератури»	157
Панчук М.В., Цветкова А.М., Красько М.О. Микола Шпак: «Ти будеш жити поміж нас».....	167
Красько М.О., Цветкова А.В. Зіновій Толкачов: «З пензлем на фронті і в тилу».....	176
Чуйко Т.П. РОЛІТ: образи мешканців будинку в портретній галереї Зіновія Толкачова	185
Ромашенко Л.І. Відомі мешканці РОЛІТу у спогадах Тетяни Лебединської.....	195
Скавронський П.С. Матвій Гарцман та його талановиті нащадки	202

Шпаківський М.І.	
Стародавній рід Шпаковичів-Шпаківських.....	210
Лебединська Т.М.	
К истории семейной хроники рода Шпаковских (до 200-річчя з дня народження О.І. Шпаковского)	214
Чемерис В.Л.	
Вдома із сорок другого... ..	219
Лебединський І.Л.	
Забытые страницы рода Лебединских	223
Братанюк В.І.	
«Свет неистощимый образов моих».....	246
Шиленко Ю.А.	
Євген Кирилюк – перший директор Київського музею Тараса Шевченка, мешканець будинку РОЛІТ (до 120-річчя від дня народження)	258
Брижицька С.А.	
Лауреати Шевченківської премії з будинку РОЛІТ «Тарасова гора» (за матеріалами фондів Шевченківського національного заповідника)	263
Бенедюк О.С., Панчук І.С.	
Геній українського симфонізму та музики ХХ століття	278
Ривкіна Г.А.	
Давид Гофштейн – поет, перекладач, громадський діяч.....	288
Покурар К.Е.	
Видатні митці з Житомирщини – мешканці РОЛІТу	292
Сидоренко В.О.	
Письменники РОЛІТу в «Літературному журналі»	299
Відомості про авторів	304
Додатки	309

*Без минулого
Жела майбутнього*

М. Рильський

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК

вул. Шевченка, 102, м. Канів, Черкаська обл., 19003, тел/факс: (04736) 32368.

e-mail: tarasovagora@ukr.net, web-site: <http://shevchenko-museum.com.ua/>

ВИСОКОДОСТОЙНІ УЧАСНИКИ І ГОСТІ! ДОГОРІ ДРУЗИ!

Від науковців Шевченківського національного заповідника щиро вітаю Вас на I (XXI) Міжнародному науковому семінарі «РОЛІТ в історії української культури».

Науковий захід, організований Тетяною Миколаївною Лебединською, відомим вченим, кандидатом філософських наук, професором, членом Національної спілки письменників України має історичне значення, адже повертає в орбіту сучасної української культури важливий, на жаль забутий, цілий материк української літератури ХХ ст. – будинок письменників РОЛІТ («робітників літератури») у Києві, що був побудований 1934 року на вул. Богдана Хмельницького під номером 68 за архітектурним проектом В. Г. Кричевського, П. Ф. Костирка, Н. В. Сдобнева. Нагадаю, що за проектом В. К. Кричевського й П. Ф. Костирка було побудовано музей Тараса Шевченка в Каневі біля усипальниці поета в 1930-х роках.

Надзвичайно символічно, що семінар проходить у Літературно-меморіальному музеї-квартирі П. Г. Тичини у Києві. Письменник, який жив певний час у будинку РОЛІТ, являє собою яскравий приклад українського поета своєї епохи.

Життя, творчість, культура й побут ролітовців викликають невідомий інтерес, захоплюють, збуджують увагу й збагачують наші знання про літературний процес в Україні в минулому столітті. Доповіді охоплюють історію будівництва РОЛІТу, розкривають авторів проекту будівлі, висвітлюють життя й творчість видатних мешканців РОЛІТу, представляють РОЛІТ у спогадах письменників, митців та сучасників, розповідають про відомих відвідувачів будинку «робітників літератури», а також загадки та легенди РОЛІТу. Тому для усіх учасників семінару мешканці РОЛІТу оживають, стають рідними й зрозумілими, а їхня творча спадщина складає значну частину нашої національної культури й духовної сили.

Бажаю всім успішної роботи, наснаги, плідного обміну думками, яскравих доповідей та виступів, що ведуть до нових наукових відкриттів й новому осмисленню життя і творчої спадщини українських письменників ХХ ст.

Світлана Анатоліївна БРИЖИЦЬКА,
заступник генерального директора
Шевченківського національного заповідника
з наукової роботи, кандидат історичних наук.
(м. Канів, Тарасова гора, Україна)

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ПРАВА

Шановні автори і читачі!

Для національної культури і освіти найважливішим фактором є створення умов для реалізації творчого та інтелектуального потенціалу громадян, а це є визначальним фактором прогресу суспільства, його духовного зростання. Завдяки чому трансформується інформаційна структура суспільства, якому просто необхідно постійне відродження історичних, природних та культурних цінностей для можливості розвитку в майбутньому.

11 грудня 2021 року в рамках проекту «Інтелектуальна власність України: перлини сучасної літератури для студентської молоді» Київський університет права НАН України взяв участь у I (XXI) Міжнародному науковому семінарі «РОЛІТ в історії української культури», організаторами якого виступили Національний музей Тараса Шевченка, Всеукраїнське координаційне бюро ЮНЕСКО «Освіта для дорослих», Літературно-меморіальний музей-квартира П.Г. Тичини, ТОВ «Юридична фірма «Городисський та Партнери». Учасники семінару вшанували пам'ять видатних українських письменників, композиторів, діячів культури, які за радянських часів були елітою української культури і освіти. Адже саме через освіту і культуру взаємодіє еліта і народ.

Київський університет права НАН України завжди підтримує такі заходи, результатам роботи якого вийшов у світ збірник наукових праць «РОЛІТ в історії української культури», де автори публікацій висвітлили нові історичні факти, нові напрямки досліджень української літератури ХХ століття. І це має велике значення для розвитку, а мабуть, і вдосконалення інструментів впливу на інтелектуальну та духовно-культурну складову українського етносу. Водночас дослідження історії української літератури забезпечують спадкоємність етнічних та культурних традицій, збереження історичної пам'яті українського народу.

Ми вдячні всім учасникам, організаторам I (XXI) Міжнародного наукового семінару «РОЛІТ в історії української культури», авторам публікацій, редакційному колективу збірника наукових праць за вагомий внесок у розвиток української літератури і національної культури України, за популяризацію української літератури, збереження та примноження духовної і народної спадщини.

Бажаємо всім організаторам, авторам і читачам успіхів, професійних здобутків, натхнення і творчої невичерпності, що закладає надійний фундамент у розвиток духовно-інтелектуальних можливостей українського суспільства і української держави, завдяки цьому життя стає привабливішим, різноманітніше і пов'язує народи, країни, весь Світ в єдине ціле!

З повагою,

Ольга Червякова,
проректор з наукової роботи
Київського університету права НАН України,
доктор наук з державного управління, професор

Бочаров Максим Анатолійович,
директор Товариства з обмеженою
відповідальністю «Юридична фірма
«Городисський та Партнери»

Українська література та мистецтво ХХ століття має низку особливих, притаманних лише нашим землям особливостей. Однією з таких особливостей є те, що починаючи з 1934, українська творча інтелігенція оселялася в окремому будинку – перліні архітектури Києва та своєрідному центрі мистецької думки, у будинку «Робітників літератури» (Роліт). Завдяки цьому відбувся інтенсивний обмін думками і формувалися нові творчі союзи для створення шедеврів української думки, прози, поезії та пісні. Багато таємниць приховує в собі цей унікальний будинок, адже окрім творчих союзів Роліт формував також тісні дружні та сімейні зв'язки. Впевнений, що попереду історикам та дослідникам літератури київський будинок за адресою вул. Б. Хмельницького, буд. 68 відкриє ще багато таємниць та матеріалів для дослідження, та в будь-якому випадку незмінним залишиться те, що у житті кожного українського поета, письменника, митця ХХ століття Роліт відіграв свою роль як окремий простір для творчого життя.

Небагато залишилося мешканців, які ще пам'ятають «той самий» Роліт, але на щастя Т.М. Лебединська особисто для мене в 2020 році відкрила знання про цей будинок та його мешканців. За її ініціативою у дворі цього будинку було встановлено пам'ятну дошку із переліком перших мешканців, хоча вона, звісно не охоплює усіх, хто колись жив, працював та творив у цьому будинку. Тоді ж з'явилася і думка про те, що саме Роліт об'єднує часто абсолютно різних і за характерами і за творчими стилями видатних представників української творчої інтелігенції ХХ століття, а отже, проведення конференції, присвяченої українській культурі, розвиток якої, мабуть, був би зовсім іншим якщо б усі мешкали у різних будинках, у різних містах стало для мене справою дуже особистою та надважливою.

Зусиллями учасників, доповідачів, організаторів конференцію було проведено 12 грудня 2021 року у Літературно-меморіального музеї-квартирі П. Г. Тичини, який люб'язно відкрив свої двері для учасників у недосліджений світ українського мистецтва. Сподіваюся, ця книга, яка є збіркою матеріалів конференції, так само стане відкриттям і для Вас та стане ланкою, яка поєднає дослідників та читачів ХХІ століття з життям України ХХ-го століття. Отже, я б відкрив цю книгу словами: «Запрошує РОЛІТ».

*Учасники міжнародної конференції
«РОЛІТ в історії української культури»*

«У КИЄВІ, ДЕ ВГОРУ ГНЕТЬСЯ ВУЛИЦЯ...»
(БУДИНОК РОЛІТ)

Йдеться про будинок, відомий у Києві під назвою РОЛІТ, де відомі представники української, вже радянської, літератури впродовж років мешкали зі своїми сім'ями. Тут і працювали, тобто писали свої твори. Їхні імена увійшли в шкільні підручники, хрестоматії, енциклопедії, їхні твори вивчалися у школі. Хоча не всі з них стали визнаними класиками. Були й ті, чиї твори згодом вилучалися не лише зі шкільних програм, а й із бібліотек та з пам'яті людей. Багатьох цих «робітників літератури» знищили фізично. Мешканці будинку різнилися за віком, вихованням, соціальним походженням, силою таланту, характером, але всі вони були ще й просто сусідами.

Вулиця первісно називалася Кадетською, згодом Фундуклеївською на честь Київського цивільного губернатора Івана Фундуклея. Забудова її почалася ще у XIX ст. за новим генеральним планом. Перші відомі будівлі – Кадетський корпус, Анатомічний театр (нині Музей медицини). У 1901 р. на розі з вулицею Володимирською було зведено нову споруду Миського театру (архітектор Г. Штром). На початку вулиці знаходилися і перша у Києві жіноча гімназія, Фундуклеївська, і знаменита колегія Павла Галагана, а згодом відкрито театр Соловцова – таке зосередження науки, освіти і мистецтва.

Уже у 1919 р. (Київ був попереду всіх) вулицю перейменували. Навіть не сумнівайтесь, вона стала вулицею Леніна ще за життя вождя світового пролетаріату. У тому році і Перша світова війна, і Українська революція ще продовжувалися, але більшовики вчоргове зайшли у Київ, і рішенням Київської ради робітничих депутатів від 28 березня 1919 р. обрали для «ленінської» одну з кращих вулиць, що проходила від Хрещатика до Галицької площі. У 1930 р. уже «твердо закріпилася» Радянська влада. Ішлося про перенесення центру з Харкова у Київ, тому з'явилася думка звести на цій вулиці будинок для радянських письменників, які вирішили заснувати житловий кооператив. Тут вони могли жити і творити, проводячи у життя комуністичну ідею. Подібний

кооператив «Слово» вже існував у Харкові, його мешканці з радістю мали переїхати до справжньої столиці і поселитися в будинку РОЛІТ (скорочення – робітники літератури). Архітектори Василь Кричевський і Петро Костирко продумали добре, яким має бути гідне помешкання для «інженерів людських душ», покликаних виховувати нову радянську людину, будівника справедливого соціального ладу. Вони повинні творити, не турбуючись про будні, не переймаючись повсякденним побутом. Для будівлі обрали гарне місце – схил колишнього Святославового яру, до якого спускалася вулиця, на якій ще не було високих будівель, лише затишні типові для тодішнього Києва дерев'яні будиночки з садочками і палісадниками, які вже поступалися місцем новій забудові.

Архітектурний проєкт у стилі модного тоді стилю конструктивізму Василь Кричевський доповнив українськими рисами, якими прикрашав завжди свої споруди. Правда, авторам довелося не раз переробляти початковий задум через брак коштів, і згодом їхнє творіння уже значно відрізнялося від первісного проєкту, чим вони самі були незадоволені.

Письменники з нетерпінням чекали на нові квартири, допомагали у спорудженні будинку, організовували суботники, працювали як підсобні робітники. У грудні 1934 р. почалось заселення першого корпусу, що розмістився вздовж вулиці М. Коцюбинського (колишня Тимофіївська). Будинок мав п'ять під'їздів, 60 двокімнатних і трикімнатних квартир. Шість чотирикімнатних помешкань в останньому під'їзді з телефонами та всіма побутовими вигодами призначалися для літературних чиновників, керівників Спілки письменників. А от кухні були зовсім маленькими, лише 2,5 м². Передбачалося, що відомі майстри пера та їхні сім'ї будуть обідати і вечеряти дружно всі разом у спільній їдальні. На останньому поверсі розташовувалася зала-мансарда з просторою верандою, призначеною для зборів, зустрічей чи святкування урочистих подій. З часом її облюбували художники для своїх майстерень.

Згодом будівництво РОЛІТу продовжили. Почали будувати новий корпус за поліпшеним проєктом архітектора М.В. Сдобнева на один під'їзд із чотирнадцятьма чотири- і п'ятикімнатними квартирами.

Очільниками Радянської України враховувався один важливий на той час момент: письменників легше було контролювати, наглядати за ними, коли вони жили в одному будинку. Певні «обов'язки» виконували спеціально найняті консьєржки. Вони знали все: хто є вдома, хто куди

пішов, хто до кого приходив. Це не Тарас Шевченко, який, будучи під суворим наглядом на засланні, все ж міг потай, вийшовши за межі форту, мережати листочки, що склали його «захалавну книжечку».

У дворі елітного житла був також споруджений двоповерховий будинок для обслуговуючого персоналу: слюсарів, теслів, двірника і кочегарів. У кожній квартирі нового корпусу, який уже у 1939 р. прийняв мешканців, була ще й кімната для хатньої робітниці, що межувала з кухнею і мала окремих вихід.

Але коли настав трагічний час політичних репресій і гонінь на все українське, деякі мешканці знаменитої споруди, як вороги народу, були переведені в зовсім «некомфортні квартири», з яких уже не повернулися до Києва. За багато років будинок відбив складний шлях і самої української літератури, і її творців. Про нього можна написати цілий роман, як це зробив Юрій Тріфонов у знаменитій книзі «Дом на набережной». Письменницький дім пам'ятає і тривожні передвоєнні роки, і тих дітей, що гралися у дворі, не знаючи, що на них незабаром чекає, а ще людські слабкості, амбіції, конформізм, зраду, підлість і ницість, бо у його кімнатах і на кухнях писалися не лише знамениті літературні твори, панегірики, що вихваляли радянську владу і її вождів, а й доноси на колег і друзів. Звинувачення у націоналізмі, чистки, щоденні жажливі звістки про арешти – цим жили квартиранти РОЛІТу. Уночі не спали, бо саме опівночі чи вдосвіта з під'їздів виводили ворогів народу, тих, хто не хотів іти проти своєї совісті. Три хвилині сталінських репресій пережили не всі, дехто більше сюди так і не повернувся.

А ті, які unikнули арешту, зробили висновки, упокорилися, рішуче стали на шлях оспівування соціалістичної дійсності, продовжували жити і писати свої твори. У деяких із них згадано і цей будинок: Леонід Первомайський – «*Коли у червні почалась війна...*», С. Голованівський – «*У Києві, де вгору гнеться вулиця...*», А. Малишко – «*Наш добрий дім...*». А багато хто залишив спогади, сповнені сумної експресії, у приватних листах, з яких можна зрозуміти, скільки бід, розчарувань, випробувань може витримати людина.

Тут були написані визначні, різні за жанром і тематикою твори української літератури: «*Мир хатам, війна палацам*» – Юрій Смолич, «*Собор*» – Олесь Гончар, переклад українською мовою поеми Шота Руставелі «*Витязь у барсовій шкiрі*» – Микола Бажан, «*Кров людська – не*

водиця», «*Гуси-лебеді летять*» – Михайло Стельмах і багато інших, а ще поезії «*Знову цвітуть каштани... (Київський вальс)*», «*Пісня про рушник*», «*Ми підем, де трави похили*» – Андрій Малишко, покладені на музику Платоном Майбородою, які стали улюбленими піснями. Письменницький будинок є рекордсменом за кількістю меморіальних дошок (29), які відзначають його знаменитих мешканців: Борис Антоненко-Давидович, Павло Тичина, Микола Бажан, Михайло Стельмах, Володимир Сосюра, Олексій Ватуля, Леонід Вишеславський, Остап Вишня, Матвій Гарцман, Сава Голованівський, Андрій Головка, Олесь Гончар, Давид Гофштейн, Наум Тихий, Марія Донець-Тессейр, Любов Забашта, Оксана Іваненко, Іван Кочерга, Іцик Кіпніс, Олександр Копиленко, Олександр Корнійчук, Іван Кулик, Олексій Кундзіч, Борис Лятошинський, Андрій Малишко, Іван Микитенко, Петро Панч, Леонід Первомайський, Олександр Підсуха, Марія Пригара, Натан Рибак, Максим Рильський, Микола Руденко, Іван Сенченко, Семен Скляренко, Леонід Смілянський, Юрій Смолич, Вадим Собко, Зіновій Толкачов, Павло Усенко, Микола Шпак, Микита Шумило, Михайло Чабанівський, Юрій Яновський. До речі, дошки, яка б зазначала, що тут мешкав відомий літературознавець і шевченкознавець Євген Кирилюк, немає.

Першу дошку було встановлено у 1958 р., останню – у 2011 р. А загалом у будинку жили близько 130 осіб.

Багато хто з квартирантів згодом змінили помешкання, побудували власні будинки, як Максим Рильський у Голосіїво, або ж переїхали у кращі, більш комфортабельні, як Павло Тичина, Микола Бажан, Юрій Смолич чи Олександр Корнійчук, який перебрався з Вандою Василевською на дачу Ватутіна (нині вул. Січових стрільців). Лише окремі прожили тут все життя, тут і померли: Леонід Вишеславський, Микола Руденко, Михайло Стельмах, Іван Микитенко, який переїхав сюди зі своїм шестилітнім сином Олегом. Олег Микитенко став редактором журналу «Всесвіт», прожив 90 років, і з цього будинку його і поховали.

А ось деяким першим кооператорам письменницького житла так і не довелося пожити у ньому: Степан Васильченко помер у 1932 р., не доживши до закінчення будівництва, Григорій Косинка, Олекса Близько, Євген Плужник уже збиралися перебратися у нові квартири, але були репресовані. Маємо зворушливі спогади про цього талановитого поета, який так вірив у ленінські ідеї і Жовтневу революцію. Впродовж років

він не мав власного кутка і жив у приймах у своєї дружини у кімнаті реквізованого «прибуткового» будинку на вулиці Прорізній, де залишилися громіздкі меблі колишніх власників-багатіїв. Плужник, один з перших членів Спілки письменників України, вступив до кооперативу і заплатив гроші за житло. Його так хвилювала думка, чи увійдуть звичні улюблені меблі у нові кімнати, що він, вимірявши їхні розміри, побіг у свою ще неофіційну квартиру. Повернувся звідти веселий і повідомив дружину: «Стане, стане!» Мав туди заселитися 11 грудня. Але дещо відчував, був неспокійним і наготував про всяк випадок вузлик з усім необхідним. Уже були заарештовані його друзі Григорій Косинка і Дмитро Фальківський. Євгена «взяли» у кімнаті на Прорізній 4 грудня 1934 р. на очах у дружини та її сестри. Поцілувавши їх на прощання, він пішов униз сходами у супроводі трьох хлопців у формі, взявши з собою той вузлик. Такі вузлики були майже у кожного з мешканців РОЛІТу. Григорій Косинка був розстріляний 18 грудня. Андрій Малишко написав такий вірш на його смерть:

Ми тебе шукаєм по росинці
В Щербаківці серед тополин,
І виходить мати у косинці,
Виглядає, чи не прийде син.
Не приймав ти підлості нітрохи,
Прогримів, немов весняний грім,
І стоїть замучена епоха
Над безсмертним іменем твоїм.

Поминали його на квартирі у Максима Рильського, який мусив відкупитися «Піснею про Сталіна».

Оповідать, що Микола Бажан завжди тримав напросовані штани біля ліжка: хотів гідно, не у спідньому зустріти працівників органів. Борис Антоненко-Давидович, ув'язнений і засланий напередодні вселення, повернувся до Києва й таки замешкав у своїй оселі. Квартири тут були виділені не лише письменникам, їхніми сусідами стали композитор Борис Лятошинський, художник Зіновій Толкачов, який створив галерею портретів своїх друзів-сусідів (близько ста зображень), які мають не лише художню, але і культурно-історичну цінність.

Час ішов, і цей імпозантний будинок ставав не таким привабливим і комфортним, як колись. У деяких квартирах ще живуть і родичі, і нащадки відомих мешканців: дружина Олеся Гончара Валентина, родичі Олександра Копиленка, Олександра Новицького, Олега Микитенка, Сергія Воскресенка. У квартирі № 15 живе дочка українського поета родом з Житомирщини Миколи Шпака Тетяна Лебединська. Так склалася доля, що її життя і наукова робота (філософія, філологія, шевченкознавство) були пов'язані з Петербургом, але вона щороку приїздила сюди, і ось тепер живе у Києві, організовує конференції, редагує наукові збірники. Тетяна Миколаївна любить своє помешкання і згадує: *«Я народилася і виросла у цьому будинку, у квартирі на 3-му поверсі, пам'ятаю його мешканців з дитинства. Мій батько, Микола Шпак, загинув у Києві у перший рік окупації міста. Він партизанів на Житомирщині і прийшов до Києва за завданням дістати шрифти і обладнання для друку листівок, зайшов додому побачити свою сім'ю, як він казав своїх дівчат (дружину і дочок). У роки окупації у наших квартирах уже жили німці, працівники гестапо, письменники були на фронті чи в евакуації, а нас, трьох дітей з матір'ю, виселили в інший будинок на цій самій вулиці, яка тоді називалася Театральною (Theater-Straße).*

Саме у цьому дворі батька і взяли гестапівці, без сумніву за доносом. Хтось мав знати про його приїзд у справах підпільної партизанської боротьби. Ми так і не дізналися, де ж його розстріляли, можливо, у Бабиному Яру, немає його могили. Тоді мені було 5 років... У житті кожної людини є миттєвості, які з особливою гостротою закарбувалися у пам'яті з самого дитинства, ось і у моїй ця картина арешту чітко збереглася. Після визволення Києва ми знову повернулися у наш дім, з якого я ходила до 58 жіночої школи, де навчалися дочки письменників – мої подруги Валя Малишко і Слава Собко.»

На стінах зовсім невеличкої скромної квартири Тетяни Лебединської поштові листівки з видами Києва, сімейні фотографії, картини українських художників, портрет батька Миколи Шпака, молодого красеня з білявим хвилястим чубом. Він так хотів побачити свою дружину Зінаїду і доньок, що знехтував небезпекою і прийшов до них, а вони з вікна тоді востаннє побачили батька.

Будинку № 68 по нинішній вулиці Богдана Хмельницького скоро сповниться 90 років. Ще у 1970 р. на ньому була встановлена мемо-

ріальна дошка, яка засвідчувала його унікальність. Відповідно до наказу Міністерства культури і туризму України від 24.09.2008 №1001/0/16-08 «РОЛІТ» має статус пам'ятки архітектури, історії та містобудування, охоронний номер № 508-Кв.

Зберегли лиш деякі меморіальні кімнати: Івана Микитенка, Олександра Копиленка, Олеся Гончара, Леоніда Вишеславського, Бориса Лятошинського. Переважна більшість сучасних мешканців квартир ніякого стосунку ні до літератури, ні до мистецтва не мають. Та цього мало... Новим власникам квартир і офісів на першому поверсі нині муляють очі колишній будинок для обслуги і два каштани перед ним, посаджені колись задушевними друзями Андрієм Малишком і Максимом Рильським. Під ними, одного травневого вечора під свічками розквітлих каштанів і були написані слова «Київського вальсу». Щоранку під цими деревами Остап Вишня гуляв зі своїм песиком Гаєм.

Занедбане допоміжне приміщення декілька разів уже виставлялося на продаж. І до каштанів уже приступали з сокирами і пилками. А вони щороку навесні знову зацвітають і березуть пам'ять про тих людей, що проходили цим двором, поспішаючи на роботу, відпочивали тут вечорами, ведучи дружні розмови, жартували, співали і ділилися думками, радіщами і болями. Скільки людських історій, радіщів, сліз, анекдотів, що тут і склалися, бачили і чули ці стіни і дерева-старожили, які пережили війну і тяжкі повоєнні роки! І ніхто не подумав їх зрубати, щоб зігріти квартири.

Тетяна Лебединська, велика ентузіастка, бореться за свій унікальний будинок. 12 вересня цього року у його дворі її стараннями була встановлена ще одна меморіальна дошка, присвячена і будинку, і каштанам, і знаменитим мешканцям. У акції, яка проходила під цими каштанами, взяли участь представники громадськості, музейні працівники, люди, які нині мешкають у колишніх письменницьких квартирах. Співали разом «Київський вальс», «Пісню про рушник», читали поезії.

Архів поета Миколи Шпака нині знаходиться в Інституті літератури АН України. Але у власному архіві його доньки є унікальні оригінали листів Володимира Сосюри, Любові Забашти, Євгена Кирилюка, Олеся Гончара та інших письменників, вітальні листівки, адресовані її матері Зінаїді, з якою вони всі були у теплих дружніх стосунках. Тетяна Мико-

лаївна має надію тут створити культурний центр чи літературне кафе, де будуть відзначатися ювілейні дати, проводитися літературні вечори.

Традиційно для нашого часу зараз перший поверх та підвал будинку займають нотаріальна контора, хімчистка, перукарня, салон краси і ще різні анонімні контори.

Важливо, чи хто відвідує ті меморіальні кімнати і хто ними опікується? А от у невеликому двоповерховому будинку під каштанами можна було б створити хоч невеличку філію Музею літератури, проводити екскурсії для киян, школярів, студентів, згадати той курс української радянської літератури, який колись викладався у школах і вузах. Адже нині, майже зі столітньої часової дистанції, ми маємо можливість зі сторінок художніх творів, попри суб'єктивність і заангажованість деяких з них, все ж встановити правду, порівнявши стереотипні знання з реальним літературним процесом, відчуті і зрозуміти той час, у якому творилися відомі прозові, драматичні, поетичні твори, побачити їх авторів і очима сучасника, і з погляду вічності.

А проблема збереження історико-архітектурного середовища міста Києва, така болюча і актуальна у наші дні, просто візуально постає на прикладі цього і не лише цього будинку. Коли бачиш пошкоджені меморіальні дошки, той незатишний заставлений автівками двір, забуту з вибитими вікнами веранду нагорі, контейнери зі сміттям під каштанами, то питаєш себе: «Як же ми живемо?».

Цимбал Т.В.

Кривий Ріг, Україна

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА АУРА РОЛІТУ

На межі тисячоліть, на новому етапі становлення незалежної України ми стали учасниками та свідками глибинного переосмислення звичних поглядів на історію, суспільство, людину, культуру та способи їхньої взаємодії. Серед питань, що потребують особливої уваги дослідників, – проблема збереження культурної пам'яті українства як у національному масштабі, так і локальної історичної пам'яті, у більш вузькому, краєзнавчому вимірі. Саме таким знаковим місцем для

української культури в цілому, і для Києва, зокрема, є будинок № 68 на вулиці Богдана Хмельницького, або будинок РОЛПТ. Це, напевно, найвідоміший київський будинок і один із найзагадковіших у столиці, адже такої кількості видатних людей, такої кількості легенд, якими оповиті їхні імена, не знають інші будівлі. У різні часи тут проживало приблизно 130 письменників і письменниць, представників інших творчих професій.

Сьогодні історія РОЛПТу та його мешканців привертає увагу науковців, інтереси яких охоплюють достатньо широке коло проблем, що пов'язані з історичними, біографічними, мистецькознавчими студіями. У даній же розвідці здійснено спробу висвітлити питання: з якою метою створювалися житлові об'єднання митців, чи дійсно проживання в єдиному просторі, постійна комунікація створювали особливу культуру та інтелектуальну ауру будинків «робітників літератури».

На нашу думку, зв'язок людини з місцем проживання очевидний і одночасно загадковий, таємничий. За давньоримськими міфологічними уявленнями за цей зв'язок відповідає «genius loci» – геній місця, що пов'язує інтелектуальні, духовні, емоційні феномени з матеріальним світом. Геній місця – це аналог давньогрецького демона, тільки з акцентуванням не сили, якій неможна протистояти, а наявності цього генія у кожної людини. Римляни вірили, що генії супроводжують людину всюди, змінюються разом з нею і разом вмирають. Широкого розповсюдження це поняття набуло і в англійській літературі, де «genius loci» став метафорою. Англійці були впевнені, що відчувши зв'язок з духом місця, людина вже не розриває його, і певні чуттєві образи стають згадкою про це місце. Дійсно, наше сприйняття наділяє місце певним значенням, асоціаціями, створюючи на ґрунті чужих вражень, свій власний образ місця. Однак цей зв'язок двосторонній: місце також впливає на нас. Будучи гранично індивідуальним, відчуття духа місця має певні асоціації, спільні для багатьох. З часом вони можуть змінюватися або принаймні змінювати акценти. У ХХ ст. концепцію генія місця стали активно розробляти урбаністи, серед яких особливе місце займає К. Нооберг-Шульц, норвезький теоретик мистецтва та архітектор. Він почав цікавитися «genius loci» не тільки як метафорою, а як філософською концепцією, вважаючи, що дух місця – це сталий просторовий інваріант, що безпосередньо впливає на людину [9]. Тобто, будь-який

простір має свій характер, а дух місця виражає його індивідуальність. Можемо погодитись, що «дух місця – це матеріальні та нематеріальні (ідеальні) елементи, за допомогою яких це місце наділяють значенням, цінністю та емоцією» [6]. Саме тому сьогодні порушується питання про збереження індивідуальності того чи іншого місця.

Власне на лініях перетину митця та місця його проживання і творчості виникає нова, особлива, невідома реальність, що не належить цілком ні мистецтву, ні географії. Це, справді, дивне відчуття: тільки наближаючись до РОЛПТу, вже чуєш шелест каштанового листя, а коли заходиш у двір, в уяві – запах книжок і тихі розмови. Здається, що місце знайоме, і в той же час чогось не вистачає. Мабуть, знайоме за творами авторів, які тут жили, а не вистачає реальної присутності видатних українських митців, які наповнювали це місце особливою атмосферою...

Зауважимо, що ідея створення спеціального житлового будинку для літераторів виникла ще у грудні 1926 р. у Харкові, який тоді був столицею України. І саме у Харкові вирувало культурне життя країни. Комуністична влада, намагаючись наблизитися до народу, завоювати його прихильність, узяла курс на українізацію (коренізацію). Це сприяло піднесенню у мистецькому житті. Письменники публікувалися в численних нових виданнях, збиралися на дискусії та вечірки, об'єднувалися в групи. За кілька десятиріч двадцяті назвуть Відродженням, щоправда, розстріляним.

Тоді ж, у 20-ті роки, Харків притягував талановитих письменників, художників, акторів. Ті, хто приїхав із сіл, невеликих містечок і навіть з Києва, не могли дозволити собі орендувати квартиру, адже ціни у Харкові були вищі навіть за київські. Зарплатні, яку платили не завжди вчасно, не вистачало. Літератори жили й працювали в комуналках, у триметрових комірках, на кухнях, спали на підлозі на газетах, зберігали свої рукописи в каструлях, боролися із пацюками та мишами. У 1923 р. із Києва до Харкова переїжджає П. Тичина, щоб очолити новий журнал «Червоний шлях», але йому доводиться мешкати у маленькій редакційній комірці [4].

У середині 1920-х українські письменники звернулися до представників влади з проханням побудувати кооперативний будинок, де б місця стало всім. Влада підтримала проект та профінансувала. Ідея створити будинок для літераторів зародилася в літературному об'єднанні «Плуг».

До ініціативної групи увійшли П. Панч, С. Пилипенко, Ю. Войцехівський, О. Слісаренко, А. Любченко. Учасники створили кооператив, який очолив Остап Вишня, а його правою рукою став С. Пилипенко (голова «Плугу»). Будинок споруджували майже чотири роки і заселили у 1930 році. Адреса його була яскрава: вул. Червоних Письменників, 5. І таку ж яскраву назву він отримав – будинок «Слово». Тут розмістилися зі своїми родинами понад 60 письменників. Це були зовсім різні люди з досить різнобарвним минулим. «Весь цвіт письменства УРСР у роки громадянської війни виступав під українськими прапорами зі зброєю в руках проти більшовиків. Петлюрівськими офіцерами були Петро Панч та Андрій Головка, завзятими юнкерами – Володимир Сосюра і Борис Антоненко-Давидович, добровольцями-кавалеристами – Олександр Копиленко та навіть 16-річний Юрій Яновський. Держчиновниками УНР – Павло Губенко (Остап Вишня), Павло Тичина, Юрій Смолич... Частина з них на початку 1920 року опинилися в лавах боротьбистів і разом з ними перейшли до більшовиків. Але декого, наприклад Остапа Вишню і, за деякими даними, Юрія Яновського, червоні взяли в полон. Але петлюрівська закваска в них залишилася назавжди», – пише історик Я. Тинченко [7]. Але не менше було й прихильників соціалістичних, комуністичних ідей. Такими можна назвати М. Хвильового, М. Ялового, С. Пилипенка, О. Досвітнього, М. Йогансена. Були в домі й суто пропартійні письменники, які публічно критикували «буржуазних націоналістів», навмисно чи вимушено свідчили проти інших.

Саме приклад харківських колег стимулював київських письменників побудувати для себе кооперативний будинок. Взагалі рішення про можливість створення житлово-будівельних кооперативів та надання їм чималих пільг було ухвалено Раднаркомом СРСР ще у 1924 р., і за п'ять років у Києві було побудовано майже сто таких будинків. Письменицький кооператив отримав назву «РОЛІТ», тобто кооператив робітників літератури, а до його складу увійшло чимало видатних працівників культури, які жили у тісних комуналках або навіть у підвалах. Першими вступили у кооператив А. Корнейчук, Б. Антоненко-Давидович, О. Кундзич, Г. Косинка та ін.. Від Спілки письменників будівництвом займався Іван Ле, що мав репутацію майстра у будівельній справі. Він слідкував за процесом спорудження будинку. До справи підходив відповідально, і одночасно з гумором, стверджуючи, що «наших поетів

та романістів треба повитягати з комунальних будок у пристойні окремі квартири, щоб вони краще писали». Квартири у РОЛПТі дійсно були просторими, але з маленькими кухнями: письменники ж повинні були харчуватися у загальній столовій. Все для того, щоб вони могли багато і продуктивно працювати на благо партії і народу.

Пізніше у РОЛПТі проживали О. Вишня, О. Гончар, І. Кочерга, М. Шпак, П. Тичина, У. Самчук та багато інших знаменитих письменників. Така концентрація представників творчої інтелігенції є унікальною. Цей будинок пам'ятає історії пристрасного кохання і болючих зрад, сюди заселяли найкращих, а потім репресували їх, у цьому будинку дружили, допомагали один одному і головне – перманентно писали, творили. А ще у цьому будинку зустрічали яскравих гостей: Агнію Барто, Корнія Чуковського, Олександра Твардовського, Аркадія Гайдара, Валерія Чкалова, а пізніше Василя Стуса, Василя Симоненко, В'ячеслава Чорновола та багатьох інших діячів культури.

Такі ж будинки літераторів споруджували і в інших великих містах СРСР. Наприклад, у Москві знаменитий Будинок письменників знаходиться за адресою: Лаврушинський провулок, 17, напроти Третьяковської галереї. Він збудований за розпорядженням Сталіна і заселений у 1937 р. представниками літературної еліти СРСР, членами Спільки письменників, серед яких були Б. Пастернак, А. Барто, І. Льф, Є. Петров, К. Паустовський М. Пришвін, Ю. Олеша та інші. Саме цей будинок під назвою Дім Драмліта зобразив М. Булгаков у «Майстрі і Маргариті».

Ще у середині 1933 р. були ухвалені два важливі рішення: про рівні житлові права науковців і письменників, тобто письменники отримували право на додаткові 20 кв. метрів, а також про виділення 300 тис. рублів на будівництво містечка письменників. Рішення ж про початок будівництва у Лаврушинському провулку було ухвалено після того, як у 1934 р. створено Спільку письменників СРСР. Устав цієї організації наголошував, що генеральною її метою є «написання творів високої художньої значущості, насичених героїчною боротьбою міжнародного пролетаріату, пафосом перемоги соціалізму» [8]. А метою Сталіна було об'єднання представників творчої еліти не лише ідеологічно, але й територіально, щоб спростити відповідним службам контроль за інтелігенцією. З іншого боку, відома переписка Сталіна та Горького, в якій швидше негативна оцінка цієї ідеї явно представляє думку про те, що

письменники повинні жити у гущині трудового народу. Адже окремі дистанційовані поселення письменників не сприятимуть їхній успішній активній роботі, вони не будуть розуміти проблеми народу [3]. Тому дивно, що саме їх називають ініціаторами будівництва окремого житла для письменників.

Навіщо ж все таки було об'єднувати письменників в одному будинку? 30-ті роки минулого століття були періодом сталінських репресій. Відразу після жовтневого перевороту 1917 р. інтелігенція чинила спротив режиму, що було неприпустимим. Культурне піднесення в Україні в процесі реалізації політики коренізації призвело до відродження культури та її розквіту. Письменники, митці привертали все більшу увагу суспільства, їхні твори почали вивчати у школах, їм наслідували. Саме тому радянській владі необхідно було тримати цих людей під контролем. Проживання ж в одному будинку цілої низки митців полегшувало роботу НКВС.

Крім житлових будинків, для письменників у перші 20 років радянської влади будували дачні селища та особливі Будинки творчості. Найбільш відомими були дачне селище у Переделкіно, Ніколіна гора, кооператив «Наука. Мистецтво. Література». Офіційною метою їхнього створення було надання творчій інтелігенції комфортних умов для роботи, вирішення болючого квартирного питання та надання матеріальної допомоги.

Зауважимо, що традиції спільного проживання та відпочинку письменників формуються ще у ХІХ ст. Так, радянський Дім письменників в Дубултах продовжував традицію відпочинку на ризькому узмор'ї російських письменників ХІХ ст. Багато місяців поспіль тут жили, працювали та відпочивали М. Лесков та І. Гончаров. Лескова притягувало це місце, тихе усамітнене, де ніхто не міг заважати йому працювати, тим більше, що оточуючи говорили не російською, а значить ніхто не відволікав. Тим більше бажаними були спільні прогулянки та розмови письменників. Разом вони гуляли, їздили до Риги, у редакцію Ризького вісника, де було багато знайомих і можна було отримувати особисту кореспонденцію на адресу редакції [1]. Саме приклад цих російських корифеїв надихнув на створення будинку письменників у майбутньому.

У Будинках творчості, що розташовувались в курортних зонах, працювали В. Шукшин, А. Ахматова, К. Сімонов, А. Гайдар, А. Макаренко

та багато інших. Там панувала особлива атмосфера, про яку більшість з великою приємністю згадувала.

Так, повертаючись у часи проведенні у Будинку літераторів у Комарові, поет Г. Горбовський пише: «...Для нас, письменників «північно-західного регіону», Комарово – ще й тихий притулок, де зачинившись у дев'ятиметровій келії Будинку творчості, можна місяць–другий попрацювати за казенним письмовим (а також обіднім) столом. Останні десять років у Комарові я зимую регулярно – з жовтня по травень, і часом мені починає здаватися, що й на світ я з'явився тут, у цьому письменницькому притулку, що нагадує старовинну богадільню, і змужнів, і старішав тут же – безвилазно. З чого такі фантазії? Просто моя сутність, зачинаючись у стінах «інтелігентного» гуртожитку, напевно відчувала і досі зазнає на собі колосальної концентрації енергію, залишену за десятиліття в кожній з кімнат-гнізд численними мрійниками і честолюбцями, диваками та заздрісниками, знавцями, занурюючись у шари, у тяжкі пласти та глибини цієї енергії, додаючи до неї свої власні мегавати, ти як би починаєш помаленьку забувати «зовнішній світ» з усіма його красотами і спокусами, бідами і перемогами, занурюючись у свободу самотності, набуваючи задумливого вигляду добровільного пустельника, що пішов не стільки в себе, скільки в помилкове відчуття, що ти не зовсім такий, як усі, а як би ще й письменник, фантазер, іншими словами – людина, якщо й не така, що збожеволіла, то зрушена з кола нормальної життєдіяльності» [2, с. 84].

Можливо подібні відчуття переживали письменники, які отримали житло, оселилися разом у будинку «Слово» та в РОЛПТі. Однак радість проживання у нових просторах квартирах, в оточенні однодумців, у творчій атмосфері тривала недовго. Вже з кінця 1935 року письменники жили у постійному страху, адже у будь-який момент могли прийти й заарештувати, забрати без пояснень. І так само, як у Харкові, у Києві, відразу після заселення, вже з 1937 р. розпочалися активні арешти пожильців. Зібравши письменників в одному будинку, їх простіше було контролювати. Зб жильців РОЛПТу були репресовані, більшість розстріляні. Майже стільки жителів будинку «Слово» розділили цю долю.

Після війни у будинку РОЛПТ, допомагаючи вдовам та сиротам, підтримуючи один одного, жили ті письменники, що пройшли крізь горнила репресій та війни. З'являлись і нові пожильці. Так сім'я

О. Гончара заселилася в будинок у 1949 р., отримавши квартиру у новому семиповерховому корпусі. Поруч жив Ю. Яновський з родиною, літературознавець Л. Коваленко, сім'я М. Стельмаха. В будинку панувала тепла, затишна, гостинна атмосфера.

З 1970 р. будинок стає пам'яткою історії, що дозволило зберегти деякі меморіальні кімнати (Б. Лятошинського, І. Микитенко та ін.). Сьогодні частину будинку займають офісні приміщення, комерційні приміщення. Однак особлива інтелектуальна, культурна аура будинку і зараз відчувається. «Тут народилась і померла українська радянська література», – писав про РОЛІТ художник Матвій Вайсберг, онук поета Матвія Гарцмана.

У будинку письменників дружили і підтримували один одного, сперечалися та дарували ідеї, разом переживали втрати і радість творчих перемог. Центр свободи думки та свободи творчості – РОЛІТ – притягував декілька поколінь творчої інтелігенції. Тут віталися новаторство та творча оригінальність, звучали і вірші і музичні твори, суперечки про течії та шляхи розвитку мистецтв і культури, народжувалися ідеї, що визначали нові культурні парадигми. Дім письменників став символом творчої, духовної інтелектуальної атмосфери, що панувала завдяки невтомним митцям, які вміли спілкуватися, об'єднуватися для творчої співпраці.

Звичайно, діяльність кожного митця, науковця, творчої особистості кумулятивна, апіорі самостійна, індивідуальна і визначається, у першу чергу, талантом і творчим потенціалом мислення. Однак, на нашу думку, митець не може працювати в ізольованому просторі, він потребує не тільки власної суб'єктивної оцінки свого творчого доробку, а й об'єктивної, що може бути забезпечена виключно участю у професійних комунікаціях, під час яких відбувається своєрідна верифікація результатів власної творчості та підтвердження статусу митця.

Комунікації, що відбувалися безпосередньо у місці проживання, набували характеру стихійних, неформальних, особистісних взаємодій. У складній системі творчих комунікацій такі міжособистісні безпосередні комунікації-діалоги (або полілоги) мали особливу вагу, адже передбачали у тому числі й особистий емоційний контакт, що стимулює творчість, переростає у своєрідну співтворчість. Діалоги, дискусії з давніх часів були способом наближення до істини, у процесі якого

відбувається своєрідне вбудовування митця у смислові структури мистецького дискурсу. Комунікативна активність письменника є основою його особистісного поставання та частиною творчого процесу, адже «сам комунікативний процес створює мислителів у якості своїх вузлів» [5, с. 31].

Думки та ідеї діячів мистецтва, концентруючись у просторі і часі, є джерелом полеміки, інтерпретацій, способом підтвердження або спростування певних думок шляхом перевірки їхньої істинності та цінності. Причому межа між сприйняттям інформації іншого та власною творчістю нечітка, адже остання породжується шляхом осягнення смислу тексту іншого. А це відбувається у процесі розгортання комунікації та переходу до співтворчості. Потреба в комунікації може породжуватися орієнтацію особистості митця на інтегрованість власних напрацювань, на інтенсифікацію взаємодій в евристичній сфері, на розвиток власного творчого потенціалу та самовдосконалення.

Творчі або мистецькі комунікації мають ще й такі мотиви, як необхідність рефлексії та пошуку, перманентного підтвердження свого статусу у професійній сфері, перевірки своїх ідей на можливість сприйняття. У тому випадку, коли певні власні розмисли, відкриття піддаються критиці, митець отримує додатковий стимул для пошуку більш вдалих форм втілення власних ідей.

У контексті філософської проблематики можна стверджувати, що у професійних творчих комунікаціях реалізується соціальна активність та практична орієнтація креативних пошуків, розвивається інтуїція та емпатія, вміння слухати та розуміти текст іншого, виявляючи при цьому ідеї, дотичні до авторських, крім того професійне спілкування, як правило, дає емоційне задоволення від розуміння власної причетності до спільного креативного пошуку, а також відбувається своєрідна перевірка власних досягнень, художніх відкриттів на наявність протиріч із загальноновизнаною точкою зору.

Спілкування у професійному колі – це частина творчого, мистецького життя, яка породжує нові думки, ідеї, стає стимулом для подальшої творчості. Адже потужне інтелектуальне, креативне поле формує ситуацію самоактуалізації, співтворчості, співпраці, стає джерелом нових текстів, що народжуються у процесі комунікацій.

Таким чином, можемо стверджувати, що цехова або професійна комунікація, проживання в одному культурному просторі, в будинку РОЛІТ була важливою та значущою для українських радянських письменників.

Цей будинок став своєрідним островом культури, що існував у найтяжчі часи і пережив репресії та «чистки», страшні катаклізми в суспільстві, зазнавши важких втрат. РОЛІТ є свідком трагедій двадцятого століття, а його стіни залишаються свідками життя української інтелігенції радянських часів. І сьогодні будинок письменників, страждаючи від перебудов та безцеремонного втручання в його простір, залишається символом культури, творчості, унікальної атмосфери інтелектуальної комунікації.

Отже, будь який простір має свій характер, а дух місця виражає його індивідуальність. Тому чим бідніше на неповторні місця місто, тим важче відчутти його *genius loci*, адже кількість духів літератури і культури впливає на його загальний образ. У повсякденному житті ми рідко замислюємося над тим, що дивимося на світ крізь призму літератури. І уявити Київ без РОЛІТу неможливо. Адже ми мислимо літературними категоріями. І каштани Малишка, які турботливо оберігає і захищає Тетяна Лебединська, донька письменника Миколи Шпака, залишаються одним із символів Будинку письменників. І саме велика сила літературного слова і нашої уяви, реальність та фантазія, утворюють особливу інтелектуальну ауру, неповторний образ місця, куди хочеться повертатися.

1. Бельчиков Н.Ф. Пути и навыки литературоведческого труда. М., 1965. 210 с.
2. Горбовский Г. Остывшие следы : Записки литератора. Ленинград: Ленииздат, 1991. 387 с.
3. «Жму Вашу руку, дорогой товариш». Переписка Максима Горького и Иосифа Сталина // <http://doc20vek.ru/node/1566>
4. Історія будинку слово: від 1923 до сьогодні // <http://proslovo.com/story>
5. Коллинз Р. Социология философий. Глобальная теория интеллектуального изменения (фрагменты из книги) // Личность. Культура. Общество. 2001. Т. 3. Вып. 3
6. Полякова И. Антропология места, или культурне метаморфозы *genius loci* // Вопросы культурологии. № 10, 2011. С.46-51.

7. Тинченко Я. // <https://artefact.org.ua/literature/punch-petra-pancha-yak-pismennik-vouyuvav-za-unr-ta-vizhiv-u-roki-stalinskih-represiy.html>
8. Юдин П. Об Уставе Союза советских писателей. М.: Государственное издательство «Художественная литература», 1934. 31 с.
9. Norberg-Shulz C. Genius loci. Towards a phenomenology of architecture. New York, 1979. 210 p.

*Болтівець С.І.
Галушко О.В.
Жуляєв В.М.
Київ, Україна*

ХУДОЖНЯ ЛІТЕРАТУРА РОЛІТУ У ФОРМУВАННІ ЦІННОСТЕЙ ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ

РОЛІТ як скорочення спільної назви письменницької спільноти «Робітників літератури» відображає індивідуальну згоду кожного її учасника піти на компроміс із дійсністю. «Щоб не опинитись поза життям, письменники безумовно прийняли цю доктрину».

Для повного уявлення про цінності українців того часу, на наш погляд, необхідно виходити з тогочасної методологічної настанови Софії Русової: «Життя викувало наче два різні типи українців: обидва патріоти, але один вже пристосований до найтяжчих умов життя, навіть до спільної праці з найлютішим ворогом, а другий – ще зі старими традиціями, зі старим морально-політичним кредо, з яким він їде на евакуацію, на еміграцію, аби того кредо не зректися, не зробити жадного компромісу з життям. Ці друзі не миряться з тим брудом, який революція внесла в життя, вони вірять у певність свого, витвореного в інших умовах, ідеалу. Котрий з цих двох типів більше життєвий, котрий буде визнаний за правдивий і доцільний – це покаже історія, але ця різниця страшенно вразила тоді мене» [1, с. 242-242]. Виходячи з цієї методологічної настанови С. Русової, формування цінностей правової культури молодих людей, що здійснювалось на підрадянській Україні художніми творами письменників РОЛІТу слід розглядати як такі, що належать до згаданого критерію «пристосування до найтяжчих умов життя».

Прикладом такого пристосування є повісті мешканця «РОЛІТу» Івана Микитенка «Вуркагани» (1927), «Брати» (1927), п'єси «Дні юності» (1937), «Диктатура» (1929), «Кадри» (1930) [2]. Іван Микитенко був також учасником недоброї слави письменницького кооперативу «Слово» у м. Харкові. «Слово», що його арештований в 1932 році Іван Багряний називає – «Крематорій», згодом – російською аббревіатурою «ДПЗ» («дом предварительного заключения») чи українською – «БПУ» («будинок попереднього ув'язнення»), де до 1938 року було репресовано мешканців сорока квартир із шістдесяти шістьох [3, 4, 5].

Слово «вуркагани», якого до повісті І. Микитенка на письмі не вживалось, з виходом у світ зазначеної повісті набуває значення поняття і категорії безпритульних і бездоглядних, однак достатньо добре згуртованих між собою дітей різного віку, які постійно переміщуються країною у ящиках для перевезення собак під пасажирськими вагонами у пошуках їжі. Це покинуті діти, жакливі з обивательського погляду діти – у-лахмітті, вимушені добувати собі щоденну їжу або її випрошуванням, або крадіжками, яких згуртовує між собою потреба у виживанні, замінюючи цим самим втрачені або й незнані ними з народження сім'ї. Жодним словом жодна дитина, що належить до вуркаганів, у цій повісті жодного разу не обмовилась і навіть не згадала про свою маму і свого тата або інших рідних людей, – їх не існує в актуальній свідомості кожної дитини-в-лахмітті. За межами актуальної свідомості письменника залишається і причина появи кількох мільйонів бездоглядних, позбавлених матері, тата та інших рідних, будь-якого житла і майна дітей-у-лахмітті – вуркаганів.

Діти розстріляних, спалених, замордованих батьків – загроза для існування влади. Саме тому, з ініціативи Ф.Е. Дзержинського, створюється Диткомісія ВЦВК для «боротьби з безпритульністю».

Певна річ, І. Микитенко не міг написати жодного слова про причини, а міг сказати тільки про наслідки «боротьба» оголошувалась проти «безпритульності». ще з раннього дитинства спонука бігти, тікати, рятувати своє життя представлена письменником достатньо виразно і недвозначно:

«Одного разу, ще там, в економії, – він ледве пам'ятає це, – йому захотілося бігти до села, що стояло під горою за панським двором. Щось ніби підкинуло його. Він біг і з жахом відчував, як шалено

стукало в грудях, як на голові підіймалося волосся. Добігши до першої хати, він побачив, як троє солдатів тягли якогось чоловіка й били його рушницями. Чоловік пручався в їхніх руках. І в одну мить, двигнувши ногою одного солдата, вдарив другого навідліг кулаком і кинувся тікати. Тоді вдарений приклав до плеча рушницю і, крикнувши «стой», випалив. Чоловік зарив головою об дорогу, заливаючи її кров'ю.

Юрба стовпилась подалі і, похнюпившись, хрестилася й бликала очима на солдатів. Потому (все це наче вві сні) прибїгла його мати, бліда й розтерзана, і кинулась на солдатів з прокляттями. Вона хотіла їм повидирати очі, взивала їх скаженими собаками, билась об дорогу над трупом чоловіка. Розлютований солдат штовхнув її чоботом під серце. Далі він нічого не пам'ятає. Здається, тоді вперше з ним сталося щось подібне до того, що було в будинку. Більше він не бачив своєї матері. Її поховали... Хто був той чоловік, він не знав, але, побачивши його вперше на житті, не забуде до смерті. Конаючи, він глянув на Альошу широкими очима, і в них йому блиснув останній вогонь. Це було так давно, на ранішній зорі дитинства, що тепер, коли знов захотілося бігти невідомо куди, Альоші пригадалося те забуте почуття» [2, с. 110-111].

Повість І. Микитенка «Вуркагани» розкриває трагічні реалії формування цінностей взаємного самозбереження українських дітей і молоді початку ХХ століття.

Цінність взаємозбереження дітей і молоді постає рефреном також у повісті І. Микитенка «Брати», втілюючись в слова помираючого старого Сахна: «Сутуж тепер і на землю і на гроші. Сутуж, діти. Оце, що маю, візьміть та приробляйте. Зачепилась земля за панів, доки висмикнеш клаптик, хоч на долоню, то й жили з себе вирвеш... Та, живучи вкупі, якось прохарчуєтесь» [2, с. 116]. Письменник представляє читачеві слухачів цих заповітних слів: «Три сини стояли перед батьком, як три дуби, та уважно слухали його слова. Три сини – на рік один за одного старший: Прохорові – вісімнадцять, Семенові – дев'ятнадцять, а Никанорові – двадцять» [2, с. 116]. Молоді люди висловлюють готовність втілити татові настанови як татів закон, про що свідчить найстарший Никанор, приймаючи на себе місію батька: «...А я все те зроблю по вашому закону і братів доведу до пуття» [2, с. 117]. Спадкоємність передачі звичаєвих цінностей людського права від старших до молодших поколінь є усталеною місією правої культури Української нації

впродовж багатьох епох, яка багатоманітно відображена в художній літературі мешканців РОЛІТу ХХ століття.

У рамках обмежень радянського режиму формування правових уявлень і цінностей молодій людині здійснювалось творчістю мешканців «Роліту», серед яких Павло Тичина, Максим Рильський, Андрій Головка, Микола Бажан, Олександр Корнійчук, Леонід Первомайський, Семен Склярєнко, Іван Ле, Натан Рибак, Олекса Кундзіч, Савва Голованівський та інші [6]. Не можна повною мірою погодитись з думкою М. Гримич про начебто їхню «ритуальну», а не «ідеологічну» мову: «Для того, щоб вийшла збірка, можна було писати про що завгодно, однак попереду мав бути, на письменницькому сленгу, “паровоз”, тобто вірш про Леніна і партію. Треба сприймати це як тодішню ритуалістику, а не як щось ідеологічне. Можна відкрити для себе естетику соцреалізму з позитивного боку. Бо з негативного ми й так усі його знаємо. Інакше тепер сприймаю “Пісню про Сталіна” Рильського» [7]. Насправді будь-яке слово, а особливо значущих для тодішньої суспільної свідомості осіб є ідеологічним, а роздвоєння свідомості як письменників, так і молоді є одним з найхарактерніших наслідків радянської доби – її післядією, що втілилась у правовому нігілізмі, нехтуванні не тільки правовими, але й моральними нормами, виховане у зазначену добу в молодих поколіннях, які через десятиліття стали старшими і відтак – виховниками нинішнього і майбутнього поколінь.

У творчості П. Тичини ця двоїстість призвела до особливих внутрішніх перетворень. Як зазначав В. Стус, чия доля відзначається особливим трагізмом, про трагізм долі П. Тичини: «Феномен Тичини – феномен доби. Його доля свідчатиме про наш час не менше за страшні розповіді істориків: поет жив у час, що заправив генія на роль блазня. І поет погодився на цю роль.... Він обрізав усякі живі контакти, замінивши їх цілком офіційною інформацією. В цих умовах поет міг тільки конати, а не рости. Свіжого повітря до нього надходило все менше і менше, аж поки поет у Тичині не задушився од нестачі кисню. Поет помер, але Тичина лишився жити і мусив, уже як чиновник, виконувати поетичні функції.... У страшну добу сталінських репресій одних письменників розстріляли, других – зіслали в концтабори, третіх розтлили. Тичину репресували визнанням. Покара славою – одна з найновіших і найефективніших форм боротьби з мистецтвом» [8, с. 91].

Ключова роль П. Тичини у формуванні громадянської спрямованості поезії радянської доби, що полягала в реалізації трьох понять «освіувати», «закликати» і «боротись», відображена в його передвоєнній поетичній творчості – збірках «Чернігів» (1931) [9], «Партія веде» (1934) [10], «Чуття єдиної родини» (1938), «Сталь і ніжність» (1941) [11].

Виятком є симфонія «Сковорода», перші розділи якої публікувались у 1923 році, а робота над нею тривала чи не все життя П. Тичини, включаючи 30-і, 40-і і 50-і роки ХХ століття. Місія мандрівного мислителя і поета, який не проміняв пастушої сопілки на почесну роль «стовпа неотесаного», безсумнівно, є поетизацією трагічного становища вигнанця з вищих навчальних закладів того часу Григорія Сковороди як викладача піітики (поезії, а отже літератури). Поетизований образ Г. Сковороди як «мандрівного філософа» не відповідає фактам, які свідчать про його викладацьку діяльність у тодішніх вищих навчальних закладах на посадах вчителя поезії(поетики). Григорія Сковороду п'ять разів звільняли з роботи або примушували відмовитись від цієї праці. Перше звільнення з Переяславського колегіуму 1751 року, друге звільнення після шестирічної роботи вихователем старшого сина Степана Томари Василя через конфлікт з його матір'ю Анною, третє звільнення – з посади викладача поетики Харківського колегіуму у 1760 році, четверте звільнення – через два роки роботи після повернення до Харківського колегіуму у 1764 році і останнє, п'яте звільнення – через рік після повернення до Харківського колегіуму у 1769 року, яке вчинив колишній однокурсник Г. Сковороди по Києво-Могилянській академії Самуїл Миславський, призначений Белгородським єпископом [12, с. 10-12], [13, с. 133-134].

Певною мірою, з одного боку, на наш погляд, така життєва роль є уявним співвіднесенням П. Тичини з можливою і власною долею, і долею інших поетів, письменників, митців, репресії проти яких були реальністю «Роліту» («В 1930-1940-х з будинку "органи" забрали – багатьох навечно – редактора "Літературної газети" Щупака, письменників Кулика, Савченка, Проня, Коваленка, Абчука...» [14]), а з іншого – щасливим уникненням Таборів і розстрілу заради втілення свого ціложиттєвого поетичного призначення, пропагованого Г. Сковородою на прикладі власного життя.

Таким чином, художня література, включаючи пісенну творчість мешканців будинку РОЛІТу, справляла головний вплив на формування свідомості дітей, молоді, дорослих людей України радянської доби, післядія якого полягає у роздвоєності правової свідомості пострадянських поколінь як молоді, так і людей старшого віку.

1. Русова Софія (1937). *Мої спомини*. Львів: Видавничка кооператива «Хортиця». 284 с.

2. Микитенко Іван (1966). *Вуркагани*. Київ: Видавництво дитячої літератури «Веселка». 222 с.

3. Носков Володимир (2017). Основи гібридної війни закладені в будинку «Слово». Радіо «Свобода». 3 листопада 2017 <https://www.radiosvoboda.org/a/28833853.html>

4. Салімонович Лариса (2005). Непрочитане «Слово». *Україна молода*, № 148 за 12.08.2005.

5. Куліш Володимир(1966). Слово про будинок «Слово». Торонто, Онтаріо: Видавництво „Гомін України”. <http://proslovo.com/kulish-slovoproslovo>

6. Кіпіані Ваханг (2010). Детективна історія української літератури // *Історична правда*. 5 листопада 2010 року. <https://www.istpravda.com.ua/reviews/4cd28dbb62ec4/>

7. Гримич Марина (2020). Письменники мали конструювати свідомість людей. Локальна історія. 5 серпня 2020. <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/marina-grimich-pismenniki-mali-konstruiuvati-svidomist-liudei/>

8. Стус Василь (1993). *Феномен доби (Сходження на Голгофу слави)*. – К., 1993. – 96с.

9. Тичина Павло (1931). *Чернігів*. ЛІМ. ДВОУ, 1931. – 32 с.

10. Тичина Павло (1938). *Чуття єдиної родини*. Державне літературне видавництво. Київ. 1938. 112 с.

11. Тичина Павло (1941). *Сталь і ніжність*. Державне літературне видавництво. Київ. 1941. 136 с.

12. Сковорода Г.С. *Повна академічна збірка творів; за ред. проф Леоніда Ушкалова*. 2-ге вид., стер. – Харків: Видавець Савчук О.О., 2016. 1400 с.

13. *Роздвоєність свідомості: спроба реконструкції та систематизації академічної спадщини*: монографія. Умань: ПП Жовтий, 2011. 252 с.

14. Величко Вікторія, Мельник Ольга, Оксаметний Ігор (2019). *РОЛІТ*. Сусіди. <https://artarsenal.in.ua/knyzhkovyi-arsenal/year-2019/proekt/rolit-susidy/>

БОРИС АНТОНЕНКО-ДАВИДОВИЧ: ДОЛЯ І ТВОРЧІСТЬ У КОНТЕКСТІ ДОБИ

Не стало Бориса Антоненка-Давидовича 8 травня 1984 року, похований у Києві на Лісовому цвинтарі. Пригадую, побачила інформацію про його кончину в газеті «Літературна Україна». Інформація складала з 4 чи 5 рядочків дрібним шрифтом у вузькій стандартній газетній колонці. Була здивована, бо думала, що письменника вже давно немає. Адже про нього ніде ніколи не мовилося, не писалося, його книги не видавалися. І раптом ця публікація... Отже, про нього просто мовчали, немовби його й не було. Хоча сьогодні, слава Богу, спадщина Бориса Антоненка-Давидовича відома, це оригінальна, яскрава, високохудожня сторінка української літератури, в якій талановито відображено тоталітарну добу. Доживав митець у Києві, мешкаючи в будинку на вулиці Леніна, тепер це вулиця Богдана Хмельницького, колишньому будинку РОЛІТу, в квартирі № 53 (попередньо – в кв. № 24). 1998 року, побувавши на днях української культури в Москві, які організував там Центр української культури, очолюваний Юрієм Кононком і куди приїхало багато митців, науковців українського походження, котрі мешкали в Москві, мені пощастило познайомитися з донькою письменника – Іриною Голуб, професоркою Інституту друкарства. Коли я сказала, що писала статтю про Бориса Антоненка-Давидовича і дуже шаную його творчість, в один із вечорів вона запросила мене додому в свою московську квартиру, почастиувала, до речі, українським борщем, подарувала свої книги з російської стилістики, де вона або самостійна авторка або в співавторстві зі своїм учителем Дітмарем Розенталем, відомим російським мовознавцем, за чіїми книгами і я також навчалась, будучи студенткою Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка на факультеті журналістики. Мене, звісно, найбільше цікавили спогади пані Ірини про її батька.

Він прожив велике, складне життя, яке дало йому безліч вражень для художніх творів. Головним чином це реалістичне письмо з глибокими психологічними типами, хоча на початку своєї творчості він

залучав елементи імпресіоністичного стилю. Був вимогливий до слова, писав про те, що бачив навколо, прагнув розповісти правдиво; піддавався критиці тоталітарною системою, був переслідуваний, відбув довготривале ув'язнення й заслання, але не зійшов з творчого шляху. І це підтверджує його кредо митця, яке він висловив у статті «Література й життя». Його кредо цікаве й повчальне: «Якщо людина сіла за письмовий стіл з твердим наміром написати художній твір, але замислилася: а про що саме писати, яку тему обрати з того величезного обсягу, що дає життя, – їй ліпше не писати художніх творів. Не писати взагалі або відкласти це діло на той невизначений час, коли певна тема сама покличе владно до пера. Коли не хотітиметься ні їсти, ні пити, ні робити будь-яку іншу корисну й вельми потрібну роботу, лиш – писати. Коли так закортить мерщій перелити на папір те, що клекотить у тобі й хлюпається через вінця, що можна забути прийти на побачення до коханої, запалити сірником цигарку не з того боку, де тютюн, не заплатити навіть за жило й комунальні послуги, дарма, що всі строки минули, одне слово, коли ти забуваєш про все на світі й мариш тільки одною темою, коли перед твоїм внутрішнім зором твій герой стоїть, як живий, і, здається, ти бачиш його фізично, на власні очі, лиш тоді треба братися писати художні речі» [1, с. 223]. А тепер ми, читачі письменника, можемо поглянути на його творчість, яка народжувалася під пером митця за умови, що вона тісно тримала його в своїх обіймах і кликала до реалізації на папері.

Борис Дмитрович Антоненко-Давидович народився 5 серпня 1899 року в Засуллі, це передмістя міста Ромни, нині Сумщина, в сім'ї машиніста-залізничника. Батько певний час працював у Брянську. Тож дитинство майбутнього письменника минало в російськомовному середовищі. Коли хлопцеві було шість років, родина повернулася в Україну. Навчався в Охтирській гімназії, там почав писати вірші, потім – фейлетони й нариси. 1916 року в друкованому журналі в гімназії появився його нарис «Моя поїздка на Кавказ». 1917 року розпочав навчання на природничому факультеті в Харківському університеті, незабаром перевівся на історико-філологічний факультет Київського університету. Через матеріальні труднощі залишив навчання та активно включився в просвітницьку роботу, їздив по Україні, багато виступав перед робітниками, селянами. В 1920-1921 рр. завідував Охтирською

повітовою наросвітою, відвідував школи, дитбудинки, створював культурні осередки. Воював проти повстанців, збирав продрозкладку, брав участь в організації й проведенні виборів до рад, прийнявши ідеї більшовицької політики. Але побачивши її наслідки та розчарувавшись, вийшов із більшовицької партії. Творчий доробок письменника відображає його уважне спостереження за життям, обставинами, політикою, психологією людини в різних ситуаціях. Відтак 1923 року в періодичі друкуються його оповідання «Останні два» та драма «Лицарі абсурду», 1925 року – збірка оповідань «Запорошені силуети». В цей час розпочинається його співпраця з літературною групою «Ланка» (пізніше «Марс»), до якої входили такі талановиті письменники, як Григорій Косинка, Євген Плужник, Валер'ян Підмогильний, Тодось Осьмачка.

*Фото літературного об'єднання «Ланка» 1925 року:
Зліва направо: Борис Антоненко-Давидович, Григорій Косинка,
Марія Галич, Євген Плужник, Валер'ян Підмогильний, Тодось Осьмачка*

Їхня творчість виявляла традиції української літератури й містила оригінальні авторські стильові підходи. Кожен із цих яскравих митців вніс непроминальні сторінки своєї творчості в українську культуру. В цей період Борис Антоненко-Давидович друкував оповідання, нариси, рецензії в різних часописах, надрукував понад десяток книг. Серед його

творів цього періоду – повісті «Синя волошка», «Смерть», «Печатка», збірка нарисів «Землею українською». Письменник чесно викладав свої спостереження про позитивне й негативне в тогочасному українському бутті. Як, до речі, й інші члени «Ланки». І всі вони були репресовані.

Бориса Антоненка-Давидовича було заарештовано в січні 1935 року. Звісно, не могла бути позитивно сприйнята владою повість «Смерть» (вперше надрукована в журналі «Життя й революція», 1927, №№ 10-12; книгою вийшла 1928 року), в якій виведено персонажа Костю Горобенка, який постійно в сумнівах, у роздумах про реалії, про своє місце в тих реаліях, не має абсолютного сприйняття й прийняття політики влади. Це вчорашній учасник національно-визвольних рухів, петлюрівець, засновник «Просвіти», тепер – він з більшовиками. Йому не довіряють, та й він сам не бачить себе щирим, самовідданим більшовиком. У ньому багато українського, але як комуніст він «несталий», так зазначено в його характеристиці. Хоча активний у всіх діях влади: бере участь у суботниках, у реквізиціях, разом з іншими на селах «вибиває» хліб. Щоб йому повірили, що він справжній більшовик, Горобенко вирішує, що йому треба вбити когось із ворогів, і він розстрілює заручника-селянина. Ретельно змальована психологія персонажа, соціально-політичні обставини 20-х років в усій їхній неоднозначності й жорсткості. Не такої літератури, зрозуміло, чекала влада, не вкладалася така авторська концепція в рамки літератури соцреалізму, що мала показувати життя не таким, яким воно було, а таким, яким мало бути. Але Борис Антоненко-Давидович в усій своїй творчості твердо йшов за життям. Відповідно його твори були розцінені як контрреволюція. Над ним нависла загроза арешту. Щоб порятуватися, він виїхав до Алмати, влаштувався на редакторську роботу. Але його знайшли, заарештували, переправили до Києва, висунули сфабриковане обвинувачення в належності до контрреволюційної націоналістичної організації, засудили до 10-ти років таборів, потім додали ще 10 років і відправили на довічне заслання до Красноярського краю. Таким чином у письменника було відібрано 22 роки, які могли б бути використані для плідної праці. Відтак його творче життя розділилося на два періоди: перший – до арешту 1935 року, другий – розпочався з 1957 року, після заслання.

Повернувшись до Києва, продовжив писати роман «За ширмою», розпочатий після звістки про смерть Сталіна (роман було надруковано

1963 р.); писав репортажі з подорожей Україною (вони склали збірки «Збруч», 1959 р., та «В сім'ї вольній новій», 1960). По смерті автора була надрукована збірка «Сибірські новели», куди увійшли в основному враження автора від перебування в таборах та на засланні. Наприклад, в оповіданні «Чистка» йдеться про роки репресій, які розпочалися після процесу над так званою СБУ 1930 року; у творі мовиться про арешти в київському видавництві «Книгоспілка» – директора видавництва, головного редактора, про допити інших видавничих працівників. Тут, до речі, зустрічаємо Валер'яна Підмогильного та Євгена Плужника, які прийшли на квартиру головного бухгалтера видавництва, щоб підтримати його, бо він виступив на захист чесності арештованих і тому був відсторонений від роботи («...таким не місце в радянській установі!» [2, с. 165]). Тема чистки від так званих націоналістичних елементів, від «ворогів» народу органічна в цій збірці, бо в наступних її текстах йдеться про те, що чекало тих, кого «чистили»: їх або відразу розстрілювали, або відправляли в табори та на заслання, що побачив автор і пережив на собі. Головний бухгалтер з оповідання «Чистка» схоже відразу після зборів, після діалогу-допиту, почав втрачати здоровий глузд.

Оповідання «Сізо», дії якого відбуваються вже в табірній зоні, як і в оповідання «Чистка» та інші тексти збірки, несуть у собі багато автобіографічного. Як це, наприклад, дають і твори Івана Багряного, зокрема роман «Сад Гетсиманський».

1970 р. була надрукована важлива праця Бориса Антоненка-Давидовича «Як ми говоримо»; в незалежній Україні вона перевидавалася, актуальна й нині. Про літературу, літераторів, літературний процес вийшли збірки статей: «Про що і як» (1962), «В літературі й коло літератури» (1964). У книзі «Здалека й зблизька» (1969) письменник поділився своїми спостереженнями про творчість класиків – Тараса Шевченка, Івана Нечуя-Левицького, Панаса Мирного, про сучасників – Василя Еллана, Степана Васильченка, Володимира Сосюру, Максима Рильського, Євгена Плужника. В ній висловлені його цінні думки про деталь у художньому творі, про мову, зокрема про мову в письменницькій праці: «Мова, якою пише письменник, – це його знаряддя виробництва. Письменник повинен освоїти його ще раніше, ніж зважиться здати до друку свій перший твір. Якщо на виробництві можна замінити одне знаряддя іншим, то в літературному цеху знаряддя повинно

працювати безперервно на повну віддачу все творче життя письменника: мову не здає в ремонт – її можна й треба тільки вдосконалювати, не відриваючись від виробництва» [1, с. 242].

За книгу «Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки» (1989) Бориса Антоненка-Давидовича 1992 року було відзначено Державною премією України ім. Т.Г. Шевченка (посмертно).

Про впливи на формування творчої особистості, життєвої позиції письменника дізнаємося з автобіографічного оповідання «Бабині казки», що увійшло до посмертної книги автора. Автор описує своє перебування в бабусь, куди він щоліта приїжджав з батьками з Брянська в Україну: у Недригайлів до баби по батькові та в Ромни до баби по матері.

*Надгробок на могилі
Б. Антоненка-Давидовича на
Лісовому кладовищі в Києві*

*Меморіальна дошка
Б. Антоненка-Давидовича.
Автор дошки – скульптор
Борис Довгань.*

у Недригайлів до баби по батькові та в Ромни до баби по матері. Борис Антоненко-Давидович зазначає: «Моє раннє дитинство минулося в Росії, в Брянську, куди батька занесла служба машиніста на залізниці» [2, с. 551]. Недригайлівська баба Олександра була сувора, а роменська баба Олена лагідна. Автор пригадує, як йому велося в кожній з бабусь, і його розповіді підтверджують вплив на його формування саме баби Олександри, яка розповідала багато історій з минулого України; їй не подобалося, що онук, приїхавши з Брянська, говорив по-російськи. Одна баба (Олена) говорила йому, що краще

коритися, якщо виникає конфліктна ситуація; друга ж (Олександра) розповідала про мужніх козаків, і письменник пригадує, як в одній із тих історій козак, при крайній безвиході, закликав ворога наступати на нього, бо побачив, що навколо сама смерть: «Наїжджайте, воріженьки, сам вас накликаю!» [2, с. 556]. Завершуючи розповідь про бабусині казки, Борис Антоненко-Давидович узагальнює, а за ним і ми бачимо його життєву позицію і його позицію як письменника: не коритися, а, прагнучи правди й справедливості, викликати вогонь на себе. Ось ці останні рядки: «Давно повмирали мої баби, гей і могили їхніх не знайдеш уже. Було й мені в житті не раз – і на коні, і під конем. Та коли заходила крайня скрута, насувалося безголів'я, стискала безвихідь, до мене на раду приходили мої давно померлі баби. Лагідна, огрядна баба Олена звичайно умовляє мене завжди: «Підкорися, Борисику, тобі ж краще буде!...» Я слухаю, але мовчу. Квола ж тілом та незламна духом баба Олександра нічого не каже, лиш суворо дивиться на мене з далечі віків і чекає. Тоді я зціплюю зуби і, як отой її останній козак у казці, кидаю в темну безвихідь: «Наїжджайте, воріженьки, сам вас накликаю!..» [2, с. 558]. Рік написання «Бабиних казок» 1964-й. Ця тепла лірична розповідь суголосна з іншими зворушливими автобіографічними текстами про письменницьке дитинство, такими, як «Зачарована Десна» (1955) Олександра Довженка чи «Гуси-лебеді летять» (1964) та «Щедрий вечір» (1967) Михайла Стельмаха. Ці твори по-особливому розкривають кожного з унікальних митців українського слова. І всі вони освятили своєю присутністю унікальний будинок РОЛІТ у місті Києві, дослідження про який має велику перспективу.

Оповідання «Протеже дяді Васі» увійшло до збірки «Сибірських новел». Протеже в оповіданні – це глухоніма дівчина Настя з України, відбуває ув'язнення в одному з таборів БАМЛАГУ. З'їла малого братика з божевільною матір'ю в тридцять третьому році. Дядя Вася, так його позаочі називають в'язні, Василь Іванович Шкатов – начальник 3-ї частини Каримського району БАМЛАГУ. Тридцять третього року працював в Україні, знав і бачив усі жахи голодомору, заарештовував людиодів, засуджував, тепер працює на зоні. В його поведінці стосовно Насті невисловлене співчуття. Він призначає глухоніму прибиральницею в штаб, де виконує обов'язки секретаря ув'язнений персонаж-

оповідач; в ньому вгадується автобіографічне. Той спочатку думає, що це йому приставляють сексотку.

У цій новелі тема голоду складає лише один епізод, але сказано дуже багато: “Настя їла людське м’ясо... (...) Разом з божевільною матір’ю їла зварений труп свого однорічного брата. Це в неї з тих часів і глухота з німотою сталася...” [2, с. 218]. Даний епізод перегукується з багатьма іншими художніми творами і свідченнями про 1933-й рік, а також з подіями про 1921-1923 рр., відображеними, наприклад, у драмі Миколи Куліша “97” в образах глухонімого Ларивона й Орини. Знаходимо епізодичне зображення першого голоду і в повісті Бориса Харчука “Зазимки і весни” (1967), де автор вкладає в уста вчительки з Полтавщини, яка працює в Галичині, розповідь про те, як голодувала їхня родина, як від голоду помер її батько. Характерно, що Б. Харчук, як і всі інші письменники тоталітарної доби, причин голоду не розкриває. Проте Улас Самчук, живучи за межами радянської України, у невеликому за обсягом романі “Марія” кількома штрихами говорить про причини зубожіння селян голодного 1921-го року, ширше оповідає про причини голоду 1932-1933 рр.

Оповідання «Протеже дяді Васі» Борис Антоненко-Давидович написав від першої особи. Цей художній прийом, як відомо, передбачає своєрідне скорочення відстані від оповідача до читача, а також включення читача в оповідь. Також розуміємо, що документальний фактаж, так відомий автору, оповідач прагнув донести безпосередньо. Створені письменником картини виявляють авторську мотивацію розповіді побачене й почуте ним самим, коли він перебував в Україні до арешту й ув’язнення, і те, що оповідали з різних куточків України. Тож на невеликій площі тексту масштабно зафіксовано трагічне українське буття. Бачимо, що персонаж-оповідач дуже обережний перед своїм тюремним начальником, не відкривається йому, коли той запитує про людоїдство в Україні і розповідає про те. Персонаж непевно відмовчується (бо це схоже на провокацію, за якою може бути продовжений його термін ув’язнення за політичною, 58-ою статтею про антирадянську агітацію) або лаконічно відповідає. Дуже коротка розмова з начальником табору викликає в нього низку спогадів, що виникають в уяві, як кінематографічні сюжети, коли він залишається сам. Із цих спогадів стає зрозуміло, що оповідач добре знає про трагедію, це глибока рана в його

пам'яті. Досі він не знав, за що ув'язнена Настя. Тепер, після розмови з начальником, коли побачив її, «мішане почуття якоїсь ніяковості, жалю й відрази сповнили мене всього, і я не міг бути зараз з Настею в одному приміщенні. Настя вийшла, та однаково каламуть тридцять третього року, що осіла була в пам'яті під впливом нових життєвих потрусів, знову спливла нагору» [2, с. 218]. Наступні фрагменти-спогади оповідача дуже подібні до картин голодомору, що написані на основі побаченого авторами, того, що було пережите й почуте від інших свідків – в Уласа Самчука, Василя Барки, Годося Осьмачки, Івана Кирія, Андрія М'ястківського і багатьох-багатьох інших, у живописних картинах багатьох художників, як-от у Богдана Певного, Ніни Марченко, в документальних і художніх фільмах. Нині це великий масив текстів, який відкриває те, що за сімома замками ховалося тоталітарною системою. Але справдилося біблійне: все таємне стане очевидним. Картини-спогади Бориса Антоненка-Давидовича виповнюють моторошні страждання українців: «На екрані пам'яті, як із притертої літами кінострічки, поставали призабуті вже кадри...» [2, с. 218]. Які ж це кадри? Автор їх подає з трьома крапками, і ми розуміємо і його переживання, і те, що сказане – це лише маленька частка відомого йому з того, що було: «Ось перед базаром районного міста стоїть дерев'яна арка, на якій угорі лопотить червоний ситець з білими літерами: «Ми вступили в першу фазу соціалізму», а долі під аркою лежать на землі трупи померлих з голоду...» Наступний кадр подано без коментарів, а для роздумів: «Ось жива алегорія голоду: на землі, спершись спиною об стіну кам'яного будинку великого міста, сидить спухла молодиця з немовлям. Голова її безсило відкинулася назад, а з пазухи звисає схудла на шабатурку груди, до якої тягнеться й не може дотягтись немовля, що заходиться від плачу. Не може дотягтись, бо руки матері опустились, бо мати вже вмерла, й голодне дитинча марно шукає губами мертвого соска...» [2, с. 218-219]. Спогади оповідача нанизують ще одну візію: «Ось чорний прапорець над сільрадою – знак, що село вимерло з голоду...» [2, с. 219]. Наступний кадр показує типову для 1933-го року весну з вимерлими селами й розкішною природою: «Ось трупи по хатах, яких нема вже кому ховати в селі, а над хатами в рясному цвіту, і, як ніколи, виспівують, тьохкають солов'ї» [2, с. 219]. Так лаконічно, але так багато сказано! Письменник використав прийом пригадування,

закцентувавши увагу на тому, що справжню ситуацію бачили й ті, хто призводив до неї. Той же дядя Вася, теперішній начальник персонажа-оповідача, у ті роки в Україні був виконавцем репресивних заходів, бо служив у репресивних органах. А тут, у таборі, він пожалів дівчину, засуджену за людодство. Він знає її справу, знає, що звідтоді з нею і «глухота з німотою сталася...» Знаючи її історію, дядя Вася відкриває ту історію оповідача, теж українцеві, бо той має зрозуміти її й підтримати напівголодну в таборі. «...дядя Вася сказав таке, що зовсім виходило за рамки добропорядності чекіста в розмові з в'язнем, до того ж засудженим за політичним обвинуваченням» [2, с. 218]. Начальник табору питає автора-оповідача: «— А про людодство на Україні ти чув? — Я зовсім розгубився й був ні в сих ні в тих: - Подейкували про таке, але я не вірив тим чуткам...» [2, с. 218]. Такою була обережна відповідь в'язня. І короткий монолог начальника табору відкриває перед читачем, а не перед оповідачем моторошну картину: «Не вірив! — знову перекривив мене дядя Вася, зовсім роздратовуючись. — Корчиш із себе незайману цнотливу дівчинку! Їли й трупи, і людей! Чого брехати?... Попервах ми їх просто коцали, але всіх же не перестріляєш — от і почали за цією статтею в таборі їх пакувати...» [2, с. 218]. Які масштаби такого моторошного буття відкриває начальник табору! Попервах «просто коцали»! Коцали тих, кого самі ж і довели до такого стану, що вже не були й людьми. Це величезний матеріал не лише для істориків, демографів, а й для медично-психологічних досліджень... І далі мовиться про масштаби таких жертв: «...але всіх же не перестріляєш...» [2, с. 218]. Тобто зроблено наголос, що таких жертв було багато... Тому «...почали за цією статтею в таборі їх пакувати...» [2, с. 218]. Слово «пакувати» каже само за себе, що це велике число! Письменник на всьому лише кількох сторінках масштабно змалював трагедію голодомору. За лаконічними образами й деталями сказано надзвичайно багато. І в тому розкривається автор — правдивий літописець свого часу, творець художніх візій своєї доби. Своєю творчістю він постає в царині української культури як талановитий прозаїк, перекладач, публіцист, літературний критик, вдумливий дослідник та оберігач українського слова. Влучно означено творчість письменника в анотації до його посмертної книги. В ній значиться, що він «майже двадцять років «вивчав життя» в сталінсько-беріївських таборах», що в його творих «йдеться

здебільшого про події і долі сумні, драматичні, а то й трагікомічні. Але з щонайважчих випробувань художник виніс глибоко вистраждану, а не сліпу віру в незнищенність людської доброти, в кінцеве торжество справедливості, правди» [2, с. 4]. І ця доброта прочитується в думках і вчинках його персонажів; вона є рушійною силовою автора в його мотивації до створення текстів, що відкривають жорстоку правду, яка покликана до творення суспільства на принципах справедливості й любові.

1. Антоненко-Давидович Б. Здалека і зблизька : літературні силуети й критичні нариси. – Київ : Радянський письменник, 1969. – 304 с.

2. Антоненко-Давидович Б. Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки. – Київ : Радянський письменник, 1989. – 559 с.

3. Бойко Л. Борис Антоненко-Давидович // Історія української літератури ХХ століття / за ред. В.Г.Дончика : у 2 кн. - Київ : Либіль, 1993. – Кн. 1. – С. 596-605.

4. Бойко Л. Лицар правди і добра. // Антоненко-Давидович Б. Смерть. Сибірські новели. Завищені оцінки. – Київ : Радянський письменник, 1989. – С. 5-32.

Ганжа А.Ю.

Київ, Україна

МЕШКАНЦІ РОЛІТУ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ ДОКУМЕНТАЛІСТИЦІ: МОВНІ ПОРТРЕТИ

Сучасні дослідження комунікативного іміджу митців, політиків, науковців, представників певного фаху, тобто знакових для конкретної епохи мовних особистостей у динаміці їх становлення, здійснюються або на матеріалі друкованих текстів, або зафіксованих зразків усної мови. Специфіка творення мовного портрета модельної мовної особистості письменника засобами кінематографу ще потребує різноаспектних студій. Унікальним джерелом у цьому ракурсі постає кінодокументалістика про майстрів слова, чия доля пов'язана з РОЛІТОМ – славетним будинком «робітників літератури», абсолютним рекордсменом України за кількістю меморіальних дощок на фасаді.

Аудіо- та відеозаписів живої мови письменників – мешканців РОЛПТу – лишилось зовсім мало, і широка глядацька аудиторія може ознайомитися з ними переважно в документальних фільмах. Яким у цих стрічках постає мовний портрет письменника? Якими засобами він твориться? Звичайно, автори медіапродуктів, які беремо до аналізу в цій розвідці, не ставили за мету моделювати у фільмі певний комунікативний імідж митця, а прагнули створити цілісний образ видатного українського письменника. Мовний портрет вплітається і вияскравлюється в тканині документальної стрічки природно, органічно, а це вагомий аргумент на користь потенційної об'єктивності матеріалу дослідження.

Термін мовний портрет уже має свою традицію різноаспектного інтерпретування в лінгвістиці: від наукової метафори до конкретних дефініцій з ієрархією характерних рис. Не ставимо за мету з'ясувати суть цих дискусій в діахронії, наголосимо на окремих моментах. Отже, мовний портрет – це сукупність характеристик, що складають мовний імідж особистості, відображають її комунікативний потенціал на певному етапі становлення. За тематичним (змістовим) критерієм типологізації виокремлюють гендерний, фізичний, психологічний (характероцентричний), соціальний мовні портрети [1, 152]. У «Короткому тлумачному словнику лінгвістичних термінів» ця стилістична категорія проектується на опис зовнішніх ознак персонажа (зовнішній мовний портрет), а також його внутрішнього стану (внутрішній, психологічний мовний портрет), які забезпечують цілісність художнього зображення. І що особливо важливо для кінематографу – «у мовному портреті виразну стилістичну роль відіграє художньо-словесна деталь» [3, 94].

Мовний портрет особистості можна описувати як статичну величину, визначену певними умовами в певний відтинок часу, тобто як певний синхронний зріз. Як теоретичне підґрунтя розвідки розглядаємо висновок Г.М. Сюті щодо «опису мовного портрета особистості в контексті системного представлення визначальних параметрів, які: а) становлять семантико-стилістичні домінанти індивідуального типу мововираження, індивідуального стилю; б) фіксують, як доба, соціально-політичні умови, мовно-культурне середовище позначилися на цьому типові мововираження; в) дають підстави констатувати внесок конкретної мовної особистості в історію літературної мови. Синтез таких відо-

мостей дає змогу осмислити і загальні (у діахронії), й індивідуальні (у синхронії) особливості розвитку мови» [2, 139].

Звернімося до аналізу фактичного матеріалу – документальних фільмів про Олесь Гончара («Велетень степів», «Зодчий душі людської», «Олесь Гончар. Собор»), Павла Тичину («Я кличу тебе»), Максима Рильського («Poeta Maximus»), Володимира Сосюру («Так ніхто не кохав») та Остапа Вишню («Усмішник»). Усі головні герої цих стрічок, класики української літератури ХХ століття, своєю мовотворчістю прислужилися розвитку й збагаченню сучасної української літературної мови. А ще всі вони якийсь час жили в РОЛІТі. Зауважимо, що у цій статті беремо до аналізу медіапродукти, створені у ХХІ столітті. У перспективі – діахроній аналіз творення мовних портретів письменників на матеріалі кінодокументалістики другої половини ХХ століття і сучасних документальних стрічок.

ОЛЕСЬ ГОНЧАР (мешканець квартири 65).

«Велетень степів» – фільм-роздум Дніпровського телетеатру, в якому використано тексти щоденників Олесь Гончара та екранізовано фрагменти роману «Собор». Змістовою домінантою контенту стрічки є поєднання особистого, українського національного й вселюдського планетарного. Мовний портрет Гончара-філософа увиразнено специфічним синтаксичним малюнком уривків щоденника, озвучених закадровим голосом ведучого. Філософську тональність, зокрема, посилюють риторичні питання. У цьому разі інтонування, фонетичні маркери щодо рецепції портрета Гончара не інформативні (закадровий текст читає актор), проте комунікативний і прагматичний потенціал упізнаваних гончарівських мовних засобів вражає. Відеоряд візуалізує фрагменти щоденника: використано як художню стилізацію (епізод з бабусею, солдат на полі пшениці тощо), так і реальні документальні відеозаписи. Влучна кінодеталь (наприклад, підпалений папір, що стає вогнищем на весь екран) посилює загальну експресію тексту про переслідування Гончара за роман «Собор». Завершується короткометражка екранізацією фрагмента згаданого роману: тут у досягненні прагматичної настанови впливу на реципієнта домінує саме звучання мови (дуже виразна характерна інтонація актора, акустика) на тлі дзвонів собору. В аналізованій стрічці ми не чуємо усної мови самого Гончара. Штрихи до

його мовного портрета постають з озвучених текстів, увиразнених засобами кінематографу.

«Зодчий душі людської» (2001) – історичний документальний фільм кіностудії ім. О. Довженка про творчу особистість Олеся Гончара. Ключова відеодеталь на початку і в усій тканині фільму – собор, адже лейтмотив стрічки – «Бережіть собори ваших душ». Це оповідь режисера Миколи Мащенка (за кадром і в кадрі), він цитує відгуки Юрія Яновського, Остапа Вишні, Павла Тичини, Чингіза Айтматова, Едуардаса Межелайтіса, Григора Тютюнника, фрагменти щоденників Олеся Гончара, лист Ліни Костенко. Фільм складно назвати лише біографічним: майстерно засобами кінематографу у ньому змальовано особистість Олеся Гончара, його творчість, ставлення до людей, відтворено дух часу, в який жив майстер слова.

Пряма мова Олеся Гончара на початку стрічки відразу налаштовує на рецепцію ідейної й настроєвої лінії фільму, транслює глядачеві його візію слова і розуміння ролі письменника в суспільстві, його відповідальності за кожен свій твір перед собою і людьми. Монтаж окремих відеофрагментів живої мови письменника (фактично сегментованих по кілька речень) не дає змогу скласти принаймні загальне уявлення про специфіку його комунікативної поведінки, проте ці кадри інформативні щодо тембру голосу, інтонування, невербальних маркерів комунікації. До речі, цитований у фільмі спогад Е. Межелайтіса ословлює перед глядачем портрет Гончара, зокрема підкреслює таку виразну достовірну (як бачимо з вищезгаданого відеозапису) деталь: «...у нього... дуже м'який, ласкавий голос, якому б тільки співати ніжні, ліричні українські пісні».

Цілісності рецепції надають спогади дружини письменника Валентини Гончар, зокрема про його щоденники. Вона підкреслює надзвичайну вимогливість Гончара до себе, виснажливу працю над кожним своїм словом.

Мовний портрет письменника у цій стрічці витворюється головним чином під час сприймання усної мови письменника, маркерів вербальної та невербальної комунікації у відеофрагментах інтерв'ю Гончара; а спогади його сучасників в озвученні Миколи Мащенка, пряма мова дружини Валентини Гончар створюють надзвичайно важливе й інформаційно насичене тло лінгвального «медіапортрета» Олеся Терентійовича. Загалом є підстави зробити висновок, що ця стрічка увиразнює

саме соціальний мовний портрет митця, пов'язаний з ідентифікуванням його місця, ролі й статусу в соціумі.

«Олесь Гончар. Собор» (2008) – документальний фільм про обставини написання роману «Собор», організацію цькування автора тодішньою владою. Автор – Теодозія Зарівна, режисер – Валерій Лиман. Текст читає Олександр Ігнатуша. Початок фільму – відеоряд, де поступово в кадрі з'являється пам'ятник Гончару і звучить закадровий голос ведучого про анонімку письменникові після виходу «Собору» з пропозицією застрелитися. Цей прийом посилює і концентрує увагу глядача. Пряма мова дружини письменника Валентини Гончар зі спогадами про історію написання роману «Собор» чергується із закадровою мовою ведучого та прямою мовою сестри Гончара Олександри Біліченко-Сови, письменників Лесі Степовички, Марії Влад, Віктора Баранова, Анатолія Дімарова, Івана Драча, Олександра Ярового, критика Дмитра Дроздовського.

У цьому документальному фільмі особливої ваги набуває поєднання вербальної і невербальної комунікації: не лише змістового контенту, а й інтонації, темпу мови, жестикуляції, плейсметричних характеристик спілкування. Органічно вплетено фрагмент відеозапису виступу Олесь Гончара. Цікавий і характеристичний тембр голосу письменника, в якому ледь помітний полтавський колорит; природне інтонування, голос м'який, не має жодного відтінку агресії, тональність довірливо доброзичлива. Мова ведучого нейтральна, максимально інформативна. Мозаїка мовних портретів задіяних у фільмі персонажів синтезує узагальнений мовний портрет автора «Собору».

Творення образу автора «Собору» в сучасній кінодокументалістиці – завдання непросте, адже ще мало часу минуло, як він не з нами, проте нині перед соціумом стоять вже інші цивілізаційні виклики. Сучасники Гончара, яким випало працювати й спілкуватися з ним, можуть не погоджуватись із концепціями новітніх медіапродуктів, творці яких з погляду нової естетики шукають свої шляхи до осягнення постаті видатного письменника й громадського діяча. Але важливо, що пошуки тривають, увага до творчого спадку Олесь Гончара не згасає – з'являються нові тексти й фільми. А отже, у лінгвістів буде змога (і спонук) розглянути не лише у виразненні у документальних фільмах соціальний мовний портрет письменника, а й зануритися в інтелектуально-характероцентричний, лінгвопсихологічний вимір цього портрета.

У дослідженнях лінгвального контенту документалістики ми неодноразово зверталися до успішного українського проекту – серіалу документальних фільмів «Гра долі». Його засновниками стали Василь Вітер, Наталка Сопіт та Олег Туранський. Авторський колектив визначає серіал «Гра долі» як «загадкові історії з приватного життя знаменитих людей, які жили на українській землі, та українців, рознесених по всьому світу. Історії кохання. Історії сходження на олімп слави, або несподівані повороти долі». Персонажі серіалу – понад 50 історичних постатей. У нашому дослідженні розглянемо чотири фільми із цього проекту, присвячені письменникам – мешканцям РОЛІТу – Павлові Тичині, Максимові Рильському, Володимирі Сосюрі та Остапові Вишні.

ПАВЛО ТИЧИНА (мешканець квартир 38, 68).

«Я кличу тебе» (2006). В основу сюжету покладено оповідь про перше юнацьке кохання Павла Тичини. Ця документальна історія опублікована в повісті П. Загребельного «Кларнети ніжності», пізніше було знято однойменний фільм. Композитор Олег Ківа написав музику до фільму і кантату № 3. У стрічці звучить соло Ніни Матвієнко, використано фрагменти фільму «Кларнети ніжності».

Введення біографічного суб'єкта відбувається опосередковано, через інформацію, яку глядачі мають декодувати: в квартирі поета після його смерті були знайдені останні неопубліковані вірші «Той сад, і ніч, і сон, і ти...». Про кого ці вірші? Голос ведучої Наталки Сопіт за кадром хронологічно маркує оповідь: «XX ст. починалось смертями українських письменників... Старицький, Маркович, Грінченко, Карпенко-Карий, Леся Українка, Франко... Хто ж лишився? Мовби сама вічність кликала поета стати перед собою. А він же ще й не поет». Автори стрічки проективно розраховують на фонові знання цільової аудиторії фільму.

Ведуча Наталка Сопіт оповідає про знайомство Тичини з родиною Коновал, його почуття до сестер Інни й Полі, голодне студентське життя, підробітки у журналах «Рада» й «Світло».

Автори документальних фільмів часто використовують офіційну неперсональну кінохроніку, т. зв. «хроніку епохи», призначення якої – викликати нагадування. Цей прийом бачимо в епізоді про початок Першої світової війни і мандри Тичини у вагонах-теплушках до Саратова. Глядача емоційно налаштовують на сприйняття наступної інформації про тяжку хворобу Тичини.

У фільмі «Я кличу тебе» як художній засіб активно використовуються кіноцитати з фільму «Кларнети ніжності» з метою створення асоціативно-символічних зв'язків, посилення експресії (наприклад, поїздка в Добрянку, зустріч із Наталкою Коновал тощо).

Статичні фотозображення Павла Тичини в різні періоди його життя вмонтовані як рухлива стрічка на тлі відео, вони вписуються в хронотоп автобіографічної оповіді і є візуальною репрезентацією героя.

Джерелом цитування в документальних фільмах часто є щоденникові записи листи, спогади. Цитати зі щоденника Тичини у стрічці «Я кличу тебе» озвучує чоловічий голос за кадром (про смерть Наталки), ведуча Наталка Сопіт (спогад про Наталку Коновал).

Експресивне поліфонічне розгортання епізоду про смерть Наталки: пряма мова ведучої в кадрі, цитування листа, відеофрагмент, де Тичина читає листа, закадровий чоловічий голос читає вірш «О панно Інно...», у кадрі жіноче обличчя, жінка ворухить губами, але слів не чути, чоловіче обличчя, поруч з'являється фото Тичини. «Сестра чи Ви? Любив».

У фінальному епізоді Наталка Сопіт читає вірш «Той сад, і ніч, і зорі, де вони тепер...», цей же текст звучить у виконанні Ніни Матвієнко, доповнює поліфонію відеоряд – фрагменти з фільму «Кларнети ніжності». Рефрен «Де вони тепер?» потенціює експресію.

У творенні мовного портрета Павла Тичини важливе місце належить цитатам з художніх текстів головного героя стрічки. Це уривки з віршів «Я кличу тебе», «Я хотів би, коли я умру...», «Зоставайся, ніч настала», «О панно Інно...», «Коливалося флейтами, там де сонце зайшло», «І наче десь мила іде, озивається».

До речі, цитати з вірша «Я кличу тебе» композиційно є своєрідним кільцем: вони розпочинають і завершують стрічку, крім того, цей вірш став назвою фільму. Зауважимо, що лірика П. Тичини багата на цей прийом.

МАКСИМ РИЛЬСЬКИЙ (мешканець квартири 70).

«**Poeta Maximus**» (2008). Автор сценарію і режисер Василь Образ. Історія життя і кохання до однієї жінки видатного українського поета і перекладача Максима Рильського.

Введення біографічного суб'єкта пряме – ведуча Наталка Сопіт оповідає про те, що стати поетом М.Т. Рильському було написано на роду.

Далі – «відгортання» кадру з ведучою, поява фото Тадея Рильського, паралельно закадрова оповідь про нього, історію його одруження з Меланією.

Наратив охоплює не лише усну оповідь ведучої, а й наративізований відеоряд (різноманітні дії з фото на екрані: збільшення фрагмента фото, наближення чи віддалення частин однієї світлини або різних світлин, накладання фото і відео в різних варіаціях тощо). Прикладом можуть слугувати епізоди про народження й дитинство Максима Рильського, його навчання й виховання, кохання до доньки композитора Лисенка Галі, укладання збірки «На білих островах».

Хроніку епохи – неперсональну кінохроніку – використано в оповіді про навчання поета на медичному факультеті, а потім переведення на історико-філологічний, від'їзд на Житомирщину.

Цитат із художніх текстів Максима Рильського в канві оповіді небагато – уривок з вірша «Шопен» (озвучений чоловічим і жіночим голосами за кадром, вони читають по рядку), «Дай рученьку...» із циклу сонетів «Вірність».

Ведуча Наталка Сопіт у кадрі оповідає історію одруження Максима і Катерини. До речі, лишилася «за кадром», але зацікавила б глядачів інформація, що Катерина Миколаївна Рильська (в дівочтві Паткевич) походила з шляхетної дворянської родини. Її батько Микола Паткевич свого часу мав чин полковника та обіймав посаду київського коменданта. Наратор же робить акцент на драматичному початку подружнього життя Рильських – коханні поета до старшої від нього на 9 років дружини його земляка Івана Очкуренка. Наративізований відеоряд демонструє різні ракурси та поєднання фотографій Катерини, Івана Очкуренка, Максима Рильського, Георгія (закадровий чоловічий голос імітує діалог Очкуренка й Рильського). Лінійна організація оповіді про родинно-побутові подробиці життя поета трансформується в експресивно насажений сюжет про арешт Рильського.

Візуальний кінообраз слідчого деперсоналізовано – на екрані лише чорний силует. Можна вважати його образом-маркером, що символізує тогочасну каральну систему. Проте мовна характеристика цього персонажа виразна: цьому сприяє використання непрямої мови (оповідь про знущання над Рильським слідчого, який знав, що є постанова про звільнення поета, і погрожував десятима роками на Соловках) і прямої мови

з перемиканням кодів: «Хоча, Рильський, ви і наш класовий ворог, ви ще можете бути нам корисні. А тому прийнято рішення вас звільнити».

Не лишився поза увагою авторів стрічки сюжет про звернення Микити Хрущова до Сталіна, щоб урятувати Рильського, коли над ним знову нависла загроза репресій, «охоронною грамотою» поета стала «Пісня про Сталіна» («Із-за гір та з-за високих...») (візуалізація – послідовно сфокусовані фото Сталіна й Хрущова). Повоєнний період життя поета – звинувачення в буржуазному націоналізмі. А через деякий час – Сталінська премія за переклад українською мовою поеми Адама Міцкевича «Пан Тадеуш».

Ведуча-наратор у кадрі оповідає про силу духу й підтримку дружини, які берегли Рильського від занепаду. Ніжно-щемливого настрою з легким відтінком суму додає звучання вірша із циклу сонетів «Вірність» – «Дай рученьку, спрацьована, худа!...» (читає чоловічий голос за кадром, у кадрі – фото Катерини, потім спільне фото).

Сюжет про переїзд Рильських до Голосіївського мануару документально візуалізовано: в кадрі глядачі можуть бачити сучасний вигляд будинку поета, також використано уривки з персональної кінохроніки – Рильський пише, працює в саду (про його захоплення садівництвом ходили легенди).

В оповіді ведучої про смерть дружини Рильського використано непряму цитату з автографа поета на книжці, в оригіналі він виглядав так: «Моїй радості, моїй честі, моїй красі, моїй любові – Катерині Рильській. 29/IX.1946».

У фіналі документальної стрічки звучить непряма мотивація її назви. Poeta Maximus – так називав Максима Рильського М. Зеров – помер, так і не написавши книгу спогадів, про яку дуже мріяв.

ВОЛОДИМИР СОСЮРА (мешканець квартир 5, 34).

«Так ніхто не кохав» (2008). Частина перша: історія входження в літературу поета-романтика Володимира Сосюри і його перше кохання в часи революції. Частина друга: драматична історія одруження Володимира Сосюри з жінкою, яка була пов'язана з органами МГБ; його любов і ненависть, його страждання і обожнювання Марії.

Введення біографічного суб'єкта відбувається через поезію: ведуча-наратор Наталка Сопіт читає уривок вірша «Так ніхто не кохав» і

називає його автора – «Здається, зараз так безумно і ніжно ніхто не пише про кохання, як писав Володимир Сосюра».

Приємом контрасту у стрічці часто виступає засобом організації художнього матеріалу (напр.: він дихав поезією, а його оточувала жорстока реальність сталінських репресій; «мій розум ненавидить її, а серце любить»).

Органічно вплетені в кінотекст цитати творів з В. Сосюри: з роману-сповіді «Третя рота», з віршів «Так ніхто не кохав», «Дні пройшли, відлетіла тривога», «Вона пішла..», «Любіть Україну», «Якби зібрати красунь усіх віків...» Окрім безпосереднього цитування, автори нарративу актуалізують для глядачів назви художніх текстів поета: роман «Махно» і поема «Мазепа», поеми «Марія» та «Христос». Вірш «Так ніхто не кохав» (так само, як і в фільмі «Я кличу тебе» однойменний художній текст) відіграє роль своєрідного композиційного кільця і, разом з тим, дає назву стрічці.

«Хроніка епохи» використана в оповіді про службу Сосюри в петлюрівській армії, про кохання до польки Констанції Родзянської, про денікінський полон, службу в Червоній Армії, переїзд до Києва, евакуацію до Уфи, перебування на Воронезькому фронті. Також бачимо нарративізований відеоряд (напр., з відеофрагмента про потяг вияскравлюється обличчя Констанції тощо).

Психологічне портретування в епізоді про знайомство й одруження з Вірою Берзіною розгортається через послідовну оповідь чоловічим закадровим голосом і голосом ведучої Наталки Сопіт, діалогічним озвученням вірша «Так ніхто не кохав».

У стрічці «Так ніхто не кохав» не лишилися поза увагою компроміси В. Сосюри із владою (написання поеми «ГПУ» – розповіді про полювання лицарськи бездоганих чекістів на «бандита»-повстанця; вірша «Сталін» та «Пісні про Ворошилова» (за це йому повертають партійний квиток і дають орден «Знак Пошани»). Характеристичний у творенні мовного портрета поета поліфонічний епізод про лист Володимира Сосюри до Сталіна: чоловічий голос за кадром читає текст листа, у кадрі біля фото Сосюри знизу піднімається монументальний портрет Сталіна: «Ти мій єдиний порятунок і притулок. Батьку, врятуй мене». В кадрі – плакат «Привет великому Сталину». Дружина вклала в цей лист довідку про перебування Сосюри у божевільні. Сталін

відповідь: «Відновити в партії. Лікувати». А багато років потому була Сталінська премія і цькування за вірш «Любіть Україну»...

У фільмі немає цитат з художнього кіно, проте в кількох епізодах бачимо цитати персональної кінохроніки (відеофрагмент неозвученого виступу Сосюри; поет удома з дружиною Марією, звучить його голос: «Мені вже шістдесят. Не віряться...»).

Сюжет про драматичні стосунки поета з Марією Даниловою (Сосюрою), їх світоглядний конфлікт і вже не очікуване порозуміння після повернення Марії зі сталінських таборів оприявнюється через багатоголосся вербальних і невербальних засобів – мови ведучої, закадрового чоловічого голосу, експресивного потенціалу цитат із художніх текстів і фрагментів персональної кінохроніки, наративізованих фотомонтажів.

Деперсоналізований образ-маркер чиновника радянської тоталітарної системи – чорний силует – виникає в епізоді про ув'язнення дружини Сосюри Марії. Цей же образ бачимо у згаданому вище фільмі про Рильського.

Особливого значення в документальному фільмі набуває конструювання простору, адже від того, наскільки вдало й переконливо це буде зроблено, залежить рецепція медіапродукту. В аналізованих стрічках використано інтер'єри Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва («Я кличу тебе»); Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського («Поета Maximus»), Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва, Будинку творчості та Будинку літераторів в Ірпені Національної спілки письменників України («Так ніхто не кохав»). Внутрішній і зовнішній простір будівель слугували візуальним тлом до прямої мови ведучої-наратора в кадрі.

ОСТАП ВИШНЯ (мешканець квартири 21).

«Усмішник» (2009). Частина 1: український письменник-гуморист Павло Губенко, відомий як Остап Вишня, почав свій творчий шлях у Харкові в 20-ті роки ХХ століття. Уже знаменитий літератор одружився з актрисою Варварою Маслюченко. Частина 2: Остап Вишня був засуджений в 30-х роках ХХ століття і засланий у більшовицькі табори. За ним, як декабристка, поїхала на далеку північ і його дружина Варвара. Остап Вишня дивом залишився живий і повернувся із заслання через десять років.

«Усе життя гумористом! Господи! Збожеволіти можна від суму!» – саме цією цитатою зі щоденника Остапа Вишні розпочинається кінооповідь. Його тричі засуджували до страти, інша людина б назавжди втратила здатність сміятися. Та в Павла Михайловича Губенка гумор став обладунками проти несправедливості навколишнього світу.

Найвиразніше в аналізованій документальній стрічці мовний портрет письменника постає із цитат із його текстів, озвучених Тарасом Денисенком. У фільмі ми не чуємо голосу Остапа Вишні, проте відчуваємо неповторний колорит його мови, сповненої самоіронії.

Біографічні штрихи оприявнюються через одну з найпопулярніших усмішок гумориста «Моя автобіографія». Максим Рильський свого часу писав, що Вишня – «дуже своєрідний художник. Його манеру не сплутаєш ні з чією. Можна і треба вчитись у нього творчого ставлення до життя, але марна річ – наслідувати його». Письменник унікальної популярності «просто не любив ... печальних лиць, бо любив сміятися. Не переносив я людського горя. Давило воно мене, плакати хотілося...». Микола Хвильовий назвав усмішки Остапа Вишні ніжними і жорстокими, смішними і водночас трагічними. Звернімо увагу на такі штрихи до мовного портрета письменника. Гуморист майстерно влітає в оповідь влучні, іскрометні народні фразеологізми, вдаючись до бурлескних традицій. Так, про доленосну зустріч з майбутньою дружиною – актрисою Варварою Маслюченко Вишня згадує так: «Як побачив тебе, так мені жаба цицьки і дала (пропав, загинув – А. Г.». Поруч зі зрозумілим і близьким найширшій аудиторії народним гумором, яким захоплювались навіть неписьменні сучасники гумориста, в його текстах оприявнюється тонка іронія, що часом межує із сарказмом. І не лише в текстах. Навіть на допиті після арешту за сфальсифікованим звинуваченням на питання, в якому приміщенні збирався вбити секретаря ЦК КП(б)У П. Постишева, Павло Михайлович саркастично відповів: «Знаєте, як справжній мисливець я люблю вбивати на свіжому повітрі».

Сучасники Остапа Вишні вивчали українську мову, щоб читати і розуміти його твори. А він, відбуваючи «десятирічку», запрягнувся: «Якщо дасть Бог переживу каторгу – то нехай у мене рука всохне, якщо візьму перо в руки... Силки розставляю і рибу ловитиму». Але слова не дотримав. 1944 року невмируща «Зенітка» повернула Остапа Вишню в

літературу. Йому дали квартиру в РОЛПТі, де він мешкав до 1952 року. Травмований і зневірений геній гумору зміг відновитися для творчої праці значною мірою зусиллями дружини Варвари Олексіївни. 1955 року його було реабілітовано, а 1956 – Павла Михайловича не стало. В. Губенко-Маслюченко пережила чоловіка на 27 років, підготувала книгу «Про Остапа Вишню. Спогади», які вийшли друком 1989 року вже після її смерті.

Варто зауважити, що в документальному кіно особливої ваги набуває поєднання вербальної і невербальної комунікації. Кінооповідь має свою кіномову і свої засоби виразності. Аудіальний складник кіномистецтва впливає на реципієнта інтонацією, силою звучання, інтенсивністю вимовляння. Відеопередавання емоцій героя (героїв) спонукає глядачів до співпереживання, зростає експресія кінотексту. Аудіоряд може синхронно доповнювати відеоряд або подаватися на контрасті. Але незалежно від специфіки конструювання контенту конкретної кінострічки аудіовізуальний складник надзвичайно важливий у творенні мовного портрета героя документального фільму. Для лінгвіста-дослідника фонові знання про мовну особистість письменника у поєднанні з рецепцією аудіовізуальної інформації дають змогу помітити, відчути й зафіксувати деталі, найтонші штрихи лінгвального образу майстра слова.

1. Писаренко К. В. Типологія мовних портретів персонажів у художніх текстах триптиху «Хресна проща» Р. Іваничука: змістовий аспект // *Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди*. 2015. Вип. 42. С. 150 – 155.

2. Сюта Г. Мовні портрети політиків і журналістів // *Культура слова*. 2015. Вип. 82. С. 139-141.

3. Українська мова: Короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / С.Я. Єрмоленко, С.П. Бибик, О.Г. Тодор. Київ: Либідь, 2001. 222 с.

**Панчук М.В.,
Тарнопольська О.В.**
Бердичів, Україна

МИКОЛА ПЛАТОНОВИЧ БАЖАН – ЛЮДИНА ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ЗНАТЬ...

*Я живу, я веснію любов'ю,
Тепло й радісно марю вночі.
Чуєш клич? На весінні гніздов'я
Журавлів повертають ключі*
М. Бажан

Микола Платонович Бажан – видатний учений, поет, письменник, науковець-енциклопедист, блискучий перекладач, літературознавець, мистецтвознавець, оригінальний кінотеоретик та сценарист, життя та натхненна праця якого охоплює майже вісім десятиліть. Саме М. Бажан – людина енциклопедичних знань і невичерпної енергії – майже 26 років очолював Головну редакцію Української Радянської Енциклопедії, зумівши в умовах жорсткої цензури залучити до підготовки

видань найкращі інтелектуальні сили країни та забезпечити діяльність потужної національної редакційно-видавничої енциклопедичної структури. У результаті цієї титанічної праці Україна назавжди увійшла до еліти енциклопедичних країн. Серед найвидатніших подвижників європейської енциклопедичної традиції ім'я Миколи Платоновича стоїть поряд з такими видатними науковцями світу, як Ж. Д'Аламбер, Д. Дідро, П. Ларусс.

М. Бажан народився 9 жовтня 1904 р. у м. Кам'янець-Подільський. Батько майбутнього поета, Платон Артемович, був військовим, служив у Ставропольському полку. Мати, Галина Аркадівна, закінчивши гімназію в Кам'янці-Подільському, мріяла стати лікарем, але матеріальні нестатки змусили її працювати вчителем та часто підробляти в багатьох інших місцях. У 1910 р. родина переїхала до Умані, де мешкала упродовж двадцяти років. З раннього дитинства Микола був оточений увагою та любов'ю батьків. Родина надавала перевагу домашньому вихованню, тому до десяти років хлопчик навчався вдома. У 1914 р. Микола став гімназистом, вступивши до однієї з чоловічих гімназій Умані. Навчання давалося йому легко та було цікавим, хлопець захопився літературою, читав багато і з надзвичайним захватом – українську, російську, польську класику, твори німецьких та англійських поетів.

Наприкінці 1917 р. М. Бажан вступив до української гімназії ім. Б. Грінченка. Саме на цей період припадає перша спроба творити літературу самостійно – у міській газеті «Громадське життя» був надрукований його вірш «Хай море зрадливе хвилює...» за підписом «Учень 7 класу гімназії М. Б.». На останньому році Миколиного навчання гімназію було реорганізовано в Першу селянську єдину трудову школу, при якій відкрилися кооперативні курси, що незабаром перетворилися на цілком самостійний навчальний заклад – кооперативний технікум. Мати прагнула, аби син отримав корисну професію, тому наполягла, щоб Микола продовжив навчання саме там. Вступивши до технікуму, хлопець почав працювати у громадському, а згодом – краєзнавчому народному музеї мистецтв, який був організований та поповнювався за допомогою вчителя історії технікуму, самого Миколи та його друзів. Разом вони збирали по селах твори мистецтва, порозтягувані з поміщицьких маєтків (картини, скульптуру, килими, порцеляну, книжки). Перший запис у трудовій книжці шістнадцятирічного Миколи. «1920 р. – Уманський музей політосвіти» [1].

Найяскравіші враження дитинства і юнацтва згодом талановито були відтворені поетом у циклі віршованих оповідань «Уманські спогади» (1972). Як пізніше згадував М. Бажан: «Чим старішаю я, тим ясніше, чіткіше, в більших подробицях встають спогади мого дитин-

ства, встає незабуття Умань. В бурях, грозах, в протиріччях, в сутичках громадянської, Вітчизняної воєн... Там я почав писати, там я почав мріяти про мистецтво» [3].

Чотири поеми, що складають книжку М. Бажана «Уманські спогади», створювались поступово і так само з великими інтервалами друкувалися в пресі, поодинці доходили до читача. До збірки ввійшли поеми «Іскра», «Сіль», «Боги Еллади», «Дощовий прелюд».

Однією із яскравих творів циклу є новела у віршах «Сіль», яка має автобіографічний характер. Вона може дати уявлення про те, звичайно, частково, як з ранніх років жили в Миколі Платоновичу, вихідцеві з інтелігентної сім'ї, інтерес і любов до цінностей культури, передусім рідної, вітчизняної. Це й екскурс в юність. У школі Микола дружив з істориком Гнатом Лукичем, у нього не гасне інтерес до історії, до мистецтва. І одного разу він сказав рідним, що вони, учитель, Микола та друг Янек, будуть рятувати пограбовані рідкісні музейні експонати. Навколо Умані було багато цукрових заводів і польських поміщицьких садиб. Гніву народному не було меж, і ця хвиля зносила все. Горіли заводи і маєтки. Самі того не розуміючи, люди рятували безцінні полотна польських, італійських художників, старовинні меблі, фарфор, скульптуру. Все це могло загинути, і загинути назавжди. Зберегти культурне надбання вирушили втрьох – учитель і двоє хлопчаків... Штаб частини особливого призначення Уманського гарнізону підтримав ініціативу шкільного вчителя і видав за це мішок солі. Так, сіль в ті часи була дорожча від золота. Ось так, вимінюючи на ложку солі полотна живописців, ризикуючи життям, подорожували по шляхах і селах Уманщини три сміливі ентузіасти. Кожна хвилинка могла бути для них останньою, вирішальною. Микола тоді пізнав ціну життя, хліба і солі. Саме цей епізод, яскраво зафіксований в пам'яті, описано в poemі «Сіль». Все, що вдалося врятувати, обміняти, привезти, було ними передано в організований краєзнавчий музей. Ми разом з підлітком вдивляємось у сліди крові, подвигів або безславної смерті. Можливо, саме нетривалість окремого людського існування змушувала підлітка вже тоді замислюватися над тим, що залишається від людини після її загибелі.

Відповіді на це питання поет буде шукати не тільки в ранніх баладах...
Наче передбачаючи, як йому згодяться прикмети епохи, підліток пильно
вдивляється в них і разом – в обличчя вічності:

Та і станем просто неба в полі,
Просто прерви, просто зірки втрюх.
Вічність нам розкриється поволі,
Повна тайн і марень, і тривог [2].

Микола Платонович вважав Умань своєю батьківщиною. З дитинства ввійшли у свідомість поета краса славетного парку «Софіївка». В одному з листів до учнів СШ № 11 Микола Бажан писав: «В Умані почав працювати, тому вважаю Умань своєю батьківщиною й завжди з радістю приїжджаю в Умань» [3].

Важливу роль у формуванні творчої особистості молодого поета відіграв театр. У вересні 1920 р. до Умані прибула театральна трупа Леся Курбаса, який організував у місті молодіжну театральну студію, куди відразу записався й Микола. На жаль, акторських здібностей у юнака не виявилось, чим він був дуже засмучений. Але сталося дещо інше. Перед від'їздом з міста Лесь Курбас, бажаючи залишити після себе групу учнів «як осередок українського мистецтва», подбав про подальшу долю студії та запропонував Миколі очолити її, дізнавшись про мрії юнака стати режисером. У цей час М. Бажан готував свою першу поетично – театральну композицію «Березневий каламут» на вірші П. Тичини та В. Еллана-Блакитного. Прем'єра відбулася вже після від'їзду театру та була надзвичайно успішною. Саме після неї хлопця було обрано головним режисером студії. Наступною була постановка за п'єсою М. Метерлінка «Смерть Тентажіля», але вона не сподобалася глядачам, тому студія припинила своє існування. Робота в театральній студії хоча й не була дуже успішною, та все ж мала неабиякий вплив на творчість митця, адже те, що не вдалося реалізувати на сцені, він згодом з успіхом утілює у своїх літературних творах.

Після закінчення кооперативного технікуму М. Бажан вступив до Київського кооперативного інституту і переїхав до Києва. Одночасно з навчанням він, формально все ще залишаючись режисером Уманської

театральної студії, із захватом досліджував театри та театральний репертуар у Києві. Захоплення театром призвело до того, що юнак украй рідко з'являвся на заняттях в університеті, заважало нормальному навчанню й те, що Миколі доводилося працювати, аби забезпечувати себе. Він брався за будь-яку роботу: розвантажував вагони, рубав дрова... Надмірна та важка праця підірвала здоров'я юнака: весною 1922 р. він захворів на висипний тиф, сил ледве вистачило на те, щоб дістатися додому. Микола дуже довго й тяжко хворів, та молодість перемогла, врешті-решт він одужав, хоча наслідки хвороби були жахливими: нездатність самостійно рухатися, втрата пам'яті, нервово-психічна прострація. Довелося довго відновлювати сили, кілька місяців юнак провів у лікарняному ліжку.

Після одужання М. Бажан повернувся до Києва, але навесні 1923 р. залишив інститут. Була в Миколи ще одна спроба здобути вищу освіту: того ж року він вступив до Інституту міжнародних відносин на красназавчий факультет, але провчився там тільки два роки, літературно-мистецькі інтереси відсунули на другий план усі інші заняття.

У цей період життя юнак захоплювався футуризмом, потоваришувавши з лідером українських футуристів М. Семенком – видатним поетом, з діяльністю якого пов'язані основні етапи розвитку цього напрямку в Україні, зокрема, ним у 1921 р. було створено «Асоціацію панфутуристів» («Аспанфут»), до якої увійшов і М. Бажан. Саме ця людина була в той час для початківця Бажана незаперечним авторитетом, він же влаштував юнака на роботу до газети «Більшовик», де 17 травня 1923 р. з'явився вірш молодого поета «Рура-марш» – яскравий зразок його Раннього футуристично-публіцистичного стилю. Більшість віршів Миколи Бажана 1920-х рр. позначені рисами футуристичної поезики, особливо твори 1923-1925 рр.

У 1925 р. на запрошення М. Семенка, який тоді перебував на посаді завідувача сценарного відділу Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУКФУ), М. Бажан переїхав до тодішньої столиці України – Харкова, де розпочав опанування кінематографа. Харківське коло друзів по духу – О. Довженко, Ю. Яновський, А. Петрицький та багато інших, відкриття краших творів національної та світової культури – літератури, малярства, музики, кіно – сприяли невідворотному, швидкому перетво-

ренню учня в майстра, яке сталося у творчості М. Бажана у другій половині 1920-х рр.

Микола Платонович, як і багато його товаришів, «захворів» кінематографом та розпочав працювати у ВУКФУ, спершу секретарем, а згодом – одним з керівників журналу «Кіно». Уже в 1926 р. М. Бажан став одним із перших кінокритиків і кіносценаристів; за кілька років він зробив так багато, що згодом його назвали одним із засновників української кінокритики та цікавим сценаристом. Загалом у 1920-1930 рр. ним було створено багато кіносценаріїв. М. Бажан першим з кінокритиків високо оцінив творчість О. Довженка, нариси та статті Бажана про ранню творчість кіномитця стали справжньою класикою кінокритики і, можливо, найкращим з того, що взагалі написано про Довженка. Саме в цей період творчого розвитку та становлення митець написав поетичні збірки «17-й патруль» (1926) та «Різьблену тінь» (1927), які вийшли друком у Харкові.

У другій половині 1920-х рр. змінюється творчий напрям М. Бажана, він дещо відходить від футуризму, його приваблюють естетичні принципи нової організації – ВАПЛІТЕ, яка у другому номері свого журналу за 1927 р. опублікувала вірш поета «Дорога». Наприкінці 1920-х рр. з'явилися видатні твори М. Бажана – триптих «Будівлі», поема «Гофманова ніч», низка ліричних віршів, які засвідчили появу нового унікального стилю в українській літературі.

У 1929-1930 рр. митець створив ще дві поеми – «Гетто в Умані» та «Сліпці», які одразу ж після виходу у світ були піддані нищівній критиці, адже розпочиналися часи репресій, жорстокої цензури та чисток. Почалося справжнє цькування автора і він, остерегаючись арешту, майже перестав писати.

На початку 1930-х рр. коло мистецьких інтересів письменника знову розширилося: він зацікавився художнім перекладом. Митець розпочав з творів грузинських письменників, протягом кількох років він навіть жив у одного з них в Грузії. М. Бажан переклав рідною мовою твори П. Яшвілі, С. Чіковані, Л. Кіачелі та багатьох інших, пізніше понад шістдесят перекладів М. Бажана увійшли до двотомної антології «Поезія грузинського народу», яка була видана в Україні Державним видавництвом художньої літератури в 1961 р. Займався він також і

перекладом з російської, зокрема до 100-річчя від дня смерті О. Пушкіна переклав трагедію «Моцарт і Сальєрі», був редактором і одним із перекладачів одностомника вибраних поезій В. Маяковського. Друга хвиля перекладацької діяльності М. Бажана припадає вже на 1970-ті рр., але тоді митець звернеться до творчості європейських поетів, перекладатиме з польської та німецької мов. Перебування у Грузії, щасливі дні перекладацької творчості надали митцеві сил не тільки витримати тогочасні випробування, а й відновити моральні сили – йому знову хотілося віршувати. Враження від мандрів надихнули поета на створення циклу «Грузинські поезії».

Працювати в ті страшні часи ставало дедалі важче. 30 вересня 1937 р. у газеті «Комуніст» було надруковано наклепницьку статтю, спрямовану на М. Бажана і його друзів Ю. Яновського, Леся Курбаса, М. Семенка. Багато знайомих відвернулися від митця, він з дня на день чекав арешту, але порятунок прийшов несподівано... Й. Сталін прочитав «Витязь у тигровій шкурі» у перекладі М. Бажана та представив письменника до урядової нагороди, після отримання якої різко змінилося й ставлення оточуючих та влади до опального письменника.

У 1939 р. з'являються твори: «Батьки й сини», «Хлопчик з Чуфут-Кале», «Мати», переклад поеми А. Навої «Фархад і Ширін», пізніше – цикл «Бориславські оповідання»; митець працює головним редактором журналу «Радянська Україна», бере участь у багатьох заходах, зокрема в організації виставки, присвяченої 125-річчю від дня народження Т. Шевченка, його обирають секретарем парторганізації Спілки письменників України. Але війна внесла свої корективи у творчі плани, взагалі у плин життя письменника, та й не тільки його...[1].

За роки війни митець видав збірки: «Гнів Отчизни» (1941), «Клятва», «Данило Галицький» (1942), «Сталінградський зошит» (1943), «В дні війни» (1945), також окремими виданнями були випущені «Били, б'ємо і будемо бити» (1941) та «Сини України в боях за Вітчизну» (1943).

Новий етап творчості М. Бажана розпочався після війни, коли під час закордонних поїздок у складі урядових делегацій він відвідав Великобританію та отримав безліч нових вражень (збірка «Англійські враження», 1948).

1950-1970 рр. були найпродуктивнішими за весь час величезної праці М. Бажана в галузі літератури і науки – це діяльність як голови

Спілки радянських письменників України (1953-1959), віце-президента Європейської співдружності письменників (1962-1970 рр.), академіка АН УРСР (з 1951 р.) і головного редактора Української Радянської Енциклопедії (з 1958 до останніх років життя). Не полишав він і літературної праці (ліричний цикл віршів «Міцкевич в Одесі», 1957).

У жовтні 1958 р. у Неаполі відбувся перший Установчий конгрес Європейської співдружності письменників, на якому були присутні делегації майже з усіх країн Європи, у тому числі й з СРСР, керівником якої був М. Бажан. Першим президентом співдружності був обраний ініціатор її створення італійський письменник Дж. Анджолетті, першим віце-президентом від письменників Східної Європи став Микола Платонович. За роки перебування на цій посаді М. Бажан об'їздив усю Італію, познайомився з багатьма державними діячами, письменниками, художниками, ученими. Враження, яких поет набув під час перебування у цій сонячній країні, вилилися згодом на папір. Так народилася збірка «Італійські зустрічі», що стала однією з найліричніших у творчому доробку письменника:

Я сподівався на радість, з нею здибавсь, бувало,
І пам'ятаю зустрічі, іноді серцю давані
В гаморі римських вулиць, на астурійських привалах,
В сутіні лоджій Флоренції, в димі Мессінської гавані.

Але, звісно, найкоლოსальнішою та наймасштабнішою варто вважати роботу М. Бажана на ниві створення науково-довідкової літератури. Духом універсальної творчості була наснажена вся діяльність поета, зокрема його праця на посаді головного редактора УРЕ. За участю М. Бажана було підготовлено та видано майже 150 томів енциклопедичної, словникової та іншої літератури. За його безпосередньої участі підготовлено й випущено Українську Радянську Енциклопедію (УРЕ: 1-ше видання в 17 томах, 1959-1965 рр., 2-ге – у 12 томах, 1977-1985 рр.); Український Радянський Енциклопедичний Словник у 3-х томах, низку галузевих енциклопедій. Чотирьом виданням присуджено державні премії: шеститомній «Історії українського мистецтва», 26-томній «Історії міст і сіл Української РСР», двотомній Енциклопедії кібернетики та

двотомному Шевченківському словнику. М. Бажан створив певну енциклопедичну школу, яка відкрила дорогу в життя цілій плеяді відомих діячів науки та культури.

Незважаючи на погіршення стану здоров'я, митець не припиняв роботу в усіх сферах, несприятливі обставини та хвороби спонукали його з подвійною енергією прагнути до здійснення усіх задумів. У 1960-1970 рр. він створює низку поем, які поставили його в ряд найвизначніших поетів сучасності. Це славнозвісні «Політ крізь бурю» (1964), «Чотири оповідання про надію» (1966) та багато інших.

Важливою частиною творчого доробку вченого була літературна критика та публіцистика, видавнича та редакторська робота. У повоєнний час вийшли друком такі зразки літературної критики М. Бажана: «Дружба народів – дружба літератур» (1954), «Люди, книги, дати» (1962), «Путі людей» (1969), «Думи і спогади» (1982) [4].

Попри масштабну роботу над енциклопедичними виданнями, М. Бажан багато працював і на ниві книговидання. Під редакцією поета побачили світ твори з української, польської, грузинської класики – одностомні й кількатомні видання Д. Гурамішвілі, Я. Івашкевича, Ш. Руставелі, І. Франка, Лесі Українки, Шолом-Алейхема – тих авторів, яких він перекладав і досліджував. Будучи членом редакційної колегії союзної і республіканської серій «Бібліотека поета», М. Бажан ще на межі 1950-1960 рр. сприяв виданню в Україні збірок М. Вороного, В. Кобилянського, Є. Плужника, Олександра Олеся, В. Самійленка.

Багато праці доклав М. Бажан і до створення багатотомної «Бібліотеки української літератури» (БУЛ), видання якої розпочалося ще за його життя, перші шість томів вийшли за його безпосередньою участю (редагував): «Григорій Квітка-Основ'яненко» (1982), «Іван Котляревський» (1982), «Марко Вовчок» (1983), «Ярослав Галан» (1983), «Григорій Сковорода» (1983), «Українська література XVIII ст.» (1983), ще з десятком томів, до роботи над якими він долучався, з'явилися після його смерті.

Нового напрямку набуває в 1970-1980 рр. поетова перекладацька діяльність, що спрямовується із Заходу на Схід. М. Бажан ознайомив українського читача з творами Ф. Гельдерліна, Ц. Норвіда, Й. Гете, П. Целана. Загальний внесок М. Бажана у справу українського перекла-

ду надзвичайний, це переклади з тринадцяти мов народів світу, у тому числі з білоруської, болгарської, італійської, грузинської, німецької, польської,

Хвороби знесилювали поета, але не зламали його волі та духовної російської, словацької, чеської, узбецької енергії, в останні роки життя він створив багато ліричних поезій («Дзвін конвалій», «Перший сніг», «Нічні концерти»).

На схилі літ Микола Бажан писав: «Дивлюсь навкруги і бачу, як мало залишилось однолітків, людей, які бачили і пережили те, що і я бачив, пережив, але які так і не залишили майбутньому екстракт зі свого і гіркого, і солодкого досвіду». Коли митця настирливо запитували про зв'язок із владою, завжди давав вольтерівську пораду: «За будь-яких обставин треба по змозі обробляти свій сад»[5].

Помер Микола Платонович 23 листопада 1983 р., похований видатний енциклопедист на Байковому кладовищі в Києві [4].

М. Бажан – людина надзвичайних здібностей, невтомний трудівник на ниві науки та освіти, надзвичайно талановитий поет, його внесок у розвиток вітчизняної та світової культури неможливо переоцінити. Діяльність М. Бажана – це яскрава епоха в історії української культури. Його численні літературні, перекладацькі, науково-видавничі починання продовжують жити, збагачуючи духовну скарбницю українського народу, прискорюючи процеси його національного й духовного відродження.

1. Голубева З. С. Микола Бажан: Нарис творчості. – К.: Дніпро, 1984. – 207 с.

2. Бажан М.П. Уманські спогади. – К.: Радянський письменник, 1972.

3. Любов Пархета. «Уманські спогади» Миколи Бажана у контексті уроків літератури рідного краю. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://ff.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/Bohovytysya1.pdf>

4. Бажан Микола Платонович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://knpu.gov.ua/content/bazhan-mikola-platonovich>

5. Агєсва В.П. Візерунок на камені. Микола Бажан: життєпис (не)радянського поета. – Львів: Видавництво Старого Лева, 2018. – 496 с.

Вакульчук А. Р.
Онопрієнко Ю. І.
Київ, Україна

ПАВЛО ТИЧИНА – МЕШКАНЕЦЬ ДВОХ КВАРТИР У РОЛІТІ

“Харків мене підкував і виховав, і тому я повертаюся до Києва уже зовсім іншим...Перші мої слова в Києві будуть про Харків. Це нетактовно? Але я мушу сказати: дякую тобі, Харкове, що я, старий киянин, попрацювавши в тобі, тепер вертаюся до Києва цілком іншим...” [3, с. 65]. Такі слова Павло Григорович залишив на сторінках свого щоденника напередодні переїзду до Києва. І дійсно, до нової столиці Української РСР повертається зовсім інший Тичина: академік ВУАН, автор вірша “Партія веде”, доктор філологічних наук. Це був митець відомий не лише в Україні, а й за її межами.

Згідно із листом Павла Григоровича до Лідії Петрівни Папарук, датованого 11 грудням 1934 р., можна із впевненістю стверджувати, що переїзд до Києва відбувся аж наприкінці 1934 року: *“Жив, здоров. Роботи багато. Переїзд одтягується іще далі – до 20-го чи щось...”* [5, с. 133]. Новою адресою Павла Тичини стала квартира № 38 по вул. Леніна, 68 – будинок Роліт (складова аббревіатура від назви “Кооператив “Робітник літератури”).

Та плани про переїзд Павло Григорович складав ще влітку 1934 р. Про це свідчить лист до Лідії Папарук в червні того року: *“Любесенький Лідусику! Ужє прощаються з нами редакції, переїжджають наркомати, а числа 23-го будемо всім з'їздом провoджати Уряд український на вокзалі. Хочеться й собі до Києва! Приїду, очевидно, після перших чисел липня, бо треба ж почекати, поки сюди приїде з В[інниці] Женя. Та й коректа “Диспуту” також мене раніш не пустить. Ну, словом, дам телеграму...”* [5, с. 130]. І це не дивно, адже статус столиці на той час вже належав Києву.

Перед “новим” Тичиною постав і зовсім інший Київ. *“Я в Києві не вперше. Але в оновленому, в індустріальному Києві я вперше, і як уперше людина розкриває очі й придивляється до всього, чого вона ще не бачила, так і я. Дивлюсь, дивлюсь щодня, зачудовуюсь. Київ – мислитель, він*

і думає так, як той, хто бореться. Мислитель Київ – широко, точно – розраховано і кріпко. ...” – пише поет в своєму щоденнику [3, с. 76]. Разом із враженнями від Києва у цьому ж щоденниковому записі Тичина ніби окреслює програму своєї діяльності на наступні роки: “... Нам потрібні великі побудови, а не халупи. Нам потрібні не поверхові всезнайки, а великі, глибокі знавці своєї справи: майстри, учені, інженери, педагоги, митці, артисти. Нам потрібний постійний, високий більшовицький потяг до роботи, свого роду стратосфера праці. І все це Київ у собі вміщує, і все це – Київ...” [3, с. 76].

Дійсно, переїхавши до Києва, Павло Тичина активно включається в роботу. Маятник його уваги схиляється до громадської роботи і їй він присвячує майже весь свій час. У період з 1935 по 1941 рр. Павло Тичина виступає на десятках літературних вечорів, бере участь у зустрічах з робітниками, виступає на мітингах в різних куточках Радянського Союзу. У складі делегацій їздить з робочими візитами до союзних республік та за кордон. “Тичина в ці дні багато їздить по країні. Ось він у Москві – виголошує промову на пушкінському пленумі. А ось він у Грузії, промовляє про Руставелі, усіюючи свою мову грузинськими словами. У травні 1938 року Тичина у Казахстані, на ювілеї Джамбула” – згадує про ті часи майбутній літературний секретар Павла Григоровича Станіслав Тельнюк [4].

У червні 1935 р. Павло Григорович рушає до Парижу, на нього чекає участь в Міжнародному конгресі письменників на захист культури. Це вже не перша поїздка Тичини до Європи. В Парижі він вже бував у 1925 р., в рамках офіційного відрядження від Народного комісаріату освіти, з метою розповідати трудящим капіталістичних країн про Червону Україну та її нову культуру. Конгрес оборони культури був скликаний Анрі Барбюсом (для Павла Григоровича це була вже третя зустріч з цим французьким письменником). На Конгрес з'їхалися та виступили зі своїми промовами делегати з багатьох країн світу. Паризький конгрес оборони культури відіграв значну роль у мобілізації сил письменників світу на боротьбу із загрозою фашизму. У своїх щоденникових записах Павло Григорович залишив численні згадки про дні в Парижі та роботу Конгресу. В рамках промов делегатів вже активно обговорюється загроза з боку фашизму. Павло Григорович

відзначає для себе важливість літератури, її доступність та відкритість всім і кожному: *“...Мені запала в пам'ять одна думка, сказана на конгресі... Ця думка звучала приблизно так: чим більше література є національна, то тим більше вона є інтернаціональна. Я це положення розумію так: чим більше у літературі виявляється душа народу, тим більше ця література близька іншим народам...”* [3, с. 92].

Окрім участі в засіданнях, в Парижі, Тичина приділяє увагу власному розвитку. Так, наприклад, він знову відвідує Лувр: *“Пустопорожньо в Луврі. Не так, як у нас по галереях... Знов Жерар і Давід... Поруч з Тьєполо...Рубенс. Фрагонар. Джіоконда.”* [3, с. 80]. Також знайомиться із творчістю художника Сальвадора Далі: *“Художник Salvador Dali – один з найталановитіших художників-сюрреалістів. Його картини ціняться зараз так, як картини Пікассо. Він іспанець. Кольори його картин – незвичайні. Він божжевільний насправді, цей художник...”*[3, с. 78].

В Парижі Павло Тичина знайомиться із українським художником Миколою Глущенком, який в ті роки проживав в Європі: *“В приватну галерею (...) заходили з Глущенком. Позналилися з чеським гравером, що живе в Парижі...”* [3, с. 91]. Знайомство Тичини і Глущенка переросло в міцну дружбу. Художник в 1943 р. намалював портрет Тичини і подарував декілька своїх робіт. Портрет та подаровані картини зараз є частиною меморіальної колекції образотворчого мистецтва Павла Тичини, що зберігається в його музеї.

Підсумком участі в Конгресі стає друк статті “Тональність творчества” в газеті “Литературная газета” від 15 липня 1935 р. По закінченню Конгресу Павло Григорович не відразу повертається до Києва. Його чекає Лондон: *“Конгрес захисту культури закінчився. Побудемо тут приблизно до 2-го чи 3-го липня, а потім, очевидно, поїдемо на кілька днів до Лондона...”* [5, ст. 144]. Причини та деталі даної поїздки невідомі.

З кінця 1936 по 1938 рр. Павло Григорович Тичина очолює Інститут літератури імені Т. Шевченка АН УРСР. На посаді директора здійснював не лише загальне керівництво, але й брав активну участь у розробці найважливіших питань з історії літератури та сучасного літературного процесу. Тичинівські статті про Пушкіна, Шевченка, Сковороду по-новому освітлюють творчий шлях цих геніїв світової літератури.

У 1938 р. розпочинається політична кар'єра Павла Тичини. 26 червня його обрано депутатом Верховної Ради УРСР по Канівському виборчому округу. У цей день “Літературна газета” друкує вірш Павла Тичини “Моїм виборцям” та його статтю “Скрізь тепер я маю землю – нечужу”.

Наприкінці 1938 р. – перед Павлом Григоровичем знову постає житлове питання. Майже готовий новий, “панський” корпус будинку Роліт і на Тичину там вже чекає простора квартира. Йому лише треба зробити вибір: *“Лідусику! Сьогодні, так приблизно години до 7-ої чи 8-ої – не пізніше – мені потрібно дати відповідь т. Торіну про те: який саме поверх вибираю собі в новім будинку із скількох кімнат? Я оглядав цей новий будинок сьогодні вранці. Іще там багато недоробленого, робітники працюють кругом. Можливо, що через місяць і буде готовий...”* – пише поет в листі до майбутньої дружини 9 грудня 1938 р. [5, с. 183]. В листі Павло Григорович досить детально розписує квартири в новому будинку: *“...Отже, так: всі квартири, що виходять на вул[ицю], що веде до УВО (просто будинок політкаторжан) і на вул[ицю] Леніна, що веде під гору вниз на Євбаз – 5 кімнатні. Всі ж квартири, що дивляться тільки на вул[ицю] Леніна (вниз до Євбазу), – чотирьохкімнатні. Як одні, так і другі – досить просторі...”* [5, с. 183]. Також, ще в листі, не чекаючи зустрічі, Павло Григорович ділиться з Лідєю можливостями свого вибору: *“...Мені заплановано квартиру з 5-ти кімнат (це так П. Усенко переказав т. Торіну, який замість нього залишився); але сказано, що цілком у моїй волі вибирати, тобто: хочу 5 – так 5, хочу 4 – то буде 4...Що ж до поверху, то тут такі мої думки. Найкраще було б на 5-ім поверсі (відкривається далека перспектива на Соломенку, Шулявку, вокзал), але, звичайно, що трошки високувато (особливо для людей старших віком). 4-й поверх теж нічого, тільки вигляду вже трохи менше. А 3-й поверх – вигляд цілком закритий.”* [5, с. 183]. Починаючи, з 1939 р. домівкою для Павло Григоровича стає вже квартира під № 68 по вул. Леніна, 68.

1939 р., а саме 31 січня Павла Тичину нагороджено орденом Леніна за видатні успіхи і досягнення в розвитку радянської літератури. В цьому ж році Павло Тичина наважився на дуже важливий крок у житті людини. Він одружився. Єдиною вірною подругою, яка підтримувала,

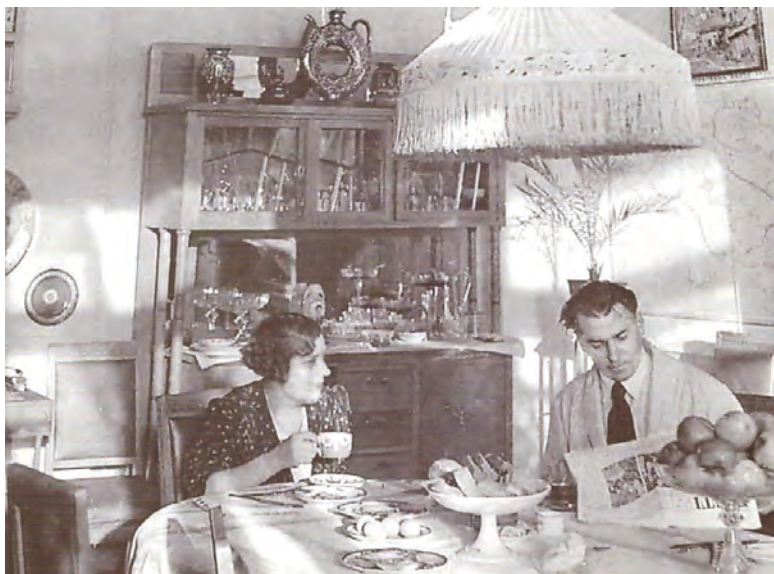
вболівала, розраджувала була Лідія Петрівна Папарук. Ці довготривалі дружні стосунки зародилися ще восени 1916 р., коли молодий Тичина винаймав житло у Катерини Кузьмівни Папарук під час свого першого київського періоду життя. Весілля Павла Тичини та Лідії Папарук відбулося 26 травня 1939 р. У своїй книзі “Павло Тичина” С. Тельнюк згадує: *“Розписалися в одному з загсів на околиці Києва – щоб ніхто раптом не впізнав у “молодому” поета-академіка, орденоносця Павла Тичину, чиє ім’я й чії вірші були у віх на вустах. Але в загі його упізнали, чемно й сердечно привітали й побажали довгих років життя”* [4]. Павло Григорович та Лідія Петрівна прожили разом двадцять сім років. У фондах Літературно-меморіального музею-квартири П.Г. Тичини в м. Києві зберігається свідоцтво про шлюб П. Тичини та Л. Папарук, проте видане 1956 р. Оригінал свідоцтва напевно був втрачений через часті переїзди.

В Роліті, у житті Павла Григоровича з’являється ще одне нове ім’я – Катерина Білокур. З її творчістю Тичина познайомився через свою подругу та сусідку по Роліту, оперну співачку Оксану Петрусенко. Вона звернулася до П. Тичини і В. Касіяна за порадою про рисунок К. Білокур, на якому зображена зламана гілка калини, і як допомогти сільському таланту. Це було початком визнання творчості К. Білокур і зародження її дружби з родиною Тичин. Адже, після закінчення війни Білокур не раз гостювала в Тичини, правда вже в урядовій квартирі по вул. Репіна, листувалася з Лідією Петрівною та навіть подарувала свою роботу “Півонії” (1948 р.). Робота К. Білокур нині є перлиною меморіальної колекції образотворчого мистецтва Павла Тичини та зберігається в його музеї.

Січень 1941 р. – Павло Григорович Тичина святкує своє 50-річчя та 30 років літературної діяльності. Політбюро вирішило святкувати 50-річчя поета як подію всеукраїнського масштабу. Ще 6 січня 1941 р. політбюро ЦК КП(б)У ухвалило постанову “Про проведення ювілею поета-академіка П.Г. Тичини”. В ті дні до Павла Григоровича та його сім’ї було прикуто чимало уваги. Почалося все ще в середині січня 1941 р. коли до будинку Роліт під’їхав автобус з написом “Укркінохроніка”. Знімальна група прибула, щоб зняти задалегідь домовлений епізод: Тичина виступає перед друзями за святковим столом. Кіносюжет був

продемонстрований 28 січня 1941 р. в рамках урочистого вечора Павла Тичини у Великій залі консерваторії. Зйомки сюжету для Павла Григоровича, його сім'ї та запрошених друзів були складним випробуванням. Та завдяки йому, до наших днів дійшли фото та відео побуту та інтер'єру квартири поета в будинку Роліт.

*П.Г. Тичина та Л.П. Папарук чаюють у своїй квартирі № 68 у РОЛІТі.
З архіву ЛММК П.Г. Тичини в м. Києві*

Та й взагалі ці зйомки були першими в своєму роді. Адже, до цього письменники потрапляли в кадр хіба що під час зйомок якихось засідань або інших офіційних заходів. А сам Павло Тичина ставав героєм хроніки лише як учасник зборів Академії наук.

Привітання лунали зі сторінок газет та журналів. Найбільше вітальних матеріалів містила українська “Літературна газета”, випуск якої цілком був присвячений ювіляру. Вже з середини січня Павло Григорович бере участь у святкових засіданнях: у Бібліотеці ім. ВКП(б), Київському університеті, міському будинку вчителя, Інституті літератури ім. Шевченка. Та головним ювілейним заходом був урочистий вечір в Київській консерваторії – 28 січня. Вечір відкривав Микола

Бажан, доповідачем виступав Максим Рильський. Під час концертної програми виступили улюблені поетом капели “Думка” й “Більшовик”. По завершенню концерту відбувся бенкет в ресторані “Континенталь”, де лунали численні вітання та підносились дарунки. Одним з таких подарунків стала бандура виготовлена чернігівським майстром В. Тузиченком на замовлення Спілки письменників, підніс її ювіляру Володимир Сосюра. Подарована бандура, а також портрет П. Тичини до його 50-річчя авторства Олексія Шовкуненка зберігаються в Літературно-меморіальному музеї-квартирі П.Г. Тичини в м. Києві. За день до урочистого вечора, 27 січня (сам день народження) Павло Григорович Тичина був нагороджений орденом Трудового червоного прапора. Отримавши дану нагороду, він став єдиним жителем Роліту з двома орденами.

З початку 1935 р. по червень 1941 р. в газеті “Літературна газета” було надруковано понад 20 публікацій – виступи, статті, вірші П. Тичини, 4 публікації в газеті “Правда” і т. д. Активно займається редагуванням та перекладами книг. Зокрема, під його редакцією виходять видання казок О.С. Пушкіна (“Казка про мертву царівну та сімох богатирів” 1936 р., “Казка про попа і наймита його Балду” 1936 р.), спільно з О. Білецьким книга “О.С. Пушкін. (Статті та матеріали)” 1938 р., видання Рильський М. “Збір винограду. Поезії” 1940 р., книга “Давид Сасунський Вірменський народний епос” 1939 р. У 1937 р. виходить двотомне видання перекладів з російської мови вибраних творів О.С. Пушкіна за редакцією Павла Тичини (спільно з М. Рильським та М. Терещенком) та з його власними перекладами. У Літературно-меморіальному музеї-квартирі П.Г. Тичини зберігається перший том даного видання. Завдяки звичці Павла Григоровича підписувати свої книги відомо, що ця книга була ще й частиною його бібліотеки в будинку Роліт, і яку він зміг віднайти після повернення з евакуації. Адже, книга має два підписи на перших сторінках – таким способом Тичина позначав свої знову віднайдені книги, що були втрачені в часи окупації Києва німецькими військами.

У Ролітівській період життя у Павла Григоровича майже не залишається часу на поетичну творчість: *“Як, справді, дати можна: 2000 рядків перекладу з Туманяна, розділ колективної поеми, том III*

Шевченка зредагувати, “Котовського” продовжити, “Радищева” продовжити і т.д. А може, я гуляв досі? Ні, я не гуляв. Для наших темпів письменникові все-таки треба бути менше завантаженим” [3, с. 108].
Із знакового – продовжує роботу над поемою “Сковорода”, виходять поетична збірка “Сталь і ніжність” (1941 р.) та публіцистична книга “Магістралями життя. Статті та промови” (1941 р.), не один раз виходять перевидання збірки “Партія веде”. У 1939 р. друкується казка для дітей “Івасик-Телесик” в переробці Павла Тичини, поема “Шевченко й Чернишевський” в журналі “Радянська література”. У березні 1941 р. Павлу Тичині присуджено Державну премію першого ступеня за збірку “Чуття єдиної родини” (1938 р.). Одноійменний вірш було написано в 1936 р.

Влітку 1939 р. бере активну участь у підготовці до видання вірменського епосу “Давид Сасунський”: керує групою українських поетів, яка здійснює переклад, редагує його, стежить за друкуванням уривків у газетах, готується до ювілейного вечора в Єревані (1000-ліття вірменського народного епосу). Сам Тичина переклав уривок епосу “Бій Давида з Мисра-Меліком”. Взагалі Ролітівській період для Павла Григоровича був дуже плідним на переклади.

За півроку від 50-річчя Павла Тичини, в червні 1941 р. розпочинається війна з Німеччиною. На третій день війни, в газеті “Правда” було надруковано вірш Павла Тичини “Ми йдемо на бій”. А з частом надходить розпорядження про евакуацію на схід підприємств, майна колгоспів та радгоспів, установ, наркоматів, інститутів, творчих спілок. Про реакцію Павла Григоровича на все, що відбувалось, згадує в своїй книзі С. Тельнюк: *“Хоч Павло Григорович в силу свого становища був, як то кажуть, у курсі всіх справ, він ніяк не вірив у те, що доведеться евакуюватися. Отож і не збирав він ні речей, ні рукописів і суворо заборонив дружині й теці це робити. Він виступав перед воїнами й робітниками, писав статті й вірші”* [4]. Та як не крути, евакуюватись таки довелося, до Уфи. Наказ про неї надійшов несподівано. На збори було близько години. Перед самим від’їздом Павло Григорович встиг побачити давнього знайомого – Анатолія Павлюк. До нього в Тичини було важливе прохання – приглянути за квартирою: “Головне – щоб рукописи не пропали. І книги...” [4].

Прохання Павла Григоровича, Павлюк виконує на совість. Про хід збирання та зберігання речей з Роліту звітується в листах до Лідії Петрівни: “...Я вже в листі до Павла Григоровича писав, що основне і цінніше ми перенесли до кабінету, децю забрала Марья Тимофіївна (М. Т.) всі обрізи, комір каракулевий, сукні, плаття, тощо). Я наполягав більше на папери – намагався хоч поверхово переглянути. Забрав кларнет і машинку (чи вдасться тільки зберегти?) Ламаю собі голову щоб знайти спосіб передати машинку в Уфу. Катерина хоче забрати Ваш портрет – щоб не пропав. Якщо не трапиться перешкод то зробимо це. А мені кортить переховати “Плач Ярославни” ...Листи разом з рукописами Павла Григоровича й облигаціями накую окремо і передам Миколі Борисовичу до рук...” [1]. Багато, що з листа все-таки було втілено на практиці.

З евакуації Павло Григорович Тичина повернеться вже наркомом освіти з партквитком у кишені. На поріг своєї ролітівської квартири він повернеться лише, щоб забрати вцілілі речі, зокрема рояль “Diederichs Freres”. Картина, що постала перед ним була вражаюча: “Тее ж, що в Роліті – таке воно обдерте, що й дивитись на нього не хочеться. Плити поздіймано, замки повикручувано, із кабінета до приміщення П. Усенка пробито із правого боку двері но вузенькі-тісенькі. Ну і т. д. Цеє приміщення багато потрібуватиме, щоб його привести до ладу...” [2]. Наступною і останньою його адресою стала квартира в урядовому будинку по вул. Чудновського, 5 (нині – Терещенківська, 5).

1. Лист А. Павлюка до Л. Папарук від 24.08.1941 р. ЦДАМЛІМ України, фонд 464, опис 1, од. зб. 16549
2. Лист П.Г. Тичини до Л.П. Папарук від 25.01.1944 р. ЛММК П.Г. Тичини в м. Києві, КВ 23522, Р 744
3. Павло Тичина. Із щоденникових записів. – К.: Рад. письменник, 1981. – 430 с.
4. Тельнюк С.В. Павло Тичина: біогр. повість / Передм. Ю. Збанацького. – К.: Молодь, 1979. – 336 с.
5. Тичина П.Г. Зібрання творів: У 12 т.: Щоденникові записи. Листи: Т.12 – К.: Наук.думка, 1990. – 488 с.

Недайборщ Т.А.,
Панчук М.В.
Бердичів, Україна

МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ – «СПІВЕЦЬ КРАСИ І СЛАВИ РІДНОЇ ЗЕМЛІ»

*... Земля моя, запашна, барвінкова,
Ріки медові, дощі золоті,
Тільки б побачить тебе у обнови,
Більше нічого не хоч в житті...*

М.П. Стельмах

Михайло Стельмах – цікавий та самобутній митець, чия творчість є невід’ємною складовою української художньої свідомості. Один з видатних і вдумливих художників слова. Одночасно – поет і прозаїк, драматург і фольклорист, публіцист і кіносценарист. Як відомо, талановита особистість талановита в усьому. Жанровий і тематичний діапазон його творчості досить широкий, художня палітра на диво різнобарвна, приваблива; стиль його письма чарує, полонить читача.

Приємно зазначити, що М. Стельмах – це ще й вчитель-словесник.

Художнє бачення світу, вміння тонко

проникати в психологію людини, неабиякий природний талант, помножений на досконалу художню майстерність, – все це забезпечило письменникові успіхи, які привели його на вершини Парнасу...

Що ж вплинуло на формування співця рідної землі? Звісно, це мальовничі краєвиди, які привчили помічати батьки-хлібороби. Сім’я була бідною, але вроджена доброта й уміння у найменшій травинці

бачити красу природи навчили радіти кожному дню, із повагою ставитися до людської праці. Про невтомну трудівницю Ганну Іванівну, добру і ласкаву матір, про її любов до землі М. Стельмах написав в автобіографічній повісті «Гуси-лебеді летять» (1964): «В її устах і душі "насіння" було святим словом. І хоч не раз вона нарікала на свою мужицьку долю з її вічними супутниками – нестатками й злиднями, проте нічого так не любила, як землю. Мати вірила: земля усе знає, що говорить чи думає чоловік, вона може гніватись і бути доброю, і на самоті тихенько розмовляла з нею, довіряючи свої радощі, болі й просячи, щоб вона родила на долю всякого: і роботящого, і ледащого.

Коли на городі з'являвся перший пуп'янок огірка чи зацвітав повернутий до сонця соняшник, мати брала мене, малого, за руку і вела подивитися на це диво, і тоді в блакитнавих очах її назбирувалось стільки радості, наче вона була скарбничим усієї землі. Вона перша в світі навчила мене любити роси, легенький ранковий туман, п'янкий любисток, м'яту, маковий цвіт..., вона першою показала, як плаче од радості дерево, коли надходить весна, і як у розквітлому соняшнику ночує оп'янілий джміль. Від неї першої я почув про калиновий міст, до якого й досі тягнуся думкою і серцем...» [2].

Найніжніші спогади в душі Михайлика про батька – Панаса Дем'яновича – та його науку любити землю і все, що на ній є, збереглися в повісті «Щедрий вечір» (1967): «Я беру з татових рук полив'яний глек, стернями виходжу на дорогу, а далі житами, та пшеницями, та вівсами біжу на долинку, де так принадно вимлівають на сонці підкучерявлені верби і стихенька попискує під ногами волога земля. І так мені хочеться когось зустріти, розказати, що я вже не якийсь там пастушок, а жнець. Але навколо ні лялечки, всі жнивуть у полі, – теперішній день годує рік. І нікому похвалитись мені, бо не будеш щось казати он тій булькатій жабці, що розчепірилась на воді й назбирує на широкі губи презирство до всього, що не тримається води... І чого б це комусь не прийти сюди, не спитати, як я живу і що я роблю тепер?

Я лягаю на землю біля кринички, набираю повний глек води, ставлю його на траву, а сам придивляюся до неба, до води, до павиних вічок, що зацвіли в струмку, і думаю: чи спроста, чи неспроста послав

мене тато на долинку? Напевне, таки пожалів малого. Тому не буду баритися біля кринички.

А піді мною земля така свіжа, така м'яка, мов колиска, а наді мною небо таке сине, таке ласкаве, а за вербами причаїлась дрімота і шепче: "Засни собі, засни собі..." Чи то вода жебонить колискову? Е, не буде по-твоєму! Я підводжуся, беру з землі в груди трохи прохолоди, до грудей притуляю глек і повагом іду робити ділечко. А на долинці і на стежці знову ні лялечки, тільки жито покриває мене з головою, тільки сонце крізь житню дрімоту накупує мене промінням і тінями.» [1]. Саме батько і дід Дем'ян навчили Михасика людяності, здатності у нелегкому житті трударя вистояти, не схиливши голови, з почуттям гумору крокувати через усе життя.

Першим учителем і порадиником Михайлика був дядько Себастьян, якого він дуже любив і поважав. Пізніше письменник так напише про нього в повісті «Гуси-лебеді летять»: «Дядьку Себастьяне, мій перший добрий пророче, моя радість і смуток! Вас уже давно немає на світі, але й досі мені світять ваші глибокі очі, і досі ваша сердечність ходить з дітьми, що знали вас. І хай вам пам'ятником буде людська подяка і моє слово...».

Чарівна природа Дяківців, що на Вінниччині, народна пісня, казки, легенди, думи глибоко і назавжди запали в серце хлопчика, були для нього джерелом або, як кажуть на Поділлі, криничкою творчої наснаги на ціле життя. З дитинства Михайлик виявляв великий потяг до книги та знань. Робив чорнило з бузини. А за ручку слугувала йому паличка, вистругана з гілки клена.

1921 рік – переступив поріг школи і одразу до другого класу. Йшла громадянська війна. Холод, голод, розруха, жорстокі бої. У родині Стельмахів на всіх були лише одні чоботи. Батько вирішує носити Михайлика до школи на руках, загорнувши у кирею, аби потяг до знань не згас. Після закінчення початкової школи М. Стельмах вступив до школи колгоспної молоді. Оранка, сівба і перші проби пера. Цілий день у полі, а ввечері біля книжки.

Потім було навчання у Вінницькому педагогічному технікумі, а згодом – в інституті, який закінчив у 1933 році (першим у селі отримав вищу освіту). Через три роки були надруковані перші поезії молодого

автора. Ось як відгукнувся про них Леонід Первомайський: «Насамперед це глибоке відчуття природи... Для Михайла Стельмаха природа становить і джерело, і зміст поезії. Можливо, що йому бракує іншого, але злиття його поетичної думки з шумом трав, з плеском риб у лугових затоках, з повільним бігом хмарин на тлі весняного прозорого неба – безперервне і, на мій погляд, мусить бути відзначене як явище глибоко відрадне...».[5].

Паралельно займається збиранням скарбів народної пісенної творчості. У 1941 році виходить його перша збірка “Добрий ранок” під редакцією Андрія Малишка. Своєрідним прологом до книжечки можна назвати пейзажний образок «Тільки хвили, і небо блакитне...». З великою ніжністю й любов’ю Михайло Стельмах опоетизовує не лише природу, а й людину праці, ніжну й цнотливу дівчину, що йде поміж березами...

Палка та щира любов М. Стельмаха до Батьківщини відбилася в його творчості, зокрема у вірші «Березень». З натхненням описує він красу рідної природи. Боротьба весни з зимою особливо приваблює поета. Незвичайні образи, що виникають в уяві письменника, заворожують:

Гаї спинились над водою
І тихо входять в клекіт рік,
І хмелем бродить під корою
В березах чистий, свіжий сік. [1].

Природа здається М. Стельмаху живою істотою. Земля, хмільна і запашна, піднімає буйні трави. Багатство метафор та епітетів, їх яскравість підкреслюють майстерність поета. Хмари ввижаються йому лебедями, “які із ополонок воду п’ють”. Цей образ вражає поетичністю і красою. М. Стельмах, надзвичайно чутливий до відтінків і настроїв навколишнього середовища, сповнений радістю у ці дні відродження природи:

В ці дні бажання світ щасливий
Черпнути відрами до дна...[1].

Усі свої сили поет прагне віддати праці на рідній землі: “сміло сіяти на ниви багатство ярого зерна”.

У душі Михайло Стельмах не просто споглядач, який з захопленням дивиться на прекрасну природу рідного краю, а трудівник-землероб, якому небайдужа доля рідної землі. Палітра словесних барв у Михайла Стельмаха багатогранна. В поезії привертає увагу простота, наповнена невичерпними джерелами народної пісні. Барви Стельмах добирає найтонші, відтінки – найніжніші. Персоніфікація природи та порівняння («хмари-лебеді»; «сік-хміль») викликають у серці радісний настрій. Висока емоційність слова, постійний зв'язок з читачем – ось про що постійно дбає Стельмах-поет.

Потрапивши на фронт, отримав у липні 1941-го М. Стельмах поблизу Великих Лук важкі поранення. Травми спини і голови надовго вклали Михайла на лікарняне ліжко. Під час тривалого лікування продовжував писати. А одужавши, він знову пішов на фронт. Та попередні рани не давали змоги воювати, а тут трапилася ще одна. Тому рішенням комісії був списаний, і службу на війні продовжив у штабі спеціальним кореспондентом газети “За честь Батьківщини” (Перший Український фронт). Лише у 1944 році він повернувся до активних бойових дій, зустрівши перемогу на німецьких землях.

У воєнні роки в Уфі та Воронежі вийшли друком дві невеличкі збірки фронтових віршів “Провесінь” і “За ясні зорі” (за редакцією М. Рильського), а також книжка оповідань “Березовий сік”. У збірках – різноманітна жанрова палітра: епічні картини («На пагорбі чорнім», «Бій»), ліричні поезії («Матері», «Шляхи вересневі, ключі журавлині»), похідні пісні («Партизанська», «Застольна бойова», «Чорноморська»), публіцистика («Друзям», «Ворогам конати»), пейзажні образки («Моя красо, в каймі озер Полісся...», «Провесінь»).

«Коли прийшла війна, – писав у своїх спогадах Михайло Стельмах, – я став гармашем і продовжував писати. Це вже були інші поезії, – мужності, бою і боротьби». Вірші молодого українського поета, написані у перервах між боями, справді сповнені невдаваної мужності й звитяги, несхитної упевненості в перемозі над ворогом.

Ми можемо померти – не вмере Батьківщина.

Ми можемо загинути – не згине народ! –

висловлює він переконання у вірші «Затьмарилось сонце на ясному небі ...», який був написаний у перші дні війни.

Виступ на радіо започаткував найцікавішу сторінку біографії письменника – його участь у радіомовленні 1941-1945 рр. Про велику популярність поетичних творів М. Стельмаха свідчать повторні випуски в ефір одних і тих самих текстів. Вірш «Поранений лежав я ...» прозвучав чотири рази, «Матері», «Дума про плугатаря» – двічі.

У роки війни почав писати і прозу. Над романом “Велика рідня” автор працював вісім років (1943-1951). Після нього розпочалася ціла низка епічних полотен Михайла Стельмаха: “Кров людська – не водиця” (1957); “Хліб і сіль” (1959); “Правда і кривда” (1961); “Дума про тебе”(1969); “Чотири броди”(1979), який було удостоєно державної премії УРСР імені Тараса Шевченка у 1980 році.

Про свою творчість цього періоду говорив так: «А знаєш, я почав писати прозу... За війну такого набачився, що хочеться розповісти про все просто і щиро, не зв'язуючи себе римою і розміром. Тут треба, щоб слово закипало, мов залізо в горні...». Його твори, зокрема перші оповідання, які незабаром були надруковані у збірці «Березовий сік», схвально оцінені Юрієм Яновським, часто звучали в ефірі.

Михайло Панасович не полишав поезію і видав кілька поетичних творів і збірок у післявоєнні роки: “Шляхи світання” (1948), “Жито сили набирається” (1954), “Поезії” (1958), “Мак цвіте” (1968). Цілу бібліотечку складають книжечки, адресовані дітям: «Жнива», «Колосок до колоска» (1951), «Живі огні» (1954), «Весна – весняночка», «У сестрички дві косички» (1955), «В їжаковім вітряку», «Як журавель збирав щавель» (1957), «Маленька Оленка» (1962), «Бурундукова сім'я» (1963), «Заячий секрет» (1966), «Цапків урожай» (1967), «Журавель», «Ой весна – зоряночка» (1970), «Чорногуз приймає душ» (1971), «Літо – літечко» (1972), «У бобра добра багато» (1979). «Від збірки до збірки голос Стельмаха-поета набуває виразності, власного тембру. Показовою в цьому плані є книга «Шляхи світання». Вона складається з чотирьох циклів: «Дорогами війни», «Мій рідний край», «Зерно», «Веселка». Це своєрідний поетичний щоденник Стельмаха-воїна, Стельмаха-сіяча» [4].

Ніжно й поетично говорив про природу, ліс, поле, річку. Про всі рослини, що ростуть на землі. Був прекрасним рибалкою, грибником, унікальним садівником. Письменник з великою любов'ю доглядав свій сад в Ірпені. Гнівався, коли хтось невчасно зривав яблуко або ламав

гілку не тоді, коли треба, і не так, як потрібно. Здавалося, ніби й дереву, і йому було боляче, наче рану нанесли істоті, яка плаче соком – сльозами. Не випадково Михайло Панасович дерева присвячував тим людям, яких любив. Яблуня із соковитими чорнобокими плодами – «Пам'яті Довженка». «Красуню» із Голосіївського лісу називав «родичкою» Максима Рильського.

Вірші М. Стельмаха засвідчили образне сприйняття автором світу: він бачить землю, людей в усій їх красі та волелюбності; закоханий у свою землю, природу, радіє сонцю, вітру, світанку, кожному живому зелу. Поет щедро вводить у пейзажні картини назви зілля і квітів, багатий світ любовно вивченої рідної флори і фауни, передає багаті настрої ліричного героя. З цією метою він вдається до уособлення явищ природи. Стельмах не просто вірив в існування тісного зв'язку людини зі світом природи, він сам себе відчував її частинкою. Образ дуба, який досить часто зустрічається у віршах М. Стельмаха й наділений багатогранною символікою, яскраво вимальований у диптиху «В лісах Полісся» на тлі чудового пейзажу яскравими метафоричними мазками.

Отримавши премію у 1961 році за свої романи, М. Стельмах витратив її на будівництво школи у рідних Дяківцях.

Михайло Стельмах довгий час жив і вчителював в с. Літки Броварського району Київської області. Нині Літківська загальноосвітня школа носить ім'я письменника. **Якийсь час жив у Києві у будинку письменників РОЛІТі по вулиці Богдана Хмельницького.** Помер письменник 27 вересня 1983 року після тривалої і важкої хвороби. Похований на Байковому кладовищі. Українці зачитувалися його творами, які вражають своїм дивним світом української духовності й душі, народної мудрості й народної педагогіки, прадавнім культом матері й батька, родини й землі. Вдячні читачі писали йому листи з усіх куточків Батьківщини, не знайомі між собою, всі як один дякували письменнику, що він неначе розповів про їхнє життя.

До 100-річчя від дня народження Стельмаха «Укрпошта» випустила ювілейну марку № 1193 «Михайло Стельмах. 1912–1983». Художник марки та штемпеля Володимир Таран. Марка має захист: мікротекст «В. Таран», а також в УФ-променях світиться елемент сорочки та текст: «Михайло Стельмах». [7].

1. Стельмах М.П. Твори: в 7 – и т. Т. 7. – К.: Дніпро, 1984.
2. Стельмах М.П. Гуси – лебеді летять... - К.: Веселка, 1966.
3. Стельмах М.П. Мак цвіте. – К.: Дніпро, 1968.
4. Семенчук І.Р. Михайло Стельмах. Нарис творчості. – К.: Дніпро, 1982.
5. Ткаченко Н.С., Ходосов К.О. Вивчення творчості Михайла Стельмаха: Посібник для вчителів. – К.: Рад. Школа, 1981.

6. Ткаченко, Н. С. Вивчення творчості Михайла Стельмаха в школі : посіб. для вчителів / Н. С. Ткаченко, К. О. Ходосов. – Київ : Радянська школа, 1971. – 239 с.

7. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://ridna.ua/2012/05/do-100-richchya-vid-dnya-narodzhennya-stelmaha-ukrposhta-vypustyla-yuvilejnu-marku/>

Петренко Ю.С.

Київ, Україна

МИХАЙЛО СТЕЛЬМАХ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ГОЛОДОМОРУ В ЙОГО ТВОРЧОСТІ

Творчість Михайла Стельмаха за правом можна називати літописом українського села. Походячи з родини хлібороба, письменник, як ніхто знав та розумів той тягар, який випав на долю селянства в Україні протягом першої пол. ХХ ст. Євген Гуцало так висловився про творчість Михайла Панасовича, зокрема про роман «Чотири броди»: «Повсякчас схильний до афористичного способу мислення і до масштабних узагальнень, прозаїк у «Чотирьох бродах», як і в інших творах, постає літописцем-

філософом, а не стороннім фіксатором подій» [1]. Неодноразово він звертався до теми громадянської війни, колективізації, репресій, підживлених потоком доносів, і, живучи та працюючи на території УРСР, зачепив, хоча і побіжно, тему Голодомору 1932–1933 рр.

Попри безпартійність, звинувачення в прихильності до націоналістичних поглядів Михайлу Стельмаку вдавалося ставати лауреатом найпрестижніших державних премій СРСР та УРСР. Зокрема, останній роман «Чотири броди» (1961 - 1974 рр.) у 1980 р. був удостоєний Державної премії УРСР ім. Т.Г. Шевченка (нині – Національна премія ім. Тараса Шевченка). Проте такого роду визнання та попередній вихід книжки в світ наштовхнулися на спротив партчиновництва. Зокрема, сумнозвісний тодішній секретар КПУ з ідеології Валентин Маланчук, який був відомий зятюю боротьбою з найменшими проявами українськості, заборонив видавати, як він вважав, антирадянський твір. Головний редактор видавництва «Радянський письменник» Мирослава Лещенко на чотири роки замкнула рукопис роману в сейфі. За спогадами сина письменника Дмитра Стельмаха, з рукопису, як наслідок, почали зникати сторінки, що зображують Голодомор [2]. Вперше уривки з роману були надруковані в газеті «Сільські вісті» головним редактором часопису та другом Михайла Стельмаха Іваном Сподаренком. А вже в 1979 р. «Чотири броди» опублікували у двох випусках журналу «Дніпро». За рік автор і удостоївся Шевченківської премії [3].

Чому ж роман зустрів опір і яку ж антирадянщину там угледів Маланчук і ко? «Чотири броди», як і попередні епічні твори Михайла Стельмаха, розкривають перед нами широку панораму життя українського села від 20-х рр. XX ст. до початку німецько-радянської війни в 1941 році. Тут відповідно відобразилися і репресії, які тримали в страху все населення країни, і свавілля місцевих партійних керівників і багаторічно заборонена тема Голодомору. Загалом це не перший випадок, коли письменник звертається до дражливих тем радянської дійсності. Так, Іван Світличний зазначав про роман Стельмаха «Правда і кривда», що він: «прямо і відверто, без різного звичайного в таких випадках словесного туману, пише і про сирітські драми, і про занедбаність чи й зовсім відсутність демократії в колгоспах, і про податкові утиски, і про найбільше зло нашого часу – бюрократію, і про багато інших прикрих, але, на жаль, реальних речей, про які інші говорять пошепки і з оглядками» [4].

Про Голодомор було заборонено публічно говорити. Активну роботу зі збору доказів організації штучного голоду в Україні 1932 – 1933 рр. активно вела українська діаспора на Заході. Гострополітичного характеру набула увага тамтешньої громадськості після створення в 1986 р. Комісії Конгресу США з українського голоду. У відповідь ЦК КПУ організувало власну комісію з науковців із завданням протидіяти «фальсифікації» історії американськими вченими та політиками. Проте мети не було досягнуто: перебудова з гласністю йшли вже повним ходом і 25 грудня 1987 р. на урочистому засіданні, присвяченому 70-річчю створення УРСР, І-й секретар КПУ Володимир Щербицький, який отримував донесення КДБ про зрештою успішну «підригну» діяльність західних опонентів [5], у своїй доповіді згадав про факт голоду в історії республіки, зумовлений неврожаєм [6]. Це був один з перших відносно позитивних результатів тиску світової громадськості на радянську владу.

Критично про Стельмаха висловився у свій час Левко Лук'яненко, вказуючи на глорифікацію ним постаті Сталіна в деяких творах. Тоді за батька у відкритому листі заступився старший син Ярослав, дорікнувши Лук'яненку, що він забуває про останній роман письменника «Чотири броди», де було чи не вперше в українській радянській літературі згадано про Голодомор [7]. Ті ж самі аргументи на захист постаті Михайла Стельмаха зустрічаємо і в книзі його молодшого сина Дмитра «Скелети в письменницьких шафах» [8].

З усіма сказаними вище панегіриками видатних літераторів та нащадків Михайла Стельмаха на його честь в стосунку викриття дражливих для радянської системи тем, а саме Голодомору 1932 - 1933 рр. в свій час не погодився літературознавець Григорій Аврахов. На сторінках журналу «Слово і час», в статті «Як виникають фальшиві міфи?», він доволі негативно висловився щодо тези, яка проголошує Стельмаха першим радянським письменником, який ризиковано підняв до того табувану тему Голодомору. Аврахов наводить чимало аргументів, з якими важко не погодитися, особливо це стосується першості у висвітленні в прозі цієї трагічної сторінки історії України. Звісно, ми не беремо до уваги в цьому випадку творчість діаспорних письменників, які публікували свої романи про Голодомор, перебуваючи за кордоном СРСР: Улас Самчук, Василь Барка, Тодось Осьмачка та ін.. Говорячи

про тих, хто був вимушений творити саме в радянській Україні, першість у введенні Голодомору в українську радянську літературу Григорій Аврахов у своїй статті віддає Олесю Гончару [9]. Справді, в його романі «Людина і зброя», який вийшов у світ 1960 р., за рік до того, як Стельмах почав писати «Чотири броди», в дев'ятнадцятому розділі є згадка про події в українському селі 1932 – 1933 рр. В уста одного зі своїх героїв Гончар вкладає невеличку оповідь про те, як він малим виживав по смерті від голоду всієї родини. Тут і про «наїдки» часів Голодомору, які намагався приготувати малий хлопчина, і натяк на закон про «5 колосків» та збирання колосків з поля [10]. В ці приблизно два абзаци автор зосередив насправду гнітючу атмосферу тогочасної дійсності. Проте більш-менш розлогої конкретики: з чого все почалося, причини голоду тощо, – не згадуються. По суті, це те саме, що Григорій Аврахов закидав Михайлу Стельмаху. Якщо останнього аж ніяк не можна вважати піонером у введенні теми Голодомору у радянську літературу (та чи й можна це так назвати?), що переконливо було доведено хоча б то на прикладі творчості Олесь Гончара, то в характері зображення цих подій, а саме в поверховості чи то пак м'якості обидва письменники були подібні. Та й читаючи низку літературно-критичних статей, присвячених творчості Стельмаха, а саме роману «Чотири броди» більшість літературознавців та колег письменника обходить своєю увагою епізод Голодомору, а ті, хто й згадує, висловлюються в руслі тези «голод від засухи і неврожаю».

Варто зважати і на те, що, як і сам Олесь Гончар, Михайло Стельмах творив не в еміграції, а на території УРСР, пишучи при цьому роман «Чотири броди» протягом 1961 – 1974 рр. в період «брежнєвсько-го застою». Відомо, що 8 липня 1966 р. письменник опублікував вперше в періодичній пресі (газета «Правда України») уривки зі свіжоствореної п'єси «На Івана Купала», неодноразово поставленої на сценах українських театральних труп в той час. Вона увійшла до збірки п'єс Стельмаха «Зачарований вітряк» (1969 р.). У драмі ми зустрінемо тих самих героїв, що і в ще не закінченому тоді романі «Чотири броди», але звісно, що роман, враховуючи масштабність, відрізняється від п'єси [11].

Наскільки ж близько до реалій села 1932-1933 рр. відтворив письменник події? Чи мають рацію ті, хто захоплюються мужністю Михайла

Стельмаха в спробі описати історію села поч. 1930-х рр.? А можливо істина на боці тих, хто не вважає його творчість у згаданому аспекті чимось суттєвим для української історії та літератури? Зануримося в такому разі в сам сюжет твору, озброївшись відомими фактами про життя українських селян в змальований автором період.

Автор статті не ставить за мету дорікнути Михайлу Стельмаху в неточності щодо описаних подій, адже, хоч письменник на початку 1930-х рр. навчався у Вінницькому педагогічному інституті, а з 1933 р. вчителював в селі Літки на Київщині і не міг не чути про ситуації на селах в той час, про що свідчить сам факт згадки про тяжкий голод у романі, але про певні аспекти тих подій, запечатаних в архівах спецслужб, він цілком міг не мати уявлення.

Загалом долям героїв на тлі Голодомору відводиться близько двох глав і шістдесят сторінок роману. Місце дії – село Тарноруди. Села з такою назвою можна зустріти принаймні сьогодні на Хмельниччині та Тернопільщині. Щодо хмельницького села є свідчення про втрати серед мешканців під час Голодомору 1932 – 1933 рр. Але радше Стельмах змальовує село на Вінниччині, оскільки в тексті згадуються неодноразово саме місто Вінниця, «вінницькі спекулянти» і тощо [12].

Стиль оповіді не дає чіткого розуміння хронологічних часових рамок. Це стосується, в першу чергу, закінчення трагічних голодних років. 1932 р. прочитується у творі доволі чітко. На початку V глави ми одразу ж читаємо: «Настав лихий рік. Був сякий-такий урожай у цьому літі, так накинулись на нього, наче на ворога» [13]. До 1932 р. показники урожайності в багатьох зернових регіонах СРСР, в тому числі і в Україні справді значно скоротилися. Вже наприкінці 1929 р. Україна виявила перші ознаки недоврожаю, наслідки якого відчули на собі бл. 500 тис. населення Півдня України, серед яких і діти. Але причиною цього стали не природні умови, а тенденції ведення сільського господарства, які були впровадженні державою [14]. Негативні чинники політики колективізації, що спровокували масовий відхід селян з села в міста, зменшення таким чином кількості робочих рук в колгоспах, де люди часто-густо змушені були працювати за дармо [15], відповідно відсутність мотивації та великі втрати врожаю під час збору, частина якого використовувалась на засів і викачка зібраних зернових із села

довели ситуацію до піку її загострення в період 1932 р. Навесні того ж року люди вже охляли, коні, якими обробляли землю, видохли, а врожайність і відповідно показники виконання хлібозаготівлі падали, проте попередньо встановлений план цього не передбачав і навіть навпаки підвищувався [16]. Було наказано віддати хлібозаготівлю зерно, виділене, як на оплату праці за трудовні, так і на посів. Опускаючи нюанси причин «сякого-такого врожаю» Стельмах веде оповідь далі, згадуючи про спробу виконати план і яким чином: «А коли насилу-насилу план було виконано, судовець Прокіп Ступач нагримав на хліборобів, що «м'якими культурами» діло не обійдеться, і звелів під мітлу вивезти все жито й пшеницю, що залишилися на посів» [17].

Прокіп Ступач – один з негативний героїв твору. Саме таких посадовців місцевих партійних органів влади письменник звинувачує в трагедії голоду, не кидаючи тінь при цьому на вище керівництво комуністичної партії. Подекуди у творі лунає теза про завзятих кар'єристів і «жорстокосердців», таких собі «ступачів», які будь-що задля виконання планів і вислуги перед начальством, ненавидячи село і селян і не знаючи специфіки роботи на землі видушують з людей життя: «Чинownikам од землі й тепер байдуже до копіткої роботи біля неї, їм би скоріше вичавити соки з родючості, виконати план сьогодні, й не заглядаючи, що нас чекає завтра» [18]. На питання селян, чим вони будуть сіяти, Ступач відповідає «хоч сльозами». Ще до початку зображених подій в Україні прокотилися селянські заворушення, спровоковані політикою форсованої колективізації і викачкою ресурсів з села. Селяни загалом були непіддатливим прошарком населення: неохоче йшли в колгоспи і, звісно, не бажали піддаватися грабунку з боку влади. Тоді генсек Йосиф Сталін опублікував у «Правді» свою статтю «Запаморочення від успіхів», де перекинув відповідальність за дії, що спровокували народне обурення і спротив на місцевих партійних керівників і назвав це «перегинами на місцях». В образі Ступача вже в контексті викачки продовольства з села в 1932 – 1933 рр. знаходимо вияв цієї тези. Численні доповідні того періоду зазначають, що деякі дії місцевих парторганів під час хлібозаготівель дискредитують в очах громадян радянську владу при тому, що сама ж ця верховна влада і чинила неабиякий тиск на місця, підштовхуючи будь-якими методами виконати план.

Доведення бунтівного селянства до обезсилення та тваринного страху за своє життя давало можливість втихомирити його. Сам Ступач, вочевидь, місцевий уповноважений з питань хлібозаготівель «був упевнений, що селянську стихію можна і треба притовкти лише погрозами» [19] і що «селянство взагалі треба пограбувати ... Не бійтесь пригнути його перед олтарем індустріалізації» [20].

Проте, читаючи епізоди, як одна з головних героїнь Оксана вижила з дітьми, попри те, що «примари голоду ... позривали навіть крихітні ручки соняшника, що завжди лишалися на споживу горобцям» [21], виходить в романі люди мали ще незначні, але залишки харчу у вигляді картоплі, кукурудзи, квасолі. Головна втрата – хліб. У творі не знайдете згадок про буксирні бригади, які шукали і вилучали не лише приховане зерно, а й все їстівне до останньої крихти.

Чільне місце відводить автор долі жінки-матері у часи Голодомору, зображуючи її спроби прогодувати дітей. Все частіше вона пропускала працю в колгоспі і йшла до лісу збирати якісь гриби чи жолуді. За день в колгоспі вона отримала б міфічний трудовдень, за який колгосп розплачувався два рази на рік [22], а в той час і взагалі лишив колгоспників без засобів до існування. Вилазка ж до лісу могла дати їй хоч якусь дрібну поживу.

Неодноразово у творі зустрічаємо згадки про ціну на хліб і всі вони крутяться довкола одного персонажа Семена Магазаника. Він теж відноситься до когорти негативних героїв. Лісник, який добре хазяйнує собі в лісі подалі від чужих очей і має всього вдосталь, бо приховав завчасно збіжжя в той час, як селяни під тиском здавали все на хлібозаготівлю. З обвинувальної репліки Оксани та ін. дійових осіб можна зробити висновок, що частина прихованого зерна опинилася у сховку лісника, не доїхавши до хлібоприймального пункту. Зустрівши Оксану в лісі, він запрошує її до своєї оселі почастиватися ковбаскою з вепрятини та іншими наїдками. Під час розмови за столом говорить про голод, зауважуючи, що вже в передзим'я (восени 1932 р.) фунт хліба (0,45 кг) коштує три карбованці і що «Не всякий, що живе у цьому році, переступить у другий» [23]. Документальні свідчення періоду осені 1932 р. дають достатньо інформації про ціни на продовольчі товари. Вочевидь, лісник мав на увазі ціни в містах, бо в селі годі було щось

купити. Вартість хліба в цей час, справді, коливалася в межах 3 – 3,5 карбованців за фунт [24]. Також Магазаник відзначився тим, що крадькома і лише «надійним» продавав зерно і печений хліб: «За пуд жита чи пшениці він брав по двісті п'ятдесят карбованців, за фунт хліба – шість» [25]. Цей епізод відсилає нас до т. зв. «чорного ринку» того часу. Окрім того, в діях Магазаника ми бачимо одвічного ворога радянської економічної і правової системи – спекулянта. Неодноразово він намагався вичавити свою вигоду навіть у лихі, голодні для односельчан роки і по «шкуродерним» цінам продавав хліб, побоюючись, як і продешевити, так і потрапити під 127 статтю КК УРСР за спекуляцію [26].

Улещуючи і частуючи Прокопа Ступача, проявляючи себе як найбільш відданого більшовицькому режиму послідовника, Магазаник сам не гребує викривати тих, хто, намагаючись врятуватись від голодної смерті, бере із колгоспних запасів жменю зерна. В романі присутній епізод, що відсилає нас до відомого в народі «закону про п'ять колосків», або «указ 7-8». Обидві назви означають постанову ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації й зміцнення громадської (соціалістичної) власності» від 7 серпня 1932 р. Закон передбачав судові репресивні заходи у вигляді розстрілу з повною конфіскацією майна чи заміну покарання за наявності пом'якшувальних обставин на позбавлення волі строком не менш, ніж на 10 років з конфіскацією майна. До відповідальності, як наслідок, притягувалися і діти. Також існувала Таємна роз'яснювальна інструкція про застосування закону. В преамбулі постанови вказувалося, що причиною введення таких репресивних заходів стали розкрадання вантажів на залізничному та водному транспорті і кооперативного і колгоспного майна: врожай на полях, громадські запаси, худоба, кооперативні склади та крамниці тощо [27]. Один з героїв роману Стах Артеменко, будучи співмешканцем Оксани і намагаючись прогледувати її дітей, після того, як Магазаник відмовив йому в обміні ливнів на хліб, угледів вантажівку з мішками, яка рухалася дорогою вздовж лісу. Заскочивши до її кузова, він побачив у мішках зерна ячменю. Несхильний в звичних умовах до крадіжки Стах наважився відсипати собі у торбину для дітей трохи зерна, чудово розуміючи, що його очікує, якщо попадеться. Попри те, що взяв він майже непомітну кількість збіжжя і

нібито непомітним зник, надзвичайно блискавично було вираховано злочинця і вже наступного ранку до їхньої з Оксаною оселі завітав міліціонер і Магазаник. Побачивши, що діти в домі «горять, наче воскові свічки», міліціонер Гривко хотів закрити очі на скоєне, але лісник потурав йому законом: «А закон? ... Як на це подивиться закон?» [28]. Після цього Стаха Артеменка арештували. Про розстріл не йшлося. Щоправда, і тюремного строку, як передбачав закон, він не зазнав. Події в романі описані так, що не завжди збагнеш одразу, який відрізок часу вже прожили герої, але судячи з усього, вдома Стаха не було близько року чи трохи більше і його повернення, вочевидь, співпало з поступовим відступом голоду. Своє повернення він пояснив переглядом справи, що є малоімовірним в реаліях того часу.

Відображено в романі і репресивні заходи проти керівників місцевих органів влади, в тому числі голів сільрад. Після того, як Данило Бондаренко роздав голодуючим селянам зерно із викритого сховку Магазаника, на нього був складений донос, вочевидь, не без участі Ступача, що він не здав знахідку на виконання селом плану. Та дивовижним чином такі старання Данила були оцінені настільки добре, що секретар райкому запропонував йому посісти посаду голови сільради, ставлячи за мету перед ним не виконання плану, а порятунок від голоду селян. В процесі роботи Бондаренко неодноразово конфліктує зі Ступачем, який звинувачує його у зриві хлібозаготівель, оскільки сам боїться догани від свого керівництва, а ще гірше втратити посаду, що практикувалося, судячи з архівних документів, коли не тільки звільняли «призначених винуватців» невиконання плану, а й позбавляли права на певний строк займати посади [29]. Ступач і сам «розуміє, що не треба жати зелене, але вказівка є вказівкою і кому хочеться пекти раки показники [30]. Старання Ступача увінчалися тимчасовим успіхом і молодого сільголова такий прийшли арештовувати. Проте нагорі, звісно, з усім розібралися і звинувачення з Данила були зняті. З тексту скидається хіба те, що найжахливіші голодні для села 1932 – 1933 рр. вже відійшли. В період написання роману «Чотири броди» Михайло Стельмах в 1963 році паралельно друкує автобіографічну повість «Гуси-лебеді летять». В ній він теж вводить пару штрихів на тему Голодомору, які фігурують у тексті, як «страшний тисяча дев'ясот тридцять третій рік»,

коли оповідається про дядька Миколу, що навіть голодуючи він кепкував з власної недолі, зауважуючи, що тільки хліба в них немає, а проте є м'ясо. Ще один епізод відсилає нас до Голодомору 1921 – 1923 рр. В цей період свого дитинства Михайлик зустрічає голодну жінку зі своїм дитям, які прийшли з Півдня, де саме активно впроваджувався штучний голод.

Таким чином, розглянувши роман Михайла Стельмаха «Чотири броди», довкола якого в свій час точилися дискусії з приводу зображення в ньому теми Голодомору 1932 – 1933 рр., можна зробити наступні висновки. Так, твір в певній мірі є тенденційним згідно з духом того часу. Голодомор там описаний, як наслідок неврожаю і свавілля окремих місцевих партійних чиновників. Деякі події і долі героїв цього періоду надто ідеалізовані і про смерті односельців від голоду ніхто з тарнорудчан не згадує. Проте закидати автору навмисне викривлення відображення трагедії, яке пережило українське селянство, та таврувати його як конформіста теж не варто. Михайло Стельмах був людиною свого часу. Ми не може вимагати від своїх попередників того, на що сьогодні здатні самі, маючи більше можливостей та свободу слова. Не забуваймо, що в творі існує чимало моментів, пов'язаних з тодішнім повсякденням, які відображають точне потрапляння автора в ціль. Окрім того, письменник не ставив собі за мету присвятити роман конкретно темі Голодомору. Ці трагічні роки стали лише однією зі складових сюжету, які зрештою Михайло Стельмах не зміг обійти і викреслити з історії українського села, недоля якого йому, вочевидь, боліла попри всі політичні обставини і керівні курси партії.

1. Гуцало Є. Герой творчості – народ // Наш Михайло Стельмах: Літературно-критичні статті, етюди, есе / Упоряд. І. М. Дузь, І. Є. Кравченко. – К.: «Радянський письменник», 1982. – С. 89.

2. Скелети в письменницьких шафах: [есеї] / Дмитро Стельмах. Київ: Либідь, 2013. – С. 95.

3. Стельмах Михайло Панасович // Шевченківські лауреати, 1962 – 2007: Енцикл. довід. / Авт.-упоряд. М. Г. Лабінський; Вступ. слова І. М. Дзюби, Р. М. Лубківського. – 2-ге вид., змін. і допов. – К.: Криниця, 2007. – СС. 559 – 561.

4. Світличний І. О. Серце для куль і рим: Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті. – К., 1990. – СС. 416-435.

5. Годомор 1932 – 1933 рр. в Україні за документами ГДА СБУ: Анований довідник / Автори-упоряд.: В. М. Даниленко (відп. упоряд.),

Л.Л. Аулова, В.В. Лавренюк. – Львів: Центр дослідження визвольного руху, 2010. – С. 80 – 87.

6. Енциклопедія сучасної України: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=25439

7. Стельмах Я. Відкритий лист п. Л. Лук'яненкові, кандидатові в президенти України // Літ. Україна. – 1991. – 19 вересня.

8. Скелети в письменницьких шафах: [есеї] / Дмитро Стельмах – С. 91.

9. Г. Аврахов. Як виникають фальшиві міфи? // Слово і час, 1993. № 6 – СС. 40 – 45.

10. Гончар О. Твори: В 7 т. – К.: Дніпро, 1987. – Т. 4. – С. 104.

11. Наш Михайло Стельмах : літературно-критичні статті, етюди, есе / Упор. І.М. Дузь, І.Є. Кравченко. Київ : Рад. письменник, 1982. – СС. 266 – 286.

12. Стельмах М. П. Чотири броди: Роман. – К.: Дніпро, 1989. – С. 88.

13. Там само - С. 53.

14. Марочко В. Голодомор 1932 – 1933 рр. – Київ, 2007. – С. 7.

15. Енциклопедія сучасної України: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=25439.

16. Постанова Політбюро ЦК ВКП(б) про понадпланові хлібзаготівлі // Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд.: Р. Пиріг. - Київ: Києво-Могилян. акад., 2007. - С. 40.

17. Стельмах М. П. Чотири броди - С. 53.

18. Там само – С. 84.

19. Там само – С. 53.

20. Там само – С. 170.

21. Там само – С. 53.

22. Марочко В. Голодомор 1932 – 1933 рр. – СС. 16 – 17

23. Стельмах М. П. Чотири броди – С. 58.

24. Pomór w „Raju bolszewickim”. Głód na Ukrainie w latach 1932 + 1933 w świetle polskich dokumentów dyplomatycznych i dokumentów wzwiadu / Opracowanie R. Kuśnierz. Toruń: Adam Marszałek_ 2008. – СС. 49, 50, 58.

25. Стельмах М. П. Чотири броди – С.65.

26. Там само – С. 88.

27. Постанова ЦВК і РНК СРСР «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації й зміцнення громадської (соціалістичної) власності»// Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: документи і матеріали / Упоряд.: Р. Пиріг. – Київ: Києво-Могилян. акад., 2007. – СС. 282-283.

28. Стельмах М. П. Чотири броди - С.70.

29. Постанова Політбюро ЦК КП(б)У про хід хлібзаготівель у Новоукраїнському районі Одеської області // Голодомор 1932 – 1933 років в Україні: документи і матеріали – С. 43.

30. Стельмах М. П. Чотири броди – С. 161.

ЗАБУТІ ІМЕНА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ: НАТАН РИБАК – МЕШКАНЕЦЬ РОЛІТУ

На розі сучасних київських вулиць Б. Хмельницького та М. Коцюбинського стоїть будинок із безліччю меморіальних дошок на фасаді. Його називають РОЛІТ (від назви «Кооператив «Робітник літератури»), будівництво якого розпочалось в 1930-х рр. У цих стінах були написані найкращі зразки українського письменства, такі як, наприклад, «Пісня про рушник» А. Малишка та роман «Собор» О. Гончара. Пережив будинок і всі жахи сталінських репресій. Споруда в якомусь сенсі є адресою української літератури

минулого століття, бо в різні роки у ньому мешкало близько 130 літераторів, музикантів, філософів та ін. Серед них – Б. Антоненко-Давидович, М. Бажан, Остап Вишня, О. Іваненко, І. Кочерга, М. Руденко, М. Шпак, Ю. Яновський та багато інших[1].

У 1935–1978 рр. проживав у РОЛІТі український письменник єврейського походження, громадський і політичний діяч Натан Рибак (1912–1978). На фасаді будинку 22 лютого 1984 року встановлено бронзову дошку з барельєфним портретом письменника (автори – скульптор Б.С. Довгань та архітектор А.Ф. Ігнащенко) [2, с. 119].

Народився Натан Самійлович Рибак 21 грудня 1912 (за н. ст. – 3 січня 1913) року в с. Іванівці, Новоархангельського повіту, Херсонської губернії в багатодітній єврейській родині панського управителя. Дитинство та юність письменника промайнули в Шепетівці на Хмельниччині, при цукровому заводі, куди родина потрапила в зв'язку з

єврейськими погромами в 1917-1921 рр. У професійно-технічному училищі юнак успішно навчався на хімічному відділенні, однак вже там відчув бажання займатися літературною працею. Він редагував шкільну газету, зробив у ній свої перші поетичні спроби, очолював літературну студію. Згодом друкував нариси та оповідання в окружній та київській періодиці. У 1931 та 1932 рр. вийшли друком новели «Дорогами змагань» та поетичний збірник «Країна роботи», сюжети перших романтичних творів були нескладні, писав, в основному, про своїх сучасників – друзів, колег, співробітників, про їхні мрії, прагнення, сподівання. Потім автор вирішив писати переважно прозові твори. Вступивши до Київського хіміко-технологічного інституту, продовжував активну творчу роботу. З-під пера 21-річного юнака одна за одною вийшли збірки новел «Історія одного кулемета», «Мужність», «Кут падіння» та роман «Гармати жерлами на схід» (1934). Згодом були надруковані романи «Київ» (1936), «Дніпро» (1937-1939) та «Помилка Оноре де Бальзака» (1940).

Історико-біографічний роман «Помилка Оноре де Бальзака» по праву вважається одним із кращих серед творів цього жанру. Олесь Гончар зазначав, що «тут Натан Рибак був справді першопрохідцем», оскільки це був перший в українській літературі прозовий роман, в якому головним персонажем змальований відомий зарубіжний письменник [9]. Досліджуючи одну з головних проблем будь-якого суспільного ладу – проблему взаємовідносин митця і влади, автор не лише відтворює атмосферу зображуваної епохи, але й глибоко проникає у психологію своїх героїв[12]. Сюжет роману побудований на подіях і фактах, що мали місце в біографії Бальзака впродовж останніх років життя митця, зокрема його шлюб із Евеліною Ганською. Проте приватна справа закоханих – не була їхньою особистою справою, оскільки йшла мова про одруження відомого французького письменника Оноре де Бальзака та підданої шляхтянки російського царя Миколи I. Ось тут і постала проблема взаємовідносин письменника та царської влади. Дослідниця Л. Синявська слушно зазначила, що ця дуже давня (як і самі мистецтво та влада) проблема щоразу «набуває нових нюансів і відтінків, особливо ж тоді, коли йдеться про митця, наділеного талантом могутнім і спроможного завдяки цьому завойовувати владу над мільйонами» [9]. Для того, аби глибше розкрити перед читачем дану проблему, автор

роману згадує про ще одного французького літератора й дипломата маркіза Астольфа де Кюстіна та його книгу «Росія у 1839 році» (1843, Париж). Ця книга, написана на основі подорожніх нотаток, які надсилав маркіз своїм друзям під час свого перебування в Росії, немовби розкривала перед європейцями картину тутешнього життя в його найжахливіших проявах. Звичайно ж, книга де Кюстіна викликала велике незадоволення імператора Миколи I та була заборонена в Росії. Власне, як і заборонений «Сон» («У всякого своя доля...») та інші твори Тараса Шевченка, ім'я якого неодноразово згадує автор у романі «Помилка Оноре де Бальзака». Бо саме в той час, коли «пан Гоноре де Бальзак виявив...дивну, незрозумілу і підозрілу... прихильність до простого люду», – як писав у листі до генерал-губернатора Бібікова помічник ректора Київського університету Юзефович (ще один герой роману Н. Рибак), – «в ці самі хвилини на далекому Кос-Аралі зустрічав світанок Тарас Шевченко» [8, с. 163]. Роман перекладений на десятки мов, перевидавався, вийшов також у Франції з позитивними відгуками. У 1968 році на кіностудії ім. О. Довженка знято однойменний фільм за сюжетом роману, який вийшов у прокаті з українським дубляжем. Український літературознавець і кінознавець Б. Буряк писав: «Можна без перебільшення сказати: коли б Н. Рибак написав тільки цей роман, він і тоді, безперечно, посів би своє почесне місце в історії нашої літератури» [9].

У романі «Помилка Оноре де Бальзака» до постаті Тараса Шевченка Н. Рибак звернувся не вперше. У 1939 році письменник відтворює останні хвилини життя українського поета в оповіданні «Остання ніч». Очевидно, за канву сюжету взято спогади О.М. Лазаревського «Останній день життя Т.Г. Шевченка» та згадки поета у Щоденнику про своїх друзів по заслання, зокрема про Андрія Обеременка (можливо, саме його змальовує Натан Самійлович у образі земляка Кирила, який завітав до поета перед його кончиною). Як і в більшості своїх творів, письменник намагається якнайглибше розкрити внутрішній світ свого героя, подати його психологічний портрет. Тарас Шевченко для Натана Рибак – не просто відомий поет і художник, а звичайна людина – змучена хворобою, самотня, безпорадна перед неминучістю. Варто зауважити, що попри свою деяку кон'юнктурність (твір написаний у ювілейний

125-й рік народження Т.Г. Шевченка), оповідання мало важливе значення в популяризації відомостей про життя українського генія, адже загальновідомі сучасному читачеві збірники «Спогадів сучасників про Тараса Шевченка» були надруковані пізніше, в 1958 році, а першодруки в «Київській старовині» були на той час доступними не кожному читачеві.

Під час Другої світової війни Натан Рибак, як і більшість українських письменників, брав найактивнішу участь у боротьбі з ворогом. Спочатку він опинився в Уфі разом зі спілкою письменників. Тут він видає збірку оповідань «Прапор»(1942) і нарисів «Сонце Башкирії» (1943) а також роман «Зброя з нами»(1943). У творах письменника знаходили відображення і боротьба на фронті, і партизанський спротив, і важка праця цивільних громадян. У численних оповіданнях, новелах, нарисах, що друкувалися на сторінках радянської преси, головними мотивами були моральна підтримка та піднесення героїзму фронтовиків і працівників тилу. Натан Самійлович був глибоко переконаний, що в складний час вести боротьбу можна і гвинтівкою, і молотком, і словом.

Власне, завдяки глибокій вірі в силу полум'яного слова Натан Рибак разом із Максимом Рильським упорядкував видання вибраних Шевченкових поезій, об'єднаних у збірці «Кобзар» 1942 р., що вийшла під девізом: «Смерть фашистським окупантам!». У вступній статті «Гнів Шевченка», автором якої був Павло Тичина, стверджувалось, що «Тарас Шевченко і після смерті своєї залишався грізним і правдивим месником для ворогів свободи України» [11, с.8]. Спілка радянських письменників України надрукувала «Кобзар» 1942 року українською та російською мовами, оскільки в численних листах до редакції «є одне прохання, що без кінця повторюється, прохання надіслати «Кобзар» Шевченка на фронт. Так гнівне слово Тарасове допомагає нам сьогодні і духовною зброєю своєю в боротьбі проти німецьких загарбників. І ми разом з своїм поетом, ще голосніше підносимо сьогодні його клич бойовий: «Нехай ворог гине!» [11, с.10]. У книгу ввійшли твори «Єретик», «Кавказ», «Холодний яр», «Заповіт», «Мені однаково, чи буду...», «Чернець» та ін. У фондах Національного музею Тараса Шевченка зберігаються примірники «Кобзаря» 1942 р. в обох мовних варіантах. Один із них, російською мовою, – подарований музеєві М.Т. Рильським у 1948 році.

«Кобзарі» 1942 р. з колекції НМТШ

Довгий час найбільш епохальною в творчості Натана Рибак вважалась його історична епопея в двох томах «Переяславська рада» (1953), за яку автору було присуджено Державну (сталінську) премію СРСР. Роман писався до святкування т. зв. «300-річного ювілею возз'єднання України з Росією» і автор, масштабно змалювавши історичні події й героїв, подавав їх із позицій творчого методу соціалістичного реалізму, чітко дотримуючись партійних догматів щодо «споконвічного тяжіння українського народу до братнього російського» [12]. Сьогодні роман піддається гострій критиці та осудженню. Однак, варто відзначити й позитивні моменти багаторічної праці автора. Зокрема, панорамний показ визвольної війни українського народу сер. XVII ст., що була не «домовою» війною, а боротьбою проти феодалізму, яка дала широкий європейський розголос і впливала на геополітику того часу. Що ж стосується образу Богдана Хмельницького, то тут Натан Рибак знову намагався підійти до змалювання головного героя з боку розкриття його внутрішньої психологічної характеристики. Весь багатий документально-історичний матеріал про війну 1648-54 рр., зібраний автором, організо-

вано навколо особи гетьмана, пропущено крізь його думки і переживання. І знову перед читачем постає не просто історична постать, стратег і політик, а людина зі своїми слабкостями й недоліками. Можливо, саме рибаківський образ Богдана Хмельницького дав поштовх для змалювання людських якостей гетьмана, які український читач пізніше відкріє для себе у романах інших українських авторів (наприклад, у романі «Я, Богдан» П. Загребельного).

Окрім уже згаданих, перу Натана Рибак належать й інші збірки оповідань, поезій, п'єси, романи «Час сподівань і звершень» (1960-1965) (важливий за своєю тематикою і в наш час, багатоплановий роман про підкорювачів атомної енергії), «Солдати без мундирів» (1967) та ін. Наскрізними темами більшості творів письменника є історичні події різних часів, патріотизм, героїзм, мужність і щирість українців. Його стилістичною особливістю було не стільки передати побутовий антураж, скільки показати мислення та дії головного героя. Це вдавалося авторові завдяки передачі надзвичайно загострених, миттєвих ситуацій, що давали змогу проявитися герою та його єству. Водночас у великих епічних творах розкривав внутрішній світ персонажів через їх взаємодію з суспільством, показуючи масштабність оточення героїв, своєрідну суспільну проблематику думок тощо. «В центрі навіть невеликих творів письменника (а у великих тим більше) стоїть не просто людина сама по собі, а людина – частка певної суспільної верстви, мислить і діє вона невідривно від середовища, репрезентує його, хоч і має свої виразні індивідуальні риси характеру», – писав про манеру художнього слова письменника Юрій Кобилецький [6, с. 7].

Натан Рибак багато працював і на журналістській ниві, виступав як публіцист, постійно й активно брав участь у міжнародних форумах, конференціях і зустрічах із прихильниками миру. Працював першим заступником голови Українського республіканського комітету захисту миру, це давало змогу письменникові побувати в багатьох країнах та зібрати безліч матеріалу для нових творів. Його книги перекладені на англійську, німецьку, французьку, болгарську, польську, чеську та інші мови світу. Багато з них і сьогодні користуються читацьким успіхом.

Помер Натан Рибак трагічно, внаслідок автокатастрофи, 11 вересня 1978 року, похований на Байковому кладовищі в Києві.

Завершуючи розповідь про Натана Рибак, хочеться згадати слова українського літературознавця Олександра Білецького, автора передмови до першого та другого видання роману «Помилка Оноре де Бальзака», про те, що «кожний видатний твір – явище завжди нове. В різні періоди свого творчого існування не залишається він одним і тим самим, а сприймається читачем зовсім по-різному. Одні твори, популярні колись і позначені певними позитивними якостями, безнадійно старіють і більш не хвилюють серця читачів, а інші, справді видатні, живуть і надалі і з часом набувають ще більшої сили, більшої актуальності. Це твори великих ідей, широких узагальнень, такі, де в національній формі трактуються загальнолюдські проблеми» [9]. І справді, сьогодні твори Натана Самійловича Рибак звучать по-іншому. Але, відкидаючи деяку кон'юктурність та політичну заангажованість автора, варто не пропустити центральну вісь у його творах – внутрішній світ героя, людину саму по собі, навколо якої будувався кожен сюжет.

1. Будинок письменників Роліт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82>
Назва з екрана.

2. Жадько В.О. У пам'яті Києва: науковий фотоілюстрований довідник-посібник/автор проекту, текстів, світлин та упорядн.-письм., проф. В.О.Жадько. – Київ, ПП Видавництво «Фенікс», 2007. – 480 с.

3. Літературно-меморіальний музей М.Т. Рильського. «Він слугував народові своєму...» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://rulskiy.kiev.ua/index.php/36-khkh-stolittia-v-m-sosiury-2>. Назва з екрана.

4. Лукашук О. У Шепетівці народився талант Натана Рибак/День за днем. – 31.12.2017 р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://denzadnem.com.ua/istoriya/10277#comments>. Назва з екрана.

5. Рибак Н. Остання ніч. Твори в 5-ти томах.Т.1. К, Держ. вид-во худ. літ., 1963. – 492 с.

6. Рибак Н. Переяславська рада. Том перший. – К, Держ. вид-во худ. літ., 1953. – 480 с.

7. Рибак Н. Переяславська рада. Том другий. – К, Держ. вид-во худ. літ., 1953. – 480 с.

8. Рибак Н. Помилка Оноре де Бальзака. Твори в 5-ти томах.Т.2. К, Держ. вид-во худ. літ., 1963. – 447 с.

9. Синявська Л. Проблема митця і влади у романі Н. Рибак «Помилка Оноре де Бальзака» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.opu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/18378/1/109-117.pdf> Назва з екрана.

10. Фросевич Л. Як загинув Натан Рибак. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://chevguz.com/yak-zaginuvt-natan-ribak>. Назва з екрана.

11. Шевченко Т. Кобзар (вибрані твори). Ред.-упор.: М. Рильський, Н. Рибак. – Уфа, Спілка радянських письменників України, 1942. – 78 с.

12. Шпиталь А.Г. Рибак Натан Самійлович. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?& I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Rybak_N. Назва з екрана.

Пучков А.О.
Київ, Україна

БУДИНОК РОЛІТ, КОМЕДІОГРАФ ОЛЕКСАНДР КОРНІЙЧУК І ЙОГО ПЕРЕДВОЄННІ П'ЄСИ ¹

Квартира була хороша, на ті часи навіть дуже простора. У новому будинку авторства неповторного українського архітектора – чудового візіонера Василя Григоровича Кричевського.

У Києві, де вгору пнеться вулиця
і раптом –
вниз,
як горб,
хребет перегіна,
вершиною до хмар будинок тулиться
і в ньому є свята стіна.

Сава Голованівський, 1980-і

На той час цокольні частини стін були чистими, тепер оздоблені двома дюжинами меморіальних дошок.

---

¹ Вибрані фрагменти із книги: *А. Пучков. Тривкий тролінг трикстера: Метадраматургія Олександра Корнійчука*. Київ: Дух і Літера, 2021. 608 с.: іл.

На пагорбі, з якого у зливні дні струмені стікали в різні сторони: до майбутнього скверу імені Валерія Чкалова, з яким у Корнійчука були дружні стосунки² до загибелі льотчика-випробувача († 15.12.1938), і – до бульвару Тараса Шевченка, на колишнє ймення Бібіковський. Чкалов вітав друга при зустрічі: «Слава комсомольському Шекспіру!»³.

1940-го, працюючи (разом із Ігорем Савченком) над сценарієм фільму «Богдан Хмельницький», Олександр Євдокимович Корнійчук (1905-1972) паралельно створив начерк сценарію «Валерій Павлов»⁴, присвяченого льотчику-випробувачу із біографічними рисами Чкалова, але завершити сценарій і довести його до екрану завадили інші справи, державні, і початок війни.

Одружившись 1928 року на Шарлоті Мойсеївні Варшавер (1904-1999), Корнійчук переїхав до її комунальної квартири на Прорізній, 24/39 (колишній прибутковий будинок О.Г. Сироткина), в якій вони

---

² Співак Іван Козловський згадував: «В гостинице “Москва” зустрілись троє: Чкалов, Корнейчук и я. Мы говорили тогда о том, как оживить оперу, сделать её более доступной широкому кругу слушателей». А також про те, співати шевченківську «Катерину» українською чи в російському перекладі. Чкалов висловився: «Я родился на Волге. Люблю русскую песню. Но мне кажется, что оперу надо ставить так, как ты поёшь – в шевченковском оригинале! Шевченковский язык богаче, а потому и понятнее, чем предлагаемый перевод. – Мнение Чкалова разрешило наши сомнения. Опера шла в оригинале, в постановке Лапицкого...» (И. Козловский. Музыка – радость и боль моя: Статьи, интервью, воспоминания. URL: <https://www.litmir.me/br/?b=174607>)

³ Б. Чалий. Пам'ятні сторінки // Пам'ять серця: Спогади про Олександра Корнійчука / Упоряд. Г. П. Донець. Київ: Дніпро, 1978. С. 409.

⁴ О. Корнійчук. Зібрання творів: У 5 т. Київ: Наук. думка, 1986. Т. 2. С. 620–629.

мешкали до 1934-го року, коли комедіограф придбав власне помешкання в письменницькому домі РОЛІТ («Робітник літератури»).

Із гонорарів за фільми⁵ та роялті за п'єси початку 1930-х (особливо «Загибель ескадри», «Платон Кречет») Корнійчук зробив внесок до кооперативу РОЛІТ, і десь наприкінці 1934-го оселився разом з Лотою та її родичами в пристойній трикімнатній квартирі № 15. Щоправда, кухонька була маленька, десь п'ять квадратних метрів: передбачалося, що мешканці харчуватимуться в спільній їдальні.

У будинку РОЛІТ подружжя Корнійчуків із старшою сестрою Шарлоти Мойсеївни Олександрю (Люцією) Ярошевською (1899-1972) та її дітьми Надією (1930-1962) та Юрієм (майбутнім літературознавцем та лінгвістом Юрієм Щегловим-Варшавером, 1937-2009) – мешкали упродовж 1934-1937 років.

Коли Олександрю Мойсеївну, як і її чоловіка Костянтина Ярошевського (1902-1979), заарештували, Корнійчук став на захист небожів під час «дружніх» закидів письменників, що він утримує в себе дітей «ворогів народу». Шарлота Варшавер свідчить: «Он ответил так: “Да, у меня дети арестованных, врагов народа, как Вы говорите. Но это дети моей жены. Это мои дети”. Всё. И отрезал. И так Юра был у меня и Надечка. Они были у меня, и я их вывезла в эвакуацию <...> А теперь Юра говорит: “Ты понимаешь, что было бы, если бы ты нас не забрала? Мы бы... (вот это он сказал двадцать дней назад) мы были бы все в Бабьем Яру”. А я могла бы после этого жить? А он мог бы это пережить? Нет. Но война калечит людей...»⁶.

Ще 1937-го, після арешту начальника Управління (Комітету) в справах мистецтв при Раднаркомі УРСР Андрія Ананійовича Хвилі (1898-1938) переїхали до його спорожнілої квартири в урядовому будинку з модним на той час фасадом «під шубу» на дванадцять квартир⁷ за

---

⁵ Див.: А. Пучков. Молодий Олександр Корнійчук: кіносценарист і кіноначальник (1929–1934 роки) // Innovative Solutions in Modern Science: Scientific Journal. Buffalo (State of New York), 2020. № 7 (43). Р. 122–157.

⁶ Стенограма бесіди І.А. Антропової з Ш.М. Варшавер 1993 року, що зберігається в архіві Центру дослідження історії і культури східноєвропейського єврейства та Видавництва «Дух і Літера».

⁷ Див.: Д. Малаков. Архітектор Григор'єв: Київський спадок. Київ: Кий, 2010. С. 24–26.

адресою: Чудновського, 5 (тепер Терещенківська). На відміну від Хвилі, який бився з українським буржуазним націоналізмом, спричинився до ліквідації багатьох діячів культури й активно відбирав селянське зерно під час Голодомору, Корнійчук ні до чого такого причетний не був.

Сусідами Корнійчуків стали академік ВУАН Олександр Шліхтер (1868-1940) та член політбюро ЦК КП(б)У Кирило Сухомлін (1886-1938), 1944 року тут оселилися поети Микола Бажан та Павло Тичина, де й мешкали до смерті. Тут Олександра Євдокимовича, Шарлоту Мойсеївну, Надію Ярошевську та Юрка Варшавера застав початок німецько-радянської війни. Звідси, з Чудновського, 5 наприкінці червня 1941-го вони вирушили кожний у свою путь – воєнну й повоєнну, коли з появою другої дружини Корнійчука (письменниці Ванди Василевської) Шарлота Мойсеївна приречена була лишитися на самоті з собою до скону днів і повернутися до квартири в будинку Сироткина.

Уже в квартирі № 15 будинку РОЛІТ Корнійчук написав дві п'єси «Банкір» (1936) та «Правда» (1937), до затишного кабінету повертався депутатом Верховної Ради СРСР (1937): співак Іван Паторжинський, який мешкав у наріжній секції (по-діагоналі), бачив, як допізна світяться вікна в кабінеті Корнійчука на третьому поверсі, що виходив на подвір'я із знаменитими каштанами⁸.

Депутатом Верховної Ради УРСР та головою Спілки письменників України став 1938-го, академіком АН УРСР (22.02.1939)⁹ обраний, коли Корнійчуки мешкали на Чудновського. Тут з'явилася п'єса «Богдан Хмельницький» (яку він починав писати ще у РОЛІТі), «В степах України», біографічний нарис про Тараса Шевченка¹⁰, що декілька разів «із варіаціями» друкувався як передмова до різних видань творів Кобзаря в 1940-1950-і: кишенькових і великоформатних.

П'ять п'єс, що їх можна вважати передвоєнними (якби хтось знав, коли почнеться війна), мають різні скерування – відрізняються за жанром, політичним напруженням і хронологічними межами: від середини

---

⁸ Ю. Мартич. З когорти великих // Пам'ять серця... С. 267.

⁹ У один день з літературознавцями О. І. Білецьким, Л. А. Булаховським, М. Я. Калиновичем та математиком Ю. Д. Соколовим.

¹⁰ О. Корнійчук. Зібрання творів: У 5 т. Київ: Наук. думка, 1988. Т. 5. С. 160–178.

XVII століття через більшовицький переворот (з першим на театральному кону Ленінім) до сьогодення 1930-х. «Банкір» – майже кімнатна, камерна сімейна мелодрама. «Правда» – відкриття «ленінської теми» в драматургії, що стала своєрідним засобом самозбереження Корнійчука під час Великого терору: він підняв простоліць і перед своїми близькими щит із зображенням вождя, в який НКВС не наслідилося встромити криваві списи більшовицької ненависті до втаємничених «ворогів народу». «Богдан Хмельницький» – ідеологічно витримане епічне полотно із мільйоном дійових осіб, включаючи головних виконавців.

Узагалі писати в рік по п'єсі – як у рік по книжці – труд неабиякий, тим паче беручи до уваги зайнятість різним непотребом, життєвим і ще більше державним клоччям, не пов'язаним із затишним домашнім літераторством.

Після 1934-го в Корнійчука вже не було побутових проблем – він грамотно і швидко вискочив на пристойний рівень матеріального забезпечення і спецрозподілення благ¹¹ – були машина із шофером (Іваном Бугаєм), неабиякий прибуток, кабінет із книжковими шафами, письмовий стіл з карельської берези, відносна тиша. Лише телефон примушував інде здригатися, та шум мотору і гальмуючих коліс, що зупинилися вночі біля твого під'їзду, плекали безсоння. Адаже від цього жахливого звуку, мов «приїхали за тобою» і – життю кінець.

У квітні 1936-го Корнійчук був делегатом X з'їзду ВЛКСМ і так запам'ятався, що Корній Чуковський, який уважав, що «Корнійчук» як літературне явище це несерйозно, жартував, що це його сценічний псевдонім («Корній Іванович Чуковський» це літературний псевдонім Миколи Васильовича Корнейчукова), 10.04.1936 занотував у щоденнику: «На Съезде [ВЛКСМ] видел Корнейчука. Он рассказывает, что в Праге видел [дирижёра] Малько, кот[орый] сказал ему: “Я ещё с вашим отцом был знаком – с Корнеем Чуковским”»¹². Уявляю, з якою веселою пикою Корнійчук переказував Чуковському цей мимовільний дотеп і як

---

¹¹ За Черчиллем, капіталізм це нерівний розподіл благ, соціалізм — рівний розподіл убогства, але, додаю, зі спецрозподілом спецлюдям капіталістичних благ.

¹² К. Чуковский. Дневник (1930–1969). Москва: Совр. писатель, 1994. С. 141.

Корній Іванович здивовано глянув на співрозмовника. Радянський казкар, схоже, не оцінив клоунади.

Мирон Петровський розповів, що люди 1960-х «дивувалися»: чому коли Корній Іванович пише хороші казки для дітей, він підписується «Корній Чуковський», а коли пише погані драми для дорослих, підписується «Корнійчук»?

Чуковський старший за Корнійчука більш ніж на двадцять років, і невже за схожістю прізвищ їх кумедно ставили поряд? А може, через те, що Чуковський підпорядковувався одним законам літератури, а Корнійчук іншим?

«Законы литературы имеют только обратную силу. У них другой отсчёт времени – в прошлое, назад, от нуля вниз. Попытки изменить естественное направление действия законов литературы предпринимают эпигоны – мещане искусства»¹³. Просто Чуковський і Корнійчук працювали за різними «законами літератури», але Корнійчука аж ніяк не можна винуватити в епігонстві: він починав з *tabula rasa*, відштовхуючись від поезики Куліша та соціал-демократичної української драматургії зламу XIX-XX століть, і закони його літератури мали минуле лише в ньому самому. Кого насправді серед українських драматургів можна за масштабом порівняти з Корнійчуком у XX столітті? А от Чуковський поділяє славу з Маршаком або навіть Сергієм Михалковим. Якби, припустимо, Корнійчук насміхався над Чуковським за принципом симетрії (хороші п'єси підписані «Корнійчук», а погані казки «Чуковський»), дуже сумніваюся, що емоційний казкар-мемуарист зберігав насмішкувато-епікурейський спокій.

Спробуй лишитися самим собою, навіть якщо ти чесний, відносно порядний і точно талановитий, в умовах, що цьому активно суперечать. Посадять на краєчок табуретки, прикутої до підлоги, і примусять висидіти не встаючи, годуючи оселедцем, не даючи пити і засинати упродовж чотирьох діб – бити не потрібно, все що завгодно підпишеш, у чому завгодно зізнаєшся, позаяк у житті не «завжди є місце подвигу». І краще спробувати цих тортур хоч якось уникнути, ніж пережити,

---

¹³ *М. Петровский*. Книга о Корнее Чуковском. Москва: Сов. писатель, 1966. С. 364.

попри все вижити і відчувати себе героєм, якому із байдужим здивуванням й удаваною повагою «сучасники» зазирають у очі.

Поки ж дають можливість працювати творчо – працюєш на повну. Може, ця п'єса остання? – думалося Корнійчукові, коли він учергове занурював перо у важку скляну чорнильницю на письмовому столі в РОЛПі. Звідси і напруга в діалогах, ускладненість життєвих колізій, відсутність чорно-білого змалювання характерів, намагання збільшувати смислові шари і розмаїтити сюжетні лінії. Навіть якщо вони перетинаються не там, де треба, а може, й зовсім не перетинаються. І навіть якщо характери прописано не так, як ввижалося б дозвільним критикам.

Шекспіра також звинувачували у тому самому (одна діатриба Льва Толстого чого варта і заздрісна нелюбов Бернарда Шоу) – і нічого, досі терпить. Про Мольєра і його стосунки з Людовиком XIV промовчу.

Лебединский І.Л.
Санкт-Петербург, Россия

ВЕРЕСНЕВА ОСІНЬ М. ШПАКА
(економіко-математичний дослід поетичної творчості
Миколи Шпака: до 80-річчя від дня загибелі)

Статистичний аналіз поетичної творчості, економіко-математичного моделювання і порівняння письменників може проводитись за декількома напрямками: гонорари за віршовані твори, тиражі, продаж, переклад на інші мови, зворотній зв'язок (сприйняття суспільством).

Ми зупинимось на запропонованих нами трудограмах поетичної творчості, розробці й аналізі, які моделюють економіко-математичний «портрет» письменника. Поетична творчість, як різновидність творчої праці нарівні з працею вченого, винахідника, композитора, художника, оцінюється на основі статистичних даних, які відповідним чином класифікуються, обробляються і зводяться в єдину економіко-математичну схему.

Покажемо це на прикладі житомирського письменника Миколи Шпака. Збір статистичних даних здійснений за поетичними збірниками

Миколи Шпака: «Наркому рапорт» (1933), «В дорозі» (1934), «Моя любов» (1936), «Багатство» (1938), «Сила земна» (1940), «Жита красуються» (1941), «Поезії 1941-1942» (1946). Крім того, використані збірники «Вибрані поезії» (1950), «Твори» (1979), «Вибране» (1989), а також сім других першоджерел.

Микола Шпак

Перш за все було визначено кількість написаних поетичних творів.

Звісно, авторські вірші, поетичні переклади і віршовані казки різко відрізняються за суспільною значимістю, художньою виразністю, обсягом. Але їх підрахунок необхідний, оскільки свідчать про кількість розроблених тем, масштабність поетичної творчості (в поезіях і великих віршах слід брати до уваги здійснене автором ділення їх на дві частини).

Головною одиницею вимірювання поезії, без сумніву, є поетичний рядок, який синтезує всі види поетичних творів.

Зібрані статистичні матеріали представлені в Табл. 1. У випадках, коли дати написання не вказані, вони були прийняті на основі проведеного аналізу (місця написання, спогадів, внутрішніх зв'язків – об'єктів і суб'єктів). Крім віршів і поем (включаючи і ті, що не ввійшли до базових збірників), охоплені віршовані казки та переклади з інших мов.

Як бачимо, перші вісім років знаменують собою ніби «пробу сил», «розкачування» і набір «швидкості». Найвищі кількісні результати були досягнуті в 1929 і 1932 роках. Потім настає справжня «вершина» творчості (1934 р.), коли було написано 15 поетичних творів, написано 1064 віршованих рядки і досягнутий максимум середньої кількості рядків в одному творі (70). Почався перехід до написання більш масштабних по числу рядків творів (1934-1937). Наступна «вершина» почалась в 1940 р. (24 твори і 114 рядків). А найбільшою «вершиною» творчості став 1942 р. – 39 творів.

Таблиця 1

Зведені статистичні дані поетичної творчості

Роки творчості	Кількість віршованих творів	Середня кількість віршованих творів	Кількість рядків	Середня кількість рядків
1926	1	-	20	20
1927	-	-	-	-
1928	8	-	123	15
1929	9	-	409	45
1930	2	-	96	48
1931	3	-	86	29
1932	12	-	455	40
1933	4	-	148	37
1934	15	-	1064	70
1935	7	-	466	66
1936	7	-	399	57
1937	10	-	633	63
1938	17	-	843	50
1939	14	-	674	48
1940	24	-	1144	48
1941	10	-	254	25
1942	39	-	1600	41
Разом:		10,7	8414	49,5

В економіко-математичний портрет поета входять ранговані ряди, де його творчість ранговано по роках від максимуму до мінімуму (табл. 2, 3, 4). Це корисно не тільки для проведення подальших дослідів за творчістю Миколи Шпака, але і дає багатий матеріал для порівняння з аналогічними рангованими рядами інших українських письменників.

Кількість віршованих творів	Рік написання
39	1942
24	1940
17	1938
15	1934
14	1939
12	1932
10	1937
10	1941
9	1929
8	1928
7	1935
7	1936
4	1933
3	1931
2	1930
1	1926
-	1927

Табл. 2

Ранжирований ряд кількості віршованих творів по рокам творчості

Кількість віршованих рядків	Рік написання
1600	1942
1144	1940
1064	1934
843	1938
674	1939
633	1937
466	1935
455	1932
409	1929
399	1936
254	1941
148	1933
123	1928
96	1930
86	1931
20	1926
-	1927

Табл.3

Ранжирований ряд кількості віршованих рядків по рокам творчості

Середня кількість віршованих рядків в одному творі	Рік написання
70	1934
66	1935
63	1937
57	1936
50	1938
48	1940
48	1939
48	1930
45	1929
41	1942
40	1932
37	1933
29	1931
25	1941
20	1926
15	1928
-	1927

Табл.4

Ранжирований ряд середньої кількості віршованих рядків в одному творі по рокам творчості

По закінченню будуються поетичні трудограми. Трудограма – це графік кількісних значень працевіддачі за рівні періоди часу. Працевіддача виражається кількістю написаних віршованих творів, віршів, разом – кількістю поетичних рядків; періоди часу залежать від ступеню датування віршів і можуть складати місяці або навіть роки. Кожне значення (по місяцях, роках) виражає поетичну працевіддачу

(виробництво) творчої особистості, а в сумі дає повний обсяг творчості. Ламані криві на обох графіках – це ніби «биття» поетичного ритму, якщо хочете, трудова «кардіограма» (мал. 1, 2). Вони глибоко індивідуальні, в кожного письменника свій «трудоий почерк». Спільне тільки єдине: ламана лінія працевіддачі, великі амплітуди коливань, різко змінюваний трудоий ритм, кидки активності під впливом натхнення, «биття» творчої думки, самовільний або змушений спад творчості, безрезультатні періоди.

Безперечно цікавість викликає статистичне (припарування) творчості за його календарними половинами, третинами, четвертями. Підведемо висновки зроблених розрахунків (неповний 1926 і 1927 роки у зв'язку з їх малою значимістю взяті за один рік).

I – По половинах календарної творчості

1926-1934: 54 твори, 2401 рядок

1935-1942: 128 творів, (більше в 2,5 рази), 6013 рядків (більше в 2,5 рази).

II – По третинах календарної творчості

1926-1932: 35 творів, 1189 рядків

1933-1937: 43 твори (більше в 1,6 рази), 2710 рядків (більше в 2,3 рази).

1938-1942: 104 твори (тобто більше в 3,0 і 1,9 рази), 4515 рядків (згідно більше в 4,0 і 1,7 рази).

III – По четвертях календарної творчості

1926 – 20 творів, 648 рядків

1931-1934: 34 твори (більше в 20,1 і 1,2 рази), 2341 рядок (більше в 3,6 і 1,3 рази).

1939-1942: 41 твір (більше в 4,3 і 2,0 рази), 3672 рядки (більше в 5,7 і 2,1 разів).

Відмінність працевіддачі особливо помітна, коли порівняти перший і останній календарний періоди. Кількість творів і рядків відповідно виросла:

- в II половині творчості до I-ї – в 2,4 і 2,5 разів,

- в III третині до I-ї – до 3,0 і 4,0 рази,

- в IV четверті до I-ї – в 4,3 і 5,7 разів.

Аналогічний приріст творчої продуктивності ми не знайшли в інших авторів. Більшість матеріалів, перш за все архівних, виявились нам недоступними, тому дослідження, можна сказати, має попередній характер, розкриває принципову сутність економіко-математичного моделювання в поезії, але потребує в додатковій статистиці більш досконалого досліді поетичної спадщини Миколи Шпака.

Розширений варіант доповіді був представлений на Всеукраїнській науково-краєзнавчій конференції «Бердичів древній і вічно молодий» (Бердичів, 8-10 червня 2005 року).

«НЕ СПОРЬТЕ, А ВЫЧИСЛЯЙТЕ»: ТРУДОГРАММЫ КАК МЕТОД ИЗМЕРЕНИЯ И СОИЗМЕРЕНИЯ ПОЭТИЧЕСКОГО ТРУДА В. СОСЮРЫ

Володимир Сосюра –
український письменник,
поет-лірик

Поэтический труд должен быть индивидуально учтен, математически выражен, подвергнут сравнению с количественными оценками других поэтов.

Творчество Владимира Сосюры, одного из крупнейших украинских поэтов XX-го века, разнообразно и многопланово. Мы попытаемся «нарисовать» его математический «портрет».

Творческая жизнь Владимира Сосюры охватывает период 1919-1963 гг. (согласно собранной нами статистике, которая не является полной). Численная размерность представлена в табл. 1, графически изображена в трудограмме поэтического творчества (по количеству учтенных стихотворных произведений).

Трудограмма поэтического творчества В.М. Сосюры 1919-1963 гг. (количество стихотворных произведений)

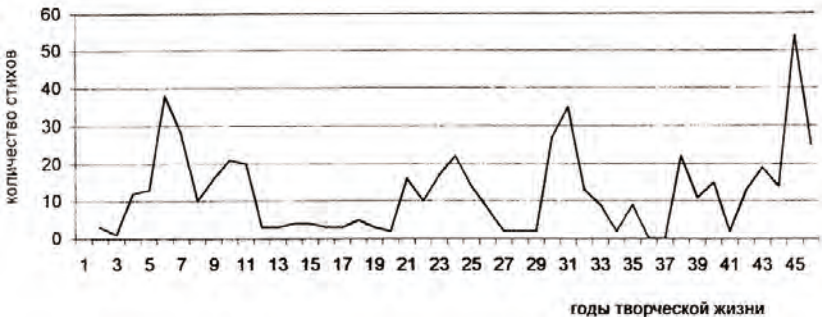

Рис. 1. Количество стихотворений, учтенных по годам творчества

Таблица 1

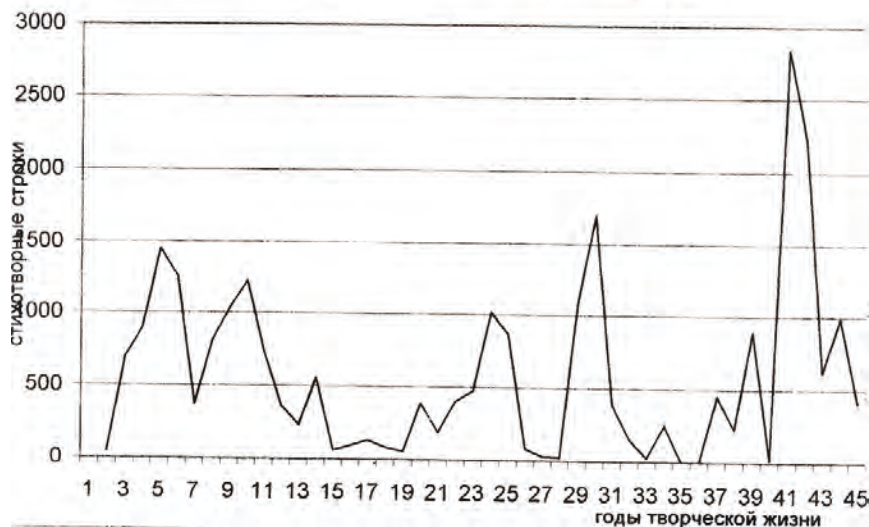
Количество учтенных стихотворений по годам творчества

Год	Кол-во стихотворений	Год	Кол-во стихотворений	Год	Кол-во стихотворений	Год	Кол-во стихотворений
1919	3	1930	3	1941	22	1952	9
1920	1	1931	4	1942	14	1955	22
1921	12	1932	4	1943	8	1956	11
1922	13	1933	3	1944	2	1957	15
1923	38	1934	3	1945	2	1958	2
1924	28	1935	5	1946	2	1959	13
1925	10	1936	3	1947	27	1960	19
1926	16	1937	2	1948	35	1961	14
1927	21	1938	16	1949	13	1962	54
1928	20	1939	10	1950	9	1963	25
1929	3	1940	17	1951	2		

Статистическое изучение поэзии по количеству произведений недостаточно, так как стихотворения весьма различаются по размерам. В связи с этим окончательной учетной единицей была принята стихотворная строка, она позволяет охватить все поэтическое творчество. Математическое выражение вышесказанного представлено в табл. 2

Год	Кол-во строк	Год	Кол-во строк	Год	Кол-во строк	Год	Кол-во строк
1919	40	1930	364	1941	478	1952	248
1920	48	1931	233	1942	1017	1955	453
1921	694	1932	559	1943	867	1956	228
1922	893	1933	60	1944	84	1957	892
1923	1451	1934	94	1945	32	1958	20
1924	1259	1935	132	1946	24	1959	2842
1925	375	1936	82	1947	1095	1960	2216
1926	812	1937	56	1948	1697	1961	620
1927	1037	1938	388	1949	391	1962	992
1928	1227	1939	190	1950	154	1963	411
1929	726	1940	403	1951	28		

Трудограмма поэтического творчества В.М. Сосюры 1919-1963гг. (количество стихотворных строк)

Графически количество стихотворных строк по годам творчества, представлены в трудограмме поэтического творчества (1919-1963 гг.)

Таблица 3

Количество учтенных стихотворных строк по годам творчества

Год	Кол-во стихов	Кол-во строк	Год	Кол-во стихов	Кол-во строк	Год	Кол-во стихов	Кол-во строк	Год	Кол-во стихов	Кол-во строк
1919	3	40	1930	3	364	1941	22	478	1952	9	248
1920	1	48	1931	4	233	1942	14	1017	1955	22	453
1921	12	694	1932	4	559	1943	8	867	1956	11	228
1922	13	893	1933	3	60	1944	2	84	1957	15	892
1923	38	1451	1934	3	94	1945	2	32	1958	2	20
1924	28	1259	1935	5	132	1946	2	24	1959	13	2842
1925	10	375	1936	3	82	1947	27	1095	1960	19	2216
1926	16	812	1937	2	56	1948	35	1697	1961	14	620
1927	21	1037	1938	16	388	1949	13	391	1962	54	992
1928	20	1227	1939	10	190	1950	9	154	1963	25	411
1929	3	726	1940	17	403	1951	2	28			

ИТОГО: 45 лет, 25827 – кол-во строк, 555 – кол-во стихов.

$$555/45 = (12,3) = 12$$

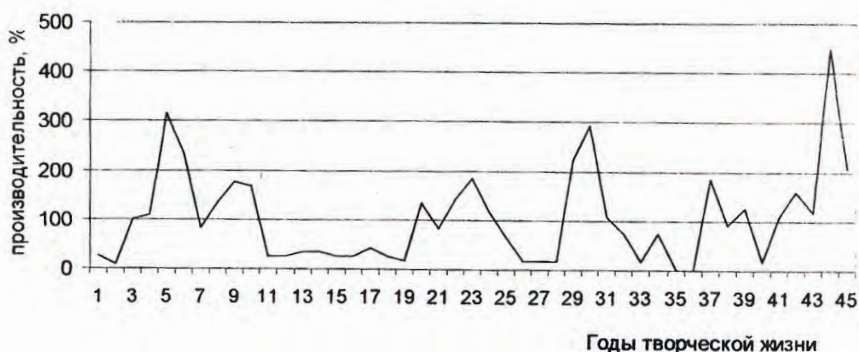
За средне достигнутую трудоотдачу принято 12 стихотворений в год (уровень 1921 года), максимальная – +291,6% (1948 г.), минимальная – -91,6% (1920 г.)

Таблица 4

Поэтическая производительность

Год	Производительность	Отклонение	Год	Производительность	Отклонение	Год	Производительность	Отклонение	Год	Производительность	Отклонение
1	25	-75	12	25	-75	23	183,3	+83,3	34	75	-25
2	8,33	-91,6	13	33,33	-66,6	24	116,6	+16,6	35,36	0	0
3	100	0	14	33,3	-66,6	25	66,66	-33,3	37	183,3	+83,3
4	108,3	+8,33	15	25	-75	26	16,66	-83,3	38	91,66	-8,33
5	316,6	+217	16	25	-75	27	16,66	-83,3	39	125	+25
6	233,3	+133	17	41,66	-58,3	28	16,66	-83,3	40	16,66	-83,3
7	83,33	-16,6	18	25	-75	29	225	+125	41	108,3	+8,33
8	133,3	+33,3	19	16,66	-83,3	30	291,6	+192	42	158,3	+58,3
9	175	+75	20	133,3	+33,3	31	108,3	+8,33	43	116,6	+16,6
10	166,6	+66,6	21	83,33	-16,6	32	75	-25	44	450	+350
11	25	-75	22	141,6	+41,6	33	16,66	-83,3	45	208,3	+108

Трудограмма поэтической производительности В.М. Сосюры (1919-1963)

Поэтическая трудоотдача (фактически производительность труда поэта) рассчитывается относительно средне достигнутого по годам, месяцам, (если стихи строго датированы) уровня. Покажем это на примере стихотворных произведений (по стихотворным строкам, что более точно), расчеты выполняются аналогично.

1. Проведенные нами исследования также включают:

- довоенному (1919-1940),
- военному (1941-1945),
- послевоенному (1945-1963).

2. Ранжирование поэтического творчества по:

- стихотворным произведениям (с расчетом процентных отклонений),
- стихотворным строкам (с расчетом предельных отклонений).

Максимум: «Мазепа» (1959 г., 2619 строк),

Минимум: «Люби свій край» (1957 г.) – по 4 строки.

3. Аналогичные расчеты по жанрам:

- любовная лирика,
- военная тематика,
- стихи о родном крае и т.д.

В целом, таким образом, в основном завершено экономико-математическое моделирование поэтического творчества В. Сосюры.

Чорновіл В.М.

Київ, Україна

ПОЕТ-БОРЕЦЬ

(до 20-річчя з дня смерті Миколи Шпака)

Виступ на Львівському телебаченні в 1962 р.

Автор – Чорновіл

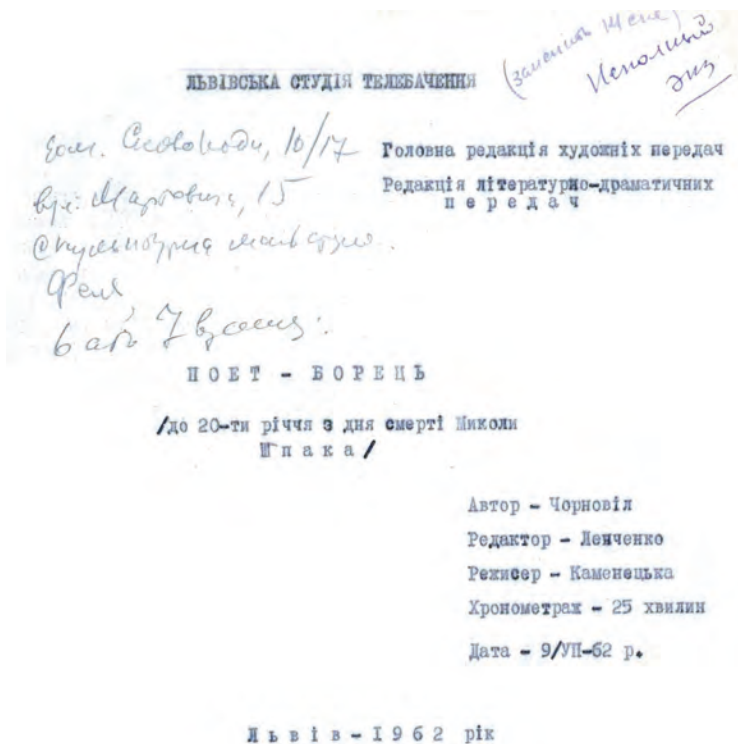
Редактор - Ленченко

Режисер – Каменецька

Хронометраж – 25 хвилин

Дата – 9/VII-62 р.

Львів – 1962 рік

Друкується вперше

ЗСТ – «Поет-борець»

ЗСТ – до 20-річчя

з дня смерті Миколи Шпака.

Ще за кадром голос ведучого.

Малюнки – неширока

річка поміж лісом,

квітучі луки, в луках

серед квітів

розбитий танк, над

річкою схилилася людина.

А луг цвіте красиво як,

Цвіте – переливається,

Тут доля кріпнула моя,

Отут вона й кінчається.

О, ні! Не скоро буде так,

Іще мені підводиться.

Як луг, шумлять мої літа, –

Життя не переводиться

В повітрі птахів передзвін,

Усе на сонці вигріте.

Мені природа – сум один,

Не радує, чи вірите?

Бо де вже тую радість взять,

Як все про смерть нагадує, –

Оця природа, треба знать,

Чужинців тільки радує!

Мов ізумруд, весінній ліс.

На вітрові качається.

На Ірпіні, де я ізріс,

Літа мої стрічаються.

Стрічаються в жорстокі дні,
У дні війни з німотою, –
Тоді оці думки мені
Прийшли із неохотою.

Ведучий в кадрі. Чудом вирвавшись із табору смертників. Він опинився тут, над рідним Ірпенем, зовсім один, без зброї, без організації, без явок. Але він був радянським офіцером, він був поетом-громадянином. І це додавало сил.

І ще сповнювала серце міжністю рідна земля. Як це вдало сказано: «На Ірпіні, де я ізріс, літа мої стрічаються».

Адже саме тут бігали колись по гарячому дорожному пилу дитячі ноженята Миколки Шпаковського, що згодом став українським поетом Миколою Шпаком.

*Той же малюнок,
що в попередньому
вірші – сидить над
річкою схилений поет.*

Ведучий за кадром. Гай-гай, варто тільки потрапити в рідні місця, як спогади беруть серце у залізні обценьки.

*Ведучий в кадрі
із збіркою
Шпака в руках*

В садах поспіли вишні.
Бринять жнива у полі.
І мати жати вийшла,
Свою клянучи долю.

І вийша мати жати
(А батька ми й не знали).
Розбито степ на карти,
На них ворожить галич.

Тасує щастя карти...
Цікаво, що для бідних?
Збирають хліб багато,
Бідноті – тільки злидні.

І ми – малеча, діти –
Зростали завше в горі.
Над хатою сердиті
Шуміли осоками.

Аж важко, як згадати...
Раді були окрайцю,
Коли із поля мати
Приносила «від зайця».

Матуся жала жито,
Чуже за сніп дев'ятий,
Ой скільки сліз пролито
Тобою, – рідна мати!

Обніжки обростали
Сухими полинями.
Ти довго бідувала,
Ридаючи піснями...

А роки шуміли, несли на своїх важких крилах такі
незвичайні для сільського хлопчика слова, як
«революція».

Я був худеньким хлопчиком,
Ходив у п'ятий клас...
Тепер змужнілим почерком
Описую той час.

Далекий час коханого
Дитинства, що сплигло,
Як води снігу талого,
Весною за село...

Пригадую; торбиною
Пишався між хлоп'ят,
Торбиною предивною,
Що висла аж до п'ят.

Корою пофарбована
Торбина та була,
Бабусею дарована,
Щоб книги берегла.

Найкраще я пригадую:
Ішла зима, а ми
Шумливою ватагою
Спускалися саньми.

Неждано з підвіконника,
Хоч був дозвілля час. –
Похмурий сторож дзвоником
Покликав всіх у клас.

Ой, те, що ми довідались,
Що вчитель розповів...
Хоч дні вже ті на відалі,
Не вистачає слів...

Як стіни похилилися,
І лави, і столи, -
В ясних сльозах відбилися,
В сльозах з очей сповзли.

.....
Ой, ті слова гарячії,
Прощання відчуття,
Я щиро по-дитячому
Нестиму все життя....

Колись ходив до школи я, –
В снігах лишився слід
Покручений, мов колія,
Від горя до побід.

Недарма мріла матінка
І наяву, і в снах,
Що вийде син із затінку
На сонце, як весна.

Недарма в днину юною
Носив торбину ту,
Даровану бабунею
На долю золоту.

Дорога щастям встелена –
Я вийшов в люди, в світ, –
Бо в серці – слово ЛЕНІНА
Проніс як заповіт!

*Портрет Шпака.
Потім ведучий в
кадрі із збіркою
поезії Шпака.*

Так, Микола Шпак залишався бійцем протягом всього свого недовгого життя. Можливо, не завжди його вірші були відточені до досконалості. Можливо, в ті складні роки надто рожевими фарбами рисувалося життя, в якому ще було багато сутінок. Але головного – вірності заповітам піднесеної схвильованості, щирості думок і віршів – у Миколи Шпака не відбереш.

Було шукання «своєї» теми – спочатку від віршів Шпака віяло подихом індустрії, потім його захопила військова тема. Сучасники згадують Шпака початку тридцятих років, як високого і стрункого з бездоганною військовою виправкою синьоокого красеня-юнака у

військовій формі, який або тільки що повернувся із військового навчання, або збирався їхати до червоноармійських таборів. Але все-таки найбільше хвилює читача лірика Миколи Шпака, навіяна чудовою приріпінською природою.

*Розгортає
книжку, читає:*

Ой, ти, вітре Придніпров'я,
Буйний вітре невгамовний,
Де сьогодні ти мандруєш,
Де сьогодні заночуєш,
Не розвієш спеки-втоми?

Ой, ти, вітре Придніпров'я
У яких ти плавнях тині
Колисаєш очерети,
У яких лугах ти, вітре,
З пастухами ніжно граєш
На калинових сопілках,
У яких гаях ти, вітре,
Сонце листя оживляєш
Поцілунками своїми?

Ой, ти, вітре Придніпров'я,
Завітай до нас у гості,
Та із повівом бурунів,
Шумовинними громами,
Та розвій-но, та розвій-но
Цю нестерпну спеку-втому!

Невдовзі після возз'єднання Західної України з Радянською Україною Микола Шпак пише вірша «Ковалі», епіграфом до якого бере слова з відомого франківського вірша «а на горі край села стоїть кузня не мала».

*Малюнки
за віршем:
мужчини з
молотами в
руках, кується
залізо, вогонь
на горні
(використати
малюнки до
франківського вірша).
Останнім малюнком –
«Перекуєм мечі на
орала» Вучетича.*

Живуть і в нашому селі
Майстри великі – ковалі.

Щораз, як з школи я вертав,
То по дорозі зазираю
До кузені їхніх. О, ясні
Хвилини пам'яті мені!

Було дивлюся з-під долонь,
Як креше з горна злий вогонь,
Як поруч міх перехилився, –
Сопів, мов кінь, що притомився;

Як на розпечений метал
Великий молот налітає,
І на ковадлі, що гуло,
Народжувалось чересло.

Чомусь нагадував в ту мить
Його поезії, – завчить
Мені прийшлося їх якраз,
Як переходив в третій клас.

Було із кузень понад яр,
На гостру жужелицю-згар,
Що розкотилась по землі,
Спочити вийдуть ковалі,

Спочити вийдуть, покурить,
Про те, про се поговорить;
І часом хтось один із них,
Таких кремезних, мовчазних,

До мене мовить: «А... синок,
Ти почитав би ще разок
Оті поезії...» І я, –
У цьому гордість є моя, –
Тоді читав для них Франка.

.....

І зараз я, у цвіті літ,
Його і клич, і заповіт:
З туману йти до сонця правд,
Щоб світ досяг визвольних прав,
Несу в своїх простих піснях
На щастя всім у наших днях!

*Ведучий
у кадрі*

– Але сонце правди треба було боронити від
знавіснелих ворогів. Боронити всім. – і поетичним
словом, і караючою зброєю.

Тоді, в грізному сорок другому, ми в надірпін-
ському селі Липки вперше з'явилися вірші за підписом
Пилипа Комашки. Згодом вони пішли гуляти по селах і
лісах Житомирщини.

Давайте ж заглянемо на хвилинку в минуле,
відкриємо сторінку із найяскравішого періоду життя
поета-борця.

ДО ЗБРОЇ

Піднімайся, народ! До зброї!
Враз позбудемось лихої
Долі рабської, тюрми!
Піднімайсь, народ, з пільми!

Хто не любить з нас свободи!
Чи де є такі народи
Долі рабської, тюрми!
Піднімайсь, народ, з пільми!

Хто не любить з нас свободи!
Чи де є такі народи
На великій всій землі,
Щоб не йшли до неї в млі?

Всі народи йдуть до волі,
Що в ясному видноколі
Промениться повсякчас
І ріднить, братає нас.

Не життя без неї люду.
Це вона серця нам будить,
Як весінне сонце грунт,
І надії знов ростуть.

Нам свобода, воля краю
Над усе дорожчі, знаю.
Ми їх любим, як один,
Так, як матір любить син.

Вічно скніти, бути битим,
За свій труд чекать, просити
Ласки в німця, похвальби?
Хай це чинять лиш раби!

Б'ють кати нас батогами,
Розправляються із нами...
Що ж, умремо у бою,
Ніж знеславим юнь свою!

До свободи! До свободи!
Уставайте, смілі, горді,
Із мечами у руках,
Ворогам усім на страх!

Уставай, народі мій,
На побідний, правий бій!

с. Липки, 31.01.1942 р.

УКРАЇНСЬКІ ДІВЧАТА

Дівчата, дівчата,
Українські дівчата,
Дорожчі, миліші
Від щирого злата.

Дивлюся на вас я,
Дивлюсь і гадаю,
Тяжку вашу долю.
Гірку проклинаю.

Ой доле! Ой доле!
Ну, як не ридати!
У злиднях, у горі
Тепер вам конати.

На панщині жити,
В неволі робити,
Старими піснями
Ізнов голосити.

Сопілко з калини,
Зеленая гілко,
Про долю дівочу
Заграй ти, сопілко.

Це ти як заграєш,
Серця надриваєш.
Чому ти, сопілко,
Так тужно співаєш?

Дівчата, дівчата,
Печаллю повиті,
Хто буде, хто буде
Вас ніжно любити?

І кажуть дівчата:
– Ще хлопці проучать
Панів-лиходіїв,
Зловісних, як туча.

Ми з хлопцями разом
Боролись за волю,
За волю, за волю,
За кращую долю.

Бо ми таки вірим,
Бо ми таки знаєм,
Що волю повернем
До рідного краю!

Київ

Підла зрада закинула Миколу Шпака влітку 1942 року у Києві в гестапівські застінки. Але не хочеться такого сумного фіналу. Адже життя невмируще. Давно переплавили на метал недогорілі танки, що чорними опудалами маячили на полях України. Затяглися живицею поранені кулями стовбури дерев понад мальовничим Ірпенем.

А ще розповідають, що колгоспні дівчата знайшли у полі пляшку, в яку були вкладені партизанські вірші Пилипа Комашки. Образ партизанського поета став легендарним. А народні легенди та перекази не мають смерті.

Глоба Л.Г.

Ужгород, Україна

«МАЛИШКІВСЬКІ КАШТАНИ»

*Каштани Києва,
Ми разом з вами мріяли
З юнацьких років
Любимо ми вас.....*

Пісенна ліричність – це основа основ української душі, в якій вона росте, розцвітає, в'яне, вмирає й обов'язково відроджується.

Особливою музикальністю, мелодичністю наповнена творчість видатного українського поета, автора близько ста пісень Андрія Самійловича Малишка. Варто розгорнути будь-яку збірку його поезії, і слово одразу заграє чарівною музикою, поведе в дивний світ глибоких роздумів і почуттів.

Наш Андрій Малишко зворушливі спогади сучасників переконують: якби він не став поетом, то міг би стати добрим співаком, бо мав оксамитовий, розкішного тембру баритон.

Якби він не став поетом, то міг би стати композитором, бо частенько сам підбирав мелодії до своїх віршів. Виявляється, що Малишко не тільки писав вірші до пісень, а й сам складав до них музику. Так народилися пісні під час Великої Вітчизняної війни «Хусточка червона», «Голубе, мій голубе», «Як на дальнім небосхилі», які облетіли всі фронти і стали улюбленими піснями бійців.

Пісенна творчість Андрія Малишка znana не лише в Україні, а й за її межами. Така улюблена всіма «Пісня про рушник» перекладена на 35 мов народів світу.

Йому багато було дано від Бога, перед ним життя відкривало тисячі шляхів, тисячі ролей, кожному з яких він зіграв би блискуче. Але він став поетом, великим українським поетом-піснярем.

Андрій Самійлович Малишко з дитинства виніс любов до рідної землі, до народних мелодій і рідного слова. В автобіографії поета читаємо: «Якщо вам доводилося бувати у нашому Придніпров'ї, вас не міг не вразити той безкінечний простір полів і лук, який на горизонті ніби зливається з небом, кручі Трипілля і Канева ледь синіють вдалині, а під ними вільно й широко тече вічно синій Дніпро.

В осінню пору, після жнив, приїздіть до нас в гості. Ніде ви не побачите таких весіль, як в наших селах, і не почуєте таких пісень, як тут – широких і задушевних.» [1].

Більшість із названих пісень міцно ввійшли в життя людей і своєю ніжністю, мелодикою, задушевністю дуже близькі до народних.

Неможливо не дивуватись – звідки ці витоки таланту Андрія Малишка, звідки така істинна народність його пісень... Відповідь знаходимо в автобіографії поета.

«З глибин дитячих років приходять до мене спогади, немов птахи, що прилетіли весною здаля і б'ються крильми у віконце рідної хати: виходь, мовляв, пощечемо та політаємо над дніпровськими луками і сивими кручами Трипілля, може й нас згадаєш ти в пісні.

Як живу, бачу свою матір – Івгу Базилиху, її сині, задумливі і повні живого народного розуму, очі. Вечорами, сидячи за прядкою, вона співала тихенько і протяжне, і ці пісні врзалися мені в пам'ять на все життя. Знала вона їх багато і співала з глибоким почуттям. Були серед них сумні й тяжкі, веселі й жартівливі. І було в тих піснях стільки живого і близького серцю, такі картини породжували живі народні образи, що й сьогодні я пам'ятаю кожне слово. Зміст їх так сконденсовано, думки так відшліфовані сторіччями, що кожної з них вистачило б на великий твір-оповідання або повість, із пісні можна було б намалювати картину або створити скульптуру, а розкрита в драмі, вона могла б стати шедевром сцени.

Я, затамувавши дихання, слухав, як материнський голос веде сувору і правдиву повісті, людського життя:

*Візьми, мати, піску жменю,
Посій Його на каменю.
Як той пісок цвітом зійде,
Тоді твій син з війни прийде.*

Але ніколи пісок цвітом не зійде і не повертається син до матері, він «взяв собі паняночку – в чистім полі земляночку»... І глибока, досі незнана туга підступала до мого дитячого серця, сльози застилили очі. Тоді вже я сам, вже інакше, додумував кінець пісні; ні, козак не вбитий, а тільки ранений, а добрі люди вилікували його живою водою, і поїхав він до батька-матері.

Почувши таке, батько, усміхаючись, сказав матері:

– Ти послухай, стара, що він ото вигадує. Ну й чудна, їй-богу, дитина!

«А ще скільки співала мати про ту журавку, що залишилася з малими дітьми, і про вдовину ниву, незасіяну, неорану, і про "чаєчку небогу при битій дорозі", про зелений "явір", що до води схилився, – і в цьому широкому пісенному морі, в тих картинах народного життя – героїчних і печальних, як сльоза, гарячих і буйних, як вогонь пастухової ватри, – билось, оживало, тремтіло і раділо моє маленьке дитяче серце.

Той незабутній вогонь батьківської хати, де вперше почув я думи великого Кобзаря, материнська пісня, ласкава і сувора, – вигодували і випестили мене, дали мені душевний гарт і радість на все моє життя.» [1].

Із середини 50-х років XX століття починається новий етап у творчості поета. У збірці "Що записано мною" (1956 р.) містяться тексти відомих пісень: "Знову цвітуть каштани", "Пісня про Київ", "Як на дальнім небосхилі"; у збірці "Серце моєї матері" (1959 р.) – "Пісня про

рушник", "Ми підем, де трави похилі" (– справжній ліричний гімн молодості, коханню); у збірці "Полудень віку" (1960 р.) – "Вчителька"... У їх озвученні поету допомагали такі музичні корифеї, як брати Майбороди (тільки з композитором Платоном Майбородою було створено понад 30 пісень: "Київський вальс", "Ти, моя вірна любов", "стежина", "Вчителько моя", "Пісня про рушник", "Гаї шумлять біля потоку", "Журавлі", "Білі каштани", "Колискова", "Пролягла доріженька"), Л. Ревуцький, П. Козицький, М. Вери-ківський, А. Штогаренко, С. Козак, О. Білаш. Хоча на музику покладено понад 100 віршів поета.

Кожна поезія українського маестро-пісняра і досі надихає, чарує, не залишає байдужим жодного слухача. Улюбленим для киян, і не лише для мешканців столиці, став «Київський вальс».

Цю пісню називають неофіційним гімном Києва. Але мало хто знає, що Андрій Малишко та Платон Майборода написали її в подарунок студентам-медикам, і жодного гонорару за неї не отримали. Тож як народився "Київський вальс"?

Сучасники митця згадують, що Андрій Самійлович завжди був людиною товариською, комунікабельною. Часто відвідував зустрічі з шанувальниками своєї поезії, пісенної лірики. А серед шанувальників – люди різного віку, студенти, молодь.

До поета звернулись із проханням студенти-медики. Чому саме медики? Можливо це пов'язано з одним із епізодів біографії самого Андрія Самійловича? Знову звернемось до автобіографії..

«Закінчивши семирічку, я поїхав на навчання в Київ. В Києві я вступив до медичної школи. Професор Коломійченко, що був тоді одним з моїх вчителів, обіцяв зробити з мене хорошого хірурга. Але мене уже тоді більше всього вабила поезія. Дізнавшись про додатковий набір в Інститут народної освіти, я вирішив скласти екзамени, і, на мій подив, склав їх успішно. Мене зарахували на літературний факультет, який я закінчив в тридцять другому році».

І ось надійшла весна 1958 року. Студенти написали колективного листа до А. Малишка з проханням, а прохання полягало в наступному: студенти-медики завершували навчання, остання сесія і до побачення Київ – місто юності, красень-Дніпро, солов'їні ночі, перше кохання.... А так би хотілось мати щось на згадку. Не міг поет відмовити молоді, тож вже за добу на папір лягли задушевні рядки про Київ, молодість, кохання і, звичайно ж, про київські каштани.

Музику до вальсу написав відомий композитор Платон Майборода. Як відомо, митці створили разом понад 20 пісень: «Київський вальс», «Вчителько моя», «Журавлі», «Білі каштани», «Пісня про рушник», «Гаї шумлять біля потоку» та багато інших. Тобто, саме ці твори, які найбільше полюбилися слухачам.

П.Г. Майборода згадував «Я дуже завдячую долі за те, що звела мене з Андрієм Малишком, і пішли ми з ним пліч-о-пліч шляхами життя і мистецтва. Малишко – поет неповторний. Глибина його поезії таїться в тому, що своїм корінням вона сягає глибини народної творчості.»

А. Малишко, згадуючи співпрацю із другом-композитором, присвятив П. Майбороді зворушливу поезію.

*Знову дороги лягли поміж нами,
Знову любов як веселочка чиста.
Де ти, мій друже, проходиш полями,
Де тобі світить зоря промениста?
Ми подружили, до праці охочі,
Ми побраталися в добромu ділі,
Як ми співали осінньої ночі –
Карії очі та рученьки білі!
Добре, що серце не знає омани,
Добре, що наші дороги кипучі.*

*Хай над тобою ті білі каштани
Вічно цвітуть, як дніпровські кручі.
Хліб тобі здасться черствішим без мене,
Пісня про хліб – то зовсім не зле-бо.
Дерева нашого листя зелене
Знає, де корінь і де його небо*

У 1958 році режисер Мішурін знімає фільм «Літа молодії», де вперше з екрану і зазвучав «Київський вальс». У 1959 році кінофільм вийшов на екрани.

Так і народився неофіційний гімн Києва «Київський вальс». І сьогодні на вулиці Богдана Хмельницького, в дворі будинку № 68 збереглися, на щастя, два каштани, посаджені класиками української літератури.

Ці персонажі пісні, свідки її народження, квітучі кристалі каштани і сьогодні шумлять своїм широким листом на вулиці Богдана Хмельницького № 68, в дворі будинку, де і проживав А.С. Малишко. А історія цього будинку така. У 20-30-х рр. активно будували кооперативи для працівників інтелектуальної праці. Зібравши їх в одному місці, було зручно контролювати. А то, що такий контроль був, сумніватися не доводиться. 36 мешканців РОЛПта репресували, і більшість з них розстріляні. 33 письменники «Слова» спіткала та ж доля. [2]

Двокольорова будівля – рекордсмен в Україні за кількістю

меморіальних дощок на фасаді: їх там 29! І це не випадковість, адже в радянські часи тут проживали 130 українських літераторів, серед яких – Максим Рильський (кв. 70), Павло Тичина (кв. 38), Олесь Гончар (кв. 65) і Володимир Сосюра (кв. 5, 34) та багато інших класиків української літератури.

Адже багатоповерхівка РОЛІТ (робітник літератури) спочатку призначалася для письменників. Цей унікальний будинок варто побачити кожному поціновувачу української літератури та просто мандрівникові чи туристу.

Часи минають... Змінюються мешканці будинку. Проте, на щастя, і сьогодні в будинку № 68 проживає дочка відомого українського письменника Миколи Шпака – Тетяна Миколаївна Лебединська. Саме завдячуючи невсипущій діяльності цієї жінки – Берегині (ЛЕБЕДІНСЬКА Т.М. – перекладачка, літературознавець, культуролог, канд. філос. н., чл. НСПУ, нагороджена орденом княгині Ольги 3-го ступ.), її стараннями зберігається та передається, з великою любов'ю, нашим сучасникам те, що пов'язане з життям та діяльністю класиків української літератури.

1. Андрій Малишко «Спогади, немов весняні птахи...» (З автобіографії). 2006-2007.

2. Малишко В.А. Роліт // Малишко В.А. Тату, я люблю тебе: Пережите. – К.: Вид. центр «Просвіта», 2003. – С. 72-96.

3. Що таке Роліт і чому саме там писалися шедеври? // Цалик С.М., Селігей П.О. Таємниці письменницьких шухляд: Детективна історія української літератури. – К.: Наш час, 2010. – С. 16-31.

4. https://ua.igotoworld.com/ua/poi_object/67000_dom-rolit.htm

Київський вальс («Знову цвітуть каштани»)

Слова: Андрій Малишко,
Музика: Платон Майборода

Ночі солов'їні, ночі весняні,
Доли подніпровські наснилися мені.
Приспів: Знову цвітуть каштани,
Хвиля дніпровська б'є.
Молодість мила, – ти щастя моє.
Знову цвітуть каштани,
Хвиля дніпровська б'є.
Молодість мила, – ти щастя моє.
Далі неозорії, далі київські сади,
Друже незабутній, ти прийдеш сюди.
Приспів: Знову цвітуть каштани,
Хвиля дніпровська б'є.
Молодість мила, – ти щастя моє.
Знову цвітуть каштани,
Хвиля дніпровська б'є.
Молодість мила, – ти щастя моє.
Стежки і доріженьки ген лягли у даль.
В парі ми любилися, серденьку жаль.
Приспів: Знову цвітуть каштани,
Хвиля дніпровська б'є.
Молодість мила, – ти щастя моє.
Знову цвітуть каштани,
Хвиля дніпровська б'є.
Молодість мила, – ти щастя моє.
Нам би ще зустрітися в солов'їну ніч,
Теплі зорі київські сяли б довіч.
Приспів: Знову цвітуть каштани,
Хвиля дніпровська б'є.
Молодість мила, – ти щастя моє.
Знову цвітуть каштани,
Хвиля дніпровська б'є.
Молодість мила, – ти щастя моє.

Каров О.М.

Санкт-Петербург, Россия

ЛЕВ ТОЛСТОЙ В ТВОРЧЕСТВЕ И ПЕРЕВОДАХ А. КУНДЗИЧА

Когда думаешь об А.Л. Кундзиче (09.(22) 04.1904 – 20.06.)1964) прежде всего останавливаешься на его переводах русских писателей на украинский язык. Переводческое наследие Алексея Леонардовича огромное. Он переводил М.Ю. Лермонтова, Н.С. Лескова, К. Паустовского, В.П Катаева и др. русских классиков.

По словам В Каптилова «полноценное толкование произведений авторов и героев, которые заговорили украинским языком – это тысячи страниц прекрасной украинской прозы, долго еще останутся учебником по переводческому мастерству для новобранцев высокого и сложного искусства художественного перевода». Своей практикой и теорией он навсегда убил разных «буквоебов». Это было признано заслугой А.Л.Кундзича таким знатком этого дела как М.Т. Рильським.

В центре внимания Алексея Лионирдовича оказалось творчество Л.Н. Толстого. Он переводил на украинский язык классическое творение «Война и мир» и десятки других произведений гениального русского писателя. Чем же привлекал Лев Николаевич А.Л. Кундзича. Мы постараемся ответить на этот вопрос.

В.Короленко считал важным и необходимым знакомство русского читателя с украинской литературой, рекомендовал периодически давать в журналах, выходящих на русском языке, обзоры выдающихся явлений украинской литературы, поддерживал деятельность переводчиков, способствуя тем самым сближению русской и украинской литературы.

Рассматривая – в небольшой нашей статье, проблему взаимодействия русской и украинской литературы, нельзя не обратить внимания на художественное наследие Л.Н. Толстого, который проявлял исключительный интерес к украинскому народу, к его культуре и

истории. Естественно, что тема «Лев Толстой и украинская литература» неоднократно привлекала внимание исследователей.¹⁴

Названные работы в совокупности своей дают достаточно полное представление о «украинской теме» в творчестве Л.Н. Толстого и о его разносторонних связях с украинскими деятелями.

Не безинтересным является и тот факт, на который не обращали внимания исследователи, что у великого писателя были украинские корни.¹⁵ Быть может поэтому Лев Толстой через всю жизнь пронес живой интерес к Украине и на это не обратил внимание А.Л. Кундзич.

Выразительные образы украинцев появляются уже в таких рассказах молодого писателя, как «Рубка леса», «Розжалованный», «Севастополь в августе 1855». Писателю imponируют поэтические обычаи украинского крестьянства, своеобразный неповторимый уклад его быта. В статье «Об отношениях между полами» (1890) Л. Толстой отмечает чистоту отношений юношей и девушек Украины до свадьбы, а

---

¹⁴ Разным аспектам этой темы посвящены статьи: Лазурский В. Т. Шевченко у Л.Толстой // Записки Одеського научного товариства при УАН, секція історико-філологічна, – 1929 – №2; Гусев М. Лев Толстой і Україна // Україна – 1943 – №7; Осмоловський В. Видання творів Л. Толстого в Галичині і боротьба навколо них // Радянський Львів – 1950 – № 11; Кундзич О. О переводах произведений Л.Н. Толстого на украинский язык // Дружба народов – 1953 кн. 5; Недзвіський А. Толстой і Україна // Праці Одеського університету. – 35. Філологічного факультету – т.4 – 1954; Пархоменко М. И. Франко и Лев Толстой // Иван Франко и русская литература. – М., 1954; Поповкин О. Л.Н. Толстой и украинская культура// Литературная Тула – 1954 – кн.9; Брейтбург С. Марко Вовчок і Лев Толстой // Литературная газета – 18 червня 1957 г.; Гудзій М. Лев Толстой – К.: Держлітвидав, 1950; Гудзій М. І.Франко і російська культура // Радянське літературознавство – 1957 – № 3; и др. работы.

¹⁵ Сподвижник Петра І П.А. Толстой является родоначальником рода Толстых. Его сын Петр Петрович Был женат на Ульяне Скоронадской, дочери гетьмана Украины. Таким образом Анна Толстая (Скоронадская приходится четвероюродной бабкой Л.Н.Толстому / см. Лебединская Т. Украинские ответвления рода Льва Николаевича Толстого. Материалы VIII международного семинара «Украина в мировом культурном пространстве», СПб., 2009, с. 143-146.

в рассказе «Два старика» (1886) говорит о гостеприимстве и приветливости, которые свойственны украинскому крестьянству. Однако, в укладе украинской деревне великий реалист видел не только этнографическую разницу между «малороссами» и русскими, но прежде всего он подчеркивал глубокие социальные противоречия, которые были характерны жителям Украины и России.

Сразу же после выхода в свет этого рассказа писатель Иван Манжура перевел его на украинский язык. Перевод был запрещен цензурой, но Л. Толстой, узнав об этом, в письме к В.Г. Черткову от 11 апреля 1886 года писал: «Радуюсь За перевод на малоросский язык».¹⁶

Украинские песни, сказания, былины интересовали Л. Толстого. Он творчески переработал две украинские легенды, которые тогда были популярны в Украине.

Одно предание Н.Костомаров подверг литературной обработке и издал под названием «Сорок лет». Потом Л.Толстой и В.Черков переработали его для народного чтения – сократив и трансформировав содержание. Другое – о старике, который не ходил в церковь, был известен Л.Толстому в разных вариантах: из рассказов охонецкого сказителя былин В.Щеголенко и своеобразный украинский сюжет. В библиотеке писателя в Ясной Поляне находился сборник М.Драгоманова «Малорусские народные предания и рассказы» (1878), куда входил вариант этой легенды под названием «Святой и чорт». Л.Толстой, ознакомившись с текстом, сделал многочисленные пометки. Легенда была близка писателю своей антиклерикальной направленностью. Именно эти мотивы подчеркнул Л.Толстой в рассказе «Старик в церкви».

Следует также отметить, что в свою очередь один из народных рассказов литератора «Крестник» стал источником западно-украинской сказки о крещении сына. Его записал и опубликовал И. Верхратский в работе «Про говор галицких лемків».¹⁷

Народническое движение в Украине также привлекало Л.Толстого. Отрицая революционную борьбу с позиций философии «не противления злу насилием», писатель признавал моральную сторону борцов

---

¹⁶ Толстой Л.Н. Полное собрание сочинений – Т. 85, с. 336

¹⁷ Збірник філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка, Львів, 1902, Т. V.

против самодержавия и осуждал репрессии царского правительства. Особенно поразила его казнь известного народника Д.Лизогуба (1879).

Л.Толстой знал о Лизогубе из рассказов друзей, которые встречались с революционером. Кроме того, он прочитал запрещенную книгу С.Степняка-Кравчинского «Подпольная Россия», где описывался этот эпизод. В его библиотеке так же находился машинописный биографический очерк («Дмитрий Андреевич Лизогуб»), перепечатанный из запрещенного в России журнала «Народная воля» за 1881 г.

Известно, что сначала историю казни Лизогуба Л.Толстой хотел включить в роман «Воскресение» в виде рассказа одного политического ссыльного. Потом писатель отказался от своего намерения и осуществил задуманное в «Божеском и человеческом» (1906). Рассказ живо переносит читателя в атмосферу России 70-х годов. С одной стороны литератор реалистично показал черствость, безразличие и безпринципность генерал-губернатора города Одессы, а с другой – моральной чистоту юноши, который идет на смерть во имя своих идей. Говоря об отношении Л.Толстого к освободительному движению в Украине, нельзя пройти мимо этого рассказа, где так живо отразились противоречивые взгляды писателя.

Особенное внимание Л.Толстой придавал украинскому философу Г.С.Сковороде. Еще в 1870 году писатель просит П.И.Бартеневу прислать ему статьи Сковороды или хотя бы выписать их заголовки.

В работе «Два философа»¹⁸ А.Измайлов отмечает увлечение Л.Н.Толстого Г.С. Сковородой. По мнению писателя, во времена Елизаветы и Екатерины II он показал чудесный пример полного безразличия к разного рода почестям.

Л.Толстой переработал написанный М.Гусевым очерк «Народный украинский мудрец Г.С.Сковорода» (1901). Работая над своим сборником афоризмов («На каждый день»), литератор помещает в нем целый ряд высказываний украинского философа, иногда кое-что изменяя. Анализируя взятые афоризмы, можно сделать вывод, что Л.Толстому особенно импонировали такие моменты морального учения Сковороды, как утверждения о необходимости понять свой внутренний мир,

---

¹⁸ Рада – 1910 –V254, с.2.

проповедь о самоусовершенствовании. Ему также был близок протест украинского просветителя против насилия, пренебрежения к мирским благам, богатству, чинам...

Не только учения, но и способ жизни путешественника привлекал внимание Л.Толстого. в сборник «На каждый день» писатель помещает составленный им краткий очерк о Сковороде.

С большим уважением относился Л.Толстой к выдающимся украинским деятелям. Он посещал спектакли украинского народного театра в Москве, высоко ценил искусство Марии Заньковецкой. Был лично знаком с выдающимся деятелем украинской сцены – М.Кропивницким, встречался с ним в Москве и в Лесной Поляне.

Великий русский писатель неоднократно в своих статьях защищал украинскую культуру.

Как мы видим, проблема «Л.Толстой и Украина» многогранна и многообразна. Она может стать самостоятельным исследованием, которое, несомненно, впишет новые страницы в историю многовековых культурных связей двух великих славянских народов – народа русского и народа украинского.

Итак, подитоживая выше изложенный материал, следует подчеркнуть, что культурные взаимосвязи России и Украины имеют особый характер. Они никогда не были обычными духовными связями двух «соседних» стран. Общность происхождения и неразрывная близость дальнейшего пути развития двух народов, столь близких и по языку, и по месту жительства, и по характеру, и по истории, определила их ограниченное культурное единение и постоянное взаимодействие, это понимал А.Л. Кундзич и поэтому уделял больше внимания переводу знакомя украинского читателя с произведением русских классиков.

Между тем, эта сторона обратного влияния украинской литературы на русскую исследуется еще мало. Медленно изучаются также пути проникновения ее лучших произведений в русскую культуру (в переводах), их влияние на читателя. оценки на страницах русских журналов и газет.

В плане взаимодействия русской и украинской культур это на сегодняшний день крайне важно.

Хвиля дніпровська б'є.
Молодість мила, – ти щастя моє.
Нам би ще зустрітися в солов'їну ніч,
Теплі зорі київські сяли б довіч.
Приспів: Знову цвітуть каштани,
Хвиля дніпровська б'є.
Молодість мила, – ти щастя моє.
Знову цвітуть каштани,
Молодість мила, – ти щастя моє.

Кудіна В.В.
Київ, Україна

**«МОЖНА БУЛО Б БІЛЬШЕ, КРАЩЕ ...»:
Грані літературної творчості Марії Пригари**

Відома українська письменниця Марія Аркадіївна Пригара народилася 20 лютого 1908 року в Москві у родині медичних працівників. Та невдовзі, втративши батька, маленька Марія разом із матір'ю переїхала в Україну, на Криворіжчину, де й зростала у середовищі гірників, що видобували залізну руду, у краю, де живуть легенди про славетних запорозьких козаків. Наприкінці 60-х рр. саме в цих краях археолог і поет Б. Модзолевський при розкопках кургану Товста Могила знайде безцінні скіфські скарби, якими будуть захоплюватись усі музеї світу.

Вітчим Марії працював табельником у рудні. А в степу, що лежав за шахтою, текла річка Саксагань, на тлі неба бовванів Богданів курган – командний пункт Богдана Хмельницького та височіла Савур-могила. Тут, після переможної битви з польським

військом, козаки шапками насипали могилу своїм загиблим побратимам. І названий батько часто водив Марію на той тисячолітній курган, на вершині якого стояла кам'яна половецька баба і звідки було видно всі навколишні кургани. Вдома у вітчима, який дуже любив свою маленьку доньку, було багато козацької старовинної зброї, знайденої у тих місцях. Аркадій Михайлович часто читав доньці «Кобзаря» Шевченка, розповідав про цікаві події з історії краю, співав давні українські пісні, розповідав про події з історії України. Маленька допитлива й непосидюча Марійка насолоджувалася чарами степу, залюбки бігала повз озера до школи, захоплювалася милозвучними народними піснями, поезією українських дум, що їх навчив любити батько. Усе це залишило глибокий слід у душі майбутньої письменниці, назавжди увійшло до її життя.

Пройдуть роки, і славетне героїчне минуле рідного народу буде відтворене Марією Пригараю у повістях і оповіданнях для дітей, і, що особливо важливо, відтворене за мотивами українських народних дум.

Дуже рано юна поетеса почала сама складати вірші. Відомо, до прикладу, що у школі навіть виконувала деякі домашні завдання у віршованій формі. Як згадувала відома українська письменниця Оксана Іваненко, якось Марія написала віршами реферат з природознавства. Весь клас слухав з величезним задоволенням, а особливо всім сподобалася кінцівка:

А мені, як реферату господині,
Треба дати дві великі стиглі дині.

Через деякий час сім'я переїхала до Києва, а потім – до Білої Церкви, що на Київщині. Тут Марія навчалася у трудовій школі. Не раз, пишуть біографи Марії Пригари, їй доводилося терпіти злигодні, виконувати роботу не по літах: підводити призьбу, мазати хату, порядкувати в ній, хоча маленькій господарочці і рогача втримати в руках було важко. Шістнадцятирічною дівчиною Марійка захворіла на туберкульоз, що змусило родину у 1924 році знову переїжджати, цього разу – до Одеси. В Одесі вона навчалася спочатку в профілактично-санітарному технікумі, адже коли постала проблема вибору професії, дівчина хотіла бути медиком, як мати. Але переважила любов до поезії. І Марія Пригара стала студенткою ІНО (Інституту народної освіти).

Саме в цей, одеський період, сталася важлива подія, що визначила її подальше життя – Марія увійшла до письменницького кола. Письменник Іван Микитенко привів Марію до літературної студії «Гарт». Саме в одеській газеті «Червоний степ» восени 1928 року з'явився її перший вірш «Повстанець». Так у її життя увійшла справжня література. А далі знову був переїзд – до Києва, де 1931 року Марія закінчила Інститут народної освіти і здобула вищу освіту, потім працювала позаштатним репортером у газеті «Пролетарська правда», у книжкових видавництвах.

У 1929 р. вийшли друком перші книжки для дітей: «Весна на селі» та «Дитячий садок».

З 1934 р. Марія Пригара – член Спілки письменників СРСР.

І знову переїзд. Цього разу до Харкова, тогочасної столиці України. У Харкові Марія Пригара познайомилася з Оксаною Іваненко та Наталею Забілою. Між ними народилася велика дружба на усе життя. Письменниця писала: «Яке це щастя – мати таких друзів! Це вони, вважаєте, приохотили мене писати для дітей, вони допомагали в усьому, підтримували в найважчі години». Для Марії Аркадіївни це були щасливі роки, які раптово обірвалися у червні 1941 року, коли загарбники вдерлися на нашу землю і розпочалася війна з фашистською Німеччиною. У перші дні війни пішов на фронт чоловік Марії Пригари, військовий лікар. А сама письменниця з двома доньками та матір'ю опинилася в тилу, у Саратові. Там вона працювала в Українському радіокомітеті на радіостанції ім. Т. Шевченка, яка вела свої передачі для окупованих українських територій. Лише 1944 року Марія Аркадіївна повернулася до зруйнованого Києва. І знову природний запал, працездатність і завзяття допомогли письменниці налагодити життя. Вона багато писала, організовувала, працювала заступником редактора журналу «Барвінок» (1945–1950), допомагала молодим дитячим письменникам. А ще складала читанки, які добре пам'ятають діти повоєнних років. Письменницю багато разів обирали депутатом районної ради. І вона, як могла, завжди допомагала людям, але першочергово вирішуючи «дитячі» питання.

Пішла з життя Марія Пригара 8 вересня 1983 року. На київському будинку РОЛІТ, що на вулиці Михайла Коцюбинського, на знак вшанування її пам'яті встановлено меморіальну дошку. На ній викарбовано:

«1908-1983. У цьому будинку в 1944-1983 рр. жила і працювала українська радянська письменниця **МАРІЯ ПРИГАРА**».

Творчість письменниці давно вже потребує поважного вивчення та ґрунтовного осмислення. Вагомий, багатоплановий доробок письменниці потребує серйозної розмови, глибокого дослідження і науковців, і освітян-практиків, що могло б чимало дати корисного людям, причетним до літературної справи, зокрема до літератури для дітей, але не в останню чергу, – для освітньої справи, освіти й виховання дітей.

Більше п'ятдесяти років творчого життя віддала Марія Аркадіївна Пригара літературній творчості. Її поетична та прозова спадщина стала класичним надбанням української літератури, зокрема й дитячої, знайшла своє місце у кількох поколіннях шкільних підручників, зокрема й сучасних.

Щира, задушевна творчість Марії Пригари – яскраве підтвердження тих слів, які вона написала в одному зі своїх віршів:

Даруй мені, доле, надію єдину,
Мов промінь незгасний, омийтий грозою,
Що теж я на стежці лишила іскрину,
Що теж я у світі була не чужою.

За життя письменницею було зроблено дуже багато. Видано більше 50 книжок. «Про що б не писала Марія Пригара, – зазначала дитяча письменниця І. Шкаровська, – про сиву давнину чи про суперечку двох школярів – нею володіє одне: велика любов до дітей, бажання творити для них...» [7].

Перші книжки для дітей Марії Пригари – «Весна на селі», «Дитячий садок» і «Товариш урожай» – вийшли у 1929 і 1930 роках.

У цей період Марія Аркадіївна почала робити переклади творів зарубіжних письменників, які відразу вразили своєю майстерністю. Вона перекладала з багатьох мов – польської, російської, єврейської, німецької. Для дітей письменниця переклала твори таких письменників, як К. Чуковський, Л. Кассіль, С. Маршак, А. Барто, С. Михалков, Л. Квітко, Х. Левіна. З «дорослої» літератури, досконало володіючи польською мовою, переклала твори В. Василевської, Б. Пруса, Е. Ожешко, з німецької переклала У. Бехера, з російської – М. Некрасова [2].

Десятки книжок Марії Пригари виховували в кількох поколіннях українських дітей любов до батьківщини, її історії й природи. Це й пейзажні поезії «Ми любимо сонце і весну», і «Місто чудес», і особливо такі історичні казки й повісті, як «Козак Голота» (1966), «Михайлик – джура козацький», «Як три брати з Азова тікали», «Маруся Богуславка», «Тече Дніпро в синє море» та інші.

У поетичному доробку М. Пригари найбільш відомі збірки поезій – «Дорогами війни» (1944), «Напередодні» (1947), «Сестри» (1948), «Школярі» (1951), «Казки» (1956), «Ростемо завзяті» (1959), «Ми любимо сонце і весну» (1960), «Містечко чудес» (1962), «На лісовій галявині» (1963), «Якщо ми знайомі» (1965).

Серед них є ті, що розкривають іншу грань ліричної героїні поетеси. Це збірки «дорослої» лірики: «Дорогою війни» (1944), «Напередодні» (1947), «Сестри» (1948), «Надвечір'я» (1977).

Як зазначалося раніше, плідно працювала Марія Пригара у царині художнього перекладу. Її перу належать українські переклади роману Болеслава Пруса «Фараон», поеми Миколи Некрасова «Кому на Русі жити добре?», романів і повістей Ванди Василевської «Вогні на болотах», «Райдуга», «Просто любов», «Кімната на горищі», «Пісня над водами», романів Владислава Реймонта «Селяни», Елізи Ожешко «Хам», Єжи Путраментя «Роздоріжжя»: як бачимо, переважно з польської, якою письменниця володіла досконало.

Зростала літературна майстерність письменниці, розширювалися творчі обрії, захоплювали нові теми. Це й пейзажні поезії, такі як «Ми любимо сонце і весну», про тварин «На лісовій галявині». Низка видань казок, таких як «Байбак – мандрівник», «Казка про ведмедика», «Казка

про Катрусю». Дуже сподобалися юним читачам динамічні за сюжетами, щедро пересипані гумором, усмішками її твори про життя дітей – «Школярі», «Ростемо завзяті», «Весела мандрівка».

З-під пера письменниці вийшла також низка п'єс для шкільного театру, зокрема, такі п'єси, як «Весна», «Теремок», у співавторстві з письменницею Х. Левіною – «Віля-замазура».

Свідченням багатогранності таланту письменниці, її живого інтересу до життя, до різних жанрів, бажання випробувати себе в них є написане нею лібрето «Вовк і семеро козенят».

У 60 – 70 роки Марію Аркадіївну Пригару дуже захопила історична тема. Як згадувала О.Д. Іваненко: «Наче всім своїм життям Марія [Аркадіївна] готувалася до цього» [8, с. 205]. І письменниця талановито написала для дітей розповіді за мотивами українських народних дум. При цьому дуже вдало вибрала сюжети із значного кола цих красивих і глибоко патріотичних народних скарбів. Письменниця Т. Коломієць з цього приводу зауважила: «Справді-бо, перетворити народні думи в оповідання з такою майстерністю, природністю, тактом міг тільки справжній поет».

Продовженням роботи над історичною темою, великою творчою перемогою стало написання Марією Аркадіївною історичної повісті „Михайлик – джура козацький”.

1978 року вийшов двотомник творів письменниці – краще з написаного її рукою. Перший том «Вірші та казки», другий том «Повісті та оповідання», за які 1979 року Марія Аркадіївна була удостоєна почесного звання лауреата премії імені Лесі Українки.

Найкращі вірші та віршовані казки поетеси на різні теми зібрані у першому томі двотомника, який так і називається «Вірші та казки». Нашій могутній і вічній річці Дніпру присвятила М.А. Пригара цикл віршів, що вміщені у першому розділі тому «Сестри». Тут є вірш про народження Дніпра («Народження»), про дніпровські пороги, що у давнину люто пінилися і „кораблі жбурляли до нестями” («Уночі»), про працелюбство річки, невтомні хвилі якої безупинно трудяться, даючи людям світло і тепло («Нема спочинку»). А у віршах «Дніпро шепоче», «Побратими», «Козаки» розповідається історія, яку добре пам'ятає Дніпро. Це історія про запорізького козака Васюту, турецького неволь-

ника, прикутого до галери і якому його побратим, теж невільник, донський козак Іван допоміг вирватися на волю. У останньому вірші циклу «Тарасове слово» поетеса стверджує, що образ нашого Кобзаря, його слово «... струнами б'ється»:

Ходить між люди – з серця до серця.
Ходить між люди, лине світами –
Так йому жити й жити віками,
Поки, як море в срібній обнові,
Б'ються об берег хвилі дніпрові!

М. Пригара – автор творів на тему Великої Вітчизняної війни, зокрема поем «Яринка», «Жив хлопчик» та низки поезій про героїзм дітей у боротьбі проти німецько-фашистських загарбників. У вірші «Жив хлопчик» просто і природно, аж буденно авторка змальовує справжній подвиг хлопчика Івася, який, ризикуючи своїм життям у роки війни з німецькими загарбниками, врятував від загибелі радянського льотчика-винищувача. Так творами, присвяченими війні, письменниця прагнула не тільки ознайомити дітей з героїчним минулим нашого народу, а й подати їм уроки мужності, виховати на бойових прикладах справжніх патріотів.

А от розділи «Хто то?» та «Тук-тук» – це веселі, дотепні, наповнені гумором вірші, написані про дітей. Та ще так вдало написані, що письменниця часом отримувала листи, у яких діти запитували, звідки їй відомо, що у їхньому класі є базика, замазура чи боягуз?

А все просто, Марія Аркадіївна дуже добре знала дітей, часто з ними зустрічалась, разом з ними раділа, сумувала. Ось веселий віршик «Базика». Його героїня базика з базик. Вона постійно

Теревенить на уроці.
На перерві не змовка.
Що робила цілий ранок,
Що принесла на сніданок,
Як дивилася в вікно
Що побачила в кіно.
Каже вчитель:
Що за галас! –

Каже вчитель:
Вийди зараз!
Працювати дай усім!
Катря зовсім не злякалась:
Хай я потім розповім!

У розділі «Твої казки» до читання пропонується шість віршованих казок. Їхні герої ведмедик, горобець, дельфін, байбак, дівчинка-пава, мавпа та школяр Гриць. І хоча одні з них тварини, а інші – люди, їхні характери, як і вчинки, часом дуже схожі. Ось, до прикладу вірш «Гриць і мавпа». Авторка начебто пропонує читачеві подивитися на цього хлопчика, а, може, й на себе зі сторони й подумати: як жакливо, як невиховано я поведжуся, гірше за дикого звіра. Соромно! Не варто надалі таким залишатися. Таких повчальних, але не тенденційних (і це надзвичайно важливо для практики виховання!) віршів чимало в доробку Марії Пригари.

Виходить з дому Гриць Комар
Гуляти після школи.
Ви ще таких, як цей школяр,
Не бачили ніколи.
Він зразу хлопчиків побив.
Дівчат смикнув за коси.
Котові лапку придушив –
«Нехай не ходить босий!»
І, налякавши всіх підряд,
Пішов гуляти в зоосад ...

Завершує збірку розділ «А це – друзі!» Це переклади творів для дітей поетів А. Міцкевича, Ю. Тувіма, М. Танка, К. Чуковського, Я. Бжехви, Я. Поразінської.

Та не тільки сучасність цікавила поетесу. Вона зверталася й до тем, пов'язаних з героїчним минулим нашого народу. М. Пригара відома як автор збірки популярних оповідань за мотивами українських народних дум під назвою «Козак Голота» (1966). У книжці відбито події найдавніших часів, коли український народ вів запеклу боротьбу з турецько-

татарськими нападниками. Не шкодуючи сил, захищали мужні сини свою землю і волю від ворогів, не раз ходили в бойові походи, щоб визволити братів з неволі. Письменниця інтерпретує кращі народні думи, щоб ознайомити юних читачів з історичними традиціями нашого народу та його героїчним минулим. Авторка зберігає традиційну структуру думи (зачин, основну частину, кінцівку), вживає близькі до поезики народних дум образотворчі засоби (заперечні паралелізми, постійні епітети, риторичні оклики, звертання, поетичні форми і символи, стильові особливості), що підкреслюють неповторний колорит епохи. Проте її переспівам, зазначають літературні критики, властива оригінальна манера письма, цікавий напружений сюжет і власна манера оповіді, що надає їм високого патріотичного звучання. Перед читачем постає плеяда мужніх героїв, наділених високими моральними якостями: і відчайдушний козак Голота, і непереможний народний заступник Хвесько Ганжа Андигер, і жінка трагічної долі Маруся Богуславка, і сміливець Івась Коновченко, що втік до козацького війська, і його мати-страдниця та багато інших.

Наполеглива праця над думами, глибоке знання історії, особливо «сагайдачини» дали змогу авторці вільно почувати себе в роботі над матеріалом, створити живі образи не лише «вигаданих» осіб, але й відомих, історичних, що діяли, інколи помилялися, карталися за це, боролися...

Найбільшою творчою перемогою письменниці стала історична повість для дітей «Михайлик – джура козацький» (1972). Гостросюжетний твір розповідає про долю малого козацького джури Михайлика, його пригоди на Січі та участь у боях під Хотиним. Про непрості стосунки двох славетних отаманів – Петра Сагайдачного і Яцька Бородавки, які очолювали козацьке військо в боях проти польських і турецьких загарбників. Читаючи цю повість, немов торкаєшся серцем до такого мовного багатства, яким може пишатися найвидатніший класик нашої літератури. А найголовніше – вбираєш в себе трепетну любов до рідної землі, до її минулого і сучасного [8].

У книжку під загальною назвою «Козак Голота» включено вісім оповідань, написаних за мотивами українських народних дум. Кожне з оповідань змальовує якийсь окремих епізод з історії нашої козацької

минувшини. Це й козацька виручка («Козак Голота»), винахідливе уміння добре провчити своїх же пихатих козаків-старшин («Про Хвеська Ганджу Андибера»), вічна туга за Батьківщиною та допомога невільникам бранки Марусі («Маруся Богуславка»). Письменниця зображує і негативні риси людей. Це підступність двох братів, що втекли з турецького полону залишивши в біді третього брата заради того, щоб «...батьківщину не на трьох – на двох паювати» («Як три брати з Азова тікали»). Розповідь «Про Івася вдовиченка Коновченка», юного запорожця, відважного, палкого патріота рідної землі, і водночас, бездумного, необачного шибайголову.

А от головний герой повісті «Михайлик – джура козацький» – знайда. Коли ординці гнали у Крим ясир (полонених українських селян), охоронець викинув його у ковилу, а запорожці знайшли і віддали на виховання кобзареві (і одночасно козацькому розвіднику) Мехтоду. Хлопець підріс і став джуурою. Хорошим джуурою. Та, перш ніж ним стати, довелось хлопчині багато чого пережити, а ще більше навчитися: оволодіти грамотою, зброєю, взяти участь у грандіозній битві під Хотинном, де об'єднані війська українських козаків і поляків перемогли армію турецького султана Османа, найбільшу тогочасну армію світу, що загрожувала Європі поневоленням.

У повісті письменниця змалювала яскраву картину тогочасного соціального життя українських селян, набіги татар і турків, розорення сіл, горе людей. Але найширше у повісті відтворено життя на Січі: побут, їжа, навчання дітей у січовій школі, суд, військо та зброю січовиків, військову раду запорозьких козаків. Незлагоди між реєстровими та нереєстровими козаками, конфлікти між їхніми отаманами – Петром Сагайдачним та Яковом Бородавкою та єднання перед спільним ворогом.

У кінці повісті Михайлик розлучається зі своїм дитинством, уже добре усвідомлюючи „коли на вербі груші ростуть, а на осиці кислиці” (як і обіцяв йому отаман Бородавка). У повісті вкраплено багато слів, що вживалися у той час, що надає творові особливого колориту: будзиган, довбуш, кунтуш, бунчук, бекета, байдак, облавок та інші.

Творчість талановитої української письменниці, поетеси і перекладачки Марії Пригари користується широкою популярністю серед дітей. Кращі її твори по праву посідають чільне місце в українській дитячій

літературі, входять до фонду улюблених книжок, на яких виховувалося не одне покоління українців.

Письменниця створила чимало творів, у яких змальовано життя і навчання дітвори: «Наші знайомі» (1946), «Одна сім'я» (1955), «Дніпрові сусіди» (1961) та ін. Їй належать популярні дитячі казки та вірші пригодницького жанру: «Казки» (1956), «Казка про Катрю» (1958), «Весела мандрівка», «Про горобчика-розбишаку» (1959), «Про байбака-мандрівника» (1964).

У полі зору М. Пригари завжди були конкретні діти з властивим їм внутрішнім світом, складом думок. Вона добре знала їхню психологію і це допомагало письменниці в цікавій, захопливій формі (без нудного повчання) ознайомити юних читачів зі складними явищами суспільного життя, з поведінкою дорослих, яких так часто наслідують діти.

Саме до таких творів належить збірка поезій М. Пригари «Школярі». У ній авторка порушує важливі питання шкільного життя, правдиво відтворює психологію дітей молодшого віку. Поетеса володіє хистом проникати в глибини дитячого світу, тонко підмічати найхарактерніші риси прототипів своїх персонажів. У її поезіях про школярів немає нудного дидактизму, але зміст їх, цікавий, захопливий сюжет, дотепна форма викладу, пройнята гумором і щирим ліризмом, – все це навчає і виховує юних читачів.

У віршах М. Пригари про школу змальовано не тільки зразкових дітей, які гарно вчаться й поведуться, активних і наполегливих, здатних на добрі вчинки. Письменниця нещадно висміює ледарів, бешкетників, двійчників, байдужих, неохайних. Здебільшого вони фігурують у циклі гумористичних віршів під назвою «Сміховинки».

Марії Пригари немає з нами уже майже 40 років, однак її дитячі вірші залишаються актуальними і зрозумілими дітям, тому, як і раніше, живуть на уроках у Новій українській школі. До прикладу, у «Букварі» Катерини Пономарьової. Післябукварний період вірш «Сварка» учить, як і інші дитячі вірші про дівчат, вмінню дружити, виховують любов до друзів.

А от вірш «Тихенька дівчинка» – про однокласницю, на перший погляд, правдиву й щиру, насправді ж недобру й підступну, – вчить ціннісного ставлення до людей, до обережного слова, яким можна знецінити, боляче «вдарити»:

Чого це на мене так сердяться в школі?
Тож я не чіпаю нікого ніколи.
Ні з ким не сварюся, сиджу собі тихо,
А з цього виходить одне тільки лихо.
Оце я сказала – така в мене звичка, -
Що в Галі, як мишачий хвостик, косичка,
Що в Каті спідничка, неначе з рогожі,
Та ще й черевички на човники схожі!
Що в Тані волосся нечесане досі,
Що очі в Мар'янки маленькі та косі,
Що в зошиті в Лесі самі тільки плями:
Напевне бруднючими пише руками.
Я ж правду кажу їм... І що тут такого?
Та ж я не чіпаю ніколи нікого.
Сиджу собі тихо і в школі, і вдома,
І чом вони сердяться всі – невідомо!

А от мудрий вірш Марії Пригари «Про книжку» вчить трепетного і поважного ставлення дитини до друкованого слова:

Книжка скаржилась Мар'яні:
– Я у тебе не в пошані.
Звідкіля це на мені
Плями сині та масні?
Подивися: ось сторінка –
Намальована хатинка,
Під хатинкою – маля,
І написано: «Це я».
А за дві сторінки далі –
Різні звірі небувалі:
Сині, жовті та рябі,
Що й не снилися тобі.
Люди кажуть: – Ой, чия ти?
Як тебе тепер читати?
Скільки ми читали книг,
А не бачили таких!

Отже, творчий доробок письменниці має широке поле щодо формування світогляду дітей, їхніх ціннісних ставлень. Її твори мудрі, пізнавальні й патріотичні, водночас щирі і прості. Це твори про школу (до прикладу, «Перший день», «Вистава», «Товариші», «Про книжку»); про хлопчиків («Хлопчик і вітер», «Гриць і мавпа», «Хто то», «Забудько») і дівчаток («Сварка», «Цокотухи», «Тайна», «Базика», «Тихенька дівчинка», «Казка про Катрю»); про красиву природу нашої планети і нашої країни («Перша зустріч»), зокрема й про ліс («Берізки», «Лозинка», «Струмок», «Що сталося в лісі...», «Сосонка»), про море («Що сталося в морі», «Мати й син», «В океані», «Хижа рідня», «На пароплаві», «Буря»); низка творів про найвеличнішу й найлегендарнішу річку України – Дніпро («Тарасове слово»; «Ми з Дніпром тепер сусіди», «Приїхали внуки», «Уночі Дніпро шепоче», «Сам з собою»); про пори року («Перша злива», «Струмок», «Пахне літо»); про птахів («Пташиний сад», «Знялися весла», «Журавлі», «Незвичні мандрівники», «Синичка»); про тварин («Віршована казка про ведмедика», «Байбак-мандрівник»); про працю («Гості», «Сашко-шахтар»); про війну («Стоїть верба над кручею», «Лист мамі», «Зенітниця»); про козаків-запоріжців («Козацька дума», «Побратими», «Ой повійте, вітри нізовії», «Козаки», «Прадід»).

За життя письменницею було зроблено дуже багато. Тільки книжок видано більше 50. Однак письменниця вважала, що «...можна було б більше, краще...».

Цікава деталь. Коли укладалася антологія літератури для дітей і треба було вибрати, в якому томі друкуватися – поміж прозаїків чи поетів, – Марія Аркадіївна віддала перевагу поезії. Певно, не тільки тому, що починала як поет, а й тому, що як у прозі, так і в перекладах (прозових теж) залишилася вірною своєму поетичному світобаченню. Справді бо, перетворити народні думи в оповідання з такою майстерністю, природністю, тактом міг тільки справжній поет.

1. ХХ сторіччя української поезії: Антологія «Вітчизни»: Марія Пригара (1908 - 1983) // Вітчизна. 2005. № 7/8. С. 109–118.

2. Лучук В. Щасливий дар: [Про перекладацьку майстерність Марії Пригари] // Літературна Україна. 1978. 7 березня.

3. Марія Пригара // Дивосвіт «Веселки»: Антол. л-ри для дітей та юнацтва: В 3 т. Київ, 2005. Т.2. С. 301-308.

4. Пригара М.А. Вибрані твори: Для мол. шк. віку. Київ, 1978. Т. 1-2.
5. Пригара М. А. Козак Голота: Зб. оповід. за мотивами укр. нар. дум. Київ, 1966. 80 с.
6. Пригара М. А. Михайлик – джура козацький: Історична повість: для мол. та серед. шк. віку. Київ, 2004. 146 с.
7. Шкаровська І. Такими були ми... // Вечірній Київ. 1978. 20 лют. (Письменник про письменника).
8. Ярмыш Ю. Ф. Марія Пригара // Ярмыш Ю. Ф. Детская литература Украины: Очерки. Москва, 1982. С. 202-216.

Бойко Н.П.

Бердичів, Україна

ПОЕТИЧНА ТА ПРОЗОВА СПАДЩИНА МАРІЇ ПРИГАРИ – НЕОЦІНЕННЕ НАДБАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДИТЯЧОЇ ЛІТЕРАТУРИ

*Даруй мені, доле, надію єдину,
Мов промінь незгасний, омитий грозою,
Що теж я на стежці лишила іскрину,
Що теж я у світі була не чужою»*

Такі слова написала Марія Аркадіївна Пригара у одному з своїх «дорослих» віршів. Вони являються яскравим підтвердженням щирої, задушевної творчості поетеси.

Більше п'ятидесяти років творчого життя віддала письменниця М.А. Пригара літературній творчості для дітей. Її поетична та прозова спадщина стала класичним надбанням української дитячої літератури. Різноманітний та значний доробок письменниці і досі користується незмінною увагою юних читачів. А все просто – Марія Аркадіївна дуже добре знала дітей, часто з ними зустрічалась, разом з ними раділа, сумувала. Свідченням цього її веселий вірш «Базіка». Його героїня базіка із базік. Вона постійно

Теревенить на уроці.
На перерві не змовка.
Що робила цілий ранок,
Що принесла на сніданок,
Як дивилася в вікно
Що побачила в кіно.
Каже вчитель:
Що за галас! –
Каже вчитель:
Вийди зараз!
Працювати дай усім!
Катря зовсім не злякалась:
Хай я потім розповім!

Так склалась доля, що жити Марії Аркадіївні довелося у багатьох місцях, не завжди у достатках, але з самого малечку у праці.

Народилася майбутня письменниця 20 лютого 1908 року у Москві у родині медичних працівників. Та невдовзі, втративши батька, маленька Марія разом з матір'ю опинилася в Україні на Криворіжчині. Її вітчим працював табельником у рудні. І мама, і вітчим мали великий вплив на вразливу дівчинку. Працьовиті самі, закохані в художню літературу, вони прагнули виховати такою ж і Марійку. А в степу, що лежав за шахтою, текла річка Саксагань, на тлі неба бовванів Богданів курган – командний пункт Богдана Хмельницького та височіла Савур-могила. Тут, після переможної битви з польським військом, козаки шапками насипали могилу своїм загиблим побратимам. Вдома у вітчима, який дуже любив маленьку доньку, було багато козацької старовинної зброї, знайденої у тих місцях. Аркадій Михайлович часто співав давні українські пісні, читав «Кобзаря» Т. Шевченка, розповідав про події з історії України. Усе це залишило глибокий слід у душі майбутньої письменниці, назавжди увійшло в її життя. Тож тільки Марійка навчилася читати і писати, як зразу ж приохотилася сама складати українською мовою вірші і, „вже не вгаваючи”, писала їх у школі. Тут на дівчинку-поета звернув увагу вчитель української мови та літератури і радив

Марійці глибоше вивчати поезію Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка.

Як згадувала відома українська письменниця Оксана Іваненко, якось Марія написала віршами реферат з природознавства. Весь клас слухав з величезним задоволенням, особливо всім сподобалася кінцівка:

А мені, як реферату господині,
Треба дати дві великі стиглі дині.

На початку 20-х років сім'я Пригар переїхала жити до Білої Церкви, що на Київщині. Тут Марія вчилася у трудовій школі. Але захворіла на сухоти і сім'я змушена була переїхати у Одесу. Постало питання – чим займатися далі? Спочатку Марія хотіла стати медиком, як мама. І навіть навчалася у профілактично-санітарному технікумі. Але любов до літератури переважила.

І юна Марія вступила до Одеського інституту народної освіти. Саме в цей, одеський період, сталася важлива подія, що визначила її подальше життя – Марія увійшла в письменницьке коло. Письменник Іван Микитенко привів Марію у літературну студію «Гарт». Перший вірш Марії Пригари «Повстанець» був надрукований 1924 року у газеті «Червоний степ».

А далі знову був переїзд – в 1927 році молода поетеса повернулася до Києва, працювала позаштатним репортером у газеті «Пролетарська правда», літературним редактором у видавництвах.

Окремими виданнями її твори почали виходити з 1929 року. За довоєнні роки побачили світ близько двох десятків поетичних збірок. Перші збірки письменниці для дітей «**Весна на селі**», «**Дитячий садок**», «**Товариш урожай**» вийшли у 1929 та 1930 роках.

В 1931 року Марія закінчила інститут народної освіти в Києві, потім працювала у газеті «Пролетарська правда». І знову переїзд. Цього разу в Харків, тогочасну столицю України.

У тридцяті роки в Україні почався розквіт дитячої літератури. Українська література могла пишатися творами Наталі Забіли, Марії Пригари, Івана Неходи, Валентина Бичка, Олександра Копиленка, Олесея Донченка, Миколи Трублаїні. Поширилися переклади з літератур братніх республік та зарубіжних. Тут особливо відзначилася Марія

Пригара. У цей період Марія Аркадіївна почала робити переклади творів зарубіжних письменників, які відразу вразили своєю майстерністю. Вона перекладала з багатьох мов – польської, російської, єврейської, німецької. Для дітей письменниця переклала твори таких письменників як **К. Чуковський, Л. Кассіль, С. Маршак, Л. Квітко, Х. Левіна**. З «дорослої» літератури, досконало володіючи польською мовою, переклала твори **В. Василевської, Б. Пруса, Е. Ожешко**, з німецької переклала **У. Бехера**, з російської – **М. Некрасова**.

Згодом вже не викликало подиву, що Пригара стоїть в перших рядах перекладачів. Але виросла й власна творчість Марії Аркадіївни. Вона пробує сили у віршованих казках, в баладах для дітей. Разом з тим пише багато «дорослих» ліричних віршів.

Марія Пригара вражала людей своєю надзвичайною працьовитістю. Це виховала в ній її мати – сільська фельдшерка, яка все життя працювала, і, лишившись без чоловіка з маленькою Марусею, виростила дочку, прищепила їй стійкість, мужність перед всілякими труднощами, віру, що праця все подолає.

У Харкові Марія Пригара познайомилась з Оксаною Іваненко та Наталею Забілою. Між ними народилась велика дружба на усе життя. Письменниця писала: «Яке це щастя – мати таких друзів! Це вони, вважаєте, приохотили мене писати для дітей, вони допомагали в усьому, підтримували в найважчі години». Для Марії Аркадіївни це були щасливі роки, які раптово обірвалися у червні 1941 року, коли розпочалася війна з фашистською Німеччиною. У перші дні війни пішов на фронт чоловік Марії Пригари, військовий лікар.

В роки війни письменниця з двома доньками та матір'ю опинилася у Саратові. Там вона працювала в Українському радіокомітеті на радіостанції ім. Т. Шевченка, де вела свої передачі для окупованих українських територій. Її працьовитість, запал, завзяття в роботі ще подвоїлися, потроїлися... М. Пригара не полишала працювати для дітей: у 1943 році була видана збірочка оповідань «Наші друзі», у 1944 році – поема «Яринка».

Лише 1944 року Марія Аркадіївна повернулася у зруйнований Київ. І знову природний запал, працездатність та завзяття допомогли

письменниці налагодити життя. Вона багато писала, організовувала, працювала заступником редактора журналу «Барвінок», складала читанки, які добре пам'ятають діти повоєнних років. Письменницю багато разів обирали депутатом районної ради. І вона, як могла, завжди допомагала людям, першочергово вирішуючи «дитячі» питання.

Зросла літературна майстерність письменниці, розширились творчі обрії, захопили нові теми. У цей період майстриня пера написала багато творів для дітей і для дорослих. Це і пейзажні поезії, такі як «Ми любимо сонце і весну», про тварин «На лісовій галявині». Ряд видань казок, таких як «Байбак-мандрівник», «Казка про ведмедика», «Казка про Катрусю». Дуже сподобались юним читачам динамічні за сюжетами, щедро пересипані гумором, усмішками її твори про життя дітей «Школярі», «Ростемо завзяті», «Весела мандрівка». Повернувшись по війні до Києва, письменниця п'ять років працювала заступником редактора журналу «Барвінок», видала багато поетичних та прозових книжок.

Саме після війни особливо зросла й зміцніла її творча майстерність. Вона написала багато творів і для дітей, і багато нових віршів для дорослих читачів. Цьому сприяло її вміння, постійне бажання спілкуватися з різними людьми, бувати в різних середовищах.

Та понад усе дорожила вона увагою головного свого читача, якого завжди любила, поділяла його радощі й сумувала, коли сумувалося йому, але ж розважити вміла, як ніхто.

Постійний природний зв'язок з життям не міг не відбитися на її творах для дітей.

НОВАЧОК

У садок з'явився новачок,
Він прийшов у групу – і мовчок!
Оченята в нього повні сліз.
Він стоїть, в куток уткнувши ніс.
Ми хотіли втішити його.
Ми йому сказали: – Ти чого?
Нащо так стояти у кутку?
Краще з нами сядь на килимку!

Ми збудуєм дім такий, як наш,
Для машин поставимо гараж. –
Та не хоче й глянути Тарас.
Він стоїть і сердиться на нас.
Ми такі – сказали і взялись!
Вже у нас і стіни підвелись.
П'ять шоферів їдуть і гудуть,
На машинах цеглу нам везуть.
Буде дім за декілька хвилин,
Потім ще збудуємо один!
Скільки можна сердитись на всіх?
Хлипнув ще Тарасик і затих.
Кулачком мерщій обтер сльозу.
– Можна, я вам цеглу привезу?

Адже і в невеличких картинках шкільного життя, і в ширших віршованих розповідях, і в її казках підмічені такі живі ненадумані риси, що всі – і малі, й старші читачі – немов стрічаються зі своїми товаришами, нерідко й червоніють, пізнаючи самих себе. Її дитячі ліричні вірші про природу – не просто споглядальні, вони всі проникнуті якоюсь материнською ласкою, теплим почуттям турботи про все живе – наприклад **«Берізка»**:

«Це ж чії цікаві очки
Поглядають, сонця ждуть?
То не очки, то листочки,
То берізки так ростуть...»

«Лозинка»:

«Не боюсь я мерзнути і терпіти,
Та померзнуть котики, мої діти»...

Герої Марії Пригари люблять школу, вміють дружити, шанують працю. Трапляється, щоправда, дехто з них розмовляє на уроках, робить плями у зошитах, інколи навіть забуває, що задано вивчити, та все ж який це розумний, веселий, симпатичний народ!

«На носі чорнило, на шапці чорнило –
Немов їх чорнильним дощем покропило.
На кожній долоні написано: «Юра».
Скажіть, вам не стрівся такий замазура?»...
(Хто то?)

«Як мені ходять по класу? Як мені на світі жить?
Що не скажуть, я відразу забуваю в ту ж мить»...
(Забудько)

«...Як базіку лікувати? Чи тікати, чи гукати:
«Балачки спини свої!» Як базіку лікувати?
А не слухати її!»
(Базіка)

І всі вони – малюки – живуть життям, тривогами, справами своєї країни, мріють стати шахтарями, льотчиками, садівниками, космонавтами, стежать за польотами супутників і космічних кораблів, хочуть дружити з дітьми всіх народів і країн, закликають їх боротися за мир...

Письменниця написала також ряд п'єс для шкільного театру. Це такі п'єси як «Весна», «Теремок», у співавторстві з письменницею Х. Левівною – «Віля-замазура».

В останні роки Марія Пригара посилено працювала над історичними оповіданнями. У 60-ті, 70-ті роки Марію Аркадіївну Пригару дуже захопила історична тема. Як згадувала О.Д. Іваненко: «Наче всім своїм життям Марія Аркадіївна готувалася до цього». І письменниця талановито написала для дітей розповіді за мотивами українських народних дум. При цьому дуже вдало вибрала сюжети із значного кола цих красивих і глибоко патріотичних народних скарбів. Письменниця Т. Коломієць з цього приводу зауважила: «Справді-бо, перетворити народні думи в оповідання з такою майстерністю, природністю, тактом міг тільки справжній поет». Сповнені любові до рідної землі і високої поезії, народні думи про козака Голоту, Самійла Кішку, Богдана Хмельницького, Марусю Богуславку Марія Пригара зуміла переказати у своїх оповіданнях так просто, доступно і разом з тим поетично, що їх легко

може прочитати маленький читач. Її книга «Козак Голота» – це великий творчий успіх письменниці.

Але найбільшою творчою перемогою стало написання Марією Аркадіівною історичної повісті «Михайлик – джура козацький».

В 1978 року вийшов двотомник творів письменниці – краще з написаного її рукою. Перший том «Вірші та казки», другий том «Повісті та оповідання», за які 1979 року Марія Аркадіївна була удостоєна почесного звання лауреата премії імені Лесі Українки.

ВІРШІ ТА КАЗКИ

Найкращі вірші та віршовані казки поетеси на різні теми зібрані у першому томі двотомника, який так і називається «Вірші та казки». Нашій могутній і вічній річці Дніпру присвятила М.А. Пригара цикл віршів, що вміщені у першому розділі тому «Сестри». Тут є вірш про народження Дніпра («Народження»), про дніпровські пороги, що у давнину люто пінилися і «кораблі жбурили до нестями» («Уночі»), про працелюбство річки, невтомні хвилі якої безупинно трудяться, даючи людям світло і тепло («Нема спочинку»). А у віршах «Дніпро шепоче», «Побратими», «Козаки» розповідається історія, яку добре пам'ятає Дніпро. Ця історія про запорізького козака Васюту, турецького невільника, прикованого до галери і якому його побратим, також невільник, донський козак Іван допоміг вирватися на волю. У останньому вірші циклу «Тарасове слово» поетеса стверджує, що образ нашого Кобзаря, його слово «...струнами б'ється».

Ходить між люди – з серця до серця,
Ходить між люди, лине світами –
Так йому жити й жити віками,
Поки, як море в срібній обнов
Б'ються об берег хвилі дніпрові!

У розділі «Стежка в горах» вміщений вірш «Жив хлопчик», у якому просто і природно, аж буденно авторка змальовує справжній подвиг хлопчика Івася, який ризикуючи своїм життям у роки війни з німецькими загарбниками врятував від загибелі радянського льотчика-

винищувача. А от розділи «Хто то?» та «Тук-тук» зацікавлять тебе найбільше. Бо веселі, дотепні, наповнені гумором вірші написані про дітей, про тебе і твоїх однокласників, друзів. Та ще і так вдало написані, що письменниця часом отримувала листи, у яких діти запитували, звідки їй відомо, що у їхньому класі є базика, замазура чи боягуз?

А все просто, У розділі «Твої казки» до читання пропонується шість віршованих казок. Їхні герої ведмедик, горобець, дельфін, байбак, дівчинка-пава, мавпа та школяр Гриць. І хоча одні з них тварини, а інші – люди, їхні характери, як і вчинки, часом дуже схожі. Завершує збірку розділ «А це – друзі!». Це переклади творів для дітей поетів А. Міцкевича, Ю. Тувіма, М. Тан-ка, К. Чуковського, Я. Бжехви, Я. Поразінської.

«КОЗАК ГОЛОТА»

У книжку включено вісім оповідань під загальною назвою «Козак Голота», написаних за мотивами українських народних дум. Кожне з оповідань змальовує якийсь окремий епізод з історії нашої козацької минувшини. Це і козацька виручка («Козак Голота»), винахідливе уміння добре провчити своїх же пихатих козаків-старшин («Про Хвеська Ганджу Андибера»), вічна туга за Батьківщиною та допомога невільникам бранки Марусі («Маруся Богуславка»). Письменниця зображує і негативні риси людей. Це підступність двох братів, що втекли з турецького полону залишивши в біді третього брата заради того, щоб «..батьківщину не на трьох – на двох паювати» («Як три брати з Азова тікали»). Розповідь «Про Івася вдовиченка Коновченка», юного запорожця, відважного, палкого патріота рідної землі, і водночас, бездумного, необачного шибайголову.

«МИХАЙЛИК – ДЖУРА КОЗАЦЬКИЙ»

Головний герой повісті «Михайлик – джура козацький» – знайда. Коли ординці гнали у Крим ясир (полонених українських селян), охоронець викинув його у ковилу, а запорожці знайшли і віддали на виховання кобзареві (і одночасно козацькому розвіднику) Мехтоду. Хлопець підріс і став джурою. Хорошим джурою. Та, перш ніж ним стати, довелося хлопчині багато чого пережити, а ще більше навчитись: оволодіти

грамотою, зброєю, взяти участь у грандіозній битві під Хотиним, де об'єднані війська українських козаків та поляків перемогли армію турецького султана Османа, найбільшу тогочасну армію світу, що загрожувала Європі поневоленням. У повісті письменниця змалювала яскраву картину тогочасного соціального життя українських селян, набіги татар та турків, розорення сіл, горе людей. Але найширше у повісті відтворено життя на Січі: побут, їжа, навчання дітей у січовій школі, суд, військо та зброю січовиків, військову раду запорозьких козаків. Незлагоди між реєстровими та нереєстровими козаками, конфлікти між їхніми отаманами – Петром Сагайдачним та Яковом Бородавкою та єднання перед спільним ворогом.

У кінці повісті Михайлик розлучається зі своїм дитинством, уже добре усвідомлюючи «коли на вербі груші ростуть, а на осіці кислиці», (як і обіцяв йому отаман Бородавка). У повісті вкраплено багато слів, що вживались у той час, що надає творові особливого колориту: будзиган, довбуш, кунтуш, бунчук, бекета, байдак, облавок та інші.

За життя письменницею було зроблено дуже багато. Видано більше 50 книжок. Однак письменниця вважала «...можна було б більше, краще...».

Померла М.А. Пригара 8 вересня 1983 року. На київському будинку, де жила письменниця, на знак вшанування її пам'яті встановлено меморіальну дошку.

Пригара, М. Байбак – мандрівник: вірш. Казки /М. Пригара; мал. О. Кошеля. – К.: Веселка, 1984.- 32 с.: ілюстр. -(Для першокласника).

Пригара, М. Вірші та казки. Т.1 / М. Пригара ; вступ. ст. О.Іваненко; мал. С. Караффи- Корбут.- К.: Веселка, 1978. - 175 с.:ілюстр..

Пригара, М. Дівчинка та гуси : оповідання / М. Пригара ; худож. А. Василенко.- К.: Веселка, 1976.- 20 с.: ілюстр.- (Перші книжечки дитячого садка).

Пригара, М. Казка про ведмедика : вірші / М. Пригара ; худож. О.Ткаченко.- К.: Веселка, 1977.- 16 с.: ілюстр.- (Перші книжечки дитячого садка).

Пригара, М. Козак Голота: зб. оповід. за мотивами укр. нар. дум / М. Пригара ; грав. Г. Якутовича.- К.: Веселка, 1980.- 121 с. : ілюстр.

Пригара, М. Михайлик – джура козацький : іст. повість /М. Пригара ; худож. С. Караффа- Корбут.- К.: Веселка, 2004.- 146 с.: ілюстр.

Пригара, М. Повісті та оповідання. Т.2 / М. Пригара ; мал. С. Караффи – Корбут.- К.: Веселка, 1978.- 246 с.: ілюстр.

Панчук М.В.
Цветкова А.М.
Бердичів, Україна
Красько М.О.
Житомир, Україна

МИКОЛА ШПАК: «ТИ БУДЕШ ЖИТИ ПОМІЖ НАС»

Микола Іполитович Шпак... Справжній громадянин-патріот, воїн-підпільник, відомий український поет, наш земляк, уродженець с. Липки Попільнянського району Житомирської області. Він прожив лише 33 роки, але, наче метеор, осяяв 20-е століття і залишив глибокий слід у літературі та в серцях і пам'яті тих, хто знав його та спілкувався, хто разом із поетом-борцем відстоював свободу і незалежність рідної землі у роки воєнного лихоліття. Згадаймо його короткий життєвий шлях, зануримося у світ його творів та уявимо світлий образ, який постає у спогадах друзів по перу...

*У тридцять три не просто усвідомить,
Що відлюбив, відмріяв, відтужив.
Ти чесно міг сказати собі самому –
Жив – як писав, ну, а писав – як жив...*

Микола Савенець

Їх називають «печалі бронзове лиття»... Двадцять п'ять письменників України загинули на фронтах війни 1941-1945 років: Олекса Десняк, Яків Качура, Кость Герасименко, Микола Трублаїні, Давид Каневський,

Микола Шпак... Навіки 33-річний уродженець Житомирщини у грізні дні війни був у перших рядах нескорених, брав участь у бойових операціях, закликав до боротьби з фашистами своїми полум'яними віршами...

Микола Іполитович Шпак (Шпаковський) народився 23 лютого 1909 року в селі Липки Попільнянського району у селянській родині. Батько майбутнього поета був садівником. Рід Шпаковських мав шляхетське походження і належав до гербу Одинець. Початкову освіту

Микола здобув у сільській ремісничій школі. Закінчивши Липківський навчальний заклад у 1926 році, вступив до Київської художньо-індустриальної школи (відділ малярства). Далі продовжив навчання у сільськогосподарському та педагогічному інститутах. У 1930 році він переїхав до Харкова на постійну роботу в одну з редакцій. Згодом служив в Радянській Армії. У 1933 році працював у Запоріжжі, з 1934-го – у Києві. Він починав друкуватися в журналі «Молодняк». Переїхавши до столиці, вже будучи членом Спілки письменників України, повністю віддався літературній діяльності. У 1935-1941 роках Микола Шпак жив і працював в письменницькому будинку РОЛІТ (кооператив робітників літератури). Він був зведений у дві черги в 1931-1939 рр. «Перший корпус збудували в 1931- 1934 роках за проектом архітекторів Василя Кричевського та Петра Костирка в конструктивістському стилі. Ця будівля розташовується вздовж вулиці Михайла Коцюбинського... Другий корпус збудували в 1936-1939 роках за проектом архітектора Миколи Сдобнева з елементами класицизму...» [1]. Головна цінність будинку була не самому приміщенні, а в мешканцях. Тут проживали Олесь Гончар, Павло Тичина, Максим Рильський, Михайло Стельмах, Андрій Малишко, Юрій Яновський, Остап Вишня, Любов Забашта, Володимир Сосюра, Натан Рибак, Іван Микитенко, Борис Антоненко-Давидович, Марія Пригара та багато інших відомих особистостей. Відповідно до наказу Міністерства культури і туризму України від 24. 09. 2008 № 1001/0/16-08 РОЛІТ має статус пам'ятки архітектури, історії та містобудування.

Перші публікації віршів Миколи Шпака з'явилися в 1928 році. В 1933-34 рр. вийшли збірки поезій «Наркому рапорт», «В дорозі», «Моя любов», «Багатство» і «Сила земна». На початку 1941 р. поет підготував книгу вибраних поезій «Жита красуються», але вийшла вона лише після війни.

Його герої – люди села, молодь, труд для яких став сенсом життя» [2]. Ім'я письменника знала й дитяча література, були надруковані його твори «Казка про горе, потоплене в морі», «Сон Захарка», «Казка про лютого царя і мудру вдову». Микола Шпак пробував перо також у прозовому жанрі і вдосконалював «власну художню стилістику у царині художнього перекладу (твори В. Маяковського, М. Огарьова, О. Полєжаєва, К. Хетагурова та ін.)» [3].

З самого початку війни 1941-1945 років Микола Шпак виступав на радіо, друкувався у пресі. На фронт пішов добровільно... Брав безпосередню участь у боях на підступах до Києва, в районі Борисполя потрапив в оточення, а потім – у полон, був ув'язнений у Дарницький концтабір... Після втечі Микола Шпак пробрався до окупованого Києва, а звідти відправився на рідну Житомирщину, де у рідному селі організував підпільну групу опору і на її основі – партизанський загін «За свободу». «У цей час М. Шпак написав декілька патріотичних відозв, став автором листівок і сатиричних віршів, спрямованих проти окупантів. Ці твори швидко стали популярними в народі, викликаючи гнів і роздратування фашистів» [4]. Поет писав агітаційні вірші під псевдонімом Пилип Комашка. Заклики «до зброї» знаходили відгук у серцях поневолених людей:

*Піднімайсь, народ, до зброї,
Враз позбудемось лихої
Долі рабської, тюрми.
Піднімайсь, народе, з тьми!*

Після масової кривавої розправи фашистів над населенням у квітні 1942 року у Липках Микола Шпак поклявся до останнього подиху боротися проти окупантів. Він сподівався встановити зв'язок із київським підпіллям, проте, виданий поліцаєм, був схоплений... Поет знав, що на нього полюють, однак не припиняв боротьби.

*Життя не шкодую,
Що цвітом лиш стало,
Аби у майбутнім
Воно квітувало...*

19 червня 1942 року Микола Шпак і Петро Радченко пішли до Будинку письменників і не повернулися. Їхні сліди губляться у катівнях гестапо...» [4]. Недоспівана пісня поета, народного лицаря... Після смерті Миколи Шпака вийшли його вибрані твори у виданнях «Поезії» (1946 р.), «Жита красуються» (1947 р.), «Вибрані поезії» (1950, 1952, 1956, 1967, 1979 роки).

Біографія поета – у віршах, він оспівував отчий край, його неповторну красу та своїх земляків-трудоарів, його поезії дихають свіжістю

широких ланів, квітують садками й звучать мелодіями народних пісень... Роздуми, враження і переживання, спогади минулих літ Микола Шпак переносив на сторінки власних літературних творів. І перед читачами поставали портрети селян – земляків поета – та неповторні поліські пейзажі. Як батько, Іполіт Шпак, плекав сади, так його син плекав слово:

*...Голубінь безкрая,
в даль – лани широкі,
Журавлині крики
І дівчат пісні!..*

«Весняне»

*Квітує жито хвилями під сонцем,
Снується співом синя далина.
Орем на пар. Лоскоче радість серце...
Шумує буйно літо на ланах.*

«Квітує жито»

*... Впали теплі роси,
Змили ноги босі
Хлопця-пастуха.
І стрункі тополі
На колгоспнім полі
Вишиті подолки підняли.*

«Ранок»

Надзвичайно теплі стосунки підтримував з Миколою Шпаком **Максим Рильський**. У 1934 році в Києві на одному із засідань літературного об'єднання «Молодняк» обидва земляки зустрілися. «Ми пам'ятаємо його – стрункого, вродливого юнака з золотим волоссям, з ясным поглядом і милою посмішкою, простого, скромного, закоханого в життя і поезію. Ми були свідками його перших творчих кроків, ми радісно спостерігали, як наполегливо і сумлінно працював він над словом, і не раз і не два переробляючи свої вірші. Нам було любо почувати в цих його віршах повів рідних ланів та садків, чистий подих

народної пісні», – так розповідав про свого молодого товариша Максим Рильський у статті «Микола Шпак».

Багато уваги у своїй творчості Микола Шпак приділяв «виробничій темі». І все ж таки він залишився поетом села. Все краще, написане у довоєнний час, – про отчий край, рідну Житомирщину і неповторну красу української землі.

Максим Рильський писав: «Син садівника із села Липки на Житомирщині, він усе своє коротке життя зберігав кровний зв'язок з землею, з природою..., виявив себе як уроджений і тонкий пейзажист...»

*Жита красуються, землі вклоняються,
Єдвабом криють даль, переливаються
Отак, як хвилі в синім морі,
Отак, як піски на просторі,
Вітрами зрушені, пересипаються, –
Ніколи їх краси не зрозуміть,
Якщо душею їх не полюбить!*

Зі збірки поезій «Жита красуються», 1941 р.

Події війни принесли нові реалії, настрої та інтонації в українську поезію. У цей час важких випробувань (1941-1942 рр.) Микола Шпак кликав до боротьби з ворогами своїми віршами «Українські дівчата», «До зброї», «Забирають окупанти хліб», «На німецьку відозву...» та іншими. Писав поезії, «стилізуючи їх під народну пісню, жартівливе послання, використовував розмовні інтонації, прагнув максимально наблизити свої твори до широкого загалу читачів» [2].

*До свободи! До свободи!
Уставайте, скуті, горді,
Із мечами у руках,
Ворогам усім на страх!
Уставай, народе мій,
На побідний з німцем бій!*

За два місяці до своєї загибелі Микола Шпак написав вірш «Бажання», в якому – пророчі рядки, звернені до дружини Зіни:

*Ти так хотіла сина,
Похожого на мене,
Щоб він, кохана Зіна,
Тобі казав би: нене.
І ссав тугі б він груди,
Що цілував їх тато...
Ой скільки діти будять
Чуттів в серцях багато...
Ти так його хотіла
І разом з тим боялась,
Голубка сизокрила,
Тому цього не сталося.
А то б він ріс, тривожив
І радував би матір,
Такий на мене схожий,
Моїм ім'ям назватий.
Ходив би він до школи,
Співав би пісню волі,
Що воїн, я, Микола,
Складав у лісі, в полі.
Я в братській буду, Зіна,
Лежати поміж кленів...
Ти так хотіла сина,
Похожого на мене.*

Андрій Малишко присвітив другу проникливі рядки:

*Незабутній друже і поете,
В ту фашистську, в ту криваву ніч
Ти потрапив ворогу в лабету,
І погасло сонце біля віч...*

«Світлим і чистим залишився в нашій пам'яті Микола Шпак, поет натхненної праці і ніжної любові, що знайшов у своєму поетичному арсеналі в дні Великої Вітчизняної війни зброю дошкульного сатирика, якою і бив він ворогів як боєць партизанського об'єднання», – читаємо у статті Максима Рильського «Багатство нашої поезії», написаній у 1954 році.

Образ поета став легендарним. На Житомирщині у 1967 році засновано обласну премію імені Миколи Шпака, яка присуджується представ-

никам творчої молоді. Першими лауреатами стали поет Ігор Ліберда, композитор Борис Мельничук, художник Борис Портной. Пізніше – художник Віктор Шкуринський, актор Петро Кукуюк, поет Валентин Грабовський, поет Михайло Клименко. Цією високою нагородою відзначені мистецький колектив Поліський ансамбль пісні і танцю «Льонок» й об'єднаний хор сіл Копище Олевського та Глушковичі Лельчицького районів.

Ім'я Миколи Шпака викарбуване на мармуровій дошці вічної слави в Будинку літераторів України, присвоєно школі в с. Липки, де розташувалася його кімната-музей. У Києві є вулиця Миколи Шпака, яка носить ім'я поета з 1957 року. У столиці по вулиці Богдана Хмельницького, 68, в будинку письменників РОЛПТ, де він жив, 19 липня 1973-го встановлено бронзову меморіальну дошку. У 1961 році Миколу Шпака посмертно нагороджено медаллю «За оборону Києва». За високу поетичну майстерність та активну партизанську боротьбу проти фашизму в роки війни 1941-1945 років Миколі Шпаку (посмертно) була присуджена Міжнародна премія ім. С.С. Гулака-Артемівського (1997 р.).

У 2009 році в Липках Попільнянського району Житомирської області відзначили сторічний ювілей поета-підпільника Миколи Шпаківського, який увійшов в історію української літератури під псевдонімом Микола Шпак. На святкування прибули лауреати обласної премії його імені. «Біля місцевого Будинку культури посадили дубок – цю почесну місію виконали брат Миколи Михайло Шпаківський, онук Володимир та правнуки. Промови на честь ювіляра лунали і на сільському цвинтарі біля могил його батьків. Де похований він сам – невідомо: життя патріота обірвалося у 1942 році в Києві у гестапівських катівнях...» [6]. Того дня особливо людно було у шкільному музеї Миколи Шпака...

У липні 2018 року освітяни-профспілчани м. Бердичева побували на малій Батьківщині поета з науково-краєзнавчою експедицією, присвяченою 400-річчю села та 250-річчю гайдамацького повстання під назвою Коліївщина. У школі, яка носить ім'я легендарного поета, розташовано Меморіальну кімнату-музей М.І. Шпака, педагогічний колектив і профспілкова організація навчального закладу, свято зберігаючи пам'ять про відважного земляка.

У 1979-му році на честь 70-річчя від дня народження поета було встановлено барельєф з червоного габро з написом: «У цій школі в 1918-1926 рр. навчався український поет, активний учасник антифашистського підпілля Микола Шпак». Освітняни поклали корзину квітів до підніжжя пам'ятного знаку... Війна обірвала життя світлої та чистої людини – громадянина-патріота, воїна-підпільника, талановитого перекладача і поета. Бердичівляни здійснили екскурсію затишною та охайною школою. Побували у Світлиці Пам'яті, де зберігаються портрети героїв-односельців і рушники, подаровані родинами померлих, загиблих та розстріляних. **Валентина Степанюк**, колишній громадський директор Меморіальної кімнати-музею М.І. Шпака, вчитель української мови і літератури, депутат Липківської сільської ради, зібрала краєзнавчий матеріал, який відображено у книзі «Голос пам'яті». На її сторінках – розповіді про воїнів-земляків, котрі захищали рідний край.

Недалеко від школи височитьobelіск Слави в пам'ять про загиблих односельців і визволителів села... У день приїзду бердичівлян до Липок тут відзначали 400-річчя села з поетичною назвою. На урочисту подію наших освітян запросила дочка поета Миколи Шпака **Тетяна Лебединська** – відома дослідниця творчості Тараса Шевченка, кандидат філософських наук, доцент, професор, член Національної спілки письменників України. Під час святкування бердичівляни також вручили липківчанам свої відзнаки. Член Президії Правління Національної спілки краєзнавців України, голова Житомирської обласної організації НСКУ, директор Музею історії міста Бердичева **Павло Скавронський** нагородив Почесними грамотами сільського голову **Івана Лаховця**, директора Липківської ЗОШ I-III ст. **Надію Бас**, голову профкому навчального закладу **Ларису Романів**, вчителя української мови та літератури **Валентину Степанюк**, випускницю школи, екскурсовода музею **Анастасію Кравець** і шановну гостю – **Тетяну Лебединську**, дочку Миколи Шпака.

Минулого року голова Всеукраїнського товариства Івана Огієнка професор **Сергій Болтівець** звернувся до Житомирської облдержадміністрації з проханням про відновлення обласних молодіжних премій імені українського поета Миколи Шпака. Присудження премій молодим письменникам, журналістам, публіцистам, художникам, скульпторам, артистам, професійним та аматорським художнім колективам і композиторам Житомирщини, за неповними даними, відбувалося до 2013 року.

Поет Микола Шпак – батько члена Національної спілки письменників України, кандидата філософських наук **Тетяни Лебединської** і журналістки **Неоніли Братунь**. На підставі особистої згоди доньки Тетяни Миколаївни наказом Всеукраїнського товариства Івана Огієнка від 12 вересня 2020 р. її призначено головою Закордонного представництва Всеукраїнського наукового товариства Івана Огієнка у Санкт-Петербурзі з метою повернення в Україну відтворених архівних та інших даних колишньої столиці Росії XVIII-XX ст. про державотворчу і наукову діяльність Івана Огієнка з усіма діями відповідного історичного періоду. Тетяна Лебединська впродовж десятиліть живе у Санкт-Петербурзі та об'єднує там українців. Житомирська обласна державна адміністрація відгукнулася на заклик відродити премії імені Миколи Шпака, і вже є відповідне розпорядження. *«Є ціле незоране поле для підтримки патріотичного виховання підростаючого покоління, – наголошує український літературний і громадський діяч, журналіст **Олександр Михайлюта**. – Треба спільно працювати і громадським організаціям, і державним органам. Але якщо Шпак повертається – буде відродження!»* [7].

1. Будинок письменників «Роліт» (Київ). Режим доступу – <https://zeft.in.ua/budinok-pismennikiv-rolit-kiyiv/>
2. Шпак Микола (Микола Іполитович Шпаківський). Режим доступу – <http://www.lib.zt.ua/ua/outstanding/node/236>
3. Український поет – Микола Шпак. Режим доступу – <http://slir.masterdesant.com/ukrayinskiy-poet-mikola-shpak/>
4. Шинкарук В. Ф. Аз-Буки. Літературно-мистецькі студії. – Житомир: Полісся, 2015. – 278 с. – Серія «Бібліотека кафедри теорії та історії світової літератури НН ІФЖ. – с. 121. Режим доступу – <http://eprints.zu.edu.ua/15210/1/Рильський.pdf>
5. Алла Аксьом, головний спеціаліст відділу використання інформації документів ЦДАМЛМ України. Недоспівана пісня. – 21/05/2009. Режим доступу – <http://slovoprosvity.org/2009/05/21/2164-old/>
6. Олексій Кавун. Відзначили сторіччя поета-патріота. – 7/10/2009. Режим доступу – <http://www.golos.com.ua/article/157597>
7. Олександр Михайлюта. Шпак віщує відродження: на Житомирщині відновили премію для молодих митців. – 17/02/2021. Режим доступу – <https://umoloda.kyiv.ua/number/3695/164/154539/>

Красько М.О.
Житомир, Україна
Цвєткова А.В.
Бердичів, Україна

ЗІНОВІЙ ТОЛКАЧОВ: «З ПЕЗЛЕМ НА ФРОНТІ І В ТИЛУ»

Зіновій Шендерович Толкачов (1903-1977 рр.) – відомий український монументаліст, живописець і графік єврейського походження, член Спілки художників України, чий твори успішно виставлялися в Україні та за кордоном. У роки війни 1941-1945 рр. він був солдатом, але залишався художником. Мистецтво стало зброєю Зіновія Толкачова. Все, що бачив і замальовував в екстремальних обставинах, – свого роду документальна хроніка, літопис війни. Він одним із перших показав жахіття нацистських концентраційних таборів та Голокост.

Зіновій Шендерович Толкачов народився в білоруському містечку Щедріні Мінської губернії (нині Гомельська область) у родині слюсаря-ремісника. Після закінчення двокласного ремісничого відділення Київського казенного єврейського училища півроку навчався в художній школі. Через важке матеріальне становище сім'ї був змушений залишити заклад. Працював учнем майстра з розпису вивісок, потім – у «мальовничій артілі» Мана.

У 1919-1920 рр. навчався у ВХУТЕМАСі в Москві (у Петра Кончаловського), а в 1928-1929 рр. – у Київському художньому інституті (у Федора Кричевського), де згодом викладав і був запрошений на посаду декана. Творив у галузі монументального мистецтва, станкової та книжкової графіки, виконував плакати, сатиричні малюнки до часопису «Перець». Серед його робіт – настінні розписи в клубах у Києві (1921-1922 рр.), серії літографій, ілюстрації до книг Максима Горького, Еріха Марії Ремарка, Миколи Островського, Олександра Корнійчука. Брав участь у виставках «Велика скорбота» в Києві та Москві (1928-1931 рр.) і «Містечко» за мотивами книг Шолом-Алейхема (1939 р.). Однак невдовзі почалася війна, і період мирної творчості завершився.

Улітку 1941 р. Зіновій Толкачов добровільно вступив до лав Червоної Армії, потрапив до Полтавського танкового училища, а далі

відступив із ним до Північного Кавказу. Одночасно він створив виставку робіт «Окупанти», яка загинула, коли м. П'ятигорськ захопили німецькі війська.

«Ще до початку Другої світової війни Зіновій Толкачов уже був відомим художником, роботи якого експонувалися в музеях багатьох українських міст. а також у Москві, Ленінграді, Празі, Варшаві, Венеції, Філадельфії, Копенгагені та Амстердамі (хоча після війни художник зазнав утисків і переслідувань за «космополітизм»)» [1]. Досвід і майстерність, помножені на гостроту переживань, відчувалися в кожній його роботі. Увесь довгий шлях війни Зіновій Толкачов пройшов як солдат і фронтовий художник. Він багато чого бачив і відчув, але, мабуть, найсильніші враження на нього справили фашистські концтабори. На щастя, в них Зіновій Толкачов опинився вже після Перемоги. Він брав участь у звільненні Освенцима і Майданека, у концтабір «Аушвіц-Біркенау» потрапив відразу після його звільнення бійцями Першого Українського фронту. Під враженням від побаченого художник просто в таборі почав робити замальовки. Коли не було паперу – на табірних бланках. Усе, що він бачив і нашвидку замальовував, – відчутий та пережитий літопис війни. Зараз уже мало залишилось очевидців подій тих років, і саме тому невеликі начерки з короткими назвами замість коментарів сьогодні особливо цінні. «Швидкі, різкі, виразні чорно-білі малюнки – це картини мучеництва одних і нелюдської жорстокості інших. Малюнки Толкачова не можна назвати ні програмними, ні ідеологічними – вони просто зображують те, що було, і в цьому їх особлива викривальна сила» [2]. У концтабір «Майданек» Зіновій Толкачов потрапив у вересні 1945 року за завданням політуправління Першого Українського фронту. Замальовував все: і те, що бачив, і те, що міг уявити. З'явилися малюнки «Душогубка», «Печі димлять», «Одні кістки», «Провід високої напруги», «Газова камера», «Діти... діти». Не зупиняючись на другорядних деталях, художник прагнув виразними штрихами передати головне: в'язнів із випаленим клеймом на руці, стандартні шибениці, задубілі трупи, газові камери, де смертників душили газом «Циклон». Опинившись на залізничній станції Майданека, він зустрічав вагони зі старим одягом і взуттям, здертим з убитих в'язнів... І цей сюжет теж увійшов у «хроніку» художника. Інший

малюнок «Вантажать волосся» присвячений тій же страшній темі. У великих мішках – локони всіх кольорів, зрізані «під корінь» з голів ув'язнених. «Потрапивши в січні 1945 року в концтабір «Освенцим», Зіновій Толкачов побачив там десятикратно збільшене горе «Майданека». Враження від «механізованого комбінату смерті» – «Освенцима» – лягли в основу величезної кількості малюнків сепією і пастеллю, створених в польському містечку Біркенау-Бжезінка. Пізніше з них народилися дві великі серії: «Квіти Освенцима» про дітей-в'язнів і «Освенцим», закінчена вже в мирний час, в 1961-1962 роках. Ще пізніше, в 1968-му, художник, усе ще перебуваючи під сильним враженням від побаченого в «Освенцимі», знову звертається до цієї ж теми і пише 16 картин темперою і маслом. Короткі назви до зроблених у концтаборі начерками «Приречені», «Без неба», «Один» доповнюють загострені, драматичні образи нещасних бранців. Штампи казенних паперів-бланків комендатури «Освенцима», на яких художник працював, бо не мав іншого паперу, підкреслюють документальну основу зображеного...» [2]. Двадцять шостого листопада 1944 року, за день до процесу над катами концтабору «Майданек», польський міністр освіти Вінцент Жимовський відкрив у місті Любліні виставку серії «Майданек». На ній було представлено 32 роботи аквареллю. А в 1945 році в колишньому концтаборі, а тепер уже Музеї «Освенцим», відкрилась експозиція з малюнками Зіновія Толкачова з однойменної серії. З того часу і до цього дня в Музеї зберігається традиція щорічних виставок, присвячених темі Другої світової війни і в'язням концтаборів. Сьогодні в них беруть участь і сучасні художники... «Першими ж в історії Музею «Освенцима» були малюнки Зіновія Толкачова – власне, з них і починалася художня експозиція. Дебютна виставка 1945 року мала величезний успіх: відвідувачі залишили 9 (!) книг із відгуками. Причому деякі з них написані кров'ю, а серед підписів часто зустрічаються номерні знаки звільнених в'язнів» [2]. Він став одним із перших митців, хто зобразив жахи нацистських таборів смерті та Голокост. Малюнки Толкачова показали в багатьох містах Польщі, і навіть у Відні. Їх розіслали лідерам союзницьких держав. Виставки відвідали сотні тисяч людей. Однак радянська влада інакше оцінила твори художника – Зіновія Толкачова на 20 років виключили із радянського мистецтва. У

СРСР його малюнки із Освенцима видали лише у 1965 році. «Радіо Свобода» опублікувало спогади художника Зіновія Толкачова про його перебування в концтаборах «Майданек» та «Аушвіц-Біркенау», які були віднайдені в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Матеріали надав директор Центру досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства Леонід Фінберг. Художник пише рядки, які не можна читати без сліз, жаху та болю: «Та через деякий час доля знову закинула мене до Соколува. Я завітав до знайомого будиночку. Там сталося багато змін. У вікнах вже були шибки. В кімнатах стояли меблі. Вся родина жила вже в себе. Червона армія дала людям змогу повернутися до праці. Хазяї прийняли мене дуже гостинно. Я спав і працював у спільній кімнаті. Настали дощові осінні дні. В будинку було тепло, чисто, віяло затишком. Оточували мене праця, повсякденні турботи батьків, веселий гомін дітей. Усе це нагадувало мені далекі дні мого дитинства. Так само пекла хліб моя матір, так само бігали й галасували на подвір'ї та в будинку діти. Так само збиралися святами відпочити, погомоніти за чаркою сусіди.

Соколув здався мені раптом дуже близьким. Я згадував свої рідні місця, стоптані й пограбовані німцями, де чорніли звуглені хати, де матерів розлучено з дітьми, а дітей – із матерями. У Бабиному Яру, в Малім Тростянці німці знищували людей цілими родинами, газували, розстрілювали, закопували живцем, щоб знищити мій народ.

Чорними плямами вигнали мої спогади, мої ескізи страхіть «Майданека» образи зловісного міста смерті, знищення людини й людства. На всю глибочінь поставала переді мною трагедія людини з «Майданека». Ненависть квапила мене до праці, прискорювала її. Сувородійсність давила на серці, виповнювала уяву...» [3]. «Вже на «Майданеку» я бачив велетенські бараки, де в'язнів доводили до цілковитого виснаження: прямокутні зацементовані газові камери, де їх душили газом-циклоном «В», крематорії, де їх спалювали. Я стояв біля печей, де німці спалювали вже розстріляних, задушених, забитих і ще живих, спалювали росіян, євреїв, поляків, французів, греків – людей всіх національностей, незалежно від статі й віку, людей, зігнаних сюди з усіх фашистських катівень Європи. Я ходив серед величезних складів, навантажених речами убитих: посудом, убранням, взуттям... Я знаходив, доторкався, брав в руки дитячі черевики різних розмірів, різних кольорів.

Дитячі черевички на «Майданеку». Я тримав їх у руці, доторкався до них. Такі самі черевички, з такими самими кумедно збитими носками носила моя донька...

Але все це зблідло й згасло в порівнянні з тим, що я побачив у визволених Червоною армією таборах Освенцима. Зимовий вітер вив тоді над Освенцимом, пронизливо завивав у колючому дроті, який звідусіль обгороджував табори. Здавалося, це земля звучала й плакала голосами вмерлих.... Я знов побачив, але в значно більшій кількості, ніж на «Майданеку», звуглені трупи, газові камери, сотні бляшанок з циклоном, руїни висаджених в повітря велетенських крематоріїв.

Я бачив шибеницю в зловісному блоку № 11, і знов блукав посеред ще більших складів, де сортували речі розстріляних, отруєних, задуєних. Все це розбирали уважно, по-хазяйському, і сотнями транспортів відправляли до Німеччини.

І знову перед очима величезні кучугури взуття: черевиків, туфель, галош, дитячих тапочок; зубні щітки, бритви, протези рук і ніг, гребінці, штучні зуби, мило різних сортів, різних фабрик. В одному з будинків я бачив тонни жіночого волосся, запакованого в лантухи з означенням ваги. Це волосся вагонами вивозили в Німеччину на матраци. Серед чорного, русявого, золотистого волосся я бачив дитячі косички з бантиками.

Ці дитячі косички, ці рожеві бантики! Моя донька носила такі самі бантики. Маленька Ядзя, портрет якої я малював у Соколуві, має такі самі тоненькі косички...

Правду казав один сучасний російський письменник: легше узяти Берлін, ніж глянути «Майданек».

Разом із надзвичайного комісією розслідування злочинів німецьких фашистів я був в одному з таборів Освенцима, в Бжезинках /Біркенау/.

Знову велика просторінь, оточена рядами колючого дроту, по якому йшов струм високого напруження. Я бачив табір, де жили тільки жінки й діти. З усіх кінців Європи звозили сюди ешелони з жінками. Небагато з них залишилося жити в цьому чорному місті смерті. Я бачив їх застигли від жаху очі – очі старух і молодих жінок.

Я блукав у спорожнілих бараках, де ще лежали рештки убрань, білизни, посуду. Де не глянь – чорніли трупи дорослих і дітей... О, ці

кричущі мертві обличчя, ці немовлята, застигли зі скорченими ніжками, наче в колісці. Такими намалював їх у себе в ескізнику. А поруч стриміли застигли в останніх конвульсіях руки матерів» [3].

«Хай будуть благословенні наші матері. Хай ростуть у щасті й праці наші діти. Земля вкриється золотом ланів. В садах зарум'яніють плоди. Але дитячої могили не можна топтати. Сліз матері не можна подарувати. Кривди народів не можна забути.

Працю свою про дітей Освенцима я присвячую моїм дітям, дітям усього світу, всіх народів. Коли виростуть – хай не забувають про страхіття Освенцима» [3].

Під час Голокосту нацисти знищили близько 6 млн., тобто більш ніж половину євреїв Європи. Цей геноцид також відомий за назвами «Катастрофа» та «Шоа» (з іврити – «Біда»). Аушвіц був розгалуженою табірною мережею, він складався з понад 40 установ, однак переважна кількість загиблих людей припала на табір смерті Аушвіц-2 (також знаний як Аушвіц-Біркенау). Деякі сучасні історики стверджують, що в Аушвіці загинули 1,1 млн. осіб, із них близько 800 тис. – євреї. Зіновій Толкачов знаний тим, що одним із перших усвідомив і поширював правду про Голокост, про катастрофу єврейства, а також про табори смерті. «Відомий радянський письменник, правозахисник і дисидент Віктор Некрасов так охарактеризував творчість художника: «Я не знаю документів – саме документів! – сильніших за ці замальовки Зіновія Толкачова». Щоб глибше їх збагнути, треба хоча б уявно перенестися в 1945 рік» [4]. Масштаби злочинів в Аушвіці були в рази більшими, ніж навіть у Майданеку. Побачене глибоко запало в душу, відтоді Зіновій Толкачов присвятив своє життя пошукам сутності Голокосту. «Як і багато інших євреїв, він, можливо, вперше гостро відчув свою приналежність до єврейського народу, яку було важко відчуту в часи сталінського СРСР. Побачене й пережите справило надзвичайний вплив на його подальшу творчість. На відміну від більшості радянських авторів головними персонажами малюнків Толкачова стають не героїзовані постаті вояків, а жертви» [4]. Зіновій Толкачов показував інших людей – беззахисних перед катами, безпорадних у своєму відчаї, але нескорених, до кінця життя незламних. Біль на малюнках Толкачова німий і беззвучний, адже за бетонні стіни таборів не проникали людський стогін та

плач, і лише чорний жирний дим котив із труб крематорію... Малюнки, створені на табірних бланках Аушвіцу, – особливо експресивні. Коли після напруженої тяжкої праці в митця закінчувався папір, саме на них він творив далі. Знаряддями здебільшого були простий олівець або вугілля...

Повоєнна життєва стежина Зінові Толкачова та доля його творінь стали драматичними. В останні роки правління Сталіна та пізніше в СРСР переслідували т. зв. «космополітів» і «сіоністів». Художник у кожному своєму малюнку все далі відходив від соцреалізму, створивши навіть цикл «Христос у Майданеку» з яскраво вираженими релігійними мотивами. Тому у 1950-1960 роках його творчість було оголошено «релігійно-сіоністською», а малюнки часто вилучались органами держбезпеки. Лише наприкінці 1980-х їх почали повертати родині. Зіновій Толкачов створив галерею портретів українських письменників, яка сьогодні має не тільки художню, а й історично-культурну цінність: Юрія Яновського, Юрія Смолича, Леоніда Первомайського, Василя Чумака, Остапа Вишні, Андрія Малишка, Павла Тичини та інших. Одночасно він пише портрети єврейських культурних діячів, серед яких – Іцик Фефер і Перець Маркиш. В його мистецькій спадщині – малюнки до творів Шолом-Алейхема, ілюстрації до книг Марка Вовчка (1950 р.), Бертольда Брехта (1965 р.), він написав картини «Шевченко-солдат» (1949 р.), «Осінь в першотравневому саду» (1960 р.), «Портрет сина» (1962 р.), «Пісня» (1970-1977 рр.) Зіновію Толкачову належить «проект Меморіалу в пам'ять трагедії в Бабиному Яру. Три варіанти. У спів-авторстві з архітектором Й.Ю. Каракісом, скульпторами Я.С. Ражбе і Е. Жовніровським (1966 р.)» [5].

В архіві Центру досліджень історії та культури східноєвропейського єврейства зібрано унікальні матеріали, пов'язані з життям і творчістю Зіновія Толкачова (понад 220 одиниць зберігання). Представлено 16 автолітографій:

6 автолітографій із серії «Містечко» (за творами Шолом-Алейхема, 1945 р.);

1 автолітографія зі знаменитої серії «Освенцим» («Дівчата співають», 1962 р.); 9 автолітографій – портрети письменника Шолом-Алейхема (1964-1965 рр.).

«Неабиякий інтерес для дослідників творчості Зіновія Толкачова, а також для істориків становить листування художника. У колекції представлено 102 листи за 1942-1976 рр. Насамперед варті уваги фронтові листи-трикутники зі штампами військової цензури (цей штамп стояв навіть на листах, написаних їдишем). Серед кореспондентів Зіновія Толкачова – члени сім'ї, колеги-художники, друзі та знайомі – представники радянської творчої інтелігенції (зокрема, письменники В. Некрасов і Є. Гальперіна, мистецтвознавець К. Безменова)» [1]. Крім того є друковані видання (каталоги виставок, альбоми робіт Зіновія Толкачова), афіші виставок, матеріали про долю творчої спадщини художника... Експонати колекції – це також ксерокопії особистих документів митця за 1942-1973 рр.: червоноармійська книжка, посвідчення, анкета члена Спілки художників, довідки та характеристики (оригінали зберігаються в Музеї історії Києва, в Національному музеї історії України у Другій світовій війні та в приватному архіві родини Толкачових).

Зіновій Толкачов жив у Києві в будинку РОЛІТ понад сорок років. Він постійно малював своїх сусідів і створив близько ста робіт – цілу портретну галерею. Протягом багатьох років приятелював із поетом Максимом Рильським і в 1948 році написав портрет друга. З притаманною автору особливою увагою до емоційного стану портретованого він «зобразив поета, вченого, громадського діяча як вдумливу людину з напруженим внутрішнім життям. Портрет позбавлений зовнішніх ефектів... Однак його образно-художній зміст є «більшим» за зображення, виходить за межі самого малюнка, торкаючись глибоких шарів людського досвіду...» [6].

Майже все життя Зіновія Толкачова було тісно пов'язане з Україною. Помер художник у Києві 30 серпня 1977 року... «Єврейська та українська часточки його душі були нерозривно пов'язані між собою. А Голокост, катастрофа європейського єврейства в роки Другої світової війни, змусила особливо гостро ідентифікувати себе» [4]. Цінність робіт Зіновія Толкачова насамперед у тому, що вони є свідченнями сучасника й з'явилися тоді, коли широкі знання про Голокост не були донесені до світової громадськості. Художник став одним із перших, хто пролив світло на трагедію євреїв Європи і всієї людської цивілізації. Малюнки

Зіновія Толкачова експонувалися в багатьох музеях світу та в Національному музеї історії України у Другій світовій війні (м. Київ). Це данина пам'яті митцю і мільйонам жертв Голокосту.

Виставки з роботами художника пройшли у 1945-1946 роках у містах Польщі (Люблін, Ряшів, Краків, Катовіце, Лодзь, Варшава), відбулися персональні виставки у Музеї мистецтв меморіального комплексу «Яд ва-Шем» (2000 р.) та «Забуттю не підлягає» в Харківському музеї Голокосту (2011 р.). Особливої згадки заслуговує виставка, присвячена 100-річчю від дня народження Зіновія Толкачова. У залах Національного художнього музею України було представлено понад 120 робіт, що мають незаперечну історичну та культурну цінність. Цей проєкт став можливим завдяки ініціативі Київського Інституту юдаїки. Для тих, хто гідно цінує історичну значимість робіт цього великого художника, справжнім подарунком став прекрасно виданий 150-сторінковий альбом, присвячений багатогранному таланту Зіновія Толкачова.

У 2015-му році до 70-річчя визволення Аушвіца та з нагоди Міжнародного дня пам'яті жертв Голокосту в столиці України відкрилася виставка «Концтабір Аушвіц – український вимір. Дослідження, документи, свідчення». На ній були представлені близько 300 музейних предметів і документальні матеріали: військовополонених, учасників українського визвольного руху, оstarбайтерів, євреїв з України, колишніх малолітніх в'язнів, тих, хто звільняв Аушвіц. Серед експонатів – малюнки, ескізи і графіка художника Першого Українського фронту, київського єврея Зіновія Толкачова. Виставка діяла в Меморіальному комплексі «Національний музей історії у Другій світовій війні». Кожна експозиція – справжнє відкриття для сучасного глядача, що має можливість побачити роботи, створені очевидцем давніх подій. Кожна з них – одкровення та підтвердження щирого і сильного мистецтва Зіновія Толкачова.

1. Зіновій Толкачов. Режим доступу – <http://judaicacenter.kiev.ua/archive/art/tolkachov/>

2. Олена Ченцова. Живопис на бланках комендатури Освенцима. – 12/05/2000. Режим доступу – <https://day.kyiv.ua/ru/article/obshchestvo/zhivopis-na-blankah-k-omendatury-osvencima>

3. Дмитро Джулай. Зіновій Толкачов – український художник, який одним із перших показав табори смерті. — 27/01/2020. Режим доступу – <https://www.radiosvoboda.org/a/ziniviy-tolkachov-ukrainskyu-khudozhnyk-yakuu-pershym-pokazav-taory-smerti/30398684.html>

4. Дмитро Гайнетдінов. «Я зробив те, що повеліло мені серце». Табори смерті в малюнках Зіновія Толкачова. – 17/02/2017. Режим доступу – <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/02/17/149547/>

5. Толкачов Зіновій Шендерович. Матеріал з Вікіпедії – вільної енциклопедії. Режим доступу – https://uk.wikipedia.org/wiki/Толкачов_Зіновій_Шендерович

6. Галина Скляренко. Історія одного портрета: Максим Рильський і Зіновій Толкачов. Режим доступу – <https://nte.etnolog.org.ua/uploads/2020/2/publications/58.pdf>

Чуйко Т.П.
Київ, Україна

РОЛІТ: ОБРАЗИ МЕШКАНЦІВ БУДИНКУ В ПОРТРЕТНІЙ ГАЛЕРЕЇ ЗІНОВІЯ ТОЛКАЧОВА

Майстер станкової та книжкової графіки Зіновій Толкачов понад сорок років був мешканцем РОЛІТу. В доробку художника є галерея портретів його сусідів по будинку- літераторів. Він виконував портрети як для видання, що планувалося «Держлітвидавом», так і поза ним, так би мовити, за велінням серця. Насьогодні ці твори належать різним зібранням. Так, ряд портретів письменників-РОЛІТівців зберігається в Центральному Державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Ще одна добірка – в онуки З. Толкачова художниці Олени Толкачової, також мешканки РОЛІТу. Про них неодноразово згадувалося в контексті створеної митцем наприкінці 1940-х рр. галереї портретів українських письменників, проте не було приділено уваги розгляду їх типів і особливостям художнього вирішення творів.

До доробку З. Толкачова неодноразово зверталась у дослідженнях Г. Скляренко. В 2005 р. у вступній статті до альбому «"Зіновій Толкачов". Твори з музейних та приватних збірок» вона зазначила, що

художник наприкінці 1940-х рр. «створює цілу галерею портретів українських письменників, яка складає на сьогодні не лише художню, а й історико-культурну цінність» [1; 30]. В 2020 р. в статті «Історія одного портрета: Максим Рильський і Зиновій Толкачов», опублікованій в журналі «Народна творчість та етнологія» про портретний жанр у творчості З. Толкачова вона зауважила, що «у глухі часи другої половини 1940-х років почала формуватися його велика галерея портретів українських письменників, що становить тепер не лише художню, а й історико-культурну цінність. У трагічні роки кінця 1940-початку 1950-х З. Толкачов створив портрети А. Головка, Л. Первомайського, П. Панча, В. Сосюри, С. Голованівського, Ю. Смолича, О. Вишні, С. Складенка, В. Козаченка, І. Ле, Н. Рибак, І. Сенченка, Л. Смілянського, П. Усенка, М. Шеремета, А. Шияна, О. Копиленка, О. Гончара, С. Крижанівського, В. Некрасова, М. Рильського та інших, встиг намалювати знищених тоді сталінською машиною Д. Гофштейна, І. Фефера, П. Маркіша. Згодом С. Голованівський відгукнеться про ці портрети так: «...як і кожного справжнього митця, його цікавила не лише зовнішня схожість. Портрети письменників, створені пензлем Толкачова, являють собою яскраві приклади мистецького проникнення в характер поетичної натури, яку він розкрив уміло й тактовно, наголошуючи на тому, що в кожному окремому випадку становить сенс людської душі. [...] З такою глибиною та ясністю характеризувати митця в українському образотворчому мистецтві вмів хіба що тільки Анатоль Петрицький: поруч з його портретною галереєю стоїть і галерея портретів Зиновія Толкачова, за які їм обом будуть вдячні й письменники, і їхні читачі» [2; 61-62].

Метою даної розвідки є спроба виокремити з доробку З. Толкачова в жанрі портрету серію зображень письменників-мешканців РОЛІТу, в межах двох зазначених колекцій, та розглянути їх типи й особливості композиційної побудови, колористичного вирішення, світло-тіньового моделювання форми, за допомогою яких художником створено яскраві й переконливі образи літераторів-сучасників.

Ряд портретів літераторів – мешканців РОЛІТу (власне кооперативу чи вже згодом – відомчого будинку Співки письменників України) зберігаються в Центральному Державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Це портрети (літографії): Л. Первомайського (1936,

1948), А. Головка, О. Гончара, Оксани Іваненко, В. Козаченка, С. Скляренка, В. Собка (1948); графічні роботи (пап., сепія, крейда, туш): портрети Н. Рибача (1946), М. Бажана, Остапа Вишні, Олексі Десняка, П. Тичини, (1946–1948), Я. Качури, Ю. Смолича (1948) та ін. Портрети О. Іваненко (1948; папір тонований, літографія), О. Гончара (1948; папір тонований, літографія), А. Головка (1948; папір тонований, літографія), С. Скляренка (1948; папір тонований, автолітографія), В. Собка (1948; папір тонований, літографія), Ю. Смолича (1948; папір тонований, літографія), В. Козаченка (1948; папір тонований, літографія), портрет Л. Первомайського (1948; папір, літографія) очевидно готувалися для згаданого вище видання, що планувалося «Держлітвидавом». Виконані одного року і майже всі в одній техніці – літографія на тонованому папері (портрет С. Скляренка – автолітографія, а портрет Л. Первомайського – на папері, не тонованому), вони близькі за стилістикою і композицією, зображення – погрудні. Це репрезентативні портрети українських письменників зазначеного часу. При тому З. Толкачов акцентував на певній рисі характеру того чи іншого літератора, яка була ключовою в контексті зазначеної репрезентації. Так, зображення Оксани Іваненко, en-face, привертає увагу відкритим усміхненим обличчям доброї і приємної у спілкуванні людини. Образ серйозної й цілеспрямованої людини створено в портреті О. Гончара. Поворот постаті – ліворуч і голови – праворуч сприяє передачі внутрішньої енергії. Цьому ж сприяє й ретельна передача міміки обличчя: невеликих міжбрівних зморшок, дещо примружених очей, погляд яких спрямовано вдалину. Світло-тіньове моделювання обличчя здійснено в такий спосіб, що світло падає на його середню частину. Зауважимо, що вбрання портретованих також відповідає меті серії – О. Іваненко зображена в святковій сукні, решта літераторів одягнені досить офіційно – в костюми (бачимо піджаки, сорочки, є краватки). У портреті А. Головка акцент зроблено на заглибленні письменника у внутрішній світ: голова прозаїка ледь повернута ліворуч і трохи опущена; погляд – задумливий. Подібним емоційним забарвленням характеризується і портрет С. Скляренка.

Образ серйозного і навіть строго юнака постає в портреті Л. Первомайського (1936; папір, літографія). Зображення – пошийне, в

$\frac{3}{4}$ повороті праворуч. Світло падає на обличчя зліва, увиразнюючи стриманість і внутрішню силу молодого людини. Портрет поета, виконаний у тій же техніці 1948 р., презентує образ людини зі здобутим життєвим досвідом, багатшим внутрішнім світом. Зображення – погрудне, постать дещо повернута праворуч, а голова поета трохи нахилена ліворуч. Погляд спрямований на глядача. Привертає увагу тонко переданий художником характерний розріз дуже темних очей Л. Первомайського. При зовнішній репрезентативності й офіційності, виявленій у одязі митця – неодмінному костюмі, сорочці з краваткою – створений образ помітно інший, сказати б, м'якший, аніж у портреті 1936 р. Це вже не юнак із твердим характером і притаманним віку максималізмом, а особистість, здатна на цілий спектр внутрішніх переживань.

Портрети Н. Рибак (1946; папір тонований, сепія, крейда), Наталі Забіли (1946-1948; картон тонований, пастель), Я. Качури (1948; папір тонований, пастель, гуаш, сепія), О. Десняка (1946-1948; картон тонований, пастель, гуаш), В. Кучера (1948; картон тонований, пастель, гуаш), М. Хазана (1948; папір тонований, пастель, вугілля, гуаш), П. Тичини (1946-1948; папір, картон тонований, пастель, а також – 1948; та ж техніка), Остапа Вишні (1948; папір тонований, сангіна), М. Бажана (1948; папір тонований, пастель) вирізняються від згаданих вище творів.

Портрет Н. Рибак представляє образ людини, сповненої внутрішньої енергії. Це поплічне зображення, голова – крупним планом, майже на всю площину аркуша, в $\frac{3}{4}$ повороті праворуч. У письменника високе чоло, серйозний погляд. Він занурений у внутрішній світ, проте темне рожеве тло та енергійний штрих, до якого вдався художник, допомагають передати динаміку переживань і цілеспрямованість Н. Рибак.

Портрет Наталі Забіли вирізняється від решти портретів літературів, що їх виконав З. Толкачов. Художник відійшов від репрезентативно-офіційних зображень, що планувалися для видання, однак вважати твір такою собі дружньо-сусідською замальовкою також не можна. Йому вдалося створити ліричний образ письменниці, позначений драматизмом. Зображення – погрудне, голова – у невеликому повороті ліворуч. Одяг, вочевидь, вишиванку, зображено узагальнено. Погляд портретованої спрямовано перед собою. Темне волосся заколите позаду. Привертають увагу стиснуті уста і великі виразні очі, якими вона

схожа на «Царівну-лебідь» М. Врубеля. І не дивно, адже обидві – і Надія Забела (Забіла)-Врубель, і Наталя Забіла походила з одного українського старшинського, згодом – дворянського, роду Забіл. Художник удався до такого способу моделювання обличчя портретованої, коли ліва його частина затемнена, а права – освітлена, ще й увиразнена відблисками справа. Білі, рожеві, блакитні, вони підкреслюють особливу шляхетність обличчя Наталі Забіли.

В цій же колекції є три поясні портрети – Я. Качури, О. Десняка і В. Кучера. В першому створено більш офіційний образ. Цього досягнуто завдяки особливостям композиції – постать трохи повернута праворуч, а голова – en-face. Серйозне й зосереджене обличчя, погляд звернений на глядача. Світло, падаючи зліва, висвітлює ліву (від глядача) частину обличчя; відблиски також – ліворуч і на носі. Тло – навпаки: темне за світлою частиною обличчя і світле – за темною. Портрет намальовано у відтінках теплого коричневого кольору, що також увиразнює презентативність і певну стриману урочистість створеного образу.

В поясному портреті О. Десняка бачимо інше композиційне рішення: письменника зображено в $\frac{3}{4}$ повороті праворуч. Він дещо нахилений уперед. Постать займає значну частину художнього поля аркуша в його нижній половині, але ніби обмежена його форматом ліворуч і внизу. На позбавлене офіційності трактування образу письменника працює і вбрання портретованого: на ньому піджак і сорочка з розстебнутим коміром. Світло падає на обличчя зліва. Бачимо замислений погляд. Тонко передана міміка обличчя свідчить про не надто веселі роздуми митця.

Оригінальне рішення для створення образу знайдено З. Толкачовим у поясному портреті В. Кучера. Погруддя портретованого, зображене en-face, позначене лише лиштвою вишиванки та ледь окресленими плечима, решта ж – ніби розчиняється в просторі художнього поля аркуша. Це дає можливість акцентувати обличчя, через вираз якого розкрити внутрішній світ В. Кучера. Голова портретованого зображена в $\frac{3}{4}$ повороті праворуч. Привертає увагу відкритий, дещо задумливий погляд великих карих очей, відкрите чоло, легка усмішка. Художник створив напрочуд світлий образ В. Кучера. Цьому сприяє й обраний

колорит твору: портрет виконано у відтінках теплого коричневого кольору на тонованому – світлий беж – картоні.

Для портрета М. Хазана художник обрав аркуш квадратного формату, визначивши ним особливості композиції. Це погрудне зображення, але портретований зображений у кріслі чи на дивані, спинку якого бачимо за його плечима. Праворуч – узагальнене зображення порт'єри. М. Хазан – у костюмі, як переважна більшість портретованих у зазначеній галереї. Благородні риси його обличчя відображають глибину внутрішнього світу, пом'якшуючи певну офіційність створеного образу.

Портрет П. Тичини 1946-1948 рр. виконано на приглушеному помаранчевому тлі. Це поплічне зображення, вписане у горизонтальний формат; голова – в $\frac{3}{4}$ повороті праворуч, погляд спрямовано перед собою. Прикметно, що зображення голови – на тій частині художнього поля аркуша, яка має світлий колір. Портретований одягнений у костюм. Він – серйозний, навіть похмурий, у роздумах. Особливості світло-тіньового моделювання обличчя увиразнено відблисками світла. Інший твір, виконаний 1948 р., є зразком довершеного реалістичного портрета. Погрудне зображення поета, вдягненого в костюм, у $\frac{3}{4}$ повороті ліворуч, із схиленою головою, представляє образ митця в роздумах.

Надзвичайно живий образ Остапа Вишні створено З. Толкачевим у невеликому поплічному портреті письменника. Зображення – en-face, всю увагу сконцентовано на змалюванні голови портретованого. Ретельно прорисовано риси обличчя Остапа Вишні. Письменник усмінений, водночас привертають увагу його очі, в яких відображено непростий життєвий досвід. Художник застосував прийом, коли наколо голови портретованого – утворене штриховкою тло: густіше з того боку, де світліше обличчя, і ледь означене з іншого, де обличчя – в тіні. Відблиск світла на носі додає портрету виразності, підкреслюючи вітальність створеного образу гумориста.

Напрочуд майстерно виконано портрет М. Бажана. Художник удався до досить цікавого композиційного вирішення: погруддя портретованого зображене так, що трішки захоплює середину аркуша, але переважно займає ліву його частину; більше відцентровано ліворуч і зображення його голови; решта покрита шрихуванням. Зображення –

контурне, місцями з легким штрихуванням. При цьому риси обличчя в окулярах блискуче відображають настрої і характер портретованого, його інтелект. З. Толкачову вдалося лаконічними засобами, зокрема, використавши відблиски світла, створити образ М. Бажана, що характеризується глибиною проникнення у внутрішній світ портретованого.

Шістнадцять портретів письменників-РОЛІТівців зберігаються в колекції онуки З. Толкачова, також художниці, Олени Толкачової. Це портрети В. Козаченка, В. Петльованого, В. Торіна, Д. Ткача, Івана Ле, Марії Пригари, М. Шумила, М. Терещенка, М. Шпака, М. Стельмаха, Н. Рибака, О. Гончара, П. Воронька, С. Воскресасенка, М. Шеремета, Я. Городського. Більша частина портретів – погрудні, менше – поясных та поплічних, один – поколінне зображення. Переважна більшість портретованих зображені в повороті ліворуч або праворуч, що надає творам певної динаміки й допомагає розкриттю психологічної характеристики того чи іншого літератора. Переважають портрети, де прозаїк чи поет зображений у костюмі, сорочці, з краваткою, зрідка – без краватки або піджака. Олеся Гончара намальовано у військовій формі, Д. Ткача та М. Шеремета – у вишиванці. Лише в кількох портретах спостерігаємо введення елементів інтер'єру кімнати. Так само небагато поліхромних малюнків. Переважна більшість – 14 портретів – виконана на тонованому папері італійським олівцем та пастеллю; 1 – на тонованому папері вугіллям і пастеллю; 1 – вугіллям на тонованому папері. При цьому З. Толкачов звертався до різноманітної стилістики. Репрезентативність, у сенсі акцентованої творчої піднесеності образу письменника, поєднується з кращими рисами реалістичного портрета, а зображення М. Стельмаха відносить нас до модерністських пошуків початку ХХ ст.

Портрет Михайла Стельмаха. На яскраво червоному тлі білим та бордо промальовано обличчя письменника. Цікавий і ракурс: погруддя – в центральній і лівій частині аркуша, в $\frac{3}{4}$ повороті праворуч (праве плече намальовано детальніше, ліве – кількома штрихами). Голова – в тому ж ракурсі, трохи більше повернута до глядача й відхилена назад, а погляд спрямовано на глядача. Бачимо риси усміненого, трохи стомленого обличчя. Ще більшої виразності обличчю надає світла площина, утворена як тло, за погруддям.

Погрудний портрет письменника-фронтовика часів Другої світової війни Олесь Гончара в зимовому військовому строї Червоної Армії. Портретований у $\frac{3}{4}$ повороті праворуч від глядача. Погляд спрямований удалечинь. Очевидно, художник прагнув акцентувати саме на фронтальному житті письменника, не вдаючись до детальної промальовки фізіономічних рис. Це підтверджує й обране тло – снігові замети.

Поплічний портрет Леоніда Торіна-Ільєвича (псевдонім Володимир Торін), у $\frac{3}{4}$ повороті праворуч. Портретований злегка усміхнений, але погляд його – серйозний.

Дещо подібні за композицією поплічні портрети М. Шпака, П. Воронька і М. Терещенка, виконані на аркушах горизонтально. Проте, вони різняться підходом до зображення портретованих у повороті: один – ліворуч, другий – праворуч, третій – en-face.

Портрет Миколи Шпака (справжнє ім'я – Микола Шпаківський) – поплічний, голова – у $\frac{3}{4}$ повороті праворуч. Він убраний у костюм, світлу, в тон очей, сорочку, є краватка. Змальовуючи фізіономічні риси поета, З. Толкачов тонко відчув як внутрішній аристократизм митця, так і його шляхетське походження, що помітне у вольовому підборідді дещо видовженого обличчя, формі носа, вуст, розрізі очей представника давнього роду Шпаківських. У портретованого пильний і уважний погляд. Загальна піднесеність образу посилена змалюванням буйних кучерів. Відчувається сила, енергія, воля й поетичне натхнення М. Шпака. Тло в творі – світле, біле в нижній частині, з малиновим сполохом угорі ліворуч. Таким чином посилено емоційний лад портрета, що характеризується поетичним забарвленням і передачею усвідомлення поетом його непростого шляху.

Погрудний портрет Платона Воронька. Поет змальований у $\frac{3}{4}$ повороті голови ліворуч. Він одягнений у жакет, видно розстебнутий комір сорочки. Обличчя смутне, серйозне й вольове; уважний і дещо сторожкий погляд очей. Певну монументальність обличчя з широкими вилицями та носом, повними вустами поживляє буйне волосся. Динаміки зображенню надають також холодні блакитні акценти на сорочці, що контрастують з теплим жовтим кольором жакета.

Погрудний портрет Миколи Терещенка. Поета і перекладача, який відзначався енциклопедизмом і ерудицією, зображено an-face, з ледь

нахиленою вбік головою, спрямованим на глядача поглядом. Привертає увагу легка усмішка портретованого, приязний вираз обличчя з добрими очима за скельцями круглих окулярів. Костюм, сорочка, краватка – ця, так би мовити, офіційність передає внутрішній стрижень. Щиру симпатію художника до портретованого передано також за допомогою світлих площин тла.

Віталія Петльованого зображено в інтер'єрі кімнати. Портрет – поясний. Голова портретованого – в $\frac{3}{4}$ повороті праворуч, туди ж спрямовано й погляд. Поет злегка усміхнений. Цей портрет вирізняється технікою виконання: вугіллям і пастеллю на тонованому папері.

Поясний портрет Дмитра Ткача. Він убраний у білу вишиванку. Літератор сидить за столом, у профіль ліворуч, ледь нахилена голова повернута до глядача. Він усміхнений. Руки Д. Ткача – на столі, можливо, він пише. Тло – інтер'єр кімнати – книжкова шафа. Портрет вирізняється, сказати б, неформальністю: Д. Ткач сидить за столом, ніби щойно повернувшись до глядача. З. Толкачову вдався цей живий, сповнений динаміки образ митця.

Серед портретів літераторів роботи З. Толкачова з колекції О. Толкачової є один жіночий портрет. Погрудне зображення Марії Пригари. Відкрите й привітне обличчя літераторки привертає увагу великими задумливими очима. Тло – узагальнено вирішений краєвид. Твір також вирізняється колоритом. З-поміж монохромних або досить стриманих, обмежених у кольоровій гамі портретів цей – поліхромний. Рожево-фіолетова хмарина поклала тінь на обличчя й блакитну блузку, а барви лісу перегукуються з зеленавими очима портретованої. Колористичне вирішення сприяє передачі стану, настрою літераторки: за зовнішнім спокоєм прочитується напружене внутрішнє життя Марії Пригари.

Поясний портрет Микити Шумила. Портретований зображений у $\frac{3}{4}$ повороті ліворуч. Він у костюмі й білій сорочці з краваткою. Літератор змальований у інтер'єрі кімнати. Серйозний, напружений погляд прозаїк і перекладач спрямував перед собою, брови зведені на переніссі. Міміка вольового обличчя віддзеркалює динаміку внутрішнього життя митця.

Погрудний портрет Сергія Воскрекасенка. Портретованого також зображено у $\frac{3}{4}$ повороті ліворуч від глядача. Письменник у світлій сорочці з краваткою. В нього усміхнене обличчя, але погляд задумливих

очей виказує занурення у внутрішній світ. Ліва частина обличчя – освітлена, що увиразнено відблисками; права – затінена. В такий спосіб передано присутність і відстороненість водночас, заглиблення портретованого в себе.

Зображення Натана Рибак – поколінний портрет чоловіка, який сидить у кріслі, склавши вочевидь ногу на ногу й поклавши на коліно складені руки (кисті). Щупла постать письменника виглядає більш монументальною завдяки широкій спинці крісла, що ніби продовжує плечі портретованого. Костюм, сорочка, жилетка, краватка також додають солідності й значимості фігурі портретованого, особливо, зважаючи на те, що вони виконані широким штрихом. Дещо змарніле серйозне обличчя пожваблюють темні очі, які видаються ще темнішими на контрасті з висвітленою нижньою частиною обличчя. Портрет виконано вугіллям на тонованому папері.

Погрудний портрет Якова Городського. Портретований – у $\frac{3}{4}$ повороті праворуч від глядача, голова трохи відхилена назад. У нього характерна зачіска: буйні кучері обрамлюють високе чоло. Поет у стані особливого творчого піднесення, про що свідчать замріяний погляд трохи догори, усмішка. Художник майстерно моделює обличчя: відблиски світла по темному тону додають образу виразності і приязності. Цьому сприяє й тло: темне ліворуч, трохи світліше вгорі, біла штриховка праворуч.

Портрет Василя Козаченка. Погрудне зображення, голова ледь повернута ліворуч. Убрання – досить офіційне: бачимо піджак, сорочку, краватку. Письменник у задумі. Це одне з небагатьох зображень у інтер'єрі: праворуч – фрагмент килима.

Погрудне зображення Івана Ле, в $\frac{3}{4}$ повороті ліворуч. Письменник у костюмі й білій сорочці з краваткою. Він серйозний і усміхнений. Художник застосував сіро-блакитне тло, на якому дуже виразними є риси обличчя портретованого.

Подібне композиційне вирішення спостерігаємо в портреті Миколи Шеремета. Він убраний у вишиванку – прорисовано манишку сорочки та ліве плече; праве – лише натяк більш насиченою лінією тла. Ліва частина обличчя – освітлена внизу, а вище увиразнена відблисками; права – затінена. У літератора усміхнене обличчя, а задумливий погляд дещо примружених очей виказує занурення у свій внутрішній світ. Це один із небагатьох портретів серії, де тло більш насичене в кольорі.

Отже, портрети письменників-РОЛПТівців із зібрання Центрального Державного архіву-музею літератури і мистецтва України, виконані, вочевидь, для видання, яке планувалося «Держлітвидавком», вирізняються від інших тим, що представляють тип репрезентативного портрета українського письменника зазначеного часу. Вони близькі за стилістикою й композиційним вирішенням. Серед інших портретів із цього зібрання, виконаних у іншій техніці, різних за композиційним рішенням, колоритом та світло-тіньовим моделюванням форми, вирізняється, зокрема портрети Наталі Забіли, О. Десняка, В. Кучера, яким притаманні риси ліричного портрета. В колекції Олени Толкачової переважають портрети письменників – мешканців РОЛПТу, для яких характерна репрезентативність у сенсі акцентованої творчої піднесеності образу письменника. Водночас їм, як і портретам М. Бажана, П. Тичини та іншим із колекції ЦДАМЛМУ, притаманні кращі риси реалістичного портрета, а зображення М. Стельмаха відносить нас до модерністських пошуків початку ХХ ст. В цьому зібранні переважають погрудні портрети письменників. З. Толкачов щоразу знаходив композиційне вирішення, вдавався до відповідного світлотіньового моделювання форми, що надавало творам певної динаміки й допомагало при розкритті психологічної характеристики того чи іншого літератора.

1. Скляренко Г. «Зіновій Толкачов». Твори з музейних та приватних збірок». Альбом. – К., 2005 – С. 30.

2. Скляренко Г. Історія одного портрета: Максим Рильський і Зіновій Толкачов // Народна творчість та етнологія, № 2, 2020. – С. 61-62.

Ромашенко Л.І.
Черкаси, Україна

ВІДОМІ МЕШКАНЦІ РОЛПТу У СПОГАДАХ ТЕТЯНИ ЛЕБЕДИНСЬКОЇ

На зорі моєї викладацько-наукової кар'єри, коли готувала лекцію про доробок поетів воєнної пори, була вражена творчістю загиблого у фашистській катівні Миколи Шпака. Особливо запам'ятався чудовий вірш «Бажання», присвячений дружині *Зінаїді Горбатенко-Шпак*, що

вважає авторським передбаченням власної долі: *«Ти так хотіла сина, / Похожого на мене, / Щоб він, кохана Зіна, / Тобі казав би: нене. / Ти так його хотіла / І разом з тим боялась, / Голубка сизокрила, / Тому цього не сталося... / Я в братській буду, Зіна, / Лежати поміж кленів... / Ти так хотіла сина, / Похожого на мене».*

Не знала тоді, що через кілька років доля зведе мене з донькою поета, науковцем *Тетяною Лебединською*. Матиму честь співпрацювати з нею, писати рецензії на її книги.

Невтомна сподвижниця, залюблена в українську і російську культури, Тетяна Миколаївна багато зробила для збереження духовних надбань, самовіддано й жертовно працювала, щоб відкрити і зберегти пам'ятні місця «українського Санкт-Петербурга» – міста-музею, куди приїздили з власної, а то й чужої волі наші відомі співвітчизники.

Саме завдяки її старанням на Смоленському цвинтарі Північної Пальміри, на місці, де відразу після смерті упокоїлося тіло Великого Тараса до перевезення його в Канів, було встановлено надгробний камінь. Це місце побіля церкви, позначене великим валуном із написом, стало своєрідною Меккою для українців усього світу.

Пригадується, як у ювілейному 2014 році разом із Тетяною Миколаївною та іншими учасниками наукового форуму покладали квіти до пам'ятного каменя. Їх тут і до нас пломеніло багато: раз по раз підходили групи туристів і поодинокі відвідувачі, і було очевидним, що люди приходили сюди за велінням серця. Тут познайомилися із простою на вигляд жінкою із Житомирщини (який збіг: Микола Шпак теж родом із Житомирщини!), котра приїхала в Санкт-Петербург на весілля доньки, й вони удвох за кілька днів до церемонії вирішили відвідати це святе місце...

Тетяна Миколаївна є організатором і натхненником (уже понад 20 років) щорічних наукових семінарів, які збирають науковців із багатьох країн світу, аби обговорити животрепетні питання міжкультурних взаємин.

За невтомну подвижницьку працю удостоєна високих нагород: лауреат премії Міжнародного культурно-наукового фонду Тараса Шевченка «В своїй хаті своя правда, і сила, і воля» (2011), нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня (2007), медаллю Малої академії наук

України «За особистий внесок у розвиток освіти, науки і культури» і ювілейною медаллю «До 200-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка» (2014).

Тетяна Миколаївна мешкала (і мешкає) у славнозвісному будинку РОЛІТу (рекордсмен за кількістю меморіальних дощок на фасаді), у квартирі, якою свого часу поступився Олександр Корнійчук родині *Миколи Шпака*.

Мені випало щастя бувати в цій оселі, де панує неймовірна аура. Ці стіни (якби ж вони могли говорити!) пам'ятають багатьох класиків української культури. Пам'ятають, як звичайних людей, з усіма їхніми вадами, без отого хрестоматійного глянцю, що так часто відштовхує. За чашечкою кави чи духмяного чаю, завмираючи, слухаю розповіді Тетяни Миколаївни про тих, хто побував у її родині...

Олександр Корнійчук – постать у нашій літературі далеко не однозначна. Про нього навряд чи знають школярі та й початківці-філологи, бо його твори вилучені зі шкільної і вузівської програм (хоча свого часу видавалися великими тиражами, були інсценізовані й екранізовані) і зазнали часто несправедливої критики. З розповідей Тетяни Миколаївни проступає інша грань натури письменника. Він, отримавши нове помешкання, клопотався, аби його попередня квартира дісталася «шпаченятам»: мовляв, родина велика (три доньки) і потребує належних житлових умов. І це не все. Зі своїх гонорарів і премій Олександр Корнійчук надавав грошову допомогу (своєрідні пенсії) дружинам письменників, загиблих у роки війни.

Частим гостем у родині був щирий і безпосередній *Володимир Сосюра*. У нелегкі для себе часи він знаходив тут прихисток і підтримку. «Зіночко, ти мені хоч на воді картопельки пожар», – звертався він до дружини Миколи Іполитовича. Просив у борг гроші, обіцяючи при першій же нагоді повернути і залишаючи розписки. Ці клаптики паперу з почерком видатного українського лірика Тетяна Миколаївна зберігає як священну реліквію.

В. Сосюрі нерідко дорікали за «нетверезість», для чого були й підстави. А проте мені імponує влучна репліка Тетяни Миколаївни. Коли один із нинішніх пересічних літераторів почав говорити про любов В. Сосюри до оковитої, провівши паралель зі своєю персоною («От, я ж, мовляв, не п'ю»), вона спромоглася на кмітливу відповідь: «Так Ви ж і не Сосюра».

Подібні закиди (і не безпідставні) лунали й на адресу *Андрія Малишка*, але залишмо це «за кадром». А згадаймо лиш «Пісню про рушник», що лунає далеко за межами України і стала її своєрідною візитівкою. Пригадується, як у підземному переході прикордонного польського міста Перемишля невідомий музикант виконував попури, де лунала й мелодія «Рушничка», що незвичайно мене зворушило. А в польських ресторанах, особливо в етностилі, теж нерідко чула (і навіть підспівувала своїм друзям-виконавцям Анджею і Катажині Стахоням із Закопаного) таке до болю знайоме:

„Moja matko ja wiem: wiele nocy nie spałaś,
Gdym opuszczał swój dom, aby iść w obcy świat.
I na szczęście dalekie, skromny dar, lniany ręcznik mi dałaś,
Haftowany przez ciebie i barwny jak kwiat.
I na szczęście dalekie, skromny dar, lniany ręcznik mi dałaś,
Haftowany przez ciebie wzorzysty i barwny jak kwiat.

Польськомовний варіант цієї пісні демонструю й студентам, аби чули, як українські твори звучать іншими мовами.

Тетяна Миколаївна опікується каштанами у дворі будинку, які посадив Андрій Самійлович (з його донькою Валентиною вона навчалася в школі) і під якими написав вірш, що став неофіційним гімном української столиці, а мелодія приспіву (*Знову цвітуть каштани, / Хвиля дніпровська б'є...*) багато років була позивними радіостанції «Промінь».

У родині Шпаків гостював і *Дмитро Павличко*, із яким і ми особисто знайомі, неодноразово зустрічалися на конференціях, у Кракові, Києві, Кременці.

Під час чергової зустрічі у Кременці, у музеї Ю. Словацького, Дмитро Васильович згадував, як балотувався по Чигиринському виборчому окрузі і не пройшов, передав вітання черкаським знайомим і подарував шойно видану книгу «Спогадів» із підписом: «Я – родом із Суботова!». На моє здивування (адже поет народився на Івано-Франківщині) відповів, що таким чином підкреслює свою духовну причетність до Богданового краю. Незважаючи на значну ідеологічну заангажованість і суб'єктивність (витрати мемуарного жанру), спогади цікаві тим, що з них постають портрети відомих українських письменників, із

якими Павличкові довелося спілкуватися, співпрацювати, приятелювати: М. Рильського, О. Довженка, М. Бажана, А. Головка, А. Малишка, І. Ле, І. Вільде, О. Гончара та ін. Так, приміром, Д. Павличко відстоює право творів останнього займати почесне місце в літературі: „Велика історична заслуга Гончара в тому, що він у «Прапороносцях» показав українців як мужніх, сміливих, добрих воїнів. Отже, й сьогодні не можна викреслювати «Прапороносців» з нашої літератури” [1, с. 135].

Саме в руках Тетяни Миколаївни побачила дебютну книжку поета «Любов і ненависть» (1953) з дарчим написом (він дружив із її сестрою Неонілою, що стала дружиною письменника Ростислава Братуня).

Тетяна Лебединська згадує, що в будинку РОЛІТу вже давно помінялися мешканці, але й до цього часу проживає його патріарх – *Валентина Данилівна Гончар*, дружина відомого письменника *Олеся Гончара*.

Мені страшенно приємно, що в моїй власній бібліотеці серед великої кількості книг із дарчими надписами є книга «Я повен любові...». Вона найперше дорога мені тим, що це спомини дружини Великого письменника, і тим, що інскрипт, залишений Валентиною Данилівною Гончар, позбавлений трафаретності, звичної для такого типу надписів, і вражає невідомою щирістю (такими ж правдивими видаються і самі спогади): «Дорогий Людмилі Ромащенко з пошаною й прихильністю душі, на згадку про дніпропетровську зустріч.

Валентина Гончар.
1 квітня 2011 р.
вул. Клубна, 25».

Ми справді познайомилися з Валентиною Данилівною та її чарівним правнуком Нестором на конференції у Дніпропетровському національному гірничому університеті (нині – Національний ТУ «Дніпровська політехніка»), гостювали в рідної сестри Олеся Терентійовича Олександри – розкошували під улюбленою грушею письменника. Бабуся Шура проживала на тій самій вулиці Клубній, де автор «Прапороносців» зустрів свою майбутню дружину.

Тетяна Миколаївна згадує про своє нелегке повоєнне дитинство, навчання у школі № 58, що на бульварі Шевченка, неподалік від пам'ятника Щорсу. У цю школу ходили діти всіх письменників. Викладання у

школі велося українською мовою, і в сім'ї спілкування українською, через те, як з усміхом згадує Тетяна Миколаївна, їй спочатку нелегко давалася російська. Тож коли доля закинула її після Львівського до Ленінградського університету, не відразу вдалося опанувати належним чином мову Пушкіна, але викладачі виявилися доброзичливими, з розумінням поставилися до студентки з України і дозволи складати іспити та заліки українською (!).

З її слів дізналася, що в Києві тієї пори були школи, де окремо навчалися хлопчики й дівчатка. А родини письменників із більш-менш непоганим матеріальним статусом брали шефство над школярами. Так після школи діти йшли на благодійні обіди до *Давида Наумовича Гофштейна*.

Єврейський письменник навчався в Київському комерційному інституті, одночасно слухаючи лекції з філології в Університеті Святого Володимира, а пізніше – в Петербурзькому психоневрологічному інституті. Викладав на режисерському відділенні єврейського факультету в Театральному інституті в Києві.

У роки Великої Вітчизняної війни був членом Єврейського антифашистського комітету. Але 1948 року за звинуваченням у шпигунській діяльності по справі Єврейського антифашистського комітету був заарештований і в 1952 році розстріляний.

Поезії Гофштейна перекладали українською мовою (серед них і мешканці РОЛІТу) Максим Рильський, Павло Тичина, Володимир Сосюра, Микола Шпак, Ліна Костенко, Григорій Кочур, Микола Лукаш, Леонід Первомайський, Наум Тихий, Валерія Богуславська. В українському перекладі вірші Гофштейна вийшли у 2011 році (*О білій світе мій...*, Київ: Дух і літера, 2011). Гофштейн переклав «Заповіт» Т.Г. Шевченка мовою ідиш.

Тетяна Миколаївна дбайливо зберігає в родинному архіві листи, записки, вітальні листівки *Любові Забайти* (дружина Андрія Малишка), *Ярослава Галана* (письменник-антифашист, драматург, публіцист) та його дружини *Марії*, подружжя *Олени й Петра Козланюків* (західно-український письменник-публіцист, громадський діяч), *Миколи Шеремета* (поет, прозаїк, у роки війни – учасник партизанського руху), *Олександра Дейча* (письменник, літературознавець, перекладач, театраль-

ний критик), *Володимира Беляєва* (уродженець Кам'янець-Подільського, прозаїк, кінодраматург, журналіст, автор відомої трилогії «Старая крепость» («Стара фортеця»), яка була тричі екранізована; остання екранізація 1974 року – семисерійний однойменний фільм, одним із авторів сценарію якого був Володимир Сосюра – син відомого поета), *Лео Мола* (*Леонід Молодожанин* – канадський скульптор, автор пам'ятника Т. Шевченку в Санкт-Петербурзі, відкритого 2000 року). І ще багатьох інших.

Хотілося б вірити, що ці безцінні документи часу, які проливають світло на життя відомих митців та епоху, у яку їм випало жити і творити, не згинуть безслідно, а будуть надруковані і знайдуть дорогу до читача.

Тетяна Миколаївна, попри поважний вік, сповнена енергії і творчих планів, чому можуть позаздрити молоді. Завдяки її старанням відкрито меморіальну дошку на будинку РОЛПТу з іменами письменників, які в ньому мешкали, узято під охорону держави оті славнозвісні Малишкові каштани, які надавали поетові натхнення. Сприяла цьому й добровільна матеріальна підтримка меценатів: *Бочарова Максима Анатолійовича* – директора Товариства з обмеженою відповідальністю «Юридична фірма «Городисський та Партнери» і *Стадника Андрія Володимировича*, менеджера з адміністративно-господарської діяльності в цій же фірмі. Приємно, що й зараз, коли панує культ «золотого тельця», є люди, які люблять Україну не тільки до глибини своєї душі, а й до глибини своєї кишені (за Є. Чикаленком).

Відкриття меморіальної дошки, що відбулося 12 вересня 2021 року, перетворилося на справжнє мистецьке свято, на якому зібралися представники різних поколінь (від сивочолих бандуристів до зовсім юних декламаторів), зібралися не за вказівкою зверху, а за велінням серця. Тож хочеться вірити, що не все втрачене в нашій державі, коли в ній залишилися ті, кому не байдужа доля рідної культури, рідного слова і пісні.

1. Павличко Д. Спогади: Том 1. – К.: Ярославів Вал, 2015. – 488 с.

МАТВІЙ ГАРЦМАН ТА ЙОГО ТАЛАНОВИТІ НАЩАДКИ

Матвій (Мотл) Давидович Гарцман народився 29 жовтня 1909 р. в м. Бердичеві Київської губернії Російської імперії (нині Житомирської області України) у багатодітній родині кустаря. Хлопчиком Матвій виховувався у дитячому будинку, а після встановлення в країні радянської влади навчався в одній з трудових шкіл Бердичева.

Наприкінці 20-х років Матвій Давидович вже навчався в Одеському педагогічному технікумі, який закінчив з відзнакою у 1931 р. Цього ж року без іспитів його зарахували на третій курс єврейського відділення Літературного

факультету Московського університету, де він навчався у 1931-1933 рр. У 1936 р. Матвій Давидович закінчив аспірантуру інституту єврейської культури АН УРСР у Києві.

Писати вірші Матвій Давидович розпочав ще у дитинстві. Свої перші вірші 15-річний Матвій показав єврейському письменнику Абраму Кагану, який високо їх оцінив. Каган відмітив, що джерелом натхнення молодого поета був світ народних єврейських пісень.

Друкуватись Матвій Давидович Гарцман розпочав із 1926 р. З 19-ти років з'являються перші його вірші у періодичній пресі, у 1929 р. побачила світ його перша збірка «Ми найсильніші». Для творів поета характерне поєднання мотивів патріотичної і любовної лірики. Впродовж 30-х років він видав цілу низку поетичних збірок єврейською мовою: «Моя друга молодість» (1931), «Ми – сини» (1932), «Добрідень, Вітчизно!» (1935), «Я люблю тебе, життя» (1937), «Золоті смолоскипи» (1939) та ін. За своє життя Матвій Давидович написав 12 книг. Перекладав на ідиш твори Олександра Пушкіна, Івана Франка, Тараса Шевченка [4].

З 1937 р. Гарцман Матвій Давидович проживав з дружиною Ніною Яківною та 2-річною донькою Шелею в будинку українських письменників, відомим, як РОЛІТ (кооператив «Робітник літератури»), побудованому в 1930-ті рр. в Києві на нинішній вулиці Б. Хмельницького, 68, в квартирі 32. Молодша донька Оленка народилася вже в РОЛІТі. Поет товаришував з іншими «ролітівцями» – українськими поетами Миколою Шпаком і Володимиром Сосюрою. У різні часи тут проживали близько 130 літераторів, а також деякі відомі діячі мистецтв. На сьогоднішній день РОЛІТ – абсолютний рекордсмен на Україні за кількістю меморіальних дошок на фасаді (29) [21; 22].

З початком німецько-радянської війни Матвій Давидович добровольцем пішов на фронт. Молодший лейтенант медичної служби проходив військову службу командиром санітарного взводу військової частини № 72536. За проявлений героїзм його було нагороджено орденом Червоної Зірки.

Матвій Давидович Гарцман загинув на фронті 15 грудня 1943 р. (пропав без вісті). За свободу своєї Вітчизни віддали життя й два старші брати Матвія. Меншого брата, разом з матір'ю поета, фашисти розстріляли в окупованому Бердичеві.

Хоча Матвій Гарцман і загинув на фронті, але і мертвим він зазнав сталінських репресій. Коли у 1948 р. його дружина Ніна Яківна Басіс передала рукописи, листи, фотографії, книги Матвія Гарцмана співробітнику історичної комісії Єврейського антифашистського комітету Іехіезкелю Добрушину, який спеціально приїхав із Москви та працював над серією нарисів про письменників-воїнів, вона не могла знати, що того ж року Добрушин буде репресований і згине у в'язниці, а разом з ним зникне і архів поета.

У тому ж 1948 р. на українській мові в Києві вийшла збірка творів єврейських письменників «В сім'ї єдиній», куди увійшли твори І. Фефера, М. Талалаєвського, М. Гарцмана, Г. Полянкера, М. Хщеватського, Р. Балясної, А. Кагана, Г. Діаманта та багатьох інших. Майже всі з них, хто не загинув на фронті, були репресовані у 1948-1952 рр. І лише у 1955 р., після смерті Сталіна, вийшла книга віршів Матвія Гарцмана у перекладі на українську мову.

Талант Матвія Гарцмана завжди привертав увагу відомих майстрів поетичного слова: його вірші перекладали на українську мову такі

поети, як Павло Тичина, Андрій Малишко, Володимир Сосюра, М. Шпак, Дмитро Павличко та інші [4].

Нашадки Матвія Гарцмана також обрали у житті творчий шлях: його онук – відомий український художник Матвій Вайсберг, другий онук – київський художник Микола Сологубов [5].

Внук Матвія Гарцмана – Матвій Семенович Вайсберг – відомий український живописець, графік, художник книги, народився 28 грудня 1958 р. в. Києві, і нині живе в квартирі свого діда в будинку РОЛІТ за адресою вул. Богдана Хмельницького, 68, кв. 32. Його батько, відомий шахіст і шаховий тренер Семен Вайсберг, мама – мистецтвознавиця Шелі Гарцман. Бабця з боку батьку – семиразова чемпіонка України з шахів Берта Вайсберг [18].

Матвій Вайсберг закінчив Республіканську художню школу ім. Т.Г. Шевченка та відділення книжкової графіки Українського поліграфічного інституту ім. Івана Федорова (1985). Починаючи з 1982 р. представляв свій живопис на різноманітних виставках. З 1988 р. брав участь в групових виставках в Україні (поза заходами Спілки художників) та за кордоном. У 1990 р. в Музеї історії Подолу відбулася його перша персональна виставка. Загалом брав участь у більше ніж 50-ти персональних та групових виставках, в тому числі в Національному художньому музеї (1997, 2012) [27], Київському музеї російського мистецтва (2003, 2005), Черкаському художньому музеї (2014), Музеї Берлінської стіни, Українському інституті Америки (Нью-Йорк, 2014) [10], Європейському домі (Лондон, 2014) [2] та ін. [18].

Художник зазнав значного впливу творчості Жоржа Руо, Хайма Сутіна, Франсіско Гойї та ін. Відштовхувався від задушливих умов андеграунду, відчутних за радянських часів. Матвій згадує: «Найголовніше, що мене турбувало – це подвійність. Одне кажуть удома, інше – на роботі. Мені здається, що ця річ нас переслідує до сих пір. І завдяки цьому – всі інші вади. Треба йти прямо, дивитися прямо» [16]. Разом з

критиком Андрієм Мокроусовим розробив концепцію *художнього ар'єргарду* [23], яку ілюструє в своїй творчості. Далекий від міметичності, разом з тим він ніколи не був близьким до абстракціонізму. Не усвідомлюючи себе релігійним художником і вірянином в ортодоксальному розумінні, він повсякчасно звертається до біблійної тематики (*Дні творення*, 2000, *Книга Йова*, *Сцени з Танаху*). У 2014 р. несподівано для себе звертається до сучасних подій, які відбувалися у Києві у 2013/14 рр., внаслідок чого він створив цикл під назвою «Стіна» [18].

Час від часу звертаючись до натюрморту, митець так окреслює сутність цього жанру: *«Натюрморт – серйозний і складний жанр. Мабуть, у ньому можна малювати майже все. Питання – хто це робить. Має бути певний катарсис, художник повинен пропустити крізь себе сюжет, а не просто демонструвати предмети»* [20].

Є одним із фундаторів об'єднання «Синій Жовтень».

«Бути художником – дуже ризиковане заняття. Це як без знання логій вирушити з пункту А в невідомий пункт, не знаючи, чи він взагалі існує» – стверджує Матвій Вайсберг [12].

Вайсберг М.С. є автором багатьох живописних циклів та серій, зокрема, «Сім днів» (1998-1999) [13], «Юдейська пустеля» (2001) [6], «Антропний принцип» (2004-2008) [14; 284], «Танці» (2006-2009), «Сцени з ТаНаХу» (2006) [24], «Pur Vital» (2006), «Тридцятьдва» (2009) [25], «Стіна» (за гравюрами Ганса Гольбейна-мол. до Старого Заповіту, 2009) [15], «Небеса німують» (2008) [19] та ін. [26].

У період з 28.01.2014 р. по 08.03.2014 р. художник зробив живописну серію «Стіна» [30], яку навіяли події Майдану в Києві 2014 р., свідком і учасником яких був автор. «Стіна» складається з 28 робіт, кожна розміром 45х60 см, які експонуються єдиним блоком – стіною. «У картинах цієї серії, навіяних «Чорними картинами» Гойї, прочитується кров, вогонь і страх, але й почуття надії», зазначає «Нью-Йорк таймс» [31]. Серію «Стіна» було показано у Києві, Лондоні, деякі елементи – у Берліні та Нью-Йорку [18]. З 5 квітня 2017 р. «Стіна» експонувалась в Музеї українського живопису в Дніпрі [29].

5 березня 2015 р. виставка «Стіна» була відкрита в Сеймі Республіки Польща в Варшаві.

Наприкінці 2015 р. в просторі Mystetska Zbirka Art Gallery (Київ) відбулася виставка «Бестіарій», на якій були представлені роботи різних

років, що зображують риб, птахів і звірів. Скульптура в живописі – давня тема автора, для виконання якої він винайшов власну техніку, використовуючи рельєфну акрилову пасту і традиційний живопис, а основою служили фільонки старих дверей і частково круглі дощечки від піци.

В Національному музеї Грузії з 12 лютого по 6 березня 2016 р. відбувалась персональна виставка Матвія Вайсберга, на якій було представлено кілька живописних серій майстра [18].

У квітні 2017 р. в культурному центрі «Дім МК» (Майтер Клас) відбулася персональна виставка «Сім днів». Ця виставка була своєрідною рефлексією сучасного художника про створення світу, його інтерпретація на основі біблійного тексту, середньовічних ілюстрацій та іконографії «мацев» – юдейських надгробків. Серія робіт «Сім днів» написана Матвієм Вайсбергом у 1999 р. У її основі – ілюстрації «Сараєвської Агади» – ілюмінованого сефардського рукопису XIV ст., який потрапив у поле зору художника в 1995 р. в Німеччині [3].

24 квітня 2019 р. в приміщенні Національного художнього музею України відбулася ретроспективна виставка Матвія Вайсберга «Людський фактор» [9]. Під час виставки було презентовано артбук «Живопис», підготовлений і випущений аукціонним домом «Дукат» [17]. До альбому увійшло понад 500 робіт, що охоплюють 44 роки творчого життя художника – від картини «Натюрморт» 1974 р. до картин, датованих 2018 р.

Матвій Вайсберг ілюстрував книги Шолом-Алейхема, Е. Багрицького, І. Бабеля, Г. Кановича, Х. Ортеги-і-Гассета, К.Г. Юнга, С. К'еркегора, Ф. Достоєвського, Йозефа Рота [7; 8].

Твори Матвія Вайсберга зберігаються в музеях та приватних колекціях України, Італії, Німеччини, США, Великої Британії, Ізраїля, Литви та інших країн.

У 2014 р. музей Магнес (Берклі, Каліфорнія) придбав 12 робіт Матвія Вайсберга, в тому числі портрети відомих єврейських поетів та письменників [32]. На 4 портретах зображено єврейських поетів вихідців з України, що писали мовою їдиш, яких було розстріляно органами НКВС у 1952 р. у справі Єврейського антифашистського комітету (ЄАК): Іцик Фефер (1900-1952), Лев Квітко (1890-1952), Перец Маркіш (1895-1952) і Давид Гофштейн (1889-1952). На інших 4 портретах – письменники і поети Шолом-Алейхем, Осип Мандельштам, Борис Пастернак і Давид Бергельсон.

Через своє негативне ставлення до офіційно-номенклатурної системи М.С. Вайсберг не є членом Національної спілки художників України [3].

Художник був активним учасником протестних акцій під час Помаранчевої революції 2004 р. і Євромайдану 2013-2014 рр. [1].

У 2015 р. разом з Олексієм Белюсенком провів майстер-клас із живопису та декорування деревини для дітей переселенців та дітей бійців АТО. Майстер-клас відбувся в таборі «Лісова застава». Художники вчили дітей опановувати техніку декорування деревини під золото й творити картини за допомогою валика, фарби та скла [11].

У липні 2018 р. підтримав відкритий лист українських діячів культури до ув'язненого у Росії українського режисера Олега Сенцова [18].

Активна громадянська позиція – життєве кредо Матвія Семеновича Вайсберга.

1. Богема на баррикадах. Часть 7. Матвей Вайсберг // *Радио Свобода*. URL: <https://www.svoboda.org/a/25446031.html> (дата звернення: 26.10.2021).

2. В Лондоне проходит выставка "Стена" о событиях на Майдане // *Глазред*. URL: <https://glavred.info/kultura/283555-v-londone-prohodit-vystavka-stena-o-sobytyyah-na-maydane.html> (дата звернення: 26.10.2021).

3. Відкриття персональної виставки Матвія Вайсберга «Сім днів» // *Facebook*. URL: <https://www.facebook.com/events/444703775882142/> (дата звернення: 26.10.2021).

4. Гарцман Матвій Давидович // *Мій Бердичів*. URL: <http://berdychiv.in.ua/гарцман-матвій-давидович/> (дата звернення: 19.10.2021).

5. Гапцман Матвій Давидович // Скавронський П., Кропивницька Н., Кулачок А. *Бердичівське єврейство в іменах: біографічні нариси* / за ред. П. Скавронського. Бердичів : ФОП Мельник М.В., 2018. С. 61-62.

6. Иудейская пустыня Матвея Вайсберга // *Facebook*. URL: www.facebook.com/media/set/?set=a.147676788746472.1073741852.146220w272225457&type=1 (дата звернення: 26.10.2021).

7. Йозеф Рот Йов // *Get.google*. URL: <https://get.google.com/albumarchive/101102725011630887861/album/af1qipm7fvua2ebsijwdquqwswo7урzn-0ethkmutwo> (дата звернення: 26.10.2021).

8. Йозеф Рот. Фальшива вага // *Get.google*. URL: https://get.google.com/albumarchive/101102725011630887861/album/af1qipndv7irp8igcceb0esnzbabokbfiovv4_ub14m3 (дата звернення: 26.10.2021).

9. Ківа Ія. Про виставку Матвія Вайсберга «Людський фактор» у NAMU та презентацію каталогу його живопису, виданого аукціонним домом

«Дукат» // *Kyivdaily*. URL: <https://kyivdaily.com.ua/matviy-vaysberg-lyudskiy-faktor/> (дата звернення: 26.10.2021).

10. «Майдан. Україна. Шлях до свободи» в Нью-Йорку // Благодійний фонд. URL: <https://darfoundation.org.ua/mistectvo/prezentaciya-vistavki-majdan-ukraina-shlyah-do-svobodi-v-nyu-jorku.html> (дата звернення: 26.10.2021).

11. Майстер-клас для дітей з Донбасу в таборі «Лісова застава» // *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=8KyEwqYrQgM> (дата звернення: 26.10.2021).

12. Матвей Вайсберг: «Быть художником – это как выйти из пункта А в неизвестный пункт, не зная, существует ли он вообще» // *RE:INVENT*. URL: <https://reinvent.platfor.ma/matvei-vaisberg/> (дата звернення: 26.10.2021).

13. Матвей Вайсберг. Семь дней. Графика. 1999 // *Youtube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=0XJgZgaQUw8> (дата звернення: 26.10.2021).

14. Матвей Вайсберг «Слабый антропный принцип» // *Современное искусство*. URL: <https://web.archive.org/web/20150105014833/http://karasgallery.com/ru/gallery/149/exhibition> (дата звернення: 26.10.2021).

15. Матвей Вайсберг: «Хотелось, чтобы сама экспозиция была такой же неотвратимой и, может быть, даже грозной, как стрела времени» // *ART UKRAINE*. URL: https://artukraine.com.ua/a/matvey-vaysberg-hotelos-chtoby-sama-ekspoziciya-byla-takoy-zhe-neotvratimoy-i-mozhet-byt-dazhe-groznoy-kak-strela-vremeni/#.YXfsv_1BzIV (дата звернення: 26.10.2021).

16. Матвій Вайсберг: «3 перспектив у нас були тільки квартирники, кухонні виставки, кухонні посиденьки». Серія «Transition Dialogue» // *LB.ua*. URL: https://lb.ua/culture/2021/08/14/491588_matviy_vaysberg_z_perspektiv.html (дата звернення: 26.10.2021).

17. Матвій Вайсберг «Людський фактор» – Національний художній музей України // *Дукат*. URL: <http://dukat-art.com/ua/podiyi/matvij-vajsberg-lyuds-kij-faktor/> (дата звернення: 26.10.2021).

18. Матвій Семенович Вайсберг // *Вікіпедія*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Вайсберг_Матвій_Семенович (дата звернення: 26.10.2021).

19. Небеса безмолвствуют // *Get.google*. URL: https://get.google.com/albumarchive/101102725011630887861/album/AF1QipO09EMUOap6CaL8jTSWЕКPsg_eC27FdKOhmIKz8 (дата звернення: 26.10.2021).

20. Прокопенко М. Невидимки з натюрмортів // *день day.kyiv.ua*. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/naprykinci-dnya/nevydymky-z-natyurmortiv> (дата звернення: 26.10.2021).

21. Ролит. // *Вікіпедія*. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Ролит> (дата звернення: 25.10.2021).

22. Селігей П., Цалик С. Єврейські письменники – мешканці роліту // *Современное искусство*. URL: <https://web.archive.org/web/20120721210858/http://judaica.kiev.ua/eg9/eg937.htm> (дата звернення: 26.10.2021).

23. Современное искусство и «Киевский арьергард» Матвея Вайсберга // *Современное искусство*. URL: https://web.archive.org/web/20150106184301/http://www.apk.biz.ua/publ/iskusstvo/sovremennoe_iskusstvo_i_kievskij_arergard_matveja_vajsberga/3-1-0-19 (дата звернення: 26.10.2021).

24. Сцени із ТАНХа // *Get.google*. URL: https://get.google.com/albumarchive/101102725011630887861/album/AF1QipNOIrHPIsLoYprk_rX21q_vJ1slJL523WJYFmLZ (дата звернення: 26.10.2021).

25. Тридцять // *Get.google*. URL: https://get.google.com/albumarchive/101102725011630887861/album/AF1QipMpNgbZHo-BIOP98a1Yg_Lr63i4L8eAc3r2s436X (дата звернення: 26.10.2021).

26. Труды и дни // *Get.google*. URL: <https://get.google.com/albumarchive/101102725011630887861/album/AF1QipMMRDLBISb-E0ymH0n21NdyawtlfXXуубmF0XO> (дата звернення: 26.10.2021).

27. Художник Матвій Вайсберг: «Сучасні аукціони – це квазіринок, де діють сумнівні технології» // *ZN.UA*. URL: ni.auktioni_tse_kvazirinok_de_diyut_sumnivni_tehnologiyi.htmzn.ua/ukr/ART/hudozhnik_matviy_vaysberg_suchasl (дата звернення: 26.10.2021).

28. Цикл «Слабый антропный принцип» // *Facebook*. URL: https://www.facebook.com/msvaisberg/media_set?set=a.437056126310261.122990.100000176313156&type=3 (дата звернення: 26.10.2021).

29. Шерешевський, Примаченко... Тепер чекаємо на Вайсберга // *Музей українського живопису*. URL: <http://museum.net.ua/afisha/shereshevskij-primachenko-teper-chekaemo-na-vajsberga/> (дата звернення: 26.10.2021).

30. 2014 СТЕНА 28.01 – 08.03.2014 // *Get.google*. URL: https://get.google.com/albumarchive/101102725011630887861/album/af1qipoefxu18aarkzdwsiuu_qx07bpzulb5kotx5m-c (дата звернення: 26.10.2021).

31. Daniel Rzhnetskyu. Unfinished Revolution: The Artists Soldier On. // *The New York Times*. 2014. 30 квітня.

32. Literary Minds. Soviet Jewish Writers portrayed by Matvey Vaisberg // *Современное искусство*. URL: <https://web.archive.org/web/20150107050321/http://www.magnes.org/visit/exhibitions-programs/exhibitions/literary-minds> (дата звернення: 26.10.2021).

СИМФОНІЯ РОДУ ШПАКІВСЬКИХ-ЛЕБЕДИНСЬКИХ

Шпаковский М.И.

Бровары, Украина

СТАРОДАВНІЙ РІД ШПАКОВИЧІВ-ШПАКІВСЬКИХ

Коріння роду Шпаковичів сягає XV ст. і пов'язане з Великим князівством Литовським. Король Польський і Великий князь Литовський Казимир IV надав привілей землянину Віленського воєводства Великого князівства Литовського Михайлу Шпаковичу.

Пізніше, 30 квітня індікта шостого (1506 року) у Вільно король Польщі і Великий князь Литовський Олександр надав підтверджуючий привілей «по руськи писаний» Михайлу Шпаковичу у присутності маршала двору Михайла Львовича Глинського і його брата Василя Львовича Глинського.

У 1638 р. у Варшаві на підставі рішення Панів Ради шляхтич Андрій Шпакович отримав від короля Польщі і Великого князя Литовського Владислава IV «особисто його рукою писаний» підтверджуючий конфірмаційний привілей на всілякі вольності і переваги шляхетські і на землю Щуровицьку.

*Поет Николай Шпак, 1939 г.
потомок рода Шпаковичей*

З 1699 р., коли Польський Сейм ліквідував козацтво, в зв'язку з чим у Великому Князівстві Литовському почалися козацькі бунти і погроми панських маєтків, Шляхтич Федір Шпакович зі своїм сином Іваном після пограбування їхнього родового маєтку у Віленському воєводстві мусили виїхати в інші землі, а саме на Правобережну

Україну і оскільки через їхнє пограбування шляхтичі Шпаковичі вже не мали власної землі, вони стали шляхтичами-чиншевіками.

Алев Одунисс
Семілі Сераковіслав.

въ Губерніи полкѣ Смоленскій
Среднему Кресту Ениду правую
сторону смелана, также тою
конца пера Охотн кевидно
къ Шибелѣт мамѣ струсобилѣ
перевѣт мамѣ Губѣ Сибѣ Рус
китѣ хилвѣи казавѣ
Губѣ Сибѣ Рус
Семілі Сераковіслав

у Ролі піввілліні біата Шата
Звасет провъ шдонъ з Арчурши
вряк Штодек, и доли на праву
Вок атаманя, такъ зє рїора. Бу
Аонса мевїдас, на Шотміс -
рїс рїод Штїсїсїл - Бу Шов
од Арїат Штїсїсїл падару...

тїмїл

Герб («Одинец») рода поэта Николая Шнака (рис.1)

Стародавній рід Шпаковичів (Шпаківських) Генеалогічна схема (гілка Миколи Шпака)

Позитивною проведенею історія, привілей Київським дисциплінарним департаментом зібраним 17.10.1901 в 1 ч. 29.09.1932 р. в 6 ч. Подвійне князі. Дан архівні документи: ДРКНО ф. 732 оп. 1 стр. 133-133 ДРКНО ф. 354 ДРКНО ф. 197 оп. 1012 ДРКНО ф. 451 оп. 1.

Генеалогія поета Николая Шпака (рис. 2)

Згідно з Указом 1785 р. «Жалована грамота дворянству» для затвердження в російському дворянстві вся шляхта, яка проживала на теренах приєднаної до Росії Правобережної України, повинна була довести своє шляхетське походження. «Рід шляхтичів Шпаковичів подав свої документи в Київське Дворянське Депутатське Зібрання, яке у 1801 році внесло його в першу частину родовідної книги, а у 1832 році в шосту частину цієї книги. Справа відправлялась в Правлячий Сенат, і оскільки Сенат не відмовляв роду шляхтичів Шпаковичів у шляхетстві-дворянстві, то рід Шпаковичів перебував у шляхетсько-дворянському стані до 1 січня 1865 року».

Після придушення польського повстання в 1863 р., що охопило всю Правобережну Україну, За Височайшим наказом від 1864 р. розгляд справ на дворянство родів, які походили з колишньої польської шляхти, був припинений. Роди, права яких на дворянство не було визначено до 1864 р., з 1 січня 1865 р. записувалися до податкових станів з правом доводити свої шляхетські права наново з 2 січня 1868 р. До цієї категорії потрапив також і рід Шпаковичів, яких на той час нараховувалося понад 150 осіб. Вони відмовилися від подальших клопотань про визнання у російському дворянстві та вийшли у міщани, а потім навіть у селяни.

Розселювалася родина Шпаковичів по таких селах Київської губернії, як Чоповичі, Скочище, Липки, Ходорків, Криве, Скурати та інших.

Шляхтичі роду Шпаковичів брали собі дружин з інших шляхетських родів, таких, як Чопівські, Лісовські, Ходорківські, Скуратівські, Величанські, Ханчевські, Костецькі, Дідківські, Белошицькі, Лавриновичі, Бараницькі, Меленівські, Вишковські, Янківські, Бобровські, Мошківські.

Рід шляхтичів Шпаковичів був з гербової шляхти. Історія назви герба «Одинець» оповідає про те, що цей герб дан князями Руськими мужньому воїну, який бився не тільки з сильними людьми, але виходив на бій з луком і шаблею один проти цілого війська і тому його одинець прозвано і що йому в силі, мужності, сміливості і блискавичності не було рівних.

Герб «Одинець» фамілії Шпаковичів мав такий вигляд.

Посередині на голубому полі біла стріла, спрямована догори, вона знизу на праву сторону зламана так, що кінця пера не видно. На шоломі п'ять страусиних пір'їн жовтого кольору (рис. 1).

Про рід Шпаковичів можна дізнатися з архівних матеріалів, а також з метричних книг, у ревізьких казках та у відомостях Першого Всеросійського перепису населення: ЦДАК. Ф. 127. Оп. 1012, 1015; ДАКО. Ф. 782. Оп. 1, 2; Ф. 280. Оп. 2; Ф. 384. Оп. 10; ДАХО. ФР-6193. Оп. 12. Спр. П-5233. Т. 1-2; ДАЖО. ФР-5013. Спр. 25281-П; Ф. 1376. Оп. 1. Спр. 174.

Лебединская Т.Н.
Санкт-Петербург, Россия

К ИСТОРИИ СЕМЕЙНОЙ ХРОНИКИ РОДА ШПАКОВСКИХ **(до 200-річчя з дня народження О.І. Шпаковского)**

Настоящая статья есть продолжением предыдущих исследований, относящихся к дворянскому роду Шпаковских. На прошлой конференции мы познакомили научную общественность с Николаем Ипполитовичем Шпаком (1909-1941 гг. Настоящая фамилия Шпаковский), известным украинским писателем, ярким представителем этого рода [1].

*Александр Ильич
Шпаковский*

В данной работе хотим остановиться на выдающейся личности из семейства Шпаковских – Александре Ильиче (1823-1881 гг.), полковнике, изобретателе, оставившем неизгладимый след в истории многих научных открытий.

Получив блестящее образование в Новгородской гимназии, он в январе 1840 г. поступает на службу в Перновский гренадерский полк. В 1842 г. его переводят прапорщиком в гренадерский эрцгерцога Франца Карла полк, а в следующем году в Астраханский карабинерский полк. В мае 1847 г. он прикомандирован к Павловскому

кадетскому корпусу, а в феврале 1851 г. утвержден репетитором по физике. С октября 1854 г. назначен преподавателем этих же предметов в данном учебном заведении. 31 октября 1863 г. Шпаковского А.И. зачисляют в штат. За отличную службу производят в подполковники и 15 октября 1867 г. переводят в 12-й гренадерский Астраханский полк. Через 2 года он уже полковник (1869г.). В январе 1870 г. Александр Ильич выходит в отставку. В этом же году его определяют в Министерство внутренних дел, строительное отделение Санкт-Петербургского городского правления по механической части.

В 60-70 гг. 19 века Шпаковский А.И. благодаря своим многочисленным изобретениям был известен не только в России, но и за рубежом. Будучи преподавателем физики в кадетском корпусе, он изобрел остроумный регулятор для дуговых электрических фонарей, освещающих улицы Москвы (1856 г.). Описание этого регулятора подробно рассматривается в статье Le Roux: «Regulator fur das elektrishe Licht von prof Spakowski in St.- Petersburg» («Dingleris poly-technisches Journal», t.CLXVI, с.24-26; «Bulletin de la Soueted' Encouragement», 1862, май, с. 270.) Ещё большее распространение получает разработанный им аппарат для производства ночных сигналов во флоте. В конце 1865 г. Морское министерство передаёт изобретение Александра Ильича для испытания в морской учёный комитет и сигнальную комиссию по вопросам сигналопроизводства. После целого ряда опытов прибор был признан отменным, и Морское министерство распорядилось снабдить им всю броненосную эскадру и суда, отправлявшиеся за границу (1866 г.) Однако, это не удовлетворило Шпаковского А.И., и он решает отправить свои научные труды на суд в английское Морское министерство. Вскоре оттуда получает «полное одобрение». Рамки статьи не позволяют остановиться на всех изобретениях Шпаковского А.И. Мы только отметим, что кроме вышеназванных изобретений можно ещё назвать паровую форсунку (1860 г.) и разработку паровых котлов, отапливаемых жидким топливом (скипидар, нефть), главное удобство которых заключалось в лёгкости и отсутствии трубы.

Александр Ильичу также принадлежат множество других изобретений. В 1867 г. он представляет Вольному экономическому обществу паровую пожарную лодку с паровым котлом. 26 сентября того же года её испытывают на р. Неве.

В то же время по поручению одной из Каспийских мореходных компаний проверяет свои разработки относительно выгоды применения нефти для топки больших паровых котлов.

Кроме вышеописанных изобретений, Шпаковский А.И. изобрёл ещё водоподъёмный инжектор (1868 г.), проволочные бесконечные ремни вместо кожаных (1873 г.), усовершенствовал способ переработки натриевой селитры в каменную (1872 г.), упростил способ фабрикации проволочных камер для артиллерийских ведомств (1872 г.), изобрёл упрощённый способ изготовления шаровидного торфа и стал изготавливать из торфовой массы кирпичи для внутренней отделки домов, а также орнаменты (1873 г.). В 1874 г. он занимался изготовлением массы для углей дуговых ламп по способу Лодыгина, в 1875 г. – разработкой способов изготовления лаков и олифы, в 1876 г. – изготовлением искусственного цемента, а в 1877 г. составил проект сигнализации посредством пуль с парашютом «а также посредством небольших цветных аэростатов монгольфьеров с азотным металлом».

В 1850 г. выполнил ряд работ по фотографии и явился одним из пионеров освоения мокрого коллодионного процесса. Его фотоателье находилось в центральной части Санкт-Петербурга на Морской улице 13, ком.12. Это была самая престижная фотомастерская в столице России. В Национальном Музее Т. Шевченко в г. Киеве хранится фотопортрет Великого Кобзаря (1858-1859), который исполнил Александр Ильич, о чем свидетельствует штамп на одной из карточек «Schpakoffsky» [2]. Известны и более поздние репродукции этого портрета.

*Фото Т.Г. Шевченко,
сделанное Шпаковским А.И.
(1858-1859)*

В 1864 г. Шпаковский А.И. организовал цикл лекций по использованию фотографий в научных целях [3]. В журнале «Фотограф» сообщалось: «В русском энтомологическом обществе начаты членом онаго А.И. Шпаковским публичные бесплатные лекции фотографии, по средам. Первая лекция была 11 марта. Зала общества, вмещающая в себя до 300 слушателей, была совершенно полна и, сколько известно, множество лиц, желавших слушать эти лекции остались без билетов. А.И. Шпаковский известен как отличный знаток фотографического дела и принесет огромную пользу своими лекциями. В энтомологическом обществе весьма много членов, желавших познакомиться с фотографическими приёмами, так как фотография может быть весьма полезным пособием при энтомологических исследованиях» [4].

Необходимо отметить, что фотографическое Отделение избирает Шпаковского А.И. своим председателем [5]. Выше упомянутый журнал, основателем которого является Александр Ильич, отражал современное состояние фотографии, давал читателям свежий и полный обзор теоретических и практических новостей по «всем отраслям фотографическим» [6]. Он находился на Никольской улице, д. 5, выходил 2 раза в месяц, «не менее 1,5 печатного листа» и стоил 3 рубля 50 копеек серебром. При нём существовала лаборатория, в которой, как отмечалось в журнале, Шпаковский А.И. «заведовал техническими работами» [7].

Простое перечисление даже некоторых изобретений учёного свидетельствует о его неутомимой энергии. Тем не менее, следует сказать, что, будучи человеком непрактическим, он не сумел извлечь из своих работ материальных выгод. Доведенный неблагоприятно сложившимися обстоятельствами до нищеты, он в 1878 г. поступил «по

вольному найму» в минные мастерские в Кронштадте и занимался испытанием различных физических приборов. Однако и здесь он не переставал работать над своими изобретениями – усовершенствовал гальванический замыкатель, занимался разработкой ракетных составов, в результате этих исследований родилось важное изобретение в минном деле, основанное на применении им ракетного состава в движении мин. Эта научная работа дала ему возможность поправить своё материальное положение, так как по контракту, заключённому Морским министерством, он при «успешном окончании исследования» должен был получить 50000 рублей. Но и тут судьба помешала осуществить планы ученого. В минном классе Кронштадта произошёл сильный взрыв при набивке патронов гремучим составом. Шпаковский А.И. получил контузию. Не в состоянии продолжать разработки и не получив разрешения передать их доверенному лицу, он вынужден был разорвать с Министерством Внутренних дел контракт. Известно, что какое-то время Александр Ильич продолжает трудиться над своими исследованиями сидя, поддерживаемый кем-нибудь сзади, несмотря на невыносимые боли. Между тем болезнь быстро прогрессировала. Сперва он, за неимением средств, был помещён в военный госпиталь, а затем после диагноза о неизлечимости этого заболевания – в больницу Св. Николая Чудотворца, оттуда переведён (май 1881 г.) в лечебницу для черно-рабочих на Удейной (Санкт-Петербург), где вскоре умер. Из печатных трудов Шпаковского А.И. следует назвать: «Сравнительная оценка топки паровых котлов каменным углем, скипидаром и нефтью» («Морской сборник», 1866 г., часть 85, № 4); «Практическое исследование паровых машин» (там же, 1867 г., часть 97, № 12); «О применении пульверизации к топке паровых трубок («Записки Императорского Русского Технического Общества», 1867 г., выпуск 2); «О паровых пожарных трубок» (там же, 1868 г.); «Печь непрерывного действия для сухой перегонки каменного угля» (там же, 1872 г., выпуск 1); «Рациональный способ пользования земляными углями в России» (СПб, 1871 г.); «Сигнальные фонари Шпаковского в Англии» («Морской сборник», 1867 г., № 7); «Первая пожарная лодка «Русская» («Морской сборник», 1867 г., № 11, с. 22-24); «Очаг дымогарный. Изобретение Шпаковского, Жукова и Зонна» («Лесной журнал», 1872 г., выпуск 1); «Труды Шпаковского вольного экономического общества» (1872, том 3 и другие.)

Как вспоминали современники, Шпаковский А.И. отличался редкой добротой, сердечностью, трудоспособностью, жадной жаждой знаний. Он «остаётся поучительным примером того, как нужно любить свою работу, неустанно заботиться о его пользе», отмечалось в некрологе.

1. См: «Материалы XV Международного семинара» под редакцией Лебединской Т.Н., СПб.

2. НМТШ, инв. № Ф-72; 20*15; 22,6*17,см.

3. Журнал «Фотография» СПб, 1864, № 1, с. 14-18; № 2, с. 39-42; № 3-4, с. 61-62; № 15-16, с. 338.

4. Там же, 1864, № 1, с.7-8.

5. Там же, 1864, № 3-4, с. 58.

6. Там же, 1864, № 1, с. 3.

7. Там же, 1864, № 1, с. 3-4.

8. «Кронштадский Вестник» 1881, № 75 за июль месяц

Чемерис В.Л.

Київ, Україна

ВДОВА ІЗ СОРОК ДРУГОГО...

«Вдова (удова), жінка, яка після смерті чоловіка не одружується вдруге», – із Словника української мови.

Там же й приклад із Т. Шевченка: «Давно колись Була собі мати, Був і батько, та не стало, Осталась вдовою».

Був і – не стало.

Був і не... Зінаїда Костянтинівна – вдова уже більше як піввіку, з 1942 року. 54 роки вдовіє.

Заміж вийшла в 31-му в Харкові, їй було тоді двадцять, Миколі Шпаковському, який став поетом Миколою Шпаком, – більше на два роки...

– Це я зараз така, – сміється, – бо дев'ятий десяток розміняла, а шістдесят один рік тому була і молодою, і гарною. На мене хлопці задивлялися. Я тоді працювала в редакції, якось увечері забарилась, беру в гардеробі пальто, а попереду двоє молодиків, поети Микола Шпак і Микола Шеремет. Вони біля мене так і заходили павичами. І Шеремет теж, але... Микола Шпак мене захопив. З першого разу – і на все життя!.. О, який він був! Яка усмішка! Очі голубі, шевелюра пишна, золота. Високий, стрункий, рівний! Поговориш – і вже здається, що ти його давно-давно знаєш. Статний був. Йдеш, бувало, з ним, всі озираються...

Побралися в 31-му. Розлучилися (назавжди) в 42-му, як Миколу вбили гестапівці.

Доля їм послала одинадцять подружніх років, четверо діток, а потім – йому загибель, їй – 54-річне вдовство.

Жили ті одинадцять подружніх років без особливого достатку, але дружно і в любові. Через два роки перебралися в Київ, у письменницькому пайовому будинку (тепер Богдана Хмельницького, 68, знаменитий будинок, весь обвішаний меморіальними дошками) – спершу двокімнатну, а потім і більшу квартиру дали. «Корнійчукову», – уточнює Зінаїда Костянтинівна. Тодішній голова СПРУ О. Корнійчук перебирався в іншу, на його житло були претенденти, але Олександр Євдокимович сказав: «Віддайте Миколі Шпаку, в нього діти!»

Микола отримав роботу, виходили збірки, писалось, творилось, любилося, раділось, діти зводились на ноги. Якраз чотири книжечки й

четвірко дітей... Зіна була вдома з малими, а Микола працював у редакції.

В сорок першому все й урвалося: син помер за кілька місяців до початку війни, Микола пішов на фронт, кореспондентом в газету 37-ої армії, старша дочка, відрізана фронтами, опинилася на Житомирщині, Зіна з двома дочками, рукописами та фотографіями чоловіка вирушила в евакуацію. Під Белгородом ешелон розбомбили, тож змушена була повернутися в окупований Київ. В її квартирі – німці, й на поріг не пустили. Ходила по Києву з дітками і вузликом, у якому були рукописи чоловіка, шукала куток. Поселилась в якоїсь бабусі. Не життя було, а мука: ні грошей, ні свого житла, а тут малі діти...

Влітку сорок другого в Києві негадано з'явився Микола. Звичайно ж, як прийнято казати, інкогніто. Згодом у спогадах про нього писатимуть, що в столицю він прибув для встановлення зв'язків з київським підпіллям. Дружині розповів, що в сорок першому під Борисполем потрапив в оточення, далі – концтабір, поневіряння, але вдалося вирватися, пробився в рідне село (Липки на Житомирщині), там устиг згуртувати навколо себе патріотів, уже складався партизанський загін. В Липках, у його матері, і їхня старшенька, Неля. Був, як завжди, бадьорий, вірив у перемогу, робив усе, аби вона швидше настала...

Але до перемоги дожити не судилося. Тоді ж, в липні 1942 року, був схоплений у Києві (разом з поетом і другом своїм Петром Радченком), гестапівці їх жорстоко побили, вкинули в машину і...

Відтоді минуло 54 роки, як од Миколи Шпака – поета, воїна, партизана – ані сліду. Куди тільки зверталася Зінаїда Костянтинівна – відповідь одна: пропав безвісти. Відразу ж після арешту дружина ходила й до гестапо, на Короленка, 15. Чергова (наша), гортаючи книгу заарештованих, знайшла в ній прізвище Миколи Шпака, сказала (аби відчепитися від жінки): «Идите домой, он вернется через два дня» ... Гай-гай, уже правнуки в неї, а Микола так і не повернувся... Тільки вулиця імені Миколи Шпака у столиці, тільки меморіальна дошка на будинку, де він жив...

Після визволення Києва Зінаїда з дітьми повернулася в свою квартиру геть спаскуджену й спустошену. Спасибі, Літфонд допоміг,

дешево продав старенькі меблі (стіл і досі стоїть у кімнаті). Дітей віддала до школи.

Усе ще чекала чоловіка, але спливали роки, десятиліття, а поет Микола Шпак не повертався...

І стала Зіна з дружини вдовою. Крім усього, що випадає на гірку вдовину долю, Зінаїді Костянтинівні довелося зберігати рукописи чоловіка, все, що пов'язано з його ім'ям. Потім рукописи віддала до Інституту літератури, в Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва, в музей Лесі Українки і цим виконала найбільший свій обов'язок перед пам'яттю чоловіка-поета. Слава Богу, він не належить до забутих. Після загибелі Миколи в 1942 році твори його, починаючи з 1946 року, виходили неодноразово. Особливо «Вибрані поезії». В Житомирі йшла п'єса про поета-партизана Миколу Шпака, існує літературна премія його імені, відбувалися вечори його пам'яті, вийшла книга спогадів... Але все це, звісно, не замінить для неї чоловіка, а для дітей – батька.

Про заміжжя (нове) удова навіть не думала.

– Яке заміжжя! – замахала руками. – Троє дітей на руках, їх треба було ставити на ноги, зодягнути, годувати, вчити, виводити в люди – яке там заміжжя... Я жила всі ці роки для дітей, для наших з Миколою дітей.

І дітей поставила на ноги, вивчила, в люди вивела, всі отримали вищу освіту, поодружувались. Найстарша, Неля, мешкає у Львові, правда, уже теж вдова, бо її чоловік поет Ростислав Братунь нещодавно помер... Таня (Гетяна Миколаївна Лебединська) сама стала письменницею – критик і перекладач, член СПУ, вона живе й працює в Санкт-Петербурзі. Найменша, Катерина, – журналістка, дружина відомого українського поета-сатирика Юрія Кругляка.

Сьогодні у вдови поета Миколи Шпака троє дітей, четверо онуків і семеро правнуків...

Уже 54 роки чекає-виглядає вдова з війни свого Миколу. В кімнаті (колишньому кабінеті чоловіка) розвішані його фото, і на всіх він – молодий, гарний, яким і залишився назавжди в її пам'яті. А їй все здається, що ось-ось рипнуть двері...

І якось він прийшов... Рипнули двері, повільно відчинилися, – а на порозі він, її Микола! Ойкнула, крикнула, кинулась до нього і... проснулася.

Більше у сні не приходив.

– І тепер жду-виглядаю, хоч знаю, що ніколи не прийде мій поет Микола Шпак. У Бабиному Яру навіки загубилась його могила, туди й ходжу...

А він, слухаючи її, свою Зіну, дивиться на неї з фотографій – молодий, голубоокий, пишнотубий, рвійний, гарний. П'ятдесят чотири роки дивиться на свою удову...

Лебединский И.Л.

Санкт-Петербург, Россия

ЗАБЫТЫЕ СТРАНИЦЫ РОДА ЛЕБЕДИНСКИХ

Род Лебединских весьма известен в истории русской культуры XVIII-нач. XX вв. На примере наиболее ярких личностей мы попробуем проследить судьбы отдельных знаменитых представителей этого рода, «не злим, тихим словом» восстановить ту эпоху, в которой они жили и творили, принося пользу Отечеству. Хочу напомнить слова Люсьена Февра, который подчеркивал, что «смертельным грехом для историка, философа является тот факт, когда он, обращаясь к прошлому, пытается приписать ему современные ценности, морализовать и рассказывать по существу о самом себе, вместо того, чтобы заставить говорить людей другой эпохи».

Мы постараемся избежать этого греха.

Имя Сильвестра Лебединского (в миру Симеон или Петр Иванович, точно неизвестно) первого епископа Полтавской епархии, о котором пойдет речь, когда-то хорошо знали жители России. Сильвестр родился в 1750 г. или 1751г. в Харьковской губернии, в селе Жмакино. Отца его звали Иваном, о нём мы имеем отрывочные сведения. Это был человек бедный, исполнял пономарские обязанности. В 1772 году Симеон поступил в Переяславскую семинарию, к ближайшему своему родственнику епископу Иову Базилевичу, где и обучался риторике, а затем в 1776 г., по ходатайству протоиерея Шваковского, переведен в Харьковский коллегиум. 14 августа 1781 года Сильвестр Лебединский пострижен в монашество, в октябре месяце того же года определен в Харьковский

коллегиум учителем грамматики, с 1783 г. – пиитики. В 1787 г. Сильвестр переведен на службу в Астрахань. За трудолюбие и проповедничество в 1790 г., по предписанию Св. Синода, возведен в сан архимандрита, назначен настоятелем Астраханского Спасо-Преображенского монастыря и одновременно исполняет обязанности ректора в астраханской семинарии. В 1794 г. арх. Сильвестр уже в Казани, настоятель Свяжского Богородицкого монастыря, а с 1797 г. ректор семинарии. Именным указом императора Павла I 18 декабря того же года Казанскую семинарию преобразовывают в Духовную Академию. А арх. Сильвестра оставляют ректором и, кроме того, ему присваивают звание профессора.

*Сильвестр,
Архиепископъ Астраханскій.*

*Сильвестръ Архїепископъ
Астраханскій.*

Делано въ Царств. Москв. печатн. Приказн. Александръ Саврогинъ.

В 1798 г. арх. Сильвестр встречает и приветствует прибывших в Казань императора Павла I и его сыновей – наследника Александра Павловича и великого князя Константина Павловича. Государь остался доволен речью ректора и тут же в Кафедральном соборе наградил его орденом Св. Анны 2 степени.

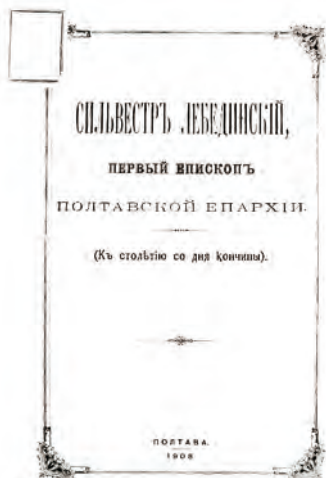
Недолго архимандрит Сильвестр возглавлял Казанскую Академию, уже в 1799 г. его возвели в сан епископа Полтавской епархии. При императоре Александре I она была преобразована, увеличила свои

пределы и стала именоваться Полтавско-Переясловской епархией [1, 140-143]. В 1805 г. имела 988 церквей (не считая церквей монастырских и домовых) [2, 646].

Следует подчеркнуть, что преосвященный Сильвестр особое внимание уделял народному просвещению России, в частности, явился преобразователем и организатором Полтавской семинарии. Через год по прибытию в Переяслав он открыл во всех семинариях, закрытых в 1785 г., философское и богословское отделения. По его наставлению значительно расширился круг преподаваемых наук, в число предметов внесены французский и немецкий языки, а также математика. Он входил во все детали семинарской жизни, не жалел собственных денег ровно как и книг своей библиотеки для пополнения библиотеки семинарии. Епископ Сильвестр сам составлял подробные инструкции для учителей, «как надо преподавать каждому педагогу в своем классе учение» [3]. Обязал семинаристов разговаривать на греческом и латинском языках и в то же время требовал от них знания русского литературного языка, предписал изучать в семинарии сочинения русских авторов – Ломоносова, Сумарокова, Хераскова, историка Щербатова. Он проявлял большой интерес к учебному процессу и сам просматривал некоторые ученические тетради. В списках педагогов Переяславской епархии мы встречаем такие имена: протоиерей Домонтович – преподаватель философии и богословия; протоиерей Иосиф Казачковский, учитель философии; лекции по математике и риторике читал Евдоким Каницкий (в монашестве Епифаний), будущий ректор Казанской академии и епископ Воронежский (1816-1825 гг.); Роман Суходольский (в монашестве Сильвестр) учил семинаристов немецкому и французскому.

Переясловская семинария во времена епископа Сильвестра в научном отношении не уступала Киевской Академии. Некоторые её преподаватели были приглашены на службу в духовно-учебные заведения Петербургской и Новгородской епархии. Вместе с тем, за годы пребывания епископа Сильвестра в Переяслове, благодаря его заботам, количество учащихся в семинарии возросло. Если в 1799 г. обучалось 443 ученика, то в следующем году их насчитывалось 755, а в 1806 г. (последний год пребывания епископа Сильвестра в Переяслове) уже в 828 учащихся, в том числе детей местного духовенства 738, иноепархияльных 7, светских 83, учеников богословского класса 67 [4]

Необходимо отметить, что Сильвестр Лебединский был высокообразованным человеком своего времени. Он отлично знал латинский язык и любил беседовать на нём с Федором Домантовичем, протоиереями Кудлаевским и Гречко.

Латинский язык стал для него столь любимым, что он в своем архиерейском доме в селе Андрушах, в семи верстах от Переяслава, приказал на дверях и стенах нарисовать разные эмблемы с латинскими нравоучениями (Например, на двери в кабинет изображено дерево, с которого падает человек с отломленной веткою в руках. Под деревом надпись: *Parturiunt montes, nascitur mus* – горы мучатся родами и рождаетсямышь. Стены дома тоже имели рисунки: так Диоген в дырявом своём плаще, которым прикрывает гордое о себе мнение; внизу надпись – *per tissuras pallii tui video tuam superbiam* – сквозь дыры плаща твоего усматриваю гордость твою и т.д.).

Литературные труды Сильвестра разнообразны. Его основная работа – «Проточник евангельский», издан в 1776 г., последнее в 1894 г. В «Ежемесячных литературных приложениях» к «Ниве» за июль месяц 1894 г. в отделе библиография сообщены следующие сведения относительно четвертого издания данного сочинения: «Цель труда архиепископа Сильвестра состояла в том, чтобы из притчей сделать пристойные рассуждения с полезными нравонаставлениями». «Нетленная

пища» епископа Сильвестра относится ко времени педагогической деятельности в Астраханской семинарии, труд первоначально напечатан в Москве в 1794 г., вторично издан в 1799 г. Сочинение «Богословие» на латинском языке вышло в Москве в 1799 г. и там же повторно в 1808 г. (более 700 стр.) Историк Казанской духовной Академии А. Благовещенский дает такую характеристику этой книги: «Хотя «Богословие» Сильвестра было трудновато и по языку (латинскому) и по изложению, однако оно для своего времени, всё же, было значительным вкладом в богословскую науку, почему не только в Казанской академии и после Сильвестра учились по ней, но и во многих семинариях, для которых оно издано было вновь в 1808 году» [4, 83-91]. Ко времени ректорства Сильвестра в Казанской семинарии и Академии относится ещё написанные им «Герменевтика» и «Церковная история» в нескольких частях. Впоследствии, уже будучи епископом, по поручению Новгородского митрополита Амвросия, он составил на латинском языке руководство для преподавания философии под названием «Сокращенная классическая философия». Но эти сочинения остались только в рукописаниях, судьба которых неизвестна [5, 312].

После свыше семилетней службы в Переяслове Сильвестр получил повышение в звании. 25 января 1807 г. последовал Высочайший указ о назначении его архиепископом Астраханским и Казанским. Но уже в 1808 г. по состоянию здоровья его уволили на покой в Глуховский монастырь, по пути арх. Сильвестр скончался в слободе Ровенки (5 ноября 1808 г., там же и похоронен). В некрологе «Церковных ведомостей», выходявших в Полтаве, констатировалось: «имя его навеки останется в истории нашей епархии и память о нём надолго сохранит местное предание».

Ограниченный объём статьи не позволяет более подробно рассмотреть всех представителей данного рода Лебединских – известных духовных лиц, общественных деятелей, философов, историков, лингвистов, публицистов, переводчиков, литераторов. Однако, мне бы хотелось вспомнить своего деда, духовного писателя Павла Александровича Лебединского, настоятеля церкви Богоявления Господня в г. Санкт-Петербурге, которая была построена в память о спасении Александра III с семьей 17 октября 1888г. при крушении поезда в Борках под Харьковым.

По окончании курса Санкт-Петербургской Духовной семинарии 21 ноября 1890 г. Павла Александровича возвели в сан дьякона. Служил он в Александрийской церкви при Демидовском заведении в Северной Пальмире и одновременно преподавал в целом ряде учебных заведений в городе на Неве. К этому времени также относится его печатный труд «Иоанн Креститель» (издан в 1895г. и неоднократно переиздан в последующие годы), а также известный «Школьный гимн», положенный на ноты выдающимся композитором М.А. Балакиревым и рекомендованный Городским Управлением к исполнению в торжественных случаях в школах. 24 августа 1897 г. Павел возведен в сан священника Богоявленской Гутуевской церкви [5], с 1909 г. и до конца жизни (умер 5 ноября 1916 г., похоронен в Новодевичьем монастыре, г. С-Петербург) был её настоятелем. Его духовное литературное наследство велико. В данной работе нет возможности детально остановиться на нём. В приложении к материалам международного семинара мы приведем одно из его произведений – поэму «Иоанн Креститель».¹⁹ На наш взгляд, она наводит читателя на серьезные размышления, пробуждает добрые чувства, даёт возможность познать события далекого прошлого.

---

¹⁹ Див. Материалы XVI Международного семинара «Украинцы в государственном аппарате России» (XVIII – нач. XX вв.)

В заключении следует заметить, что «Человек и История своего рода сообщающиеся сосуды, когда История раскрывает себя через Человека, а Человек – через Историю».

Интерес к истории и генеалогии своей семьи является естественной потребностью. Через процессы познания истории семьи невольно или сознательно познают историю не только своего рода, но и своего народа, государства, в зависимости от глубины корней происхождения и объема информации.

Томас Манн в своём произведении «Иосиф и его братья» отмечал: «Прошлое – это кладец глубины несказанной» [6]

Редким семьям, объединенным под одной фамилией, удастся проследить свою историю на протяжении многих столетий. С этой точки зрения, фамилия Лебединских является в значительной степени исключением.

САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКАЯ ЕПАРХИЯ
Церковь Богоявления Господня
на Гутуевском острове

Церковь начала возводиться в 1890 году, каменная с такою же колокольней. Престолов три, главный – в честь Богоявления Господня, правый – во имя св. Амвросия Патарского и Павла, левый – во имя св. Николая Чудотворца. Служения 29 апреля 1899 года. Самостоятельный приход открыт 13 июня 1897 года. Закрыта 5 мая 1935 года.

НАСТОЯТЕЛИ

	Предшсущее место служения		Последнее место служения
Балашов Евгений Яковлевич, священник.	Преображенская церковь за Мясницкой заставой	28 августа 1897.	
Лебединский Павел Александрович (Санкт-Петербургская еп. - 2 февраля 1916), протоиерей	второй священник	7 декабря 1909 - 2 февраля 1916	
Эммануил Георгий Иванович (- после 1934), священник	второй священник	5 февраля 1916 - 1924	
Мезинский Василий Васильевич (- Ленинград, май 1931, расстрелян), протоиерей		1927 - преставил 7 января 1931	

СВЯЩЕННИКИ

	Предшсущее место служения		Последнее место служения
Лебединский Павел Александрович (Санкт-Петербургская еп. - 2 февраля 1916), священник	дьякон Демидовского дома приречения трудившихся	отр. 12 августа, рук. 24 августа 1897 - 7 декабря 1909	настоятель
Эммануил Георгий Иванович (- после 1934), священник		7 декабря 1909 - 5 февраля 1916	настоятель
Чижов Георгий, священник		5 февраля 1916 -	
Троцкий Иван, священник		- 1916.	

1. См. 28 Т. «Пояснение Собрания Законов»
2. См. Амвросий Орнатский «История Российской иерархии», Москва, 1807г. ч. 1(в ведомости о числе православных церквей)
3. «Полтавские Епархиальные Ведомости», 1888 г., № 2.
4. «Полтавские Епархиальные Ведомости», 1887 г., № 21 и № 24.
5. Лебединский П.А. Богоявленская Гутуевская церковь. СПб, 1913 г.
6. Журнал «Зодчий», 1891 г. Т. 20, № 78, с. 64.

**РОДОСЛОВНАЯ
ЛЕБЕДИНСКИЕ
БОГОЛЮБОВЫ, СМИРНОВЫ, ШПАКОВСКИЕ, КАРОВЫ²⁰**

I поколение

1. ЗАХАР

II поколение

2/1. ЛЕВ ЗАХАРОВ (около 1745 - жил 1810)

С 12 марта 1767 пономарь Турского погоста, с 1796 за штатом.

х **ФЕКЛА СТЕФАНОВА (около 1747 - Турский погост,
7 августа 1810)**

III поколение

3/2. ЕКАТЕРИНА ЛЬВОВА (24 ноября 1775 - жила 1793)

4/2. ТИМОФЕЙ ЛЬВОВ (21 февраля 1778 - 14 ноября 1840)

С 9 января 1799 пономарь Заполье.

х **ЕЛЕНА ИВАНОВА (около 1780 - жил 1841)**

Дочь диакона Заполье Ивана Филиппова.

5/2. АЛЕКСЕЙ ЛЬВОВ (10 марта 1782 - 7 августа 1810)

Пономарь Турского погоста.

х **ТАТЬЯНА МИРОНОВА (около 1785 - жила 1808)**

6/2. АНДРЕЙ ЛЬВОВ (около 1787 - жил 1863)

С февраля 1804 дьячок церкви Заполье, с 6 июля 1808 дьячок церкви Лубино, после 1840 вышел за штат.

х **ДАРЬЯ ФЕДОТОВА (около 1786 - жила 1841)**

7/2. ИВАН ЛЬВОВ (около 1788 - 10 апреля 1791)

8/2. ИВАН ЛЬВОВИЧ БОГОЛЮБОВ (около 1789 - июнь 1858)

С 1803 пономарь Турского погоста, 15 октября 1808 посвящен в стихарь, после 1850 вышел за штат.

х **АНАСТАСИЯ ЕФИМОВА (около 1795 - жила 1858)**

IV поколение

9/4. ИВАН ТИМОФЕЕВ (около 1808 - жил 1822)

10/4. АНИСЬЯ ТИМОФЕЕВА (около 1810 - жила 1812)

---

²⁰ Див. Интернет <https://familywebsite>lebedinskijj>

11/4. ДМИТРИЙ ТИМОФЕЕВИЧ СМИРНОВ (около 1811 - жил 1889)

С 1831 певчий Петропавловского собора. С 12 июня 1836 дьячок Троицкого собора на П. С., с 25 сентября 1842 дьячок Воротно, с августа 1844 пономарь Заполье, с 20 ноября 1858 дьячок Заполье, с 4 сентября 1887 за штатом. С 2 мая 1888 псаломщик Заполье, с 4 марта 1889 за штатом.

х АГАФИЯ АЛЕКСЕЕВА (около 1812 - жила 1860)

12/4. СЕМЕН ТИМОФЕЕВ (около 1821 - жил 1822)

13/5. ЕКАТЕРИНА АЛЕКСЕЕВА (около 1806 - жила 1808)

14/6. ЕВДОКИЯ АНДРЕЕВА (около 1807 - жила 1827)

15/6. АННА АНДРЕЕВА (около 1809 - жила 1827)

16/6. КОСМА АНДРЕЕВИЧ БОГОЛЮБОВ (около 1813 - жил 1863)

Из Петропавловского ДУ. В 1829 послушник Черемнецкого монастыря. С 1834(1?) пономарь Мелковичи, 23 марта 1843 посвящен в стихарь, с 15 апреля 1844 пономарь Лубино.

х ВЕРА ВАСИЛЬЕВА (около 1813 - жила 1841)

х 2. ТАТЬЯНА АНДРЕЕВА (КАМЕНОГРАДСКАЯ)

Дочь диакона Лубино Андрея Петрова (- не жил 1840) и Татьяны Николаевой (около 1796 - жила 1849).

17/6. ПАРАСКЕВА АНДРЕЕВА (около 1816 - жила 1841)

18/8. МИХАИЛ ИВАНОВИЧ ЛЕБЕДИНСКИЙ (Турский погост, 21 октября 1812 - жил 1854)

Из Александро-Невского ДУ. С 11 декабря 1829 дьячок церкви Сиворицы, с 10 января 1830 дьячок церкви Суйды, 20 марта 1832 посвящен в стихарь, 21 мая 1838 рукоположен во диакона церкви Шуйстамо, с 24 августа 1850 диакон церкви Рождества Христова Бельского погоста Гдовского уезда.

х село Суйда, 8 февраля 1835:

ПАРАСКЕВА ИВАНОВА (около 1814 – 1 января 1877)

Дочь Новгородской епархии Боровицкого уезда села Шедолиц

священника Иоанна Григорьева. Похоронена на Волковом кладбище.

19/8. АННА ИВАНОВА (2 декабря 1814 –жила 1841, не жила 1851)

20/8. ГЕОРГИЙ ИВАНОВИЧ ЛЕБЕДИНСКИЙ (около 1816 - Поддубье, 2 ноября 1889)

Из низшего отделения Санкт-Петербургской ДС. С 29 сентября 1834 пономарь церкви Дятлицы, 23 декабря 1836 посвящен в стихарь, 4 августа 1840 рукоположен во диакона церкви Поддубье.

х село Дятлицы, 8 июля 1840:

ЛЮБОВЬ ВАСИЛЬЕВА (около 1821 - жила 1893)

Дочь диакона Поддубской церкви Лугского уезда Василия Андреева (Поддубье 21 января 1797 – не жил 1840) и Елены Трифионовой (около 1802 - жила 1880).

21/8. ПЕТР ИВАНОВИЧ ЛЕБЕДИНСКИЙ (Турский погост, 24 июня 1818 - жил 1868)

Из высшего отделении Петропавловского уездного училища. С 21 сентября 1835 пономарь Знаменской церкви села Горки Лужского уезда, 29 января 1837 посвящен в стихарь, с 3 апреля 1837 пономарь села Ильеши Ямбургского уезда, с 31 августа 1839 пономарь церкви Рождества Богородицы Везенберга, 20 октября 1839 переименован в дьячка, с 15 июля 1843 дьячок Ветвеницкого погоста. В 1863 служит дьячком в Кузьминской Благовещенской церкви Царскосельского уезда.

х АГРИПИНА ВАСИЛЬЕВА (около 1817 - жила 1868)

22/8. АНДРЕЙ ИВАНОВИЧ ЛЕБЕДИНСКИЙ (11 октября 1819 – жил 1856, не жил 1858)

Из низшего отделения Санкт-Петербургской ДС. С 11 декабря 1838 пономарь Долоцкого погоста, 31 мая 1840 посвящен в стихарь, с 1844 дьячок Долоцкого погоста, с апреля 1848 дьячок церкви Живоначальной Троицы при Свято-Троицкой общине Сестер Милосердия, что на Песках, в Санкт-Петербурга.

х ВЕРА ИВАНОВА (около 1819 – жила 1861)

Дочь дьячка Доложского погоста Ивана Емельянова и Параскевы Федоровой.

23/8. АЛЕКСЕЙ ИВАНОВ (10 марта 1821 – ?)

24/8. АГАФИЯ ИВАНОВА (около 1824 - жил 1857)

х Турский погост, 22 января 1851:

ВАСИЛИЙ ИВАНОВ ЛЕБЕДЕВ (около 1832 – жил 1857)

Сын Гдовского уезда погоста Павлова умершего дьячка Иоанна Павлова. Из Александро-Невского училища. С 13 декабря 1850 пономарь Турского погоста.

25/8. АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ ЛЕБЕДИНСКИЙ (около 1828 - жил 1847)

26/8. НИКОЛАЙ ИВАНОВ ЛЕБЕДИНСКИЙ (около 1831 - жил 1847)

V поколение

27/11. МАРИЯ ДМИТРИЕВА СМИРНОВА (около 1839 - жила 1889)

28/11. ВАСИЛИЙ ДМИТРИЕВИЧ СМИРНОВ (около 1847 - жил 1860)

29/11. АЛЕКСАНДР ДМИТРИЕВИЧ СМИРНОВ (около 1858 - жил 1860)

30/16. ИВАН КОСМИН (28 апреля 1839 -)

31/16. МИХАИЛ КОСМИЧ (около 1836 - жил 1863)

Из ДУ.

32/16. АЛЕКСАНДР КОСМИЧ (около 1841 -)

33/16. ГРИГОРИЙ КОСМИЧ (около 1850 - жил 1863)

34/16. ТИМОФЕЙ КОСМИЧ (около 1853 - жил 1863)

35/16. ЕКАТЕРИНА КОСМИНИЧНА (- жила 1863)

36/18. АЛЕКСАНДР МИХАЙЛОВИЧ ЛЕБЕДИНСКИЙ (около 1836 – 27 мая 1916)

Окончил Санкт-Петербургскую ДС (1861, 1). 14 октября 1861 рукоположен во священника церкви села Теребужки Новолодожского уезда, с 1876 священник Благовещенского собора Шлиссельбурга, с 4 декабря 1882 (третий) священник Ново-Девичьего монастыря, с 6 мая (указ 3-9 апреля) 1897 протоиерей, с 21 марта 1911 старший священник при Новодевичьем монастыре.

С 21 сентября 1909 духовник VI столичного округа. Награжден орденом св. Анны 3 ст. Архиерейское благословение по случаю исполнившегося 14 октября 1911 50-летия священнослужения.

х Тербужка Новоладожского уезда, 24 июля 1861:

АННА ИВАНОВНА МИРОЛЮБОВА (19 января 1844 – 29 июня 1892)

Дочь священника церкви Тербужки Мвана Васильевича Миролюбова (около 1817 - Санкт-Петербург, 30 января 1853) и Екатерины Яковлевны Покровской (около 1823 - жила 1861).

37/18. ФЕОНА МИХАЙЛОВНА (около 1838 - жила 1854)

38/18. АЛЕКСАНДРА МИХАЙЛОВНА (около 1841 - жила 1903)

х ВАСИЛИЙ ИВАНОВИЧ ПЕВЦОВ (около 1834 - жил 1902)

Сын диакона б. Городецкого монастыря Ивана Егоровича Певцова (около 1796 - не жил 1866) и Пелагеи Ивановой (около 1800 - жила 1866). Из среднего отделения Санкт-Петербургской ДС (1854). С 25 августа 1855 певчий митрополичьего хора, 29 апреля 1858 рукоположен во диакона Бельского погоста Гдовского уезда, с 1871 диакон Благовещенского собора Шлиссельбурга, с 29 января 1902 за штатом. Награжден серебряной медалью с надписью «За усердие» для ношения на груди на Александровской ленте (1896).

39/18. МАРИЯ МИХАЙЛОВНА (около 1844 - жила 1859)

40/18. АНДРЕЙ МИХАЙЛОВИЧ (село Шуйстамо, 30 июня 1847 - жил 1917)

Вышел из среднего отделения Санкт-Петербургской ДС (1867). Регент Придворной церкви г. Ораниенбаума. С 1867 помощник учителя пения в Ораниенбаумском приходском 2-х классном училище имени Великой Княгини Елены Павловны. С 1869 учитель пения при Ораниенбаумском детском приюте Великой Княгини Елены Павловны. М 27 августа 1872 исполняющий обязанности псаломщика Каргопольского Христорожественского Собора Олонецкой епархии. 28 мая 1873 рукоположен во диакона на иподиаконовскую вакансию к собору Святых

Апостолов Петра и Павла г. Петрозаводска. С 29 декабря 1875 второй псаломщик церкви Святителя и Чудотворца Николая в селе Большие Ижоры Петергофского уезда Санкт-Петербургской губернии, с 7 февраля 1881 диакон Новоладожского Николаевского собора, с 1 апреля 1881 диакон церкви Святого Михаила Архангела при Михайловском дворце в г.Ораниенбаум.

В 1895 диакон собора Святого Архистратига Михаила в городе Ораниенбауме и в церкви Святой Троицы, кладбищенской (в городе Ораниенбауме) и в церкви Божьей Матери «Утоли мои печали» в селе Мартышкино. С 22 мая служит священником в Соборе Святого Архистратига Михаила г. Ораниенбаума.

С 1888 член Строительной комиссии в качестве делопроизводителя по сооружению церкви в селе Мартышкино в память Императора Александра II и Императрицы Марии.

Награжден набедренником (1898). Преподано Благословение с Грамотой от Св. Синода за безвозмездный и многоплодный труд на пользу Дома Призрения бедных в Ораниенбауме (21 мая 1886).

х АНТОНИНА МИХАЙЛОВНА ПОКРОВСКАЯ (около 1851 – жила 1889)

Дочь священника церкви Святых Первоверховных Апостолов Петра и Павла села Креницы Новоладожского уезда Санкт-Петербургской губернии Михаила Яковлева Покровского (- 23 сентября 1902).

41/18. ВАСИЛИЙ МИХАЙЛОВИЧ (30 декабря 1849 - жил 1918)

Окончил Санкт-Петербургские ДС (1872,1) и ДА (1876), кандидат богословия с правом на получение степени магистра без нового устного испытания. С 22 октября 1876 преподаватель гражданской истории и библиотекарь Донской ДС, с 17 сентября 1877 также учитель пения. 11 мая 1881 определен и 22 июня 1881 рукоположен во священника церкви во имя Святого Благоверного Великого Князя Александра Невского при Александровском институте, с 15 мая 1893 протоиерей, с 6 февраля 1903 протоиерей Владимирской церкви в Санкт-Петербурге. Заведующий богадельней Благотворительного общества вспоможения

бедным прихода Владимирской церкви. Действительный член общества Православного Миссионерского общества.

1897 - 1911 законоучитель женской гимназии Принцессы Евгении Максимилиановны Ольденбургской.

Награжден набедренником (29 апреля 1883), скуфьей (29 марта 1884), камилавкой (14 августа 1887), наперсным крестом (1 апреля 1890), палицей (6 мая 1911).

Награжден орденом Св. Анны 3 ст. (14 мая 1896), орденом Св. Анны 2 ст. (6 мая 1899), Св. Владимира 4 ст. (6 мая 1903), Св. Владимира 3 ст. (6 мая 1908), Св. Анны 1 ст.

х АНТОНИНА ИВАНОВНА (28 февраля 1863 – жила 1923)
42/18. АННА МИХАЙЛОВНА (около 1855 - жила 1859)

43/20. ОЛИМПИАДА ГЕОРГИЕВНА (Поддубье, 1 июля 1841 - жила 1863)

44/20. АЛЕКСЕЙ ГЕОРГИЕВИЧ (Поддубье, 6 марта 1843 - 22 марта 1913)

Из Петропавловского училища. С 15 мая 1862 пономарь Ославье, с 23 марта 1863 пономарь Турского погоста Лужского уезда, 30 мая 1864 посвящен в стихарь, с 1864 пономарь Вшели, с 1865 дьячок Вшели, с 11 сентября 1903 за штатом.

х МАРИЯ ИВАНОВНА (около 1849 - жила 1909)

45/20. НАДЕЖДА ГЕОРГИЕВНА (Поддубье, 10 сентября 1845 - жила 1912)

46/20. МАРИЯ ГЕОРГИЕВНА (Поддубье, 1 августа 1848 - жила 1871)

47/20. СИМЕОН ГЕОРГИЕВИЧ (2 февраля 1851 - жил 1863) В ДУ.

48/20. ЕКАТЕРИНА ГЕОРГИЕВНА (около 1858 - жила 1904)

18 ноября 1903 назначена просфорней Васильковской церкви Новоладожского уезда, уволена 19 декабря 1903, с 13 февраля 1904 просфорня Петропавловской церкви в Лесном.

х ИВАН НИКОЛАЕВИЧ НОВЕНСКИЙ (около 1864 - 13 августа 1895)

Сын дьячка Воскресенской церкви в Малой Коломне Николая

Яковлевича Новенского (около 1830 - 7 декабря 1873) и Екатерины Антоновны Пашской (около 1836 - жила 1879). Вышел из 3 класса Санкт-Петербургской ДС (1885). С 1887 псаломщик церкви Вискатка, с 8 октября 1889 диакон церкви Вшели.

49/20. ДМИТРИЙ ГЕОРГИЕВИЧ (Поддубье, 19 октября 1857 - жил 1863)

50/20. ИВАН ГЕОРГИЕВИЧ (Поддубье, 26 октября 1861 - жил 1918)

Из Александро-Невского ДУ. С 23 сентября 1881 псаломщик церкви Поддубье, с 24 января 1884 псаломщик Екатерининского собора Луги, 11 ноября 1884 посвящен в стихарь, 18 февраля 1898 определен диаконом на вакансию псаломщика к Петропавловской церкви в Сестрорецке Санкт-Петербургского уезда, с августа 1900 диакон Владимирской церкви Санкт-Петербурга.

С 1 января 1900 учитель пения церковно-приходской школы при Владимирском Благотворительном обществе.

Преодано Благословением Св. Синода с грамотой (6 мая 1907). Награжден орденами Св. Анны 3 ст. (6 мая 1912), Св. Владимира 4 ст. (6 мая 1916).

Награжден медалями в память 25–летия церковно-приходских школ и в память 300–летия Дома Романовых.

х НАДЕЖДА КОНСТАНТИНОВНА (26 октября 1870 - жила 1918)

51/20. НИКОЛАЙ ГЕОРГИЕВИЧ (7 апреля 1865 - жил 1916)

С 20 октября 1884 псаломщик Быстреевской Николаевской церкви Гдовского уезда, с 11 декабря 1891 псаломщик церкви Сойкино, с 4 октября 1895 псаломщик церкви села Гостилицы Петергофского уезда. С 23 августа 1910 псаломщик Теребужской церкви Новолодожского уезда, с 6 сентября 1916 псаломщик церкви села Рогожи Новолодожского уезда.

х МАРИЯ ВАСИЛЬЕВНА (10 июня 1861 - жила 1915)

52/21. НИКОЛАЙ ПЕТРОВИЧ (около 1839 – жил 1850)

53/21. АЛЕКСАНДРА ПЕТРОВНА (около 1841 – жил 1850)

54/21. ИВАН ПЕТРОВИЧ (около 1842 - жил 1874)

Из низшего отделения Санкт-Петербургской ДС. Со 2 мая 1863 пономарь церкви села Кейкино Ямбургского уезда, 12 января 1864

посвящен в стихарьЮ с 10 октября 1869 дьячок Екатерининской церкви Мурино, затем псаломщик там же.

х АННА ПАВЛОВА (около 1846 - жила 1874)

55/21. АННА ПЕТРОВНА (около 1846 – жила 1850)

56/21. ИРИНА ПЕТРОВНА (около 1848 – жила 1850)

57/22. АНАСТАСИЯ АНДРЕЕВНА (около 1841 – жила 1846, не жила 1849)

58/22. АЛЕКСАНДРА АНДРЕЕВНА (22 января 1844 - 7 апреля 1845)

59/22. МАРИЯ АНДРЕЕВНА (около 1846 – жила 1861)

VI поколение

60/36. ВЕРА АЛЕКСАНДРОВНА (Теребужка Новолодожского уезда, 2 августа 1862 - Теребужка, 19 августа 1863)

61/36. НАДЕЖДА АЛЕКСАНДРОВНА (Теребужка Новолодожского уезда, 26 июля 1863 - жила 1895)

Окончила Покровскую гимназию.

х ПЕТР ВАСИЛЬЕВИЧ ВОЗНЕСЕНСКИЙ (- жил 1895)

В Санкт-Петербургском Окружном Суде.

Надворный советник.

62/36. МАРИЯ АЛЕКСАНДРОВНА (около 1865 - январь 1942)

Окончила Покровскую гимназию.

63/36. ПАВЕЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ (около 1868 – Петроград, 2 февраля 1916)

Окончил Санкт-Петербургскую ДС (1890, 2). 21 ноября 1890 рукоположен во диакона на причетническую должность к церкви Святой Мученицы Царицы Александры при Демидовском доме призрения трудящихся. Исполнял должность преподавателя русского и церковно-славянского языка, чистописания при Демидовском заведении. 24 августа 1897 рукоположен во священника к церкви Богоявления Господня на Гутуевском острове в Санкт-Петербурге, с 7 декабря 1909 настоятель Гутуевской церкви.

С 1891 законоучитель 8 женского и 12 мужского начальных городских училищ Василеостровской части.

С 8 ноября 1904 законоучитель вновь открываемой школы имени мануфактур-советника С.П. Глемзера.

С 28 октября 1910 законоучитель Нарвского смешанного с 5 классами училища.

Действительный член общества Православного Миссионерского общества.

Награжден скуфьей (30 апреля 1902).

Награжден орденом Св. Анны 3 ст. (6 мая 1913).
Награжден серебряной медалью с надписью «За усердие» на Александровской ленте (24 мая 1897, за более чем 6-летние труды по преподаванию русского и славянского языков в женском коммерческом училище при Демидовском доме призрения).

Автор стихов «Школьного гимна» на музыку М.А.Балакирева, нескольких стихотворений, напечатанных в журналах «Родина» (с 1888) и «Русский Паломник» (с 1882). В 1895 выпустил в свет брошюру «Иоанн Креститель», стихотворное повествование.

х Санкт-Петербург, 12 ноября 1890:

ЛЮДМИЛА МИХАЙЛОВНА ТЕМНОМЕРОВА (1874 – жила 1914)

Дочь священника Великогубской церкви Петрозаводского уезда Олонецкой губернии Михаила Темномерова.

63-а/36. ЕЛЕНА АЛЕКСАНДРОВНА (28 апреля 1869 -)

64/36. МИХАИЛ АЛЕКСАНДРОВИЧ (село Теребужка Новолодожского уезда, 6 августа 1871 – жил 1934)

Окончил Санкт-Петербургскую ДС (1893, 2). С 1893 преподаватель Закона Божиего в детском приюте при Воскресенском женском монастыре и безвозмездно в Воскресной школе Императорского технического общества. С 18 февраля 1894 псаломщик церкви во имя Преподобных Сергия и Германа Валаамских Чудотворцев при Кадетском Александра II корпусе. 1 октября 1895 рукоположен во диакона к той же церкви. 6 мая 1904 рукоположен во священника к церкви клиники душевных и нервных болезней при Императорской Военно-Медицинской Академии, с 8 апреля 1909 священник, настоятель церкви Смоленской Божьей Матери при Императорской Военно-Медицинской Академии и Архистратига Михаила при клинике баронета Виллие.

С 1899 законоучитель начальных городских училищ. С 26 марта 1905 законоучитель дополнительных классов при Выборгском 1 мужском с 3 классами училище.

С 13 ноября 1905 законоучитель вновь открытого Выборгского смешанного с 3 классами училища.

С 1 ноября 1907 законоучитель школы нянь Фребелевского общества.

С 1923 преподаватель педологического факультета Педологического института социального воспитания нормального и дефективного ребенка и Института повышения квалификации школьных учителей. Награжден набедренником (19 декабря 1905), скуфьей (7 января 1909), камилавкой (6 мая, указ 1 апреля 1913).

х Санкт-Петербург, церковь Преподобных Сергия и Германа Валаамских Чудотворцев,, 18 сентября 1895:

ЕПИСТИМИЯ КОНСТАНТИНОВНА ХУТЫНСКАЯ (село Пулково, 20 мая 1872 – Ленинград, 1926)

Дочь священника Пулковской церкви Константина Ивановича Хутынского (Санкт-Петербург, 13 мая 1843 – село Пулково, 30 декабря 1900) и Епистимии Дмитриевны Молчановой (село Пулково, 26 сентября 1844 – жила 1924).

65/36. НИКОЛАЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ (около 1873 - жил 1896)
Окончил Санкт-Петербургскую ДС (1895, 2).

66/36. ЗИНАИДА АЛЕКСАНДРОВНА (около 1875 - жила 1893)
В Екатерининской женской гимназии.

67/36. СОФИЯ АЛЕКСАНДРОВНА (около 1882 - жила 1896)
В Екатерининской женской гимназии.

68/36. АНТОНИНА АЛЕКСАНДРОВНА (около 1883 - жила 1896)
В Екатерининской женской гимназии.

69/36. АЛЕКСЕЙ АЛЕКСАНДРОВИЧ (около 1886 – жил 1896)
В подготовительном классе гимназии Человеколюбивого общества.

70/40. МИХАИЛ АНДРЕЕВИЧ (13 ноября 1874 - жил 1917)

Из 3 класса Санкт-Петербургской ДС. С 22 января 1897 псаломщик Петрозаводского кафедрального собора, с сентября 1897 священник Предтеченской церкви села Островки Шлиссельбургского уезда. С 6 ноября 1897 законоучитель Петрушинского училища. С 20 сентября 1906 законоучитель Масловского и Манушненского училищ. Награжден набедренником (1897), скуфьей (Пасха 1902).

х ЛАРИСА АЛЕКСАНДРОВНА (20 марта 1877 – жила 1917)

71/40. АЛЕКСЕЙ АНДРЕЕВИЧ (село Большая Ижора, 9 февраля 1876 – 9 апреля 1938)

В Санкт-Петербургской ДС. С 25 апреля 1897 псаломщик церкви Рождества Святого Иоанна Крестителя при I Кадетском корпусе. С 9 апреля 1902 псаломщик церкви Божьей Матери Всех Скорбящих Радости, что за Литейным двором, затем диакон там же. 6 февраля 1917 определен священником к церкви Святой Равноапостольной Марии Магдалины и Благоверной Княгини Ольги при Петроградской Общине сестер милосердия во имя Христа Спасителя.

Уклонился в обновленчество. В марте 1935 протоиерей настоятель Свято-Троицкой церкви Ораниенбаума.

Арестован 27 февраля 1938, приговорен 20 марта 1938 к ВМН. Расстрелян.

Лит.: Ленинградский мартиролог. Т. 9. СПб., 2008. С. 286.

х СЕРАФИМА ПЕТРОВНА (- жила 1938)

<18 мая 1938 выслана в Пензу.

72/40. ВЛАДИМИР АНДРЕЕВИЧ (7 июля 1877 – жил 1935)

В 1895 в Александро-Невском ДУ. С 13 мая 1902 и. о. псаломщика церкви Иоанна Крестителя при Первом кадетском корпусе, 14 октября 1902 утвержден и назначен к посвящению в стихарь, с 23 января 1907 псаломщик Смоленской церкви в селе Смоленском.

Благословение Св. Синода с грамотой (6 мая, указ 1 апреля 1913).

73/40. МАРИЯ АНДРЕЕВНА (6 января 1879 – жила 1917)

В училище Святой Елены. Учительница Ораниенбаумской церковно-приходской одноклассной школы.

74/40. ВАЛЕНТИНА АНДРЕЕВНА (6 февраля 1882 - жила 1896)

В Училище Св. Елены.

75/40. ВАСИЛИЙ АНДРЕЕВИЧ (1 января 1884 - жил 1896)

В 1896 в Александро-Невском ДУ.

76/40. ДМИТРИЙ АНДРЕЕВИЧ (11 февраля 1886 – жил 1895)

77/40. АЛЕКСАНДР АНДРЕЕВИЧ (7 августа 1887 - жил 1917)

Учился в Санкт-Петербургской ДС. С 21 февраля 1908 и. о. псаломщика Креницкой церкви Новоладожского уезда, утв., с 28 января 1910 псаломщик церкви Иоанна Предтечи при Первом кадетском корпусе в Санкт-Петербурге.

78/40. АНДРЕЙ АНДРЕЕВИЧ (13 ноября 1889 – жил 1895)

79/40. ЕКАТЕРИНА АНДРЕЕВНА (29 ноября 1891 - жила 1917)

Окончила Исидоровское ЕЖУ (1909) и дополнительный VII класс словесно-исторического отделения (1911). В 1914-1917 учительница Ораниенбаумской церковно-приходской одноклассной школы.

80/40. НИКОЛАЙ АНДРЕЕВИЧ (7 октября 1893 – жил 1895)

81/41. СЕРГЕЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (9 сентября 1882 – жил 1918)

Учился в 7 гимназии. В 1917 врач в Действующей армии.

82/41. АЛЕКСАНДР ВАСИЛЬЕВИЧ (30 октября 1884 – жил 1918)

В 1917 на государственной службе.

83/41. ГЕОРГИЙ ВАСИЛЬЕВИЧ (2 февраля 1887 – жил 1923)

Потомственный дворянин. В 1917 на военной службе. В 1923 преподаватель.

84/41. ВЯЧЕСЛАВ ВАСИЛЬЕВИЧ (1 августа 1888 – жил 1924)

Потомственный дворянин. В 1917 на государственной службе. В 1923 преподаватель ГИМЗ.

предположительно х **НАДЕЖДА ПАВЛОВНА (– жила 1923)**

Преподавательница.

85/41. ВЛАДИМИР ВАСИЛЬЕВИЧ (13 июня 1899 – жил 1918)

В 1917 в гимназии.

86/44. ВЛАДИМИР АЛЕКСЕЕВИЧ (около 1865 - жил 1893)

Из Александро-Невского ДУ.

87/44. ЕКАТЕРИНА АЛЕКСЕЕВНА (около 1866 - жила 1875)

88/44. ПЕТР АЛЕКСЕЕВИЧ (около 1872 - жил 1909)

Из ДУ.

89/44. АЛЕКСЕЙ АЛЕКСЕЕВИЧ (около 1875 - жил 1909)

В ДУ.

90/44. АНТОН АЛЕКСЕЕВИЧ (около 1876 - жил 1909)

91/44. ЗОЯ АЛЕКСЕЕВНА (около 1883 - жила 1909)

92/50. СЕРГЕЙ ИВАНОВИЧ (5 октября 1890 - жил 1918)

На частной службе.

93/50. БОРИС ИВАНОВИЧ (Луга, 4 октября 1891 - Иркутск, 8 октября 1972)

Учился в Центральном училище технического рисования барона Штиглица в Санкт-Петербурге (1910–1911), в школе Общества поощрения художеств (1911–1916). С 1910 участвовал в выставках. В 1917 переехал в Иркутск, преподавал рисование и черчение в учебных заведениях города (1917–1926).

При Колчаковском правительстве служил в Министерстве финансов и народного образования.

Член Иркутского общества художников, участник его выставок. Председатель Совета картинной галереи (1924–1925), хранитель (1925–1928). Организатор и участник 1 сибирской выставки в Иркутске (1925). Член-учредитель Иркутского филиала общества «Новая Сибирь» (1928). Член Восточно-Сибирского отделения Русского географического общества (с 1918), работал в Комитете Севера, участвовал в работе над Сибирской советской энциклопедией.

В 1932 уехал в Ленинград. Работал художником Центрального Географического музея. Арестован 5 апреля 1933 по «церковному делу» под подписку о невыезде. Признан себя виновным. Приговорен к 5 годам ИТЛ. Условно досрочно освобожден 15 апреля 1934. В 1935–1943 жил в Старой Руссе и в Горьковской области. В Иркутск вернулся в 1944, работал в художественном училище.

94/50. ВЛАДИМИР ИВАНОВИЧ (21 февраля 1893 - жил 1918)

Поручик в Действующей армии.

95/50. ЛИДИЯ ИВАНОВНА (7 марта 1895 - жила 1918)

В 1917 на частной службе.

96/50. СЕРАФИМА ИВАНОВНА (25 января 1900 - жила 1918)

В 1917 на частной службе.

97/50. ГЕОРГИЙ ИВАНОВИЧ (13 января 1902 - жил 1918)

В гимназии.

98/51. АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ (ноябрь 1885 - жил 1915)

На частной службе.

99/51. МИХАИЛ НИКОЛАЕВИЧ (19 мая 1887 - жил 1915)

На частной службе.

100/51. СЕРАФИМА НИКОЛАЕВНА (20 сентября 1900 - жила 1917)

Окончила Исидоровское ЕЖУ (1917, с наградой 2 степени).

101/51. АНТОНИНА НИКОЛАЕВНА (22 ноября 1902 - жила 1917)

В Исидоровском ЕЖУ.

102/51. АГРИППИНА (?) НИКОЛАЕВНА (21 июля 1904 - жила 1915)

В Исидоровском ЕЖУ.

103/51. РАИСА НИКОЛАЕВНА (9 августа 1909 - жила 1915)

104/54. ГАВРИИЛ ИВАНОВ (около 1867 - жил 1874)

105/54. ПЕТР ИВАНОВ (около 1869 - жил 1874)

106/54. ИВАН ИВАНОВ (около 1871 - жил 1874)

VII поколение

107/63. ОЛЬГА ПАВЛОВНА (5 мая 1894 - 28 февраля 1933)

108/63. ЛИДИЯ ПАВЛОВНА (11 декабря 1895 -)

109/63. НИНА ПАВЛОВНА (11 декабря 1895 -)

110/64. МИХАИЛ МИХАЙЛОВИЧ (5 сентября 1896 – 12 сентября 1969)

Потомственный дворянин. В 1925-1930 преподаватель Педологического института социального воспитания нормального и дефективного ребенка. Институт Повышения квалификации школьных учителей. В 1939 призван в Красную Армию, в Советско-Финскую войну мобилизован в военно-медицинскую службу. С 1941 ординатор операционно-перевязочного взвода Ленинградского Военного округа. Старший ординатор, затем начальник Подвижного Перевязочного Госпиталя. Им был разработан ряд научных работ, напечатанных в сборнике научных трудов Волховского фронта, что позволило довести возвращение в строй больных до 67%. Начальник госпиталя. После 26 декабря 1945 служил в Военно-Медицинской академии. Награжден орденом Красной Звезды, медалью «За оборону Ленинграда».

(предположительно) х **МАРИЯ СЕМЕНОВНА (– жила 1950)**

111/70. АНДРЕЙ МИХАЙЛОВИЧ (5 октября 1900 -)

112/70. СЕРГЕЙ МИХАЙЛОВИЧ (29 декабря 1902 -)

113/70. ИВАН МИХАЙЛОВИЧ (15 декабря 1903 -)

114/70. АНТОНИНА МИХАЙЛОВНА (15 мая 1906 -)

115/70. ЕКАТЕРИНА МИХАЙЛОВНА (22 ноября 1908 -)

116/70. ОЛЬГА МИХАЙЛОВНА (29 июня 1910 -)

117/36. ЛЕОНИД ПАВЛОВИЧ ЛЕБЕДИНСКИЙ (1903-1943)

Бугалтер, репрессированный, расстрелян.

**х ЕВГЕНИЯ ЯКОВЛЕВНА ВИННИКОВА-
ЛЕБЕДИНСКАЯ (1892-1967)**

Учительница

118/117. ИГОРЬ ЛЕОНИДОВИЧ ЛЕБЕДИНСКИЙ (1926 - 2010)

Экономист, арабист, переводчик, публицист, журналист, член Союза писателей Украины. Доктор экономических наук.

ЛЕБЕДИНСКАЯ ТАТЬЯНА НИКОЛАЕВНА (ШПАК)

Переводчик, кандидат философских наук, профессор, член
Союза писателей Украины, кавалер ордена Княгини Ольги III ст.

119/118 НИКОЛАЙ ИГОРЕВИЧ ЛЕБЕДИНСКИЙ (22 мая 1958)

Химик, переводчик

СВЕТЛАНА АЛЬБЕРТОВНА КАРОВА (1959 – 2011)

Химик.

**120/118 АЛЕКСАНДР НИКОЛАЕВИЧ КАРОВ-ЛЕБЕДИНСКИЙ
(1985 – 2011)**

Аспирант кафедры международных отношений. СПб политехни-
ческого ун-та Петра Великого, литературовед.

Братанюк В. И.
Санкт-Петербург, Россия

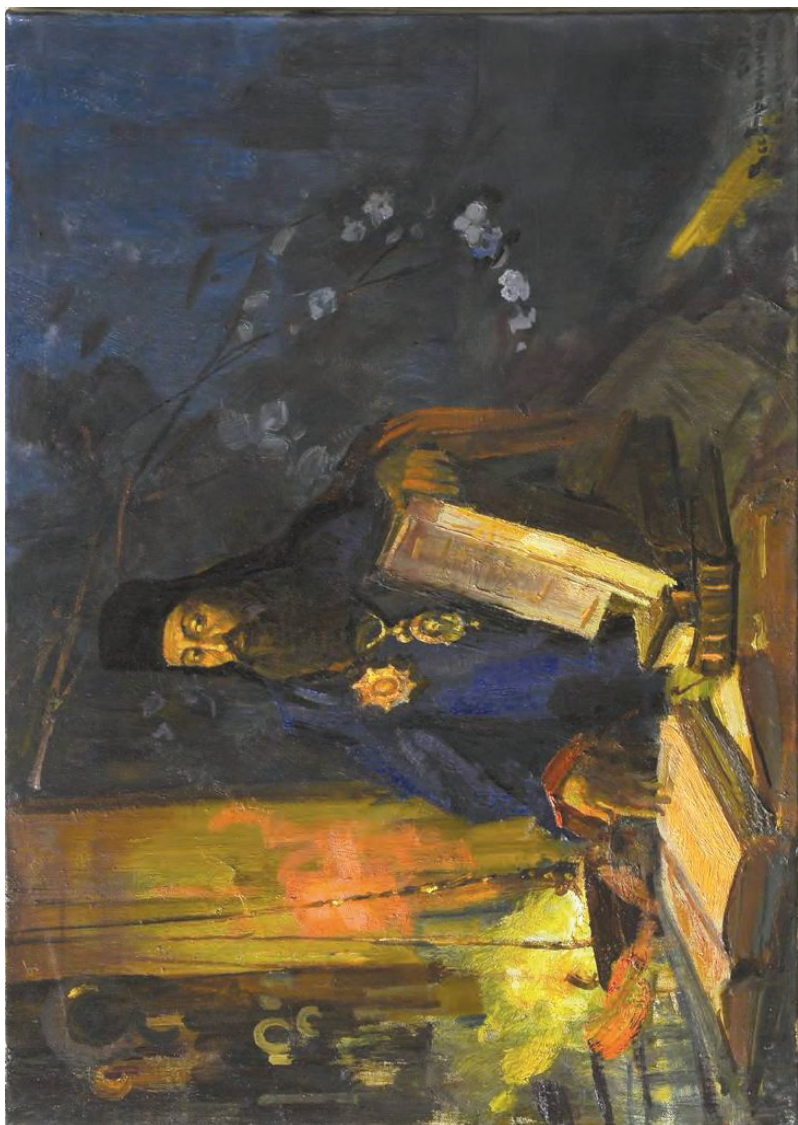
«СВЕТ НЕИСТОЩИМЫЙ ОБРАЗОВ МОИХ»

Сильвестр Лебединский
«Напутствие потомкам»

Работая в библиотеке, пересматривая литературу, посвященную деятелям науки и культуры из Полтавы, я обратил внимание на редкое изображение иконы в одной из книг: благословляющий святой в епископских одеждах, а на фоне – книги в несколько рядов, и просматривалась надпись мелкими буквами. Я прочел: «Сильвестр Епископ Полтавский Лебединский». Узнал, что он известен как устроитель Полтавской семинарии, открывший классы философии и богословия, духовный писатель. Зная Т.Н. Лебединскую, я спросил, не знает ли она этого святителя, на что получил ответ, что это родственник по линии мужа – Игоря Леонидовича Лебединского, в роду которого все были священниками и служили в разных городах Российской Империи.

Сильвестр Лебединский – епископ Полтавский и Переяславский (в миру Симеон или Петр Иванович, точно неизвестно – Лебединский) родился около 1750 или 1751 г. в пределах нынешней Харьковской губернии. Окончил Киевскую духовную семинарию, был ректором Казанской семинарии. В 1799 году Сильвестр стал епископом Полтавской епархии, а в 1807 переведен в Астрахань с возведением в сан архиепископа.

Архиепископ Сильвестр был очень образованным человеком, «по выражению же мыслей, ясности произношения, был чудом для Астрахани», как пишет о нем летописец Кирилл Васильев, бывший при нем соборным ключарем. Знал хорошо латинский язык и любил беседовать на нем с учеными людьми. Сильвестру принадлежит общедоступное изъяснение евангельских притч, выдержавшее несколько изданий. Основное внимание Сильвестр уделял их нравственному смыслу. Известны несколько его трудов: Нетленная пища или душеспасительные размышления в 2 частях, Приточник Евангельский в 2 частях, Догматическо-полемическое богословие в 68 главах, которое было учебником в Казанской академии и во многих семинариях.

В. Братанюк Сильвестр Лебединский. Наяутствие потомкам, 2017. Холст, масло. 50x70

ПАМЯТИ ПОЭТА НИКОЛАЯ ИППОЛИТОВИЧА ШПАКА

Сквозь годы и века будем помнить талантливую, благородную поэта Николая Ипполитовича Шпака. Прошло более 80 лет с тех пор, как нет с нами этого творца, в котором зародилась вера в то, что произойдет прорыв и он выйдет на дорогу, ведущую к высокому предназначения человека – предназначению, которое соответствует его месту в природе. Сам Николай Ипполитович верил, что поэзия должна быть доступна самым широким массам народа, я надеюсь, что моя картина с дочерьми, его портреты и рисунки, короткие записи разовьют эту идею и вызовут интерес и любовь к творчеству Н.И. Шпака.

Он родился в 1909 году, в деревне Липки Корининского района на Житомирщине. В 17 лет поступил учиться «на художника», позже учился «на сельского господаря» в институте. В эти же годы начал писать стихи, окунулся в озарение со всеми чувствами в литературную жизнь. В 1931-1933 гг. готовит и издает первую книгу поэзии в Харькове. Пролетарская молодежь, куда включился Николай, объединила активистов и патриотов своей Родины. В 1934 году издает новый сборник и переезжает в Киев. За 6 довоенных лет он издает поэтические сборники под названием «В дозорі» (1934), «Моя любовь» (1936), «Багацтво» (1938), «Сила земна» (1940), готовит к изданию сборник «Жито Красується». В 1941 году переводит сказки и рассказы для детей.

На своей картине я изобразил май месяц, чистое мирное небо голубеет над головой, белые облака застыли в вышине и, кажется, что они перешептываются с Богом. Полоска воды и синие дали сливаются с горизонтом. Я изобразил семью, отдыхающую на берегу величественного Днепра. Все в ней: и сама природа, и персонажи олицетворяют мир, покой и радость бытия. Молодой отец с нескрываемым энтузиазмом рассказывает что-то интересное, занимательное своим дочерям. Он радостно улыбается, а девочки, сидящие рядом, словно птички, с вниманием слушают его. В руках отец держит книгу с записями, с которой он, как истинный писатель, никогда не расстается. В воздухе витает аромат весенних цветов и влажный запах речных вод, а легкий ветерок клонит к земле ярко-зеленую траву. Я, как художник, запечатлел в своей картине божественную красоту природы и чудесный

В. Братанюк: Счастливые дни с дочерьми поэта Николая Ивановича Шнака, 2022.

Холст, масло, 69,5x50 (рис.1)

миг счастья, общей радости душевного единения этих прекрасных людей. Глядя на картину, ясно понимаю, что все еще впереди у этих маленьких девочек. Впереди беззаботное прекрасное детство, впереди много солнечных дней, проведенных рядом с любимым отцом, все еще впереди! И все еще живы! Ведь совсем скоро дым, пожарища закроет ясное небо Родины, помутнеют воды Днепра. Сапоги фашистов затопчут зеленую траву. Придет в страну горе, война, смерть. Отец покинет любимых дочерей, уйдет на фронт, где героически погибнет, а этот замечательный день, проведенный с отцом на берегу Днепра, этот эпизод мирный девочки будут помнить всю жизнь, как самую великую святыню.

Я благодарен Татьяне Николаевне Лебединской, которая поведала мне эту историю о своем отце, уникальном поэте и доброй души человеке, об их семье, сестрах, маме. Татьяна Николаевна – истинный патриот Украины. Она провела 21-у конференцию в Академии наук, издала много книг, объединила идеи славянства и их духовных лидеров. Я горжусь и счастлив, что общаюсь с уникальным писателем современности, которая служит культуре, искусству, литературе. Хочется пожелать Вам счастья и многие лета.

В. Братанюк Тревожные партизанские дни поэта, 2022.

Бумага, пастель, 30x40. (рис. 2)

В. Братанюк 1935-годы поэта Н.И. Шпака, 2022.

Бумага, пастель. 30x40. (рис.3)

В. Братанюк Осмысление поэзии. Н. И. Шпак, 2022.

Бумага, пастель. 30x40 (рис.4)

«Думы мои, думы». Татьяна Николаевна Лебединская, доцент, профессор, член Союза писателей Украины, кавалер ордена княгини Ольги третьей степени

Мне, как художнику, дорого все, что связано с княгиней Ольгой. Меня очень порадовало учреждение ордена трех степеней в память о деяниях княгини Ольги по укреплению внутренних интересов Киевской Руси, престижа ее в Византии и Европе. Именно эту награду и получила Татьяна Николаевна Лебединская – известная исследовательница жизни и творчества Тараса Шевченко, кандидат философских наук, член Национального союза писателей Украины, автор более чем 250 публикаций, многие из которых посвящены шевченковскому Петербургу, связям Украины и Санкт-Петербурга, а самая известная ее книга – «Украинский некрополь Санкт-Петербурга». Но главная тема трудов Татьяны Николаевны – укрепление взаимосвязи двух славянских культур – России и Украины.

Татьяна Николаевна рассказывала мне во время позирования о содержании книги «Украинский некрополь Санкт-Петербурга». Эта книга об украинцах, которые жили и работали в северной столице, занимали самые высокие должности в Российской империи. В процессе работы над книгой Т. Лебединская вместе с художником П.Н. Тарасенко разыскивали, упорядочивали и фотографировали надгробия и места захоронения украинцев на разных кладбищах Санкт-Петербурга, таким образом им удалось спасти немало могил.

Изображенные на портрете, веночек с красными маками, портрет А. Ахматовой в рамочке свидетельствуют о соприкосновении в искусстве судеб, времен и событий.

В. Братанюк Татьяна Николаевна Лебединская, 2011. Холст, масло. 50 х40

Кандидат философских наук, доцент, член Союза писателей Украины, автор около 200 опубликованных научных работ, в том числе 20 статей, напечатанных в странах Западной Европы, США, арабских государствах; участник многочисленных научных конференций в этих странах, организатор международного семинара «Санкт-Петербург – Украина» (с 2000 года ежегодно в Санкт-Петербурге). Автор выставок в Киеве, посвященных «Украинскому Петербургу». Кавалер ордена княгини Ольги III степени (2007). Лауреат премии Международного культурно-научного фонда Тараса Шевченко «В своїй хаті своя правда і сила і воля» («В своем доме своя правда и сила и воля») (2011). В 2014 году Украинский всемирный координационный совет наградил Т.Н. Лебединскую юбилейной медалью «До 200-річчя з дня народження академія наук України» – медалью «За особистий внесок у розвиток освіти, науки і культури» («За личный вклад в развития образования, науки и культуры»).

«Преданье старины глубокой»

Однажды Татьяна Николаевна Лебединская поведала мне, что живы родственники из рода Левицких. Уже на следующий день мы оказались в гостях у дорогих всем нам семьи потомков великого живописца. В теплой уютной атмосфере мы осматривали каждую вещь и каждое слово, связанные с гением искусства.

Татьяна Юрьевна Арнольд – историк-исследователь и представитель рода Левицких, доподлинно знает всю родословную и все пути их. Слушали ее мы вместе с Татьяной Николаевной Лебединской – кандидатом философских наук, доцентом и профессором, членом Национального Союза писателей Украины, лауреатом Всеукраинского культурно-научного фонда Т.Г. Шевченко, и со Светланой Александровной Приступой – кандидатом сельскохозяйственных наук, старшим научным сотрудником Ботанического сада в Киевском национальном университете имени Т.Г. Шевченко.

Я как художник старался в памяти записывать летопись и набрасывать образы современников, их духовную красоту и облик.

Миссия Дмитрия Левицкого в том, что он явил собой пример живописца редкого дара. Главное, что он стал своего рода зеркалом, перед которым прошли действующие лица целой эпохи царедворцев, дипломатов, писателей, философов. Люди умные, чувственные, добрые – люди «Галантного века».

Род Левицких происходит из Малороссии, старинный, из священников пятого поколения. Отец Дмитрия Левицкого был гравером и иконописцем, обучал сына всему творчеству.

Вторым мастером, обучавшим Левицкого, был А.П. Антропов, расписывавший в то время Андреевский собор в Киеве – гениальную постройку Б. Растрелли. В то время для расцвета искусства было благодатное время. Левицкий был художником Екатерининской поры. Колоссальное искусство утвердилось жизненностью. После переезда в столицу в 1758 году творчество художника оставалось под присмотром Антропова. Мастерство отполировывалось иностранцами – итальянцем Валериани и французом Лагренэ. В 1770 году вместе с золотой медалью за портрет Кокорина к Левицкому пришла полная слава. Кокорин возглавлял Академию художеств в лучшие лета, имел чистейший вкус и поистине артистический дар, сочетавшийся с образованностью. Левицкий из тех, кто вырастал под его крылом.

В. Братнюк «Преданье старины глубиной». 2016. Холст, масло. 60,2x50,2

Шиленко Ю.А.

Київ, Україна

**ЄВГЕН КИРИЛЮК – ПЕРШИЙ ДИРЕКТОР КИЇВСЬКОГО
МУЗЕЮ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА, МЕШКАНЕЦЬ БУДИНКУ РОЛІТ
(до 120-річчя від дня народження)**

Ім'я Євгена Кирилюка, видатного вченого, відомого літературознавця та історика української літератури, для нас, співробітників Національного музею Тараса Шевченка, є не просто іменем найавторитетнішого українського шевченкознавця. Нам пощастило працювати з першим ешеленом науковців, котрі створювали разом із ним Державний музей Тараса Шевченка (нині Національний). Як згадували про нього наукові співробітники, для колег Євген Прохорович був не просто першим директором, а

другом, однодумцем і порадником.

Народився Євген Прохорович 18 березня 1902 р. у Варшаві в родині службовця. 1910 р. сім'я переїхала до Вінниці. Тут Євген закінчив гімназію і почав працювати учителем, одночасно здобуваючи подальшу освіту.

У філологічну науку Євген Кирилюк ввійшов як вчений-літературознавець широкого наукового діапазону, а це означає прекрасне знання суміжних дисциплін – історії України та її культури загалом, історії мови, текстології, бібліографії тощо. Його наукові інтереси охоплювали найрізноманітніші питання української літератури, літературознавства та критики, літературних взаємозв'язків, славістики, текстології. Але найбільше зроблено ним було в галузі шевченкознавства, яке стало для

нього головною справою життя, – розбудова та її збагачення, перетворення на авторитетну галузь української літературної науки. Тому не дивно, що Євген Прохорович незмінно, впродовж 40-ка років, з 1944 по 1984 рр. очолював відділ шевченкознавства Інституту літератури ім. Т.Г. Шевченка.

В шевченкознавство Євген Кирилюк прийшов, коли воно робило лише перші кроки. Він був у числі тих молодих вчених, що стояли біля витоків створення Інституту Тараса Шевченка, який відкрився у 1926 р. в Харкові. Також вчений брав участь у створенні та роботі його київської філії, Літературно-меморіального будинку-музею Тараса Шевченка в Києві, а в 1928 р. став одним із перших аспірантів Інституту. Бібліографія наукових праць та статей Є.П. Кирилюка розпочинається 1921р., коли він почав працювати в газеті «Вісті Подільського Губревкому», яка виходила у Вінниці, де Євген Кирилюк тоді мешкав. З 1925 р. працював у Києві завідувачем відділу редакції газети «Молодий більшовик». Перша ґрунтовна наукова праця Є.П. Кирилюка вийшла у 1929 р., йому тоді було 27 років, він видав найповнішу бібліографію творів П. Куліша та літератури про нього, яка складалася з 946 позицій.

У 1934 р. Євгена Кирилюка прийняли до Спілки письменників. Вочевидь, саме в цей час він отримав житло в будинку письменників РОЛІТ. З 1936 р. Євген Прохорович завідував кафедрою української літератури Київського пединституту, одночасно читаючи курси лекцій в університеті. У листопаді 1939 р. його запрошено працювати в інститут української літератури ім. Т.Г. Шевченка.

1935 р. видано, а наступного року перевидано складені Євгеном Кирилюком підручники з української літератури для V і VI класів середньої школи. Їх написанню передувала участь автора у розробці шкільної програми з української літератури. Також він підготував курс лекцій для студентів-філологів.

Поступово зростала й міцніла зацікавленість вченого творчістю Тараса Шевченка. Ще на початку 20-х років написано статтю «Шевченко – наш», в якій порушувалися актуальні питання про необхідність глибше вивчати й освоювати спадщину поета й художника, а також досліджувати історичне минуле свого народу та його унікальну культуру. Ця стаття мала ще переважно публіцистичний характер.

Перші наукові студії припадають на 1930-1931 рр. коли у виданні «Література і мистецтво» з'являється наукова розвідка «Куліш і Шевченко», а в журналі «Життя і революція» – «До проблеми класовості Шевченка». В період підготовки до 125-річчя ювілею поета створено такі праці як «Шевченко-прозаїк», «Життя Шевченка», «Шевченко і поезія», «Шевченко і Лермонтов», а до 100-річчя Кобзаря – «Сто років великої народної книги».

З початку Другої світової війни Євген Кирилюк працював в інституті суспільних наук АН УРСР, а на початку 1942 р. був мобілізований до лав Червоної Армії. Воював під Сталінградом – був фронтовим військовим кореспондентом, завжди прагнув бути на передовій. У 1942 р. в одному з фронтових листів Євген Прохорович писав П. Тичині: «Дорогий Павле Григоровичу! Що я можу відповісти на Ваше запитання? Рука не піднімається, навіть і на машинці, написати, що я даю свою згоду на відкликання мене з Червоної Армії. Та ще в такий відповідальний момент, коли я сьогодні прийняв по радіо зведення про бої біля Воронежа. Не можу я цього зробити. Я вважаю, що моє місце в лавах Червоної Армії, тим більше як комуніста. Розіб'ємо проклятух німців, тоді з великою охотою я повернуся до української літератури». Через два тижні його було важко поранено, і, після довгого перебування в госпіталях, він повернувся до літератури раніше, аніж сподівався.

27 березня 1943 р. вийшла Постанова РНК УРСР № 92 «Про утворення Державного літературно-художнього музею Т.Г. Шевченка в системі АН УРСР при Інституті української мови і літератури. Ініціатива виходила від народного комісару освіти – академіка Павла Тичини. Питання про призначення директора перед Тичиною не стояло, це, однозначно, – Євген Прохорович Кирилюк. Але директором він був всього лиш один рік. Чому так сталося, достовірної інформації немає, формально це виглядало, що музей вийшов з-під юрисдикції Академії наук. 23 березня 1944 р. Постановою РНК УРСР № 239 Державний літературно-художній музей Тараса Шевченка було передано Наркомату освіти, музейні предмети потрібно було повернути з Уфи та Києва та відкрити його для відвідувачів у Харкові 7 листопада, в річницю Великої Жовтневої революції. Подальша заплутана історія створення

шевченківського музею – переміщення експонатів, поневіряння та пошуки приміщення, створення експозиції та відкриття в 1949 р. на бульв. Т. Шевченка, 12 у Києві – надзвичайно цікава тема для окремого дослідження.

Перебуваючи в Уфі, Є.П. Кирилюк був призначений керівником авторського колективу науковців Інституту літератури, які почали роботу над створенням першого «Нарису історії української літератури», що вийшов у 1946 р. Про це згадувала невістка Є.П. Кирилюка, Зінаїда Василівна, у своїх спогадах вона писала: «У часи, коли Україна була поневолена фашистами, охоплений патріотичними почуттями колектив українських вчених розпочав роботу над історією українського письменства». Після важкого поранення та операції Євген Прохорович увійшов до цього колективу. Однак нарис потрапив під ідеологічні репресії. Постановою ЦК ВКП(б) авторів, зокрема Є. Кирилюка, звинуватили в наслідуванні концепції школи М. Грушевського, в буржуазно-націоналістичних твердженнях про «виключність українського народу», засуджувалися спроби відстоювати свої погляди. Ці самі звинувачення були застосовані й щодо досліджень Є.П. Кирилюка про творчість І. Франка, І. Котляревського, Т. Шевченка, що вийшли у 50-х роках. Узагальнюючи зауваження про шкідливість націоналістичних тенденцій, в Постанові стверджувалося, що, пропагуючи свої погляди, автори об'єктивно допомагають найлютішим ворогам народу – українсько-німецьким націоналістам». Є.П. Кирилюку, кавалеру найвищих бойових нагород – ордена Бойового Червоного Прапора та Червоної Зірки, було важко пережити такі звинувачення.

Є.П. Кирилюк разом із колегами потрапив під нову, вже після-воєнну хвилю ідеологічних кампаній, поштовх яким дали сумнозвісні постанови ЦК ВКП(б) про журнали «Звезда» й «Ленинград», про театральну справу. Українське ЦК не відступало й видало розгромну постанову «Про перекручування і помилки у висвітленні історії української літератури» (1946), де авторам інкримінувався відхід від соціального, класового аналізу літературних явищ, внаслідок чого історія української літератури розглядалася як єдиний потік, без боротьби між прогресивними й реакційними течіями в ній. Нарис був

переписаний і виданий у 1951 та 1955 рр. І мало пройти ще майже десятиліття, розпочате вікопомним ХХ «післякультурним» з'їздом партії, щоб робота над ІУЛ – вже у 8-ми томах – була поновлена й, знов таки, під керівництвом Є. Кирилюка, який до того ж був співавтором 3-го тому та його відповідальним редактором.

У 1951 р. Євген Прохорович започаткував щорічні наукові шевченківські конференції, які були стимулом для нових досліджень у галузі шевченкознавства. 34-та наукова конференція, що відбулась у 2001 р., була присвячена 100-річному ювілею вченого.

У 1963-64 рр. Є. Кирилюк був керівником текстологічної групи Повного зібрання творів Т. Шевченка у 6-ти томах.

Бібліографія видань Є.П. Кирилюка, складена у 1983 р. Василем Шубравським, нараховує 909 позицій за період з 1924 по 1982 рр. Серед них 37 книжок, зокрема праці й про Тараса Шевченка, такі як «Критико-біографічний нарис» (1951), «Шевченко і слов'янські народи» (1958), «Шевченко. Життя і творчість» (1964), колективна монографія «Кирилюк Є.П., Шабліовський Є.С., Шубравський В.Є. Т.Г. Шевченко. Біографія» (1964), «Шевченко і наш час» (1968), «Слово віддане народові» (1972), «Т.Г. Шевченко. Життя і творчість» (1979), «Шевченкознавчі та славістичні дослідження» (1977) та ін.

Монографія «Тарас Шевченко. Життя та творчість» відзначена Ленінською премією у 1964 р. А в 1980 р. Є. Кирилюк був відзначений Державною премією УРСР ім. Т.Г. Шевченка як відповідальний редактор та автор багатьох статей унікального на той час видання – Шевченківського словника у 2-х т. (1976-77 рр.).

Варто зазначити, що попри вимушеність тогочасній офіційно-ідеологічній данині, праці Є. Кирилюка відзначаються глибокими дослідженнями тем, точним фактажем матеріалу, містять оригінальні спостереження та обґрунтовані висновки, а тому й нині мають надзвичайно важливе значення в шевченкознавчій науці.

Євген Прохорович плідно працював до самої смерті, помер у 1989 р. і похований у Києві на Байковому кладовищі.

1. Брега Г.С. Кирилюк Євген Прохорович [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком / Редкол.: В. А. Смолій (голова)

та ін. НАН України. Інститут історії України. - К.: В-во "Наукова думка", 2007. – 528 с.: іл. – Режим доступу: http://www.history.org.ua/?termin=Kyrylyuk_E

2. Дослідник на ниві Шевченкознавства. Збірник наукових статей Мацапури М.І. Упор. Мацапура Т.М. – К.: Пульсари, 2011. – 267 с.

3. Смілянська В. Кирилюк Євген Прохорович. / Шевченківська енциклопедія: в 6 т. – т. 3: І–Л/НАН України, Ін-т Л-рі ім. Т.Г. Шевченка; редкол.: М.Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. – К., 2013. – С. – 365 – 367.

4. В. Л. Смілянська. Кирилюк Євген Прохорович // Енциклопедія Сучасної України: електронна версія [онлайн] / гол. редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2013. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=6375

Брижицька С.А.

Канів, Україна

ЛАУРЕАТИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОЇ ПРЕМІЇ З БУДИНКУ РОЛІТ І ТАРАСОВА ГОРА

**(за матеріалами фондів Шевченківського
національного заповідника)**

Із 1934 році в Будинку Робітників Літератури в Києві проживало чимало українських письменників, оскільки саме для них цей будинок і було побудовано. Нагадаємо цих письменників: Борис Антоненко-Давидович, Павло Тичина, Микола Бажан, Михайло Стельмах, Володимир Сосюра, Олексій Ватуля, Леонід Вишеславський, Остап Вишня, Матвій Гарцман, Сава Голованівський, Андрій Головка, Олесь Гончар, Давид Гофштейн, Наум Тихий, Марія Донець-Тессейр, Любов Забашта, Оксана Іваненко, Іван Кочерга, Іцик Кіпніс, Олександр Копиленко, Олександр Корнійчук, Іван Кулик, Олексій Кундзіч, Аркадій Любченко, Борис Лятошинський (композитор), Андрій Малишко, Іван Микитенко, Петро Панч, Леонід Первомайський, Олександр

Підсуха, Марія Пригара, Натан Рибак, Максим Рильський, Микола Руденко, Іван Сенченко, Семен Скляренко, Леонід Смілянський, Юрій Смолич, Вадим Собко, Зіновій Толкачов, Павло Усенко, Микола Шпак, Микита Шумило, Михайло Чабанівський, Юрій Яновський, Євген Кирилюк [11].

Із вищеназваних митців, 16-ть, у різні роки, були удостоєні звання лауреатів Шевченківської премії, а саме: Борис Антоненко-Давидович, Павло Тичина, Микола Бажан, Михайло Стельмах, Володимир Сосюра, Леонід Вишеславський, Андрій Головка, Олесь Гончар, Оксана Іваненко, Олександр Корнійчук, Борис Лятошинський (композитор), Андрій Малишко, Петро Панч, Микола Руденко, Вадим Собко, Євген Кирилюк.

Нагадаю, що Указом Президії Верховної Ради УРСР від 18 листопада 1961 р. було прийнято постанову «Про встановлення щорічних республіканських премій ім. Т.Г. Шевченка за видатні твори літератури, образотворчого мистецтва, музики, театального мистецтва, кінематографії».

Майже усі митці представлені, більше чи менше, через музейні предмети, в історії Шевченківського національного заповідника в Каневі. У фондах Заповідника зберігаються їхні книги, фотографії. Також є можливість прочитати, залишені ними у різні роки записи до книг вражень або нотатки про їхні відвідини у рукописній книзі «Літопис Тарасової гори».

Часто відвідував Тарасову гору в Каневі **Олесь Гончар** [1]. Він приїздив сюди як у складі офіційних делегацій, так і приватно, зі своєю сім'єю, друзями. Тарас Шевченко, могила поета мали для Олесь Терентійовича важливе значення. Про це свідчать його статті, промови. Почуття поваги і любові до Великого Кобзаря не полишало Олесь Гончара протягом усього його життя. Оцінка письменником творчості Тараса Шевченка була завжди виваженою. Це яскраво підкреслює виголошене Олесем Гончаром слово на виїзному заключному засіданні IX Міжнародного конгресу славистів у Каневі в 1983 році²¹: «Поезія його (Шевченка. – С. Б.) народилася як поезія боротьби, правди й протесту, в цій поезії виспівалась висока й гуманна мрія про часи прийдешні, де «буде син, і буде мати, і будуть люди на землі»...» [4]. У

---

²¹ IX Міжнародний конгрес славистів проходив з 6 по 14 вересня в Києві.

творчості Тараса Шевченка Олесь Гончар звертає увагу на ті мотиви, що близькі для нього «ідеалом вільної людини, своєю безмежною любов'ю до рідного краю, своєю непримиренністю до всього, що людину принижує, сковує, нівечить, калічить» [3, 42].

У роки Другої Світової війни 23-ти річний Олександр Терентійович Біличенко, майбутній письменник Олесь Гончар разом із іншими студентами Харківського університету в складі студбату добровольцем пішов на фронт. У липні-серпні 1941 р. він брав участь у стримуванні наступу гітлерівських військ разом з піхотними полками і залишками прикордонних загонів в київському напрямку, а потім і в обороні Канева, зокрема Тарасової гори.

Олесь Гончар розповів про ці події в романі «Людина і зброя», за який 1962 року отримав звання лауреата Республіканської премії імені Т.Г. Шевченка.

Як голова Спілки письменників України Олесь Гончар прибув до могили Шевченка у складі урядової делегації 10 березня 1964 р. на відзначення 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка, що засвідчує запис від 10 березня 1964 р. у «Літописі Тарасової гори (11 березня 1961 р. – 21 квітня 1984 р.)» [9]. У цьому ж «Літописі...» у нотатці за середу 9 червня 1965 р. повідомляється про виступ Олеся Гончара перед учасниками Тижня латиської літератури в Україні на урочистому мітингу, що відбувся на Тарасовій горі [9].

Нотатка від 18 травня 1978 року у «Літописі Тарасової гори (11 березня 1961 р. – 21 квітня 1984 р.)» розкриває візит на Тарасову гору делегації прихильників миру, яку очолював Олесь Гончар, член Всесвітньої Ради Миру, голова українського республіканського комітету захисту миру [9]. У «Книзі вражень Канівського музею-заповідника Т. Г. Шевченка (1 січня 1978 р – 13 червня 1979 р.)» гості залишили зворушливі слова. Зокрема Олесь Гончар занотував: «Тут духовна вершина нашого народу, вершина, що світить всій Україні. Світить, і єднає, і наснажує. І кличе всі народи до дружби й братерства. Слава Кобзареві на вічні часи. Олесь Гончар. 18 травня 1978» [5, 41].

У фондах Заповідника зберігаються 30 фото, на яких Олесь Гончар зображений у різні роки і не лише на Тарасовій горі: 1948 р. (1 фото – далі лише цифра), 1949 р. (3), 1961 р. (1), 1964 р. (4), 1965 р. (1), 1978 р. (14), 1981 р. (2), 1982 р. (4).

На фото 1948 року Олесь Терентійович несе вінок на могилу Тараса Шевченка. А в 1949 році він виступає на могилі Кобзаря під час проведення урочистого мітингу.

У 1964 році в світовому масштабі урочисто святкували 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Цього ж року, 31 травня, Олесь Гончара сфотографували разом з японським ученим-славістом Тацоу Курода у парку на Тарасовій горі.

Наступне фото засвідчує, що у 1965 році Олесь Гончар був на Тарасовій горі разом із поетом Дмитром Павличко.

Найбільше фотографій Олесь Гончара збереглося за 18 травня 1978 року. На цих фото письменник робить запис до книги вражень музею, спілкується з групою екскурсантів біля могили Тараса Шевченка, слухає спів кобзаря.

Нині в діючій експозиції музею Тараса Шевченка на LCD-панелях представлено фото – «Письменник О. Гончар з дружиною на Тарасовій горі. 1978 р.».

9 березня 1981 р. у Києві вперше розпочало свою роботу Шевченківське літературно-мистецьке свято «В сім'ї вольній, новій», приурочене до дня народження Тараса Шевченка. Фотографія зберегла історичний момент виступу Олесь Гончара на урочистому вечорі з нагоди відкриття цього заходу.

Надзвичайно емоційним за своїм сюжетом та зворушливим є фото 1982 року, на якому Олесь Гончар з дружиною розглядають солов'їне гніздечко в кущі троянди, що розквітнув поблизу музею Шевченка в Каневі. Поклавши квіти на Шевченкову могилу, письменник, його дружина, донька та онука оглянули експозицію музею. На згадку про цю зустріч Олесь Терентійович подарував свою книгу «Письменницькі роздуми» з написом: «В Канів, у хату Тарасу з поклоном, з шанобою і любов'ю Ол. Гончар 20.VI.82». Зважаючи на те, що письменник у цей час подорожував Шевченківськими місцями наукові співробітники музею передали йому букет троянд для покладання на могилу матері Тараса Шевченка в с. Шевченкове (колишня Кирилівка). Наприкінці Олесь Терентійович залишив запис в альбомі «Лауреати Державної премії УРСР ім. Т.Г. Шевченка», як один із перших лауреатів цієї премії: «Тарасова гора моє магічну дію. Багато що скаже вона кожному – і

тому, хто вперше опинився тут, і тому, чия душа від колиски зріднилася з невмирущими рядками «Кобзаря» – цієї заповітної невідцвітної книги українського народу. На цій горі геній Шевченків стає для нас ближчим і відчутнішим, ніж будь-де. Все тут повите святістю, дихає силою життя. Це місце здатне наснажувати. Людина тут глибшає в думках, чистішає в помислах. Піде вона звідси ще людянішою, звеличившись духом, піде, ще більш упевнившись, що нічого вищого на світі [немає] за любов до рідної землі і рідного народу, нічого достойнішого, як жити у мирі, у злагоді й дружбі зі всіма живущими на планеті. Тарасову гору видно всій Україні! Видно її сьогодні всім континентам земної кулі. Ніколи стежки сюди не заростуть, світочів своїх вдячне людство ніколи не забуде! Олесь Гончар. Канів 20 червня 1982».

Справі пошанування пам'яті Тараса Шевченка Олесь Гончар залишився вірним до кінця свого земного життя, адже з 1992 по 1995 роки він очолював Комітет із Державних премій України ім. Т.Г. Шевченка.

Павло Тичина отримав звання лауреата Республіканської премії імені Т.Г. Шевченка у 1962 р. за вибрані твори в трьох томах, разом із Олесем Гончаром і та композитором Платоном Майбородою. Павло Тичина неодноразово відвідував Канів, про що свідчать фотографії. У 1947 році Павло Григорович разом із українським письменником Дмитром Косариком відвідав Канівську середню школу ім. Т.Г. Шевченка, де письменники сфотографувалися зі школярами, а потім вклонилися Шевченковій могилі. Був Тичина на могилі Шевченка і взимку 1950 року. На фото він стоїть біля Шевченкової могили поряд з маленькою ялинкою.

На фото 10 березня 1961 року Павло Тичина та Андрій Малишко – разом із групою письменників СРСР, котрі прибули до Києва на ювілей, присвячений 100-річчю з дня смерті Тараса Шевченка. А 21 травня 1961 року, напередодні відзначення 100-річчя повернення Шевченка в Україну Павло Тичина був на могилі поета у складі делегації українських та російських письменників.

17 лютого 1963 р. Тарасову гору відвідали українські письменники Дмитро Косарик, Олександр Юра-Юрський, Григорій Донець і Павло Тичина. На фото, яке нині вміщено в експозиції музею Шевченка вони

ведуть розмову з Яковом Даниловим, директором музею-заповідника Т.Г. Шевченка впродовж 1952–1981 років. Також письменники залишили колективний запис до «Книги запису вражень (24 серпня 1962 р. – 27 травня 1963 р.)»: «У великий радісний день зустрічі кандидата в депутати Верховної Ради Української РСР з своїми виборцями ми першим чином вважаємо своїм обов'язком вклонитися нашому Великому Тарасові Григоровичу, на землі якого чудесні зараз відбуваються події, про які він хоч і не знав свого часу, але думав безперечно щось подібне про нове, велике і величне – передчував і відчував пророче. Павло Тичина. Дм. Косарик. Народний артист УРСР О. Юра-Юрський. Григорій Донець 17 лютого 1963 р.» [7, 125]. Це фото вміщене в діючу експозицію музею Шевченка.

31 травня 1964 року Павло Григорович окремо сфотографувався на Канівському річковому приплаві під час візиту учасників Об'єднаного Пленуму Правління Спілки письменників СРСР і Спілки письменників УРСР, присвячених 150-річчю з дня народження Тараса Шевченка.

Червневого дня 1945 р. на Тарасову гору приїхав із дружиною та сином **Володимир Сосюра**. До нього підійшли і запропонували виступити. Володимир Миколайович, заклавши руки за спину, ходив доріжками зосереджений, задуманий, потім сів на траві і щось писав. Хвилин п'ять-десять, не більше. Вірш він читав по пам'яті, той, що був складений на ходу і записаний на папірці. Нині автограф вірша Володимира Сосюри вміщений в діючій експозиції музею Шевченка. Звання лауреата Республіканської премії імені Т.Г. Шевченка Сосюра отримав за книги лірики «Ластівки на сонці», «Щастя сім'ї трудової» у 1963 році. У фондах заповідника зберігаються вибрані твори поета «Всім серцем любіть Україну...» (2003). А запис, залишений Володимиром Сосюрою у «Книзі запису вражень (24 серпня 1962 р. – 27 травня 1963 р.)», наповнений щирістю і проникливістю: «Тут на сторожі стало слово, / що лине в душі нам мільйонами доріг. / Відчув я серцем, сповненим любові, / дихання генія в священних стінах цих [підпис Сосюри] 20/V–63» [7, 172].

Андрій Малишко удостоєний звання лауреата Республіканської премії імені Т.Г. Шевченка 1964 року за книгу лірики «Далекі орбіти». Візит Андрія Самійловича на могилу Шевченка підтверджує фото, на

якому він сфотографований разом із супроводжуючими його особами: директором Канівського державного ордена Дружби Народів музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» Я.М. Даниловим та заступником директора П.Л. Шестопалом. 10 березня 1961 року група письменників республік СРСР, які прибули на ювілейний захід, присвячений 100-річчю з дня смерті Тараса Шевченка сфотографувалася у Києві. На фото серед інших – поети Андрій Малишко і Павло Тичина. На наступній фотографії зафіксована репетиція вистави «Здавалося б одне лиш слово...» (Тарас Шевченко) за Андрієм Малишком, що проходила в Київському академічному українському драматичному театрі імені Івана Франка у 68-й театральний сезон. Малишко залишив нотатку у «Книзі запису вражень» (14 липня 1962 р. – 24 серпня 1962 р.): «Нашій славі і совісті, нашій пісні, мові і щедрості українського народу – Тарасові, вічна слава, любо в і шана. А. Малишко. В. Минко 5 серпня 1962» [6, 107]. Василь Петрович Минко (1902–1989), який поставив своє прізвище поряд із Малишком – український прозаїк, автор сатиричних драматичних творів для масового глядача, журналіст, член Спілки селянських письменників «Плуг».

У «Літописі Тарасової гори (11 березня 1961 р. – 21 квітня 1984 р.)» є запис за вівторок 1 листопада 1966 р., в якому повідомляється, що цього дня на Тарасову гору в другій половині дня прибули українські й грузинські письменники – учасники Тижня української радянської літератури на Черкащині, який проводився на честь 50-річчя Радянської влади. Серед прибулих був і Андрій Малишко. Гості посадили гілку верби, подаровану казахами й полили її водою, привезеною з берегів Каспію [9].

Микола Бажан – лауреат багатьох премій, мав чимало нагород. Його таланти як письменника був високо оцінені на державному рівні не лише в Україні й в Грузії. Нагадаю, що 1970 року на запит Нобелівського комітету Гарвардський університет висунув кандидатуру Бажана на здобуття Нобелівської премії. Бажан відмовився. Причина відмови, вірогідно, полягала у тому, що він пам'ятав про долю Бориса Пастернака та його Нобелівської премії. У 1965 році Микола Бажан став лауреатом Республіканської премії Української РСР імені Тараса Шевченка за поему «Політ крізь бурю».

У фондах Заповідника зберігається декілька фото, на яких Микола Бажан присутній на заходах урядового рівня. Так, Микола Платонович був присутній під час виступу Голови Ради міністрів УРСР Щербицького В.В. на мітингу, що відбувся на Тарасовій горі 21 травня 1961 р. у 100-ту річницю повернення поета в Україну. На фото 30 травня 1964 р. на форумі діячів культури, присвяченому 150-річчю з дня народження Тараса Шевченка у Києві, Микола Бажан виступає перед мікрофоном у присутності членів президії: крайній праворуч за столом – Олександр Корнійчук, голова Верховної Ради УРСР, драматург, академік.

На ниві шевченкознавства Микола Бажан відзначився тим, що працював у складі редакційної колегії (усього 21 особа), яка підготувала фахове енциклопедичне видання «Шевченківський словник. У двох томах» (К., 1976–1978), своєрідний підсумок розвитку шевченкознавства в УРСР, який і досі популярний серед музейних працівників, шевченкознавців та не поступається за інформативністю «Шевченківській енциклопедії: В 6 т.» (К., 2012, 2013, 2015)».

Петро Панч був удостоєний звання лауреата Республіканської премії імені Т.Г. Шевченка у 1965 році за повість «На калиновім мості». У фондах Заповідника, на жаль, відсутні ця книга, утім є інша – «Відлітають журавлі: Етюд» (1973).

Творчість **Андрія Головка** представлена у фондах Заповідника книгою «Артем Гармаш». З цей роман письменнику було присвоєно звання лауреата Республіканської премії імені Т.Г. Шевченка у 1969 році.

7 травня 1939 року група учасників VI Пленуму правління Спілки письменників СРСР, присвяченого 125-річчю з дня народження Тараса Шевченка, сфотографувалася біля могили поета. У першому ряду ліворуч – **Олександр Корнійчук**. Драматург був нагороджений Державною премією УРСР імені Т.Г. Шевченка у 1971 р за п'єсу «Пам'ять серця».

18 червня 1939 року на Тарасовій горі відзначали 125-річчя з дня народження Тараса Шевченка відкриттям пам'ятника на могилі поета роботи скульптора М. Манізера і архітектора Є. Левінсона та будівлі музею (архітектори В. Кричевський, П. Костирко). Збереглося чимало фотографій цього свята. На одному з них на трибуні, що встановлена на Шевченковій могилі стоять письменники Олександр Корнійчук та

Олександр Фадєєв. А за рік до цієї події українські діячі культури також були на могилі Тараса Шевченка 22 травня 1938 року. Серед них був і Олександр Євдокимович.

У 150-ті роковини з дня народження Тараса Шевченка, у 1964 році, Олександр Корнійчук на фото разом із Федоровим О.Ф., учасником партизанського руху в Україні періоду 1941–1945 років, двічі Героєм Радянського Союзу.

29-30 травня 1964 року в Києві проходив Міжнародний форум діячів культури, присвячений 150-річчю з дня народження Шевченка. На фото у президії урочистих заходів також бачимо Олександра Корнійчука, голову Верховної Ради УРСР, академіка.

На жаль, зовсім не представлений у книжковому зібранні своїми творами **Вадим Собко**. Письменник удостоєний звання лауреата Державної премії імені України імені Т. Г. Шевченка за роман «Лихобор» у 1975 році. З фотографій є лише одна, на якій Вадим Собко і Микола Тихонов на пароплаві ведуть розмову під час поїздки до Канева 30 травня 1964 року.

Євген Кирилюк став лауреатом Державної премії України імені Т.Г. Шевченка 1980 р. разом з В.С. Бородіним, П.В. Журом, Ю.О. Івакіним, Ф.К. Сараною за «Шевченківський словник» у 2-х томах. У фондовій колекції Заповідника зберігається єдина фотографія, на якій Євген Кирилюк, український літературознавець, член-кореспондент АН УРСР сидить у президії на Вісімнадцятій науковій Шевченківській конференції в м. Черкаси в 1969 році.

21 серпня 1969 року щедрого сонячного дня у другій половині дня Євген Прохорович Кирилюк прибув на Тарасову гору разом із родиною та українською письменницею Агатою Федорівною Турчинською. Відомий шевченкознавець відгукнувся на запрошення керівництва музею ознайомитися з нововідкритим розділом експозиції «Шевченко і наша сучасність». Гості поклали квіти на могилу поета. Мелодію Шевченкового «Заповіту», що тихо лунав над Тарасовою горою Євген Прохорович слухав стоячи на колінах, в глибокій задумі. Коли мелодія відзвучала 6-річний онук вченого Сергійко з великим почуттям прочитав поезії Шевченка «Думи мої, думи мої...», «Реве та стогне Дніпро широкий...» (перші шість строф балади «Причинна»), «За

горами гори...» (з поеми «Кавказ»), «За сонцем хмаронька пливе...», «Летим. Дивлюся, аж світає...» (з комедії «Сон»). У своїй розповіді перед працівниками музею Є. Кирилюк згадав про свої візити на Тарасову гору у перші післяреволюційні 1920-ті роки, у 1930-ті роки, у ювілейні 1960-ті роки, а також про дослідження шевченкознавців з різних куточків країни, зокрема Леоніда Большакова з Оренбурга, котрий підготував до видання «Словник знайомих Шевченка», Петра Жура із Ленінграда, який готував книгу про останнє перебування Шевченка в Україні. Агата Турчинська розповіла про свій візит до Канева у 1921 році, коли була ще студенткою. Тоді вона зустріла на Тарасовій горі Івана Ядловського, багатолітнього доглядача Шевченкової могили. Ще в юності Турчинська створила драму «Тарас Шевченко в неволі», а під час війни 1941–1945 років, перебуваючи в Ашхабаді (Туркменія), закінчила роботу над поемою «Тарасова гора» та створила цикл поезій «Шевченко і Махтумкулі» про великих поетів – українського і туркменського, родоначальників національних літератур. Про все це дізнаємося з запису за 21 серпня 1969 року у «Літописі Тарасової гори (11 березня 1961 р. – 21 квітня 1984 р.)» [9]. Також цього ж дня, 21 серпня 1969 року, Євген Кирилюк поділився своїми думками у «Книзі запису вражень (13 травня 1969 р. – 7 вересня 1969 р.)»: «Уже не пригадаю в котрий раз відвідую могилу великого поета. Але кожного разу не можу бути спокійним. Хвилює до сліз музика «Заповіту», коли підходиш до могили і схиляєшся до землі перед тим пагорбом, де бережеться прах безсмертного поета. Оглянув оновлену експозицію музею, яку бачив не раз. Особливо добре, в сучасному стилі опрацьовано експозицію відділу «Шевченко і сучасність». Я бував у багатьох літературних музеях Рад.[янського] Союзу і за кордоном. І цей музей не уступає багатьом музеям світу. Хочеться щиро подякувати працівникам музею за самовіддану працю, любов до нашої найбільшої святині. Щастя Вам, дорогі друзі. Євген Кирилюк. 21 серпня 2019 р. [підпис Агати Турчинської]» [8, 222].

Михайло Стельмах отримав звання лауреата Державної премії України мені Т.Г. Шевченка 1981 року за роман «Чотири броди». Це – «творчий заповіт видатного епіка» [12, 519], у якому йдеться про трагічні 1930-ті роки. На єдиному фото, що зберігається у фондах

Заповідника Михайло Панасович сфотографований серед учасників Об'єднаного Пленуму Правління Спілки письменників СРСР і Спілки письменників УРСР, присвяченого 150-річчю Т.Г. Шевченка О. Гончара, К. Федіна, і М. Тихонова.

Леонід Вишеславський став лауреатом Державної премії України імені Т.Г. Шевченка у 1984 році за збірку поезій «Близкая звезда». Поет представлений у фондах Заповідника книгою «Избранное: Стихотворения. Проза» (2008) (російською та українською мовами). Вишеславський відвідав могилу Шевченка 22 травня 1938 року разом із українськими діячами культури. (Тоді на могилі поета було погруддя Шевченка (у шапці та кожусі) роботи скульптора Каленя Терещенка). На унікальному фото – група з 20-ти осіб (мешканців будинку РОЛІТ виділено курсивом): сидять зліва направо у першому ряду – *Корнійчук Олександр*, письменник, *Лятошинський Борис*, композитор, Ревуцький Левко, композитор, Скорульський Михайло, композитор (наступні – не встановлені). У другому ряду: другий – *Вишеславський Леонід*, поет, третій – Нецепенко, композитор, п'ятий – Козицький Пилип, композитор (решта – не встановлені). Стоять зліва направо: Поляков Петро, композитор, третя – Юдіна Валентина, музикознавець.

На звороті портретного фото Леоніда Вишеславського читаємо напис, залишений рукою письменника: «Канівському державному музею-заповіднику Т.Г. Шевченка від лауреата Державної премії Української РСР імені Т.Г. Шевченка. Леонід Вишеславський 2.V. 84».

Про візит Леоніда Вишеславського на Тарасову гору дізнаємося із запису від 20 серпня 1985 року в «Літописі Тарасової гори (21-22 січня 1983 р. – 22 травня 1988 р.» на сторінках 100 та 102. Цього дня урочисто відзначали 60 років прийняття Постанови Раднаркому про створення державного Історико-культурного заповідника «Могила Т.Г. Шевченка». Леонід Вишеславський, член президії Спілки письменників України, лауреат Шевченківської премії та премії імені Павла Тичини «Чуття єдиної родини» був присутній у президії урочистого заходу, що проходив на Тарасовій горі. Після цього Леонід Миколайович кілька разів відвідував музей Шевченка, зустрічався з його працівниками, читав свої прекрасні вірші [10].

Знана письменниця **Оксана Іваненко**, яка свого часу працювала вихователькою в дитячій колонії імені Горького під керівництвом А. Макаренка, отримала звання лауреата Державної премії України імені Т.Г. Шевченка у 1986 році за книгу «Завжди в житті». Багато її книг, написаних для дітей і юнацтва, є у бібліотеці Заповідника. А в колекції фотографій знаходимо оригінальний за сюжетом знімок, зроблений у березні 1984 р., що дотичний до Оксани Іваненко. На ньому учениці-ногайки у Канглинській середній школі Мінераловодського району Ставропольського краю сфотографовані за читанням книги Оксани Іваненко «Тарасові шляхи».

Борис Антоненко-Давидович отримав Державну премію України імені Т.Г. Шевченка у 1992 році за збірку художньої прози «Смерть: Сибірські новели. Завищені оцінки». Ця книга 2005 року видання є у книжковому фондовому зібранні Заповідника.

На жаль, будь-які матеріали відсутні у фондах Заповідника про **Миколу Руденка**. Письменник отримав Державну премію України імені Т.Г. Шевченка у 1993 році за роман «Орлова балка», збірку «Поезії».

Насамкінець доречно згадати про загальне фото, на якому представлено групу письменників з будинку РОЛІТ. У неділю 31 травня 1964 року на Тарасовій горі відбулося святкування 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка. Серед тисяч людей, котрі прибули віддати шану Великому Кобзареві з різних куточків світу були і письменники мешканці будинку РОЛІТ, шевченківські лауреати, а саме: Микола Бажан (голова Урядового республіканського шевченківського комітету), Олесь Гончар (голова правління Спілки письменників України), Павло Тичина, Олександр Корнійчук, Петро Панч, Андрій Малишко, Володимир Сосюра. Вони прибули на пароплаві разом із іншими учасниками об'єднаного пленуму правління Спілок письменників СРСР і УРСР та Міжнародного форуму діячів культури, які відбулися у Києві з нагоди славетного ювілею Тараса Шевченка. Олександр Корнійчук виступив тоді на урочистому мітингу «від творчої інтелігенції республіки» як «лауреат міжнародної Ленінської премії «За зміцнення миру між народами» (запис за 31 травня 1964 р. у «Літописі Тарасової гори (11 березня 1961 р.–21 квітня 1984 р.)». Цього дня Тарасову гору відвідало понад 70 тисяч гостей [9].

Окремо необхідно нагадати про роль письменників шевченківських лауреатів з будинку РОЛІТ у підготовці до Шевченківських ювілеїв та їх проведення у 1960-х роках.

У газеті «Радянська Україна» від 21 лютого 1959 року було повідомлено, що у зв'язку з наближенням 150-річчя з дня народження великого українського поета, яке минало у 1964 р. ЦК КП України і Рада Міністрів УРСР створили урядовий республіканський комітет з підготовки і проведення ювілею. Головою комітету було призначено Миколу Бажана, а заступником голови – Олесь Гончар. Також до багаточисельного складу комітету увійшли Олександр Корнійчук, Євген Кирилюк, Павло Тичина.

Постановою Ради Міністрів СРСР від 20 січня 1961 р. № 54 було затверджено Всесоюзний ювілейний комітет з проведення 100-річчя з дня смерті Тараса Шевченка, до складу якого серед інших увійшли Микола Бажан, Олесь Гончар, Олександр Корнійчук.

Постановою Ради Міністрів СРСР від 27 вересня 1962 р. № 1026 «Про 150-річчя з дня народження Т.Г. Шевченка», яке святкували у 1964 році до створеного Всесоюзного комітету увійшли вже більше, порівняно з 1961 р., письменників-лауреатів з РОЛІТу, а саме: Микола Бажан, Олесь Гончар, Олександр Корнійчук, Андрій Малишко, Володимир Сосюра, Павло Тичина.

На ювілейних шевченківських урочистих засіданнях у 1961 та 1964 роках виступали із промовами Олександр Корнійчук, Микола Бажан, Олесь Гончар, Євген Кирилюк. Цим шевченківським лауреатам, письменникам доручали виголошувати промови ще й тому, що вони займали високі посади: О.Є. Корнійчук – голова Верховної Ради УРСР, М.П. Бажан – голова Урядового республіканського шевченківського комітету, О.Т. Гончар – голова правління Спілки письменників України, Є.П. Кирилюк – член-кореспондент АН УРСР.

6 березня 1961 р. відбулася сесія Загальних Зборів Академії наук УРСР, де Євген Кирилюк виступив із доповіддю «Видання творів Т.Г. Шевченка», в якій підкреслив, що «вірші Шевченка, як і вся наша класична літературна спадщина, допомагають формувати свідомість людей...» [2, 80].

21 травня 1961 року на могилі Шевченка відбувся багатолюдний мітинг, присвячений пам'яті поета. На трибуні серед виступаючих урядових і партійних діячів були Павло Тичина, Микола Бажан, Олесь Гончар. Мітинг вступним словом відкрив Микола Бажан, який підкреслив: «...наш безсмертний Кобзар вийшов з народу, жив з народом і служінню трудовому народові присвятив своє горде і мужнє життя» [2, 60]. А Олесь Гончар у своїй промові нагадав, що «сто років тому на цій горі селяни навколишніх сіл, київські студенти та петербурзькі художники, друзі поета копали вночі могилу своєму любимому Кобзареві. Сто років тому піднята на плечі народні в жалобі пливла на цю гору вкрита червоною китайкою труна поетова, і дівчата зеленим гіллям вистеляли на гору шлях Тарасові, вистеляли – немов живому» [2, 63].

22 та 24-25 травня 1961 р. відбулася ювілейна десята наукова шевченківська конференція. Відкрили її 22 травня в музеї Тараса Шевченка в Каневі. Вступне слово виголосив Микола Бажан, який відзначив величезну популярність Шевченкового слова не лише на батьківщині, а й за її межами. Продовжила конференція свою роботу у Києві, де з доповіддю «Т.Г. Шевченко і сучасність» виступив Євген Кирилюк.

9 березня 1964 р. біля пам'ятника Шевченкові у Києві з нагоди 150-річчя народження поета відбувся багатотисячний мітинг. На імпровізованій трибуні серед інших урядовців стояв і Микола Бажан, який у своїй промові зазначив: «Хай квітне слава поетова в тихому, незлому слові, але чутному по всьому світу з краю в край, бо по всіх дорогах землі, до трудящих усіх національностей іде нині Шевченко – великий поет свободи, правди, братерства і щастя людей» [2, 143]. Цього ж дня у приміщенні Київського державного академічного театру опери та балети імені Т.Г. Шевченка пройшли урочистості. У президії серед інших високих гостей – урядовців і партійних діячів – лауреати Шевченківської премії: Павло Тичина, Володимир Сосюра, Андрій Малишко. Актуальними і сьогодні є слова з тодішньої доповіді Олесь Гончара «Шевченко й сучасність»: «Шевченко не потребує канонізації. Твори його, як і кожне явище мистецтва, не можна розглядати поза часом, поза історією. Поет був живою людиною, він був пристрасним, весь час розвивався в своїй творчості...» [2, 154], «Кожним своїм

рядком, усією геніальною силою своєї нев'янучої поезії Шевченко живий для нашого часу» [2, 159].

Отже, матеріали фондової колекції Шевченківського національного заповідника розкривають місце і роль Тараса Шевченка, Тарасової гори у житті письменників, які мешкали у будинку РОЛІТ в Києві і котрі отримали високе звання лауреата Шевченківської премії. Найбільше матеріалів і повідомлень збереглося про Олесья Гончара, Миколу Бажана, Андрія Малишка, Павла Тичину, Володимира Сосюру, Леоніда Вишеславського, Олександра Корнійчука. Відсутні будь-які матеріали про Миколу Руденка. Деякі музейні предмети нині представлені в експозиції музею Тараса Шевченка в Каневі, деякі можуть бути використані в лекційній роботі, інших формах організаційних заходів, зокрема й онлайн.

1. Брижицька С. Олесь Гончар і Тарасова гора (до 25-річчя з дня смерті письменника) С. Брижицька // Регіональне історичне краєзнавство: фонди визначних особистостей: матеріали Всеукраїнської науково-краєзнавчої конференції з міжнародною участю (м. Тернопіль, Україна, 22 вересня 2020 року) / Відповід. редактор С. Костюк. Науковий збірник Тернопільського обласного краєзнавчого музею. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2020. С. 24-30.

2. Всенародна шана. К. : Наукова думка, 1967. – 512 с.

3. Гончар О. Письменницькі роздуми: літературно-критичні статті / О. Гончар. К.: Дніпро, 1980. – 314 с.

4. Гончар О. Т. Чим живемо : На шляхах до українського Відродження / О.Т. Гончар. К. : Рад. письменник, 1991. – 382 с.

5. Книга вражень Канівського музею-заповідника Т.Г. Шевченка (1 січня 1978 р – 13 червня 1979 р.) – КН- 21853 /А-231 – 294 с.

6. Книга запису вражень (14 липня 1962 р. – 24 серпня 1962 р.). – КН-21831/А-209 – 181 с. – Фонди Шевченківського національного заповідника (далі – ШНЗ).

7. Книга запису вражень (24 серпня 1962 р. – 27 травня 1963 р.). – КН-21832/А-210. – 195 с. – Фонди ШНЗ.

8. Книга запису вражень» (13 травня 1969 р. – 7 вересня 1969 р.) – КН-21844/А- 222 – 508 с. – Фонди ШНЗ.

9. Літопис Канівського Державного музею-заповідника «Могила Т.Г. Шевченка» (11 березня 1961 р. – 21 квітня 1984 р.) – 207 с. – Без номера. – Науковий архів ШНЗ.

10. Літопис Канівського Державного ордена Дружби народів музею-заповідника Т.Г. Шевченка. 21-22 січня 1982 - 22 травня 1988 року. – 175 с. – Без номера. – Науковий архів ШНЗ.

11. Наумова Н. Знакові будівлі центру столиці / Н. Наумова // Слово Просвіти. 2021. Ч. 19. 13-19 травня. – С. 14-15.

12. Шевченківські лауреати. 1962-2001: Енцикл. довід./ Авт.-упоряд. М.Г. Лабінський; Вступ. слово І. М. Дзюби. К.: Криниця, 2001. – 696 с.

Бенедюк О.С.

Бердичів, Україна,

Панчук І.С.

Житомир, Україна

ГЕНІЙ УКРАЇНСЬКОГО СИМФОНІЗМУ ТА МУЗИКИ ХХ СТОЛІТТЯ

Житомирщина – батьківщина багатьох видатних діячів науки, техніки, культури, письменників і митців, борців за національну незалежність. Вони є гордістю нашого краю. Понад 1000 прізвищ видатних людей, що жили, творили або перебували у нашому краї,

позначено на карті Житомирської області. Безумовно, щоб описати їх життєвий і творчий шлях, треба не один том. Багато з цих імен відомі в усьому світі, серед них Борис Миколайович Лятошинський.

Видатний український композитор, диригент, педагог, музично-громадський діяч, один із основоположників модернізму в українській класичній музиці Борис Миколайович Лятошинський народився в обласному центрі 3 січня 1895 року в сім'ї інтелігентів: батько Микола

Леонтьович був учителем історії, крім педагогічної роботи займався науковою діяльністю у галузі історичних наук, а як директор різних гімназій, вів громадсько-освітню роботу в Житомирі, Немирові, Златополі. Мати добре грала на фортепіано й співала. [1; с. 14] З ранніх років у хлопчика проявилась велика музична обдарованість і він розпочав вчитися грати на скрипці і фортепіано. Освіту почав здобувати у Першій Київській чоловічій гімназії у серпні 1904 року, а з серпня 1906 року перейшов навчатись у Немирівську чоловічу гімназію, де його батько був директором. З 1 вересня 1908 року по 15 лютого 1911 року навчався у чоловічій гімназії міста Златополя. Тут він навчався грі на скрипці у гімназійного викладача Бенціона Хаїмовського, грав в учнівському оркестрі. В 14 років написав кілька музичних творів, серед яких струнний та фортепіанний квартети. Закінчує Житомирську Другу чоловічу гімназію у 1913 році. В цей же рік переїжджає до Києва та вступає до юридичного факультету Київського університету. Разом з цим приватно навчається музиці у професора Київської консерваторії Р. Глієра. У 1914 р. знайомиться з майбутньою дружиною Маргаритою Царевич. У 1918 році закінчив юридичний факультет Київського університету, а у 1919 році – Київську консерваторію по класу композиції Р. Глієра [3; с.188].

Б. Лятошинський дуже любив Р. Глієра як людину і вчителя, у подальшому творчі зв'язки з ним переросли у щире дружбу. [5; с.10] Переписка Б.М. Лятошинського та Р.М. Глієра – найбільш фундаментальна і масштабна частина з усього епістолярію митців. Вона включає до 1200 одиниць зберігання (листи, листівки, телеграми, записки, документи тощо). Дана переписка до того ж найтриваліша за часом – з 1914 до 1956 року – тобто 42 роки. Варто наголосити, що Р. Глієр у листуванні вимальовується не просто як видатна фігура своєї епохи, а й як Людина з великої літери, Вчитель і Друг Бориса Лятошинського, котрий усе життя безкорисливо допомагав молодому колезі, оцінюючи його творчість як непересічне явище сучасності. Зокрема, саме Р. Глієр перший презентував на концертній естраді у Києві Першу симфонію молодого композитора. З листів дізнаємося, як мріяв Б.М. Лятошинський про це, які перепони чинило твору та його автору начальство філармонії, і нарешті, як блискуче поклав край цій сумній історії

Р.М. Глієр, приїхавши на гастролі до Києва та включивши Першу симфонію у програму свого виступу [2; с.13].

Доля епістолярію до сьогоднішнього дня була досить драматичною. У мистецькому осередку тривалий час панувала думка про замкнене приватне оточення Б.М. Лятошинського: його спілкування обмежувалося невеликою кількістю людей, особливо з яких виділяється (і це відчутно з листів) І.Ф. Белза, учень і друг Бориса Миколайовича, Р.М. Глієр, М.Я. Мясковський та А.Н. Дмитрієв, основне ж оточення композитора складала члени сім'ї, кохана дружина, яка розуміла і підтримувала його, допомагала в усіх життєвих перипетіях, переживала тяжкі травми та удари долі разом з чоловіком, – про це переконливо свідчить листування. Не можна не підкреслити, що зворотні кореспонденції Р.М. Глієра, М.Я. Мясковського, А.Н. Дмитрієва відносять до перлин світового епістолярію.

Вивчаючи епістолярну спадщину митця, можна пересвідчитися, що не тільки у творчості, але і у своїх листах Борис Миколайович піднімався до рівня прометеївських злетів – такими чесними, чистими, трагічно стражденними, але волелюбними і нескореними були його думки, написані часто кров'ю серця, ці сторінки зворушують, бентежать душу і ще раз підтверджують, якого багатства та сили впливу Майстра має українське музичне мистецтво і яка честь бути сучасниками великого Пророка, що жертвовно поклав свій талант на вівтар Їх Величностей Творчості, Честі, Добра, Справедливості. За листами постає образ Людини-філософа, мрійника, пізніше – реаліста із завжди активною принциповою позицією.[2;с.17] Людяний і щирий Борис Лятошинський умів радіти, як дитина, любив над усе свою сім'ю, нечисленних друзів. Відчував трагічність своєї долі, тяжко, але стійко переживав скрутні ситуації, пов'язані з неприйняттям його творів.

Із 1922 по 1925 роки Борис Лятошинський очолював Асоціацію сучасної музики при Музичному товаристві імені М.Д. Леонтовича. Згодом він викладає музично-теоретичні дисципліни на виконавських факультеті Київської консерваторії, а з 1922 року – веде клас композиції. Його першими випускниками були музикознавець І.Ф. Белза і композитори Г.П. Таранов, П.Т. Глушков. Саме в ці роки формується індивідуальний стиль композитора і відбувається його творча зрілість. Його творчість охоплює всі музичні жанри, музика відзначається

яскравим національним колоритом. У цей час він пише струнний квартет № 2, Тріо для фортепіано, скрипки і віолончелі, дві сонати для фортепіано, цикл фортепіанних п'єс «Відображення» і низку романсів на вірші Г. Гейне, К. Бальмонта, Верлена, Вайльда, Едгарда. У другій половині 20-х років композитор написав Струнний квартет № 3, Сонату для скрипки й фортепіано, Баладу для фортепіано; тоді ж він знову звернувся до великих форм, а саме: до Увертюри для симфонічного оркестру і опери «Золотий обруч» за повістю І. Франка «Захар Беркут». У цей же час композитор створив сюїти до кінофільмів та Симфонію № 2, а також писав романи на вірші О. Пушкіна, І. Франка, Л. Первомайського, зробив десять обробок українських народних пісень для голосу з фортепіано, створив дві кантати – «Урочисту» і «Заповіт» та оперу «Щорс» [5, с. 23].

Поряд з написанням власних творів Б. Лятошинський редагував і оркестрував оперу «Енеїда» М. Лисенка, балет «Комедіанти» і оперу «Шах Сенем» Р. Глієра, а у 1937 р. блискуче оркеструє оперу «Тарас Бульба» М. Лисенка. У 30-ті роки Борис Миколайович також пише музику для кінофільмів. У 1935 році Борису Миколайовичу було присвоєно звання професора. У 1935-1938 роках Б. Лятошинський викладав паралельно у двох консерваторіях – Київській і Московській, де також обіймав посаду професора. 1939 року Б. Лятошинського обирають головою правління Спілки композиторів України. У цей же час відбувається великий авторський концерт Б. Лятошинського, який пройшов з великим успіхом. Він сам продиригував свою Симфонію №2, танці з опери «Золотий обруч» і сюїту з опери «Щорс» для хору і оркестру [5; с.10].

У часі, коли розгортаються події (1920-1960 роки), невіддільними від мистецьких були фактори так званого «ідеологічного фронту», – людина, а особливо митець зводилися до цвяха соціального механізму наддержави, по якому «били» всі ієрархічні структури надбудови. Погіршення побутових умов життя почало відчуватися вже наприкінці 1920-х років. У листах до Р. Глієра Б. Лятошинський повідомляє про те, що почалися затримки зарплатні, професорський склад консерваторії став голодувати. Країна переживала серйозну фінансову кризу. На жаль, і в подальші 1940-1950 роки, як це впливає з листів, криза не спадає.

Тенденційна спроектованість так званого «культурного простору» при- мушувала митця своєрідно пристосовуватися до складних умов. Після від'їзду до Москви когорти митців, професорів консерваторії, Б.Лятошинський з гіркотою констатує: «Київ зовсім спустошився. Так пусто без Вас у консерваторії» [4; с. 147].

Сучасному молодому композитору жити у тогочасному Києві означало майже поховати себе. Бажання виїхати з України, на жаль, не залишало Бориса Миколайовича протягом життя, особливо у вибухові моменти, пов'язані з неприйняттям творів, провалом у виконанні, наклепницькими статтями. Активне бажання митця спробувати виїхати до Москви або Ленінграда було пов'язане тільки з психологічними мотивами, адже не секрет, що деяка частина «автохтонних» композиторів в Україні не хотіла визнавати Бориса Миколайовича. Ці прояви містечкового націоналізму Б.М. Лятошинський досить сильно переживав, намагаючись працювати в тих традиціях і напрямках, які диктують йому рівень власної культури, любов до Вітчизни, не вузький, а справжній патріотизм. Гіркота від невизнання на Батьківщині весь час ятрила митця, мов незагоєна рана.

З початком війни Б. Лятошинського було евакуйовано до Саратова, де вже знаходилась Московська консерваторія і там він продовжив викладацьку роботу. За три роки повоєнних дій композитор написав «Український квінтет», Струнний квартет № 4, Сюїту на українські народні теми для струнного квартету і Сюїту для квартету дерев'яних духових інструментів, Тріо № 2, Сюїту і Прелюдії для фортепіано, романси на вірші М. Рильського і В. Сосюри, обробив більше вісімдесяти українських народних пісень. Центральним твором Б. Лятошинського першої половини 40-х років став Український квінтет. За цей твір йому було присуджено Державну премію. [3; с.186] На початку 1945-го року, у зв'язку з 50-річчям композиторові присвоїли звання заслуженого діяча мистецтв УРСР, він був також нагороджений медаллю «За доблесний труд у Великій Вітчизняній війні 1941-1945рр.».

Упродовж усього життя Борис Лятошинський був безмежно відданий своїй Вітчизні, любив і оспівував Київ. Особливо це виявилось в роки воєнного лихоліття. Працюючи в Саратові на українській радіостанції імені тараса Шевченка, Б.Лятошинський понад усе мріяв повернутися до рідної домівки: «Чекаємо, не дочекаємося, коли й

Україна знову буде нашою, а то така нудьга нам тут жити». (з листа до Р. Глієра. – 22.1.1942р.)[4; с. 146]

Москва теж не високо цінувала великого Майстра, і корені проблеми слід, мабуть, шукати в дії Системи і відношенні її до Особистості під кутом зору «інтелігенція – влада». Саме тут одним із важливих чинників тиску була цензура. У Москві неухважно ставилися до творчості Б. Лятошинського. Не раз у листах з'являлися його репліки щодо «укусів дрібних і великих» з боку видавництва, виконавців, а особливо – преси. Гірко переживав митець, що за все його життя, аж до 60-ти років, найпрестижніший тоді музичний журнал «Советская музыка» не спромігся помістити ні рядочка про нього і його творчість. Такі ж самі тенденції неприйняття творчості офіційними колами зберігалися і в останній період життя композитора, коли його епохальна Четверта симфонія була тріумфально сприйнята в Ленінграді і навіть у Москві, її захотіли взяти до репертуару такі диригенти як Є.О. Мравинський та Г.М. Рождественський, преса продовжувала не помічати цього факту. Дискримінація за формулою «центр-периферія» відбувалася весь час, поки існував Радянський Союз.

Влітку 1944 року Б. Лятошинський повернувся в Україну і відразу ж включився у музичне життя Києва. З 1944 р. і до самої смерті (1968 р.) він жив у будинку письменників Роліт, де встановлено меморіальну дошку композиторові. Б. Лятошинського призначають художнім керівником Української філармонії, де він працює музичним консультантом у Радіокомітеті та викладає у Київській консерваторії. У цей період композитор написав низку хорових і оркестрових творів, романсів, музику до кінофільмів. Серед найвизначніших творів – Симфонія № 3, симфонічна балада «Гражина», «Поема возз'єднання», поема «На берегах Вісли», Концерт для фортепіано з оркестром. Вагомим вкладом в українську хорову творчість повоєнних років стали хори Б. Лятошинського на вірші Т. Шевченка і О. Пушкіна. Справжніми шедеврами хорової музики по праву вважаються хори на слова Т. Шевченка «Тече вода в синє море» (перший варіант хору на цей текст був створений ще в 1927 році), «Над Дніпровою сагою», «За байраком байрак», «У перетику ходила», «Із-за гаю сонце сходить». Вони по праву увійшли у скарбницю української хорової класики. [6; с.21]

Нелюдських емоційних страждань зазнав Б. Лятошинський через несприйняття та переслідування його творів. Особливо це стосується Другої і Третьої симфоній. Лист від 19-20 березня 1937 р. – один із наймастшабніших у переписці Б.Лятошинського з Р.М. Глієром і присвячений Другій симфонії. Доля цього твору видається чи не найтрагічнішою в українській музичній культурі радянських часів. Симфонія, подібно до Шостої симфонії М.Я. Мясковського та четвертої симфонії Д.Д. Шостаковича, опинилася «під арештом» [2; с. 22]. Якої страшної душевної травми завдали митцеві ці події, можна тільки здогадуватися. Кілька разів потім, пізніше Борис Миколайович намагався реабілітувати симфонію, повернути її до життя. Найдраматичніші ланки цього замкненого ланцюга постали у горезвісному 1948 році. Коли Друга симфонія отримала «клеймо» антинародної, формалістичної. Таким чином, час, що передував інтенсивній роботі над Третьою симфонією (а це вже повоєнні роки, починаючи з 1946), був для митця періодом тяжких випробувань, які, однак, не зломали його як Творця і Людину, не примусили піти наперекір своєму композиторському «я». Тяжко переживаючи несправедливі і жорстокі напади, композитор знаходить у собі сили працювати далі, не підкоряючись примітивним смакам правлячих союзних ідеологів. Нове, глибоко концепційне узагальнення ідеї війни і миру, проблемне відображення категорії історії та сучасності, спроби розкриття внутрішніх і зовнішніх механізмів руху соціальних колізій епохи – все це поставило Третю симфонію на рівень кращих досягнень світової музичної культури – творів композиторів А. Онеггера та Б. Бартока, Д. Шостаковича та І. Стравинського, А. Шенберга та К. Шимановського [3; с. 23].

В Україні одночасно з симфонією Б. Лятошинського була створена низка яскравих, світового значення шедеврів літератури, кіно, образотворчого мистецтва (Ю. Яновського, О. Гончара, Л. Первомайського, О. Довженка та І. Савченка, А. Петрицького, Т. Яблонської, В. Сосюри та М. Рильського). Проте всі ці зразки художньої творчості стали вступали в протиріччя з культивованим у державі неправдиво-помпезним баченням і відображенням дійсності, теоріями та догмами, висунутими критикою та естетикою – лжетеоріями «батьків і дітей», «безконфліктності». Натхненні задуми, конфліктні концепції опинилися під ударами

воскреснувшої РАМпівщини, вульгарного соціалізму. Після останніх пострілів Другої світової війни ідеологічні «катюші» в СРСР почали бити по інтелігенції, «вкручуючи» її в процес соціальної диверсії як у зовнішньому («людина-влада»), так і внутрішньому («людина – людина») вимірах. Політичне підґрунтя було досить тривіальне для тоталітарних режимів – зробити з інтелігенції «слухняний інструмент» для маніпулювання, віддалити від загальної маси народу, посяяти ворожнечу шляхом публічного покарання окремих представників. Для наукового обґрунтування своїх намірів владою штучно створювалися псевдотеорії народності, партійності, формалізму, космополітизму, дистанції тощо. Б.М. Лятошинський був одним з тих видатних митців, по кому постановою ЦК ВКП вдарила найболючіше. Не можна забувати незаперечну істину: тоталітаризм – продукт заморення душі нації, яка сама в почуттях стає стадною і дає знеособити свою індивідуальність. «Як композитор я мертвий, і коли воскресну – не знаю». Ці страшні слова були вимовлені Б. Лятошинським у трагічному 1948 році [4; с. 149].

1948 рік став роком закінчення в клавирі Третьої симфонії, яку композитор три роки потім «ховав» від громадськості. Виконання її першої редакції, якій композитор подав епіграф «Мир переможе війну», сталося в дні пленуму Спілки композиторів України. Публіка Київської філармонії була в захваті від звучання твору під орудою диригента Н.Г. Ріхтера, овації довго не припинялися, автора вітали стояли. Однак дискусія колег у рамках пленуму пішла за іншим сценарієм. Композитора звинуватили в «абстрактному розумінні боротьби за мир», зазначили, що ідея симфонії не розкриває справжньої радянської дійсності і концепція її – «неправильна». Подальші публікації в пресі нагадували інспіровану змову, – майже однакові нищівні епітети кочували зі статті в статтю у стандартно-банальних формулюваннях. [2; с. 20]

Більше як сорок років право на життя мала друга редакція Третьої симфонії, блискуче виконана Є.О. Мравинським у 1955 році. Оцінка, яку отримав Б. Лятошинський після прем'єри у Ленінграді, була дана Д.Д. Шостаковичем: «Ваша Третя симфонія – це один з найкращих творів останніх років. Я її дуже люблю». [2; с. 23]

Серед останніх творів Б. Лятошинського – симфонії № 4 і №5, «Слов'янська сюїта» та «Лірична поема». Борис Миколайович до

останніх днів свого життя хвилювався за долю Четвертої і наступної – П'ятої симфонії, пам'ятаючи розправи над Другою і Третьою.

Четверта симфонія була закінчена Борисом Миколайовичем у 1963 році й через рік вперше прозвучала в Ленінграді рід орудою Н.Г. Рахліна. Причини, з яких майстер не хотів виконувати твір у Києві – більше ніж зрозумілі. Прем'єра симфонії схвилювала слухачів і була позитивно сприйнята ленінградською громадськістю. У Києві симфонія прозвучала зимою 1965 року в день ювілейного концерту Б.М. Лятошинського під орудою самого автора та потім у березні на Третьюму пленумі Спілки композиторів України, присвяченому симфонічній музиці в республіці останніх років. [2; с. 22] Однак знайшлися музиканти, які в симфонії не почули нічого, окрім «оркестрової пишності», бажання якомога більше «нагромадити ефектів». Вони охарактеризували твір як поверховий, «роздутий», бентежно-напружений. Проте задля об'єктивності треба відмітити, що це вже були не ті часи, коли висловити думку, протилежну офіційній, – значило бути покараним ув'язненням або засланням. Цього разу знайшлися серйозні музиканти, які високо оцінили цей епохальний твір. «Перше враження, котре виносить слухач, уперше знайомлячись з Четвертою симфонією, можна назвати дуже сильним», – сказав композитор В.П. Польовий. До цієї думки приєдналися Л.М. Аустер і Р.В. Тохадзе, С.С. Богатирьов і В.Г. Фере. Симфонію визнали твором класичним, такого ж рівня, як опера Д.Д. Шостаковича «Катерина Ізмайлова». [2; с. 24]

Музика Бориса Лятошинського – глибока, філософська, їй властиві героїка, піднесена патетика, емоційна насиченість, високий професіональний рівень, глибока філософська зосередженість, могутнє симфонічне дихання, трагічне світовідчуття. У своїй творчості композитор звертається до категорії часу, вічності. Б. Лятошинський запитував: «Як можна жити на цій залитій кров'ю планеті Земля?». Він не міг писати творів оптимістичних, його музика трагедійна, складна, інтелектуальна.[5; с. 6]

Помер Б. Лятошинський раптово 15 квітня 1968 року, повний творчих сил і планів, він мріяв написати Шосту симфонію, яка, за словами дружини композитора, не повинна була бути схожою на жодну раніше ним створену. Похований композитор на Байковому цвинтарі в Києві. Посмертно нагороджений Державною премією УРСР ім. Т.Г. Шевченка (1971). [5; с. 10]

Більш як за півстоліття своєї композиторської діяльності Б. Лятошинський написав багато талановитих творів у різних жанрах. В його доробку дві опери, п'ять симфоній, чотири симфонічні поеми, три увертюри, чотири оркестрові сюїти, фортепіанний концерт, велика кількість камерних творів, дві кантати, музика до театральних постановок і кінофільмів. Велика музична спадщина Б. М. Лятошинського є золотим фондом української музики. [5; с. 11] Творчий почерк композитора увібрав генералізацію цінностей, надій, які згодом, через роки, знайшли своє виявлення у творчості багатьох українських композиторів другої половини ХХ століття. Творча спадщина Бориса Лятошинського надовго залишиться зразком високої художності і справжньої професіональної досконалості.

1. Данчук Л., Дерев'яно Ф. Таланти Житомирського краю / Життя і творчість митців / – Житомир, 1997. – С. 14-15

2. Копица М. Епістолярна спадщина. – К.: «Муз.Україна», 2016. – С. 12-24

3. Муха А. Композитори України та української діаспори /Довідник/. – К.:«Муз.Україна», 2004 – С.188-189.

4. Нелли В. Мой старый товарищ / В. Нелли // Борис Лятошинский. Воспоминания. Письма. Материалы. – Ч. 1. – К.:«Муз. Україна», 1985. – С. 146-149.

5. Студентський науковий вісник. – Випуск 18. – Кропивницький: РВВ ЦДПУ ім. В. Винниченка, 2018. – 479 с.

6. Що таке Роліт і чому саме там писалися шедеври? // *Цалик С. М., Селігей П. О.* Таємниці письменницьких шухляд: Детективна історія української літератури. – К.: «Наш час», 2010. – С. 16-31.

1. Лятошинський Борис Миколайович [Електронний ресурс] /Вікіпедія. Режим доступу. – https://uk.wikipedia.org/wiki/Лятошинський_Борис_Миколайович.

2. Youtube: / Б. Лятошинський. Квартет № 2 для двох скрипок, альту та віолончелі. – Режим доступу. – <https://www.youtube.com/watch?v=4vBeYOTI-E>

3. Youtube: / Обр. Бориса Лятошинського «Ой у полі тихий вітер віє». – Режим доступу. – <https://www.youtube.com/watch?v=nJ0oeWPiDiA>

4. Youtube: / «Тече вода в синє море» на слова Т. Шевченка / Борис Лятошинський /Ембієнт. – Режим доступу. – <https://www.youtube.com/watch?v=9GgxS1VxmwU>

Ривкіна Г.А.
Київ, Україна

**ДАВИД ГОФШТЕЙН – ПОЕТ, ПЕРЕКЛАДАЧ,
ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ**

Батько, Нехем'я, був столяром, працював у лісництві. Мати, Алте, походила з родини відомого народного музиканта, скрипаля-віртуоза Холоденко (Педоцура). Навчався у єврейській початковій школі (хедері), з приватними вчителями вивчав українську та російську мови, активно займався самоосвітою. У сімнадцятирічному віці вчителював у селі. Будучи на військовій службі на Кавказі (1912–1913), продовжував самоосвіту і екстерном склав іспити за курс гімназії, але через процентну норму не був прийнятий до університету (законодавче обмеження прийому

євреїв до вищих і середніх навчальних закладів, що діяло в Російській імперії з 1887 по 1917 рік). У 1913-17 рр. навчався у Київському комерційному інституті, одночасно слухаючи лекції з філології в Київському університеті святого Володимира, а пізніше в Петроградському (нині С.-Петербург) неврологічному інституті.

Вірші почав писати з дев'яти років (спочатку івритом, пізніше російською та українською мовами, а з 1909 р. – ідишем).

У 1917 р. займався літературною діяльністю, був кореспондентом, далі – літературним редактором (1917-21) в газеті «Нає цайт» («Новий час», Київ). Там само у 1917 р. дебютував нарисом «Ін дорф» («У селі»). Гофштейн брав участь у редагуванні збірок «Ейгнс» («Рідне», К., 1918-20 рр.) та інших альманахів і журналів. У видавництві «Відервукс» («Зростання», К., 1919-21 рр.) керував випуском книг поетів-початківців.

Революцію 1917 року Гофштейн сприйняв як грандіозну руйнівну силу, що змінила старе патріархальне життя, як втілення біблійних ідеалів справедливості і позбавлення євреїв від національного гніту. Він оспівував радості праці, сільське життя. Бачив у своєму народі джерело творчих сил і натхнення. Ліричні пейзажі у нього вирізняються мальовничою грою фарб, класично завершеною формою. Це знайшло вираження в його першій збірці «Бай веґн» («Біля доріг», Київ, 1919). Темп життя великого міста відображений у циклі «Ді штот» («Місто», 1919).

У Давида було двоє синів, Шамай і Гілель, і донька Левія. Імена батько дав хлопчикам на честь мудреців доби Другого Храму, які глибоко вплинули на розвиток талмудизму. Популярна притча, у якій Гілель на вимогу потенційного прозеліта навчити його всієї мудрості Тори (Вчення) за той час, що він зможе простояти на одній нозі, відповів: «Не роби іншому те, що ненависно тобі самому. Це вся Тора, решта – коментарі».

У 1920 р. Гофштейн переїхав до Москви, був одним із редакторів щомісячника «Штром» («Потік»).

Вихід книги «Троер» («Сум» К., 1922; ілюстрована М. Шагалом) засвідчила про нову добу в єврейській поезії. Гофштейн проявив себе, як майстер виразних образів, суворого й стриманого слова, ліричного колоритного вірша з енергійним і мелодійним ритмом. Поява збірки «Лірік» («Лірика», 1923) підтвердила, що Д. Гофштейн один із найяскравіших поетів СРСР. Яскраве бачення природи й широкі філософські узагальнення органічно злиті в його віршах із задушевністю та ніжністю. Однаково віртуозно володіючи класичним і вільним віршем, майстер збагачував їх чітким ритмом, складною системою асонансів і внутрішніх рим.

У 1923 р. вийшло друком двотомне видання «Гезамлте верк» («Вибрані твори: у 2 т.»; т. 1, К., 1923; т. 2, Москва; Харків; Мінськ, 1923).

Давид Гофштейн співпрацював із видавництвами: «Культур-Ліга» («Культурна Ліга», Київ, 1923–24), «Школа и книга» (Москва, 1924–25).

Іврит та ідиш. Дві єврейські мови, яким довелося відстоювати своє право на існування. Перша – давня мова Біблії, хоча нею написані філософські трактати, педагогічна та художня література. Інша – розмовна (вулична) мова європейських євреїв, що перекочувала в

літературні твори. Але за радянської влади боротьба за першість набула загрозливого ідеологічного характеру. Їдиш проголосили «пролетарською» мовою з більш виграшним становищем, ніж в івриті, який нарекли «буржуазною мовою релігійних мракобісів». Гримаси влади? Не тільки, бо вище всіх ідейний прапор «пролетарського» їдишу несли єврейські комітети й секції. Це вони оголосили мову стародавньої цивілізації зброєю класового ворога. Після їх промов і доносів закрили «івритські» видавництва і переслідували єдиний театр, де актори виступали івритом – «Габіма», трупа переїхала до Палестини.

У 1924 р. Гофштейн підписався під протестом проти гонінь на іврит, за що був відсторонений від редагування часопису «Штром», який незабаром закрили.

Викладав літературу на режисерському відділенні єврейського факультету в Музично-драматичному інституті (Київ, 1927-34).

Він один із найсвітліших і найбільш друкованих поетів. Поряд із Перецом Маркішем і Лейбом Квітко, Гофштейн став одним із творців нової єврейської поезії їдишем радянського періоду. Книги його виходили майже щороку – в Києві, Харкові, Мінську, Москві. На початку 20-х років – у Берліні й Вільні.

Давид Гофштейн вважав за потрібне дбати про дитячі садки, школи й сиріт. Людина справи, а не ідеї, він жив болем і стражданнями людей, підтримував їхню віру в країну, у вищий сенс і Божий промисел.

Від 1934 року поет на «творчій роботі». Працював у галузі теорії літератури; автор підручників для трудових шкіл.

Низка творів Д. Гофштейна присвячена єврейським культурним діячам: «Між поваленого каміння» (Л. Квітко), «Супроти тебе день» (О. Шварцману), «Криниця» (Ш. Міхоелсу), тощо. У нього є поезії-присвяти українським митцям: «Тарасу Шевченку», «На могилі Шевченка», «Шевченкові», «Івану Франку», «Михайлу Коцюбинському», «Максиму Рильському».

Займався перекладацькою діяльністю, був прекрасним перекладачем. Зокрема переклав на їдиш твори Т. Шевченка: «Замлунг фар ді кіндер» («Збірник для дітей». – Харків, 1937); збірник «Геклібене лідер» («Вибрані твори». – К., 1939) містить переклад повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали». У Гофштейновій рецепції Т. Шевченко –

«Провісник радості, правди, і науки». На Чернечій горі письменник веде діалог із Великим Українцем, відчуває особливу силу, яка зміцнює єдність двох народів.

Також переклав: окремі твори: І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, П. Тичини, М. Рильського, О. Пушкіна, В. Маяковського, Дж. Байрона, М. де Сервантеса, Е.-Л. Войнич, Ш. Руставелі та інших:

– з народного епосу – «Слово о полку Ігоревім» та «Давид Сасунський»,

– для єврейського театру – п'єси Ж.-Б. Мольєра, Ф. Шіллера, П.-О. Бомарше, Г. Ібсена, К. Гюцкова («Уріель Акоста») та інших авторів.

Під час Другої світової війни й у перші роки після неї Гофштейн активно працював у Єврейському антифашистському комітеті (ЄАК, 1942–48) і єврейській секції Союзу єврейських письменників України.

У 1941-1944 рр. – співробітник Об'єднаного інституту суспільних наук АН УРСР (Уфа, Москва). Наприкінці 1944 року повернувся до Києва. Мешкав у будинку письменників РОЛІТ (складова аббревіатура від назви «Кооператив робітників літератури»). Він намагався організувати мітинг у Бабиному Яру, присвячений 3-й річниці масових розстрілів євреїв. Партійні органи рішуче припинили цю «шкідливу» ініціативу поета.

Для Гофштейна писати вірші було найвищою насолодою, і для вдумливих поетів-перекладачів читати його і перекладати – важка праця, але й глибоке задоволення.

Його поезії отримали нове життя й ширшу аудиторію завдяки україномовним перекладам: М. Шпака, П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри, Г. Кочура, М. Лукаша, Л. Костенко, Л. Первомайського, Н. Тихого, В. Богуславської та ін. Відомо, що український поет Павло Тичина вивчив їдиш, щоб перекладати Давида Гофштейна, Ошера Шварцмана, Лева Квітка.

ВИДАТНІ МИТЦІ З ЖИТОМИРЩИНИ – МЕШКАНЦІ РОЛІТУ

Наум Тихий

Наум Миронович Тихий (Наум Миронович Штілерман) - український поет, прозаїк, перекладач, лауреат премії ім. Павла Тичини. Народився 25 травня 1920 р. (за іншими даними, 14 вересня 1922 р.) в смт. Ємільчино на Житомирщині. У Роліті проживав у квартирі № 31. Свого часу пішов добровольцем на фронт (липень 1941 р.) у складі студентського батальйону. Був учасником оборони Києва та Сталінградської битви. Нагороджений орденом Червоної Зірки та медалями. Після демобілізації у 1945 р. Наум Миронович повернувся до Київського університету, який закінчив у 1947 р. Жив у місті Києві, працював у видавництві «Радянський письменник», в редакції «Літературної газети». З 1956 року – на творчій роботі. Талант Наума Тихого розквітнув у Роліті. Мистецьке середовище сприяло творчому потенціалу поета.

Н. М. Тихий належить до того покоління, яке прийшло в літературу з окопів Другої світової війни. Пережите на війні було для поета найвищою точкою, своєрідним «спостережним пунктом», з якого йому бачився світ. Перші вірші поета було опубліковано у 1940 році, а після війни Наум Тихий став однією з найпомітніших постатей у групі молодих літераторів, колишніх фронтовиків, яких згодом назвуть «фронтовим поколінням» [1]. Перша збірка поезій Н. Тихого «Розмова з друзями» вийшла у 1947 році. У тому ж році його було прийнято до Спілки письменників УРСР.

У передмові до однієї з підсумкових збірок Н. Тихого – книжки філософських поем «Седмиця» (1995) – Леонід Новиченко так характеризував його творчу манеру: «... голос, що повертає нас до забутих інтонацій класичної поезії думки, поезії високого розмислу, драматичного пошуку істини; поезії, коли хочете, неокласичної за

стильовим характером і разом з тим не позбавленої смаку до того, що звуть новаторськими вирішеннями».

Своїм літературним учителем Наум Тихий вважав уже визнаного на той час Леоніда Первомайського, який багато уваги приділяв роботі з молодими авторами. Саме за його рекомендацією поет обрав літературний псевдонім Тихий, що згодом став прізвиськом [2].

1964 р. – початок принципово нового етапу в творчості Н. Тихого. Збірка «Колиска на вітрах» – це вже поезія митця-філософа, яка за визначенням стоїть над ідеологічними штампами. Саме глибина думки, яка напрочуд закономірно впливає з почуття, з емоцій, відзначала творчість Н. Тихого з 1964 року до кінця його життя [1].

На основі власних фронтових спогадів поета написаний роман «Рахунок для сонця» (1970). Проте багато в чому твір експериментальний для свого часу: за композицією, образними засобами, ритмом прози. Роман Наума Тихого присвячений подіям Другої світової війни.... Страшний 1943 рік. Кілька місяців тому спалахнула Сталінградська битва. У глибокому тилу після поранення «викладає» колишній зв'язковий Сергій Лимаренко. Але душею і пам'яттю він все ще в рідному третьому батальйоні, у вирі останніх боїв...

Вірш «Молитва за Україну», в якому поєднуються почуття єврея за походженням та українського патріота за способом життя та мислення, можна було б поставити до перших брил у фундаменті поліетнічної української політичної нації [3].

У 1995 році вийшов останній збірник творів Наума Мироновича під назвою «Седмиця». Цикл із семи драматичних поем. «Седмиця» – творчий результат поета, над яким він працював 20 років: з 1975 по 1995 роки. В українській літературі до цього лише Леся Українка в такому масштабі використовувала цей надскладний жанр у циклі поезій «Сім струн».

У філософських поезіях Наум Тихий поставив собі за мету втілити своє бачення низки гуманітарних проблем розвитку світу. Особиста і суспільна етика, мораль, культура людського співжиття, міжнаціональні відносини, зокрема, розбрат між народами як джерело катастрофічних загроз, з якими нині стоїть усе людство – ці та інші болючі, важкі питання наших універсальних віршів містяться в «Седмиці».

Автор тридцяти поетичних збірок, серед яких «Розмова з друзями», «планетарного сьогodenня становлять поетичну й філософську доміанту Листи з гуртожитку», «Будівничі», «Любов і труд», «Що серце знає», «Колиска на вітрах», «З усіх доріг», «Цілюю хліб твій», «Будень вічної вулиці», «Будь славен день», «Понад озимим полем», «Щоб не згас вогонь», «Вибране: поезії», «Смак осіннього вітру». Прозові твори Н. Тихого – романи «В дорогу виходь на світанні», «Рахунок за сонце», нариси тощо [2].

Н. Тихий переклав багато творів українською. Особливо великий його внесок у перекладі з їдиш – Давида Гофштейна, Переца Маркіша, Риви Балясної та інших.

Уже на схилі літ Спілка письменників України за широкої участі громадськості вшанувала Наума Мироновича Тихого. У 1986 році за збірку віршів «Над зимовим полем» поет був удостоєний літературної премії імені Павла Тичини «Чуття єдиної родини». Лейтмотив – через вірші філософствування про минуле, майбутнє, роздуми інтимного характеру, занурення в глибину душі [3].

Наум Тихий не цурається української традиції, поєднуючи у своїх творах багато напрямів, таких як неоімпресіонізм, традиціоналізм, символізм. Кожен образ – символ збірки – окрема завершена концепція, яка в поєднанні з іншими створює барвистий потік надзвичайної поезії.

Давид Гофштейн

Давид Наумович Гофштейн – єврейський поет, який народився 25 липня (6 серпня) 1889 року в Коростишеві Житомирської області. Один із зачинателів єврейської радянської поезії, представник «їудейського розстріляного відродження», писав мовою їдиш.

Через відсоткову норму його не було прийнято до Київського університету. Тому вступив до Київського комерційного інституту. Вірші писав з дев'яти років (на ївриті, пізніше також російською та українською мовами, з 1909 р. на їдиш). Дебютував малюнком та віршами цією мовою у київській газеті «Найє цайт» (1917). Жовтневу революцію Давід Гофштейн сприйняв як здійснення біблійних ідеалів справедливості, як рятуння євреїв від національного гніту.

Д. Гофштейн бачив у своєму давньому народі джерело творчих сил. Це знайшло вираження у його першій збірці віршів «Бай вегн» («Біля доріг», Київ, 1919). Поряд із П. Маркішем та Л. Квітком Д. Гофштейн став одним із творців радянської поезії на їдиш. Брав участь у редагуванні збірок «Ейгнс» (Київ, 1918, 1920) та інших альманахів та журналів; у видавництві «Відер-вукс» керував випуском книг поетів-початківців [4].

У 1920 р. переїхав до Москви, був одним із редакторів літературного щомісячника «Штром». Єврейськими погромами на Україні у 1918–19 рр. були нав'язані пройняті гнівом і болем вірші «Україна» та «Tristia», які увійшли до збірки «Тройєр» («Скорбота», Київ, 1922; ілюстрації М. Шагала). Вихід у 1923 році зібрання творів «Лірик» («Лірика») приніс Д. Гофштейну славу одного з найяскравіших радянських поетів.

У віршах Д. Гофштейна близьке бачення природи й широкі філософські узагальнення органічно зливаються з інтимністю й щирістю безпосередньо вираженого почуття. Так само майстерно оволодіваючи класичним і так званим вільним віршем, Д. Гофштейн збагатив їх складною системою асонансів і внутрішніх рим.

У 1924 р. Д. Гофштейн підписав протест проти переслідування іврити, за що був відсторонений від редагування номерів «Strom» (за це закритий). Того ж року він виїхав до Берліна, а в квітні 1925 року приїхав до Ерец - Ізраїлю, де виступав із віршами на івриті в газетах «Га - Арец», «Давар» та ін.

Однак у 1926 р. Д. Гофштейн повернувся до Києва (частково, ймовірно, заради двох синів, які залишилися там від першої дружини, яка померла в 1920 році). У 1927 році був обраний до складу єврейської секції Всеукраїнської спілки пролетарських письменників, а з 1928 року став членом редколегії її журналу «ПРОЛІТ».

Наприкінці 1929 р. Д. Гофштейна звинуватили в «дрібнобуржуазних поглядах» за незгоду з кампанією проти Л. Квітки і виключили зі Спілки письменників. Пізніше Д. Гофштейн знову зайняв одну з провідних посад у керівництві єврейською літературою. У 1939 році переїхав разом із сім'єю у будинок «Роліт». Проживав Давид Наумович

у квартирі № 62 на першому поверсі. Багатьох єврейських мешканців Роліту ввів у велику літературу саме він.

Протягом Другої світової війни і в перші роки після неї письменник активно співпрацював з Єврейським антифашистським комітетом (ЄАК, 1942–48) і єврейською секцією Союзу єврейських письменників України.

Наприкінці 1944 року Давид Гофштейн намагався організувати мітинг у Бабиному Яру, приурочений до 3-ї річниці масових розстрілів євреїв. Партійні органи рішуче припинили цю «шкідливу» ініціативу поета [5].

Д. Гофштейн був одним із перших затриманих у справі ЄАК. Давида Наумовича, як громадського діяча, заарештували в Києві 16 вересня 1948 року. Спочатку допити були в київській тюрмі, а згодом його перевезли до Москви. Після катувань і «суду у справі ЄАК», Давид Гофштейн і ще багато видатних діячів єврейської культури були засуджені до розстрілу. Вирок було виконано 12 серпня 1952-го. Багато діячів єврейської культури були репресовані, культурні установи закриті.

На будинку «Роліту», де мешкав поет у Києві по вул. Б. Хмельницького № 68, встановлена пам'ятна меморіальна дошка з написом їдишем і російською мовами [див. Додаток Б]. Доля Д. Гофштейна була трагічною, але його поезії отримали нове життя й ширшу аудиторію завдяки україномовним перекладам Павла Тичини, Максима Рильського, Володимира Сосюри, Г. Кочура, Миколи Лукаша, Л. Костенко, Л. Первомайського, Наума Тихого, В. Богуславської та ін. Відомо, що український поет Павло Тичина, який також проживав у Роліті, спеціально вивчив їдиш, щоб перекладати твори Давида Гофштейна.

Ісаак Кіпніс

Кіпніс Ісаак – єврейський радянський письменник, поет і перекладач, який народився 12 грудня 1896 в с. Словечно Волинської губернії (Коростенський район, Житомирська область). Відвідував хедер і здобував світську освіту у приватних вчителів; потім, як і батько, працював шкіряником. Брав участь у громадянській війні. У 1920 р. був

направлений профспілкою гарбарів на навчання до Києва, де Давид Гофштейн ввів його в літературне середовище. Писав на їдиш. З 1922 р. друкувався в журналах «Штром», «Фрайнд», «Халаястрі», «Ді рийте велт», опублікував збірку поезій «Оксн» («Воли», 1923), кілька дитячих книжок («А бер із гефлойгн» – «Летів ведмідь», 1924 та інші) [6].

Значним явищем радянської єврейської літератури стала його розповідь про життя містечка 1919 року («Місяць і дні. Хроніка», 1926). Написана від імені закоханого юнака, який розповідає про кошмари Громадянської війни та єврейських погромів, крах звичних ідей у вирі революції, зберігаючи при цьому тонке почуття гумору та непереборний оптимізм.

Близька до народної мови лексика, органічне сплетіння трагічного і комічного, точність спостережень і глибокий ліризм значною мірою відродили реалістичну традицію, що сягає Шалом – Алейхема. Парадоксально, але Ісаак Кіпніс дивним чином врятувався від звинувачень радянських критиків в ідеалізації міського життя «обличчям до міста» (за аналогією з «обличчям до села»).

У наступні роки І. Кіпніс багато працював, головним чином як дитячий письменник, перекладав на їдиш твори А. Купріна, Дж. Лондона, Е. Сетон-Томпсона, Дж. Свіфта, М. Твена, Ф. Рабле, багатьох радянських письменників, опублікував ряд збірок оповідань, п'єсу «Хане – Рейзе гейта танц» («Хана -Рейза пускається в танок», 1939), роман «Ді штуб» («Дім», 1939).

У перші дні війни вступив до київського народного ополчення, але через вік був відрахований та евакуйований. Повернувся до Києва на початку 1944 р. Поминальне слово «Бабин Яр» (до третьої річниці масового розстрілу євреїв) Ісаак Кіпніс завершив закликком: «Так устанемо і випрямимся на весь зріст». У нарисі «Він хохмес, він хешбойнес» І. Кіпніс запропонував євреям носити поряд з бойовими орденами Маген – Давид (Зірку Давида), за що зазнав шельмування і був виключений із Спілки письменників.

У січні 1949-го заарештований Абрам Каган (друг Кіпніса, родом з Бердичева), його засуджено на 15 років концтаборів за космополітизм. Через півроку заарештований Ісаак Кіпніс. Його дочка розповідає, що

того вечора, 23 червня, вона з братом була в театрі – гастролював МХАТ, давали виставу з Аллою Тарасовою в головній ролі. Це була подія – і МХАТ, і Тарасова глибоко шанувалися в сім'ї письменника. По дорозі додому дочка уявляла, як зараз скаже татові: «Ми бачили саму Тарасову!» Повернулися пізно – близько опівночі. Двері відчинив якийсь незнайомиць (майнула думка: «грабіжник?»), наказав увійти. А там – поняті, протокол, обшук... Кіпніс отримав 10 років таборів особливого режиму. Сім'ю «ворога народу» ущільнили, підселивши у кв. 37 будинку «Роліт» ще дві родини [7].

З середини 1950 р. до реабілітації у 1954 р. перебував у таборах примусової праці, але й після звільнення не міг до 1958 р. отримати дозвіл жити у Києві та жив у Боярці (Київська область). Написаний до арешту роман Ісаака Кіпніса «Унтервегнс» («Дорогою») про перші роки радянської влади був виданий у 1960 р. у Нью-Йорку, у 1977 р. у Тель-Авіві (з включенням, згідно з волею автора, ранніх варіантів роману, який у 1927 р. мав назву «Ойфн вихон» – «На вигоні»; виданий в одній книзі з «Ді штуб») і лише в 1979 р. – в Радянському Союзі (на їдиш). Останніми прижиттєвими виданнями Кіпніса були збірка оповідань «Цум лебн» («До життя», М., 1969) та зібрання творів «Майн штетелі Словешні» («Моє містечко Словечно»).

Своєрідним осередком єврейської культури була квартира І. Кіпніса в Роліті. Багато київських євреїв приходили туди, щоб побачити книги, які прийшли з Ізраїлю, отримати поради щодо вивчення івриту, послухати судження І. Кіпніса щодо єврейської літератури, що стала важливою частиною їхнього духовного життя.

Сидоренко В.О.

Ніжин, Україна

ПИСЬМЕННИКИ РОЛІТУ В «ЛІТЕРАТУРНОМУ ЖУРНАЛІ»

Ідуть літа, летять літа...

В. Сосюра

Уперше будинок по вулиці Б. Хмельницького, 68 «впав у вічі» в кінці 80-х, у «аспірантські роки»: я зупинилася біля нього, вражена кількістю меморіальних дощок зі знайомими прізвищами. Зразу ж пригадалися уроки української літератури, наші запальні диспути, улюблена вчителька Раїса Павлівна Щаблій. Тоді я не могла й подумати, що через 30 років буду гостювати в квартирі № 15 цього будинку, у Тетяни Миколаївни Лебединської, доньки поета й перекладача Миколи Шпака. Слухати спогади про її родину, батька, що так трагічно пішов із життя зовсім молодим; про тих, хто бував в цьому щирому, теплому домі: Володимира Сосюру, який упродовж багатьох років товаришував з її мамою Зінаїдою Костянтинівною; Остапа Вишню, Олександра Корнійчука; про зовсім ще молодих поетів, якими вони були у кінці 50-х, Бориса Олійника, Ростислава Братуня, Дмитра Павличка.

Коли Тетяна Миколаївна запропонувала тему цього семінару, пригадалося, що у 2010 році, до 190-ї річниці від дня заснування бібліотеки Ніжинської вищої школи, було підготовлено «Каталог періодичних видань 1772-1940 рр. бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя». Цей покажчик вміщує й перелік видань, що виходили в Україні в 20-30 рр., серед них такі: Записки наукового товариства імені Шевченка, «Книгарь», «Книгоноша», «Нові шляхи», «Плуг», «Україна», «Українська хата», «Театр», «Літературна критика», «Літературний журнал». У останньому впродовж 30-х років друкувалися й письменники, що мешкали в будинку РОЛІТ.

«Літературний журнал» (назва до 1936 р. «Червоний шлях») – літературно-художній і громадсько-політичний місячник, орган українського та харківського обласного правління спілки радянських письмен-

ників. У різні часи його редагували: І. Кириленко, О. Копиленко, Ю. Смолич, Ю. Збанацький.

У книгосховищі нашої бібліотеки зберіглося 5 номерів за 1936 р., 11 за 1937 р., № 1-12 за 1938-1940 рр. та 4 номери за 1941 р.

Матеріали, що увійшли до цього часопису, – це історія української літератури першої половини буремного ХХ століття. А в цій історії були «різні сторінки», романтичні й трагічні, про буденне й вічне: «Пісня дівчини» П. Сенченка про кохання сільської дівчини до тракториста, який натхненно працює в полі, і «Осінь» А. Малишка: «*Стоять озера світлої краси – / Пахнуть хмелем вересневі ночі*» [ЛЖ, 1938, № 11; № 10, с. 72]. (ЛЖ – «Літературний журнал», скор. наше – В.С.).

Одним із авторів, що активно співпрацювали з часописом, був Володимир Сосюра, у поезії якого завжди гармонійно поєднувалися глибокий ліризм та небайдуже ставлення до всього, чого «торкається» перо поета. Його вірш «Весною» було надруковано у першому номері журналу, що вийшов у серпні 1936 р.: «*І сповнеться серце весною, / Закохане серце моє*». У 1939 р. до 125-ліття від дня народження Т.Г. Шевченка В. Сосюра пише вірш «На могилі Шевченка», який увійшов до березневого числа журналу: «*Ми – нащадки твої, / Пронесем крізь віки твоє ім'я. / Крізь колючі вітри, / Крізь жорстокі бої*» » [ЛЖ, 1939, № 3, с. 30]. У 7-му номері за цей же рік вміщено 7 різножанрових поезій – «Батьківщина», «До себе», «Прохання», «Час», «Каштани», «Серенада», «Люблю» [ЛЖ, 1939, № 7, с. 13-15], наступний, 8-й, номер відкривають також вірші В. Сосюри під загальною назвою «3 нових поезій», які можна віднести до пейзажної лірики й де автор звертається до природи як до живої істоти, «переймаючись долею» квітки, скелі, промінчика [ЛЖ, 1939, № 8, с. 3-4].

Сім віршів із поетичної збірки «Марія» було надруковано у 3-му номері журналу за 1940 р. Один із них – «Мить», який за своєю поетичністю можна «поставити в один ряд» із сонетами Петрарки та Шекспіра: «*Заснуло сонце в павутинні, / Немов дитя, між віт густих. / Твоїх очей криниці сині / Відбили тьму зіниць моїх*» [ЛЖ, 1940, № 3, с. 6-8].

Поезії Максима Рильського також зустрічаємо на сторінках «Літературного журналу». Так, у 5-му та 6-му номерах за 1937 р.

надруковані вірші «Перший травень» та «Пісня перемоги», яка присвячена відкриттю науково-дослідницької станції «Північний полюс – 1» під керівництвом І.Д. Папаніна (1894-1986). Робота цієї арктичної експедиції була дійсно ризикованим науковим експериментом, за яким стежив увесь світ. Видатний український поет віддає шану мужності учасників цієї експедиції. У травневому номері за 1938 р. надруковано вірш М. Рильського «Про май і Маяковського», де автор використовує звукопис, зокрема повтор звуку [М], що сприяє передачі ритмічної організації вірша: «*Маяковського згадаймо в маї / Має прапором його ім'я...*» [ЛЖ, 1938, № 5, с. 3].

Як відомо, М.Т. Рильський був професійним перекладачем з багатьох мов, його переклад пушкінського «Євгенія Онегіна» на українську є неперевершеним до сьогодні. Одним із перших, хто оцінив цей переклад, був Іван Сенченко у статті «Переклади творів О.С. Пушкіна на українську мову», надрукованій у «Літературному журналі» за 1937 р. [ЛЖ, 1937, № 6, с. 97-117]. Переклади ж самого М. Рильського вміщено в 4-му номері за 1939 р., у цьому ж номері надруковано вірш Марії Хмарки, присвячений 130-літтю з дня народження М. Гоголя «Октави» [ЛЖ, 1939, № 4, с. 103]. І звичайно ж, неможливо уявити творчість М. Рильського без його глибокої філософської лірики, до прикладу, триптих «Три ідилії», де йдеться про вічність природи, цінність мистецтва – творча праця композитора та праця дітей, які ще тільки пізнають світ. [ЛЖ, 1938, № 8, с. 26-30]. Як тонкий лірик, Максим Тадейович завжди умів гармонійно поєднувати у своїх поезіях «красиве й корисне»: «*І сіна запах, що пливе в вікно, / І жар троянд у склі тонкої вази.*». [ЛЖ, 1941, № 4, с. 96].

У «Літературному журналі» в ці роки були надруковані поетичні, прозові, драматичні твори багатьох письменників. Серед них – Микола Бажан з публікаціями «Безсмертна поема грузинського народу» до 750-ліття з часу написання геніальної поеми «Витязь у тигровій шкурі» Ш. Руставелі, «Живи, Життя безсмертне» з поеми «Безсмертя», «Батьки й сини» (поема) [ЛЖ, 1937, № 6, с. 90-96, № 11-12, с. 118; 1938, № 5]; Олесь Гончар з віршем-піснею «Ластівка», оповіданнями «Іван Мостовий» та «Нехай живе життя» [ЛЖ, 1938, № 9, 8; 1939, № 5-6]; Іван

Микитенко з комедією на 3 дії «Соло на флейті»; Петро Панч з повістю «Олександр Пархоменко» [ЛЖ, 1936, № 3; 1938, № 10]; Давид Гофштейн – з поезіями на ідиш у перекладі Є. Дроб'язка [ЛЖ, 1940, № 4].

У декількох числах журналу знаходимо публікації Павла Тичини, це вірші «Пісня про Котовського» та «Горький», а також стаття «Григорій Сковорода» [ЛЖ, 1937, № 4, с. 28; 1938, № 4, с. 119; 1940, № 3, с. 94-100].

Дехто з відомих авторів починав свій творчий шлях саме з публікацій у цьому часописі. Так, Марія Пригара, на творах якої виховалося не одне покоління і дошкільнят, і підлітків, у 1936 р. опублікувала вірш «Струмок» та поему «Сашко» [ЛЖ, 1936, № 1, с. 51; № 4], а у 1937 р. – «Паунок із піском», що входить до збірки балад для дітей [ЛЖ, 1937, № 6, с. 103].

Михайло Стельмах, у ті роки шкільний учитель, надрукував свої поезії у декількох номерах за 1940 р.: «Поміж березами дівча іде», «Заспів», «Дома» [ЛЖ, 1940, № 4, 5, 6].

На творчості ще одного письменника хочеться зупинитися. Це Іван Сенченко, який довгий час мешкав по сусідству з родиною Тетяни Миколаївни Лебединської. Крім оповідань «Лист» та «Коба» [ЛЖ, 1939, № 9, с. 15-30; № 12, с. 39-46], у «Літературному журналі» було надруковано декілька цікавих літературознавчих розвідок. Одна з них – «Із записок читача про Шевченкову прозу», де автор наводить цитати з листів Шевченка та Куліша. Так, Т. Шевченко пише П. Кулішеві про свої повісті: «У мене їх десятків коло двох набереться», на що П. Куліш йому відповів: «Якби в мене гроші, я б у тебе купив їх усі разом *да спалив*» (вид. – *авт. листа*).

У цій розвідці згадується Лазаревський, який, «розпродуючи світ-за-очі Шевченкову спадщину», подав «у пресі таке оголошення: «По смерті українського поета Тараса Григорьевича Шевченко осталося одинадцять рукописей, в которых заключаются литературные (*довольно слабые!!!*) (вид. – *авт. ст.*) сочинения поэта, написанные на великорусском языке прозою... Сочинения эти как редкость, продаются все вместе и каждое отдельно... по следующей цене». Своєю роботою І. Сенченко доводить, що будь-яка спадщина Кобзаря заслуговує на

увагу та закликає молодих українських учених «досліджувати прозу Шевченка» [ЛЖ, 1937, № 2, с. 144].

Статтю І. Сенченка «Переклади О.С. Пушкіна на українську мову» ми вже згадували, саме тут автор оцінює переклад поеми «Полтава» Євгеном Гребінкою та його внесок у розвиток української мови: «Євген Гребінка не був перший і не був єдиний із тих, хто, спираючись на Пушкіна, закладав підвалини до реформи літературної української мови. Цією дорогою ще раніше пішов Л. Бороковський і його спілник Шпигоцький» [ЛЖ, 1937, № 6, с. 98]. Ще одну статтю І. Сенченко присвятив дослідженню творчості П.Г. Тичини – «З нотаток про поезію П.Г. Тичини» [ЛЖ, 1939, № 8, с. 96-100].

Як бачимо, «Літературний журнал» у 30-ті роки був цікавим виданням, де могли друкуватися як автори-початківці, так і відомі, знані на теренах тодішньої країни, а читачі долучатися до творів нової української літератури.

1. Каталог періодичних видань 1772-1940 рр. бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя: бібліограф. покажчик / упор.: О.Д. Кільдіватова, Л.П. Косовських, В.І. Манжай та ін. Ніжин: Вид-во НДУ, 2010. 145 с.

2. Літературний журнал. 1936, № 1-5; 1937, № 2-12; 1938, № 1-12; 1939, № 1-12; 1940, № 1-12; 1941, № 1-4.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бенедюк Олена Сергіївна, вчитель української мови і літератури ЗОШ I-III ступенів № 5, спеціаліст II категорії, член первинної профспілкової організації, м. Бердичів, Україна

Бойко Ніна Петрівна, екс-завідувачка дошкільного закладу № 16, м. Бердичів, Україна

Болтівець Сергій Іванович, доктор психологічних наук, професор, завідувач Відділу розвитку молодіжної політики Державного інституту сімейної та молодіжної політики Міністерства молоді та спорту України, м. Київ, Україна

Братанюк Василь Іванович, член Спілки художників Росії, кавалер ордена Карла Фаберже, м. Санкт-Петербург, Росія

Брижицька Світлана Анатоліївна, кандидат історичних наук, заступник генерального директора Шевченківського національного заповідника, м. Канів, Україна

Вакульчук Анна Русланівна, старший науковий співробітник Літературно-меморіального музею-квартири П.Г. Тичини в м. Києві, м. Київ, Україна

Галушко Олена В'ячеславівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник відділу розвитку молодіжної політики Державного інституту сімейної та молодіжної політики Міністерства молоді та спорту України, м. Київ, Україна

Ганжа Ангеліна Юріївна, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики, культури мовлення та соціолінгвістики Інституту української мови НАНУ, м. Київ, Україна

Глоба Лідія Григорівна, кандидат педагогічних наук, доцент Ужгородського інституту культури і мистецтв, м. Ужгород, Україна

Жуляєв Валерій Миколайович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Відділу розвитку молодіжної політики Державного інституту сімейної та молодіжної політики Міністерства молоді та спорту України, м. Київ, Україна

Каров Олександр Миколайович, аспірант кафедри Міжнародних Освітніх програм Санкт-Петербурзького політехнічного університету Петра Великого, м. Санкт-Петербург, Росія

Конончук Тетяна Іванівна, кандидатка філологічних наук, завідувачка і професорка кафедри української філології та суспільних наук Академії адвокатури України, членкиня Національної спілки письменників України, лауреатка Всеукраїнського культурно-наукового фонду Тараса Шевченка «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля», м. Київ, Україна

Красько Микола Омелянович, заступник голови обласної організації Профспілки працівників освіти і науки, м. Житомир, Україна

Кудіна Валерія Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент Київського національного лінгвістичного університету, м. Київ, Україна

Лебединська Тетяна Миколаївна, кандидат філософських наук, професор, член Національної спілки письменників України, кавалер ордена Нягині Ольги III ст. (2007), лауреат Всеукраїнського культурно-наукового фонду Тараса Шевченка, нагороджена медаллю «За особистий внесок у розвиток освіти, науки й культури» Малої академії наук України (2014), організатор та координатор міжнародного наукового семінару «Санкт-Петербург – Україна» з 2000 р., м. Санкт-Петербург, Росія

Лебединський Ігор Леонідович, доктор економічних наук, член Національної спілки письменників України, м. Санкт-Петербург, Росія

Наумова Надія Григорівна, науковий працівник Музею історичного центру міста Києва, м. Київ, Україна

Недайборщ Татяна Анатоліївна, вчитель вищої категорії української мови та літератури спеціалізованої загальноосвітньої школи № 17, член Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, м. Бердичів, Україна

Онопріско Юлія Іванівна, завідувач науково-освітнього відділу Літературно-меморіального музею-квартири П.Г. Тичини в м. Києві, м. Київ, Україна

Панчук Ілля Сергійович, студент V курсу Житомирського державного педагогічного університету імені І. Франка, м. Бердичів, Україна

Панчук Марина Валентинівна, заступник директора з навчально-виховної роботи Бердичівської спеціалізованої загальноосвітньої школи I-III ступенів № 1 ім. Т.Г. Шевченка з поглибленим вивченням іноземних мов, учитель-методист, член Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, м. Бердичів, Україна

Петренко Юлія Сергіївна, завідувач сектору науково-допоміжного фонду Національного музею Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Покурар Катерина Едуардівна, учениця 9 класу загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 імені Віктора Пастуха, м. Бердичів, Україна

Пучков Андрій Олександрович, доктор мистецтвознавства, професор кафедри теорії та історії мистецтва Національної академії мистецтва та архітектури, академік Української академії архітектури, лауреат Державної премії України в галузі архітектури, заслужений діяч мистецтв України, м. Київ, Україна

Ривкіна Ганна Абрамівна, головний бібліотекар відділу фонду юдаїки Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, м. Київ, Україна

Ромащенко Людмила Іванівна, доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Сидоренко Валентина Олександрівна, кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, м. Ніжин, Україна

Скавронський Павло Степанович, экс-директор Музею історії м. Бердичіва, голова Бердичівського регіонального товариства Національної спілки регіонознавців України, член Національної спілки журналістів України, м. Бердичів, Україна

Тарнопольська Олена Володимирівна, вчитель української мови та літератури загальноосвітньої школи I-III ступенів № 7 імені Віктора Пастуха, м. Бердичів, Україна

Холоша Тамара Олександрівна, старший науковий співробітник Національного музею Тараса Шевченка; аспірантка факультету філософії НПУ імені М.П. Драгоманова, м. Київ, Україна

Цветкова Анжела Микитівна, голова Бердичівської міської організації Профспілки працівників освіти і науки, член Житомирської обласної організації Національної спілки краєзнавців України, вчитель-методист, Заслужений працівник освіти, м. Бердичів, Україна

Цветкова Анна Василівна, студентка IV курсу Житомирського державного педагогічного університету імені І. Франка, м. Бердичів, Україна

Цимбал Тетяна Володимирівна, доктор філософських наук, професор кафедри професійної та соціально-гуманітарної освіти Державного вищого навчального закладу «Криворізький національний університет», академік НАВО, м. Кривий Ріг, Україна

Чемерис Валентин Лукич, журналіст «Літературної України», м. Київ, Україна

Чорновіл В'ячеслав Максимович, журналіст, публіцист, літературний критик, суспільно-політичний діяч, Герой України, м. Київ, Україна

Чуйко Тетяна Павлівна, кандидат мистецтвознавства, заступник Генерального директора з наукової роботи Національного музею Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Шиленко Юлія Анатоліївна, головний зберігач Національного музею Тараса Шевченка, м. Київ, Україна

Шпаківський Михайло Іполітович, полковник у відставці, рідний брат Миколи Шпака, м. Бровари, Україна

*І стоїть замучена епоха над
безсмертним іменем своїм
А. Малишко*

Будинок письменників – спадкоємець РОЛІТу

*Додатки до матеріалів
I (XXI) Міжнародного семінару
“РОЛІТ в історії української культури”*

**«Лауреати
Шевченківської премії
з будинку РОЛІТ
і Тарасова гора»**

*(за матеріалами фондів Шевченківського
національного заповідника)*

До статі Брижицької С.А.

(друкується вперше)

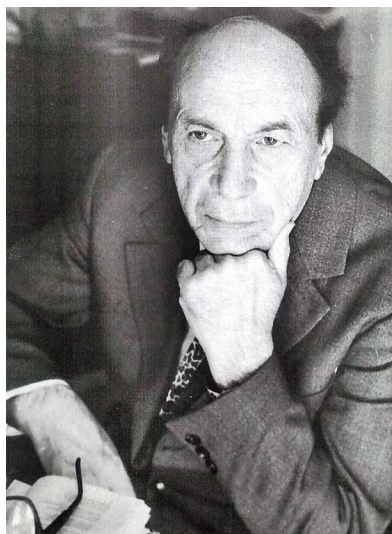
*Виступ заступника генерального директора ЮНЕСКО Ершова П. І.
на Міжнародному форумі діячів культури, присвяченому 150-річчю
з дня народження Т. Г. Шевченка, м. Київ. 29-30 травня 1964 р.
На другому плані у центрі — Микола Бажан. Фото Ряпасова Є. П.*

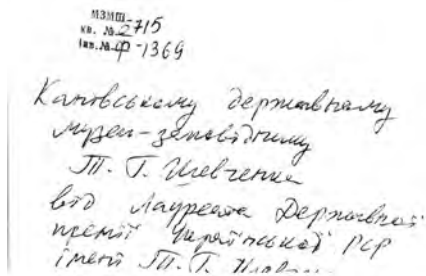
*Президія Міжнародного форуму діячів культури, присвяченого 150-річчю з дня
народження Т. Г. Шевченка, м. Київ. 29-30 травня 1964 р. Виступає М. П. Бажан.
За столом президії сидять зліва направо: Тронько П. Т. — заступник Голови
Ради міністрів УРСР, Роже Кайюа (ЮНЕСКО), Ершов П. І. (ЮНЕСКО).
Крайній праворуч — Корнійчук О. Є. Фото Ряпасова Є. П.*

Президія Міжнародного форуму діячів культури, присвяченого 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, м. Київ. 29-30 травня 1964 р. У першому ряду сидять зліва направо: заступник Голови Ради Міністерств УРСР Петро Тронько, Роже Кайюа (ЮНЕСКО), Петро Єршов (ЮНЕСКО), Микола Бажан, Костянтин Федін. У другому ряду ліворуч — поет Микола Тихонов і президент АН УРСР Борис Патон. Фото Ряпасова Є. П.

Вишеславський Леонід Миколайович, російський поет, перекладач, літературознавець, критик. Фото Анатолія Поддубного

Зворот фото Вишеславського Л. М. з написом: «Канівському державному музею-заповіднику Т. Г. Шевченка від лауреата Державної премії Української РСР імені Т. Г. Шевченка. Леонід Вишеславський 2.У. 84». Унизу ліворуч друком: «Фото Анатолія Поддубного»

*Тичина П. Г. біля могили Шевченка Т. Г. в Каневі в 1950 р.
Виготував канівський фотограф Хухлій О.І. 09 березня 1953 р.*

*Андрій Малишко (третій зліва) та супроводжуючі його особи на могилі Т. Г. Шевченка.
Зліва направо: другий — заступник директора Канівського державного ордену
Дружби Народів музею-заповідника «Могила Т. Г. Шевченка» з наукової роботи
Шестопад П. Л.; п'ятий — директор Канівського державного ордену Дружби
Народів музею-заповідника «Могила Т. Г. Шевченка» Данилов Я. М.*

*Учасники Об'єднаного пленуму правління Спілки письменників СРСР і Спілки письменників УРСР, присвяченого 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка.
Зліва направо: Олесь Гончар, Костянтин Федін, Михайло Стельмах,
Микола Тихонов*

*Українські та російські письменники біля могили Т. Г. Шевченка. 21 травня 1961 р.
У першому ряду зліва стоїть поет Павло Тичина,
третій — член-кореспондент АН УРСР Олександр Бушмін.
У другому ряду другий зліва стоїть Федір Прийма та ін.*

*Виступ Голови Ради міністрів УРСР Щербицького В. В.
на мітингу, що відбувся на Тарасовій горі 21 травня 1961 р.
На могилі Шевченка за трибуною – Щербицький В. В., ліворуч від нього –
Шелест П. Ю. та ін., праворуч – Казанець І. П., Бажан М. та ін.*

*Тичина Павло Григорович (у центрі)
із учнями Канівської середньої школи ім. Т. Г. Шевченка. 1947 р.
З лівого краю – Дмитро Косарик, український письменник.*

*Тичина Павло Григорович і супроводжуючі його особи на Тарасовій горі. 1947 р.
П. Тичина — у центрі; праворуч від нього — Дмитро Косарик, український письменник; за ним — редактор Канівської районної газети «Дніпрова зірка» Приходько І.С. Крайній ліворуч — секретар Канівського райкому партії Ткач А.К.*

*Група учасників VI Пленуму правління Спілки письменників СРСР, присвяченого 125-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка біля могили Т.Г. Шевченка. 07 травня 1939 р.
У першому ряду ліворуч — Олександр Корнійчук*

Президія урочистого засідання, присвяченого 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка у Большому театрі СРСР. 09 березня 1964 р.

Виступає голова Всесоюзного ювілейного Шевченківського комітету поет Микола Тихонов. Ліворуч від нього — керівник української урядової делегації, драматург, академік Корнійчук О. Є., праворуч — міністр культури СРСР Фурцева К. О.

Група письменників республік СРСР, які прибули в Київ на ювілей, присвячений 100-річчю з дня смерті Т. Г. Шевченка, м. Київ. 10 березня 1961 р.

У центрі, праворуч від жінки, — український поет Тичина П. Г.

Крайній праворуч — український поет Малишко А. С.

*Українські діячі культури на могилі Т. Г. Шевченка. 22 травня 1938 р.
Біля погруддя Т. Г. Шевченка (у шапці та кожусі) роботи скульптора Каленя
Терещенка — група людей (20). Сидять зліва направо у першому ряду:
Корнійчук Олександр, письменник., Лятошинський Борис, композитор,
Ревуцький Левко, композитор, Скорульський Михайло, композитор (наступні
— не встановлені). У другому ряду: другий — Вишеславський Леонід, поет,
третій — Нецепенко, композитор, п'ятий — Козацький Пилип, композитор
(решта — не встановлені). Стоять зліва направо: Поляков Петро,
композитор, третя — Юдіна Валентина, музикознавець.
На звороті фото написи: «№ 133», «1938рік».*

Рильський М.Т. (праворуч) і Корнійчук О.Є. (ліворуч) біля пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві 9 березня 1959 р.

Рильський М.Т. (ліворуч) і Корнійчук О.Є. (праворуч) покладають вінок від Спілки письменників України до підніжжя пам'ятника Т. Г. Шевченку в Києві 9 березня 1959 р.

*Група учасників свята, присвяченого 150-річчю з дня народження
Т.Г. Шевченка. 1964 р.*

*Зліва направо: перший — Федоров О. Ф., учасник партизанського руху в Україні
періоду Другої світової війни (1941–1945 рр.),
двічі Герой Радянського Союзу; третій — Корнійчук О. С. Фото Ряпасова Є. П.*

*Поет Микола Тихонов (ліворуч) із письменником Вадимом Собком на пароплаві
під час поїздки до Канева. 30 травня 1964 р.*

Фото Ряпасова Є. П.

Президія Міжнародного форуму діячів культури, присвяченого 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, м. Київ. 29–30 травня 1964 р.

Виступає Микола Бажан.

У другому ряду перший ліворуч — міністр культури УРСР Бабійчук Р. В.

Зустріч учасників урочистостей, присвячених 150-річчю з дня народження

Т.Г. Шевченка, на канівському річковому приплаві.

29 травня 1964 р. м. Канів, Черкаська область.

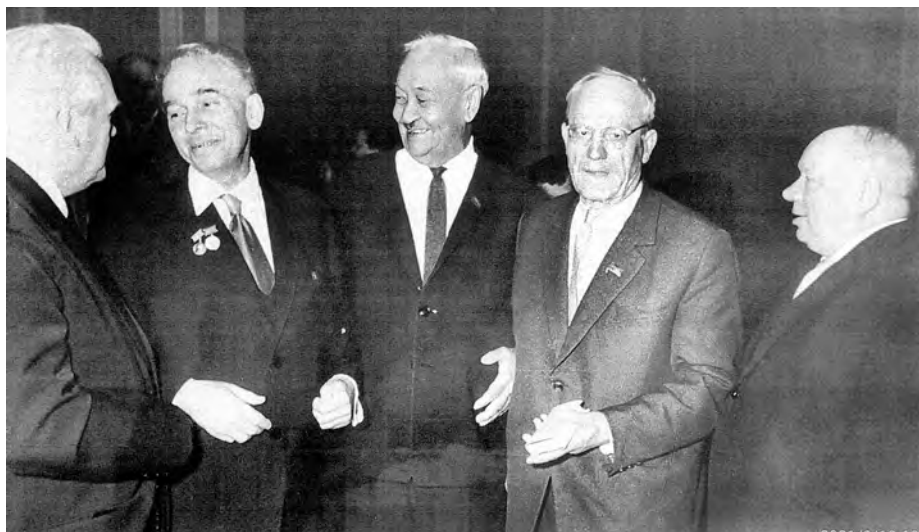
На першому плані ліворуч — Тичина П. Г.

Президія Міжнародного форуму діячів культури, присвяченого 150-річчю з дня народження Т. Г. Шевченка, м. Київ. 29–30 травня 1964 р. Виступає за трибуною член-кореспондент АН УРСР, письменник Новиченко Л. М. Сесійний зал Верховної Ради УРСР. За столом президії у першому ряду зліва направо: перший – заступник Голови Ради Міністрів УРСР Тронько П., другий – завідуючий відділом літератури департаменту культури ЮНЕСКО Роже Кайюа, третій – заступник генерального директора ЮНЕСКО Єршов П. І., четвертий – голова Республіканського ювілейного Шевченківського комітету Бажан М. П., п'ятий – перший секретар правління Спілки письменників СРСР Федін К. О., шостий – письменник Сурков О. О., сьомий – голова комісії в закордонних справах Верховної Ради УРСР Скаба А. Д. У другому ряду зліва направо: перший – голова Всесоюзного ювілейного Шевченківського комітету Тихонов М. С, другий – президент Академії Наук УРСР академік Патон Б. Є., четверта голова правління Українського товариства дружби і культурного зв'язку з зарубіжними країнами Колосова К. А., шостий – письменник Полевой Б. М. сьомий – голова Верховної Ради УРСР, драматург, академік Корнійчук О. Є.

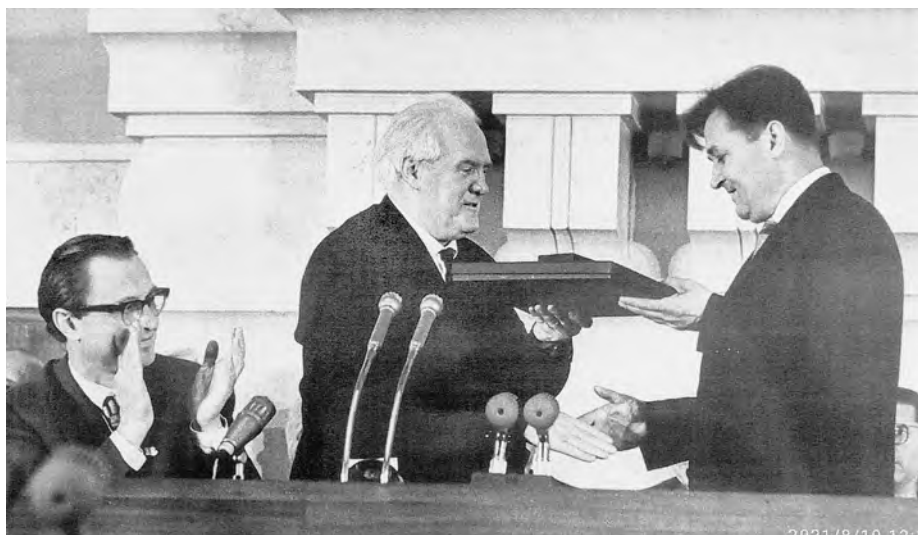

*О. Корнійчук і О. Фадєєв на могилі Шевченка.
7 травня 1939 р.*

Учасники Об'єднаного Пленуму Правління Спілки письменників СРСР і Спілки письменників УРСР, присвяченого 150-річчю Т. Г. Шевченка. 27 травня 1964 р.

Зліва направо: Микола Тихонов, Павло Тичина, Берди Кербабаєв, Петрусь Бровка, Олександр Прокоф'єв. Фото М. Селюченка й К. Шамшина.

Голова Комітету з Ленінських премій Микола Тихонов вручає Олесю Гончару Ленінську премію за засіданні, присвяченому 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка в Києві. Травень, 1964 р.

Євген Кирилюк, український літературознавець, член-кореспондент АН УРСР сидить у президії (праворуч під картину) на Вісімнадцятій науковій Шевченківській конференції в м. Черкаси. 1969 р.

«Вдова з сорок другого»

До статті В. Чемериса

(фото друкуються вперше)

З. Горбатенко
(дружина М.Шпака)

М. Шпак

Серія 93 24

Пролетарі всіх країн, єднайтесь!

СВІДОЦТВО ПРО ПОДРУЖЖЯ

№ 397

Гром-н Шпак Микола Іванович
 (Повістю, ім'я, по батькові)

Гром-ка Горбатенко Зинаїда Космачинівна
 (Прізвище, ім'я, по батькові)

14 " січня місяця 1931 зареєстрували своє подружжя и по

подружжя погодилися мати прізвища:

Гром-н Шпак
 Гром-ка Горбатенко

про що записано в книзі подружжя за 1931 рік під № 397

Свідоцтво видала "14 " січня місяця 1931 року

Рада району

М. П. Гард Зав округи.

Секретар
 Реєстратор

СІАТ Ф. А. 210449, вул. Зав. ЗАГС

1-ша друк. № 3532

М. Шпак та З. Горбатенко (дружина М. Шпака) Харків

*М. Шпак з дружиною З. Горбатенко
Харків, 25.11.1931р.*

*Мати дружини М.Шпака, Пелагея Іванівна Шевченко.
Зліва направо: Зіна (майбутня дружина М. Шпака) та її сестра Надія*

*М. Шпак разом з дружиною З. Горбатенко
Полтава, 1941р.*

*Н.М. Братунь, донька М.Шпака,
з чоловіком поетом Р. А. Братунем*

*Т.М. Лебединська, донька М.Шпака,
з чоловіком перекладачем І.Л. Лебединським*

***«Відомі мешканці
РОЛІТу у спогадах
Тетяни Лебединської»***

До статті Л.І. Ромащенко

(друкується вперше)

*У квартирі Тетяни Лебединської в будинку РОЛІТ.
(Т. Лебединська, Л.Ромашенко, зліва направо)*

Людмила Ромашенко з польськими друзями – Анджей і Кася Стахоні, – які виконують «Пісню про рушник» А. Малишка.

Живописна Шевченкіана Василя Братанюка

Учасники ювілейної Шевченківської конференції Санкт-Петербург, 2014р.

*В аудиторії Академії мистецтв, де студіював Т. Шевченко.
В. Сидоренко, Т. Лебединская, А. Цветкова, Л. Ромащенко (зліва направо).
Санкт-Петербург 2014р.*

*У майстерні Санкт-Петербурзького художника-земляка
(родом із Хмельниччини) В. Братанюка*

Біля входу в Академію мистецтв (м. Санкт-Петербург)

Валентина Данилівна Гончар (у центрі) і правнук Олеся Гончара Нестор. Л. Ромащенко (зліва направо). Дніпропетровськ (нині Дніпро), 2011р.

*З Нестором у хатині сестри письменника Шури,
де Олесь Гончар написав «Прапороносці»*

З Дмитром Павличком. Кременець, 2016р.

Д.Павличко і Л. Ромащенко

Л. Ромащенко разом з правнуком Олеся Гончара Нестором

***«РОЛІТ: образи мешканців
будинку в портретній
Галереї Зіновія
Толкачова»***

До статті Т.П.Чуйко

(друкується вперше)

Платон Воронько

Сергій Воскресенко

Олесь Гончар

Микола Терещенко

Яків Городський

Іван Ле

Віталій Петльованій

Марія Пригара

Натан Рибак

Володимир Торін

Михайло Стельмах

Микита Шумило

Дмитро Ткач

Микола Шпак

До статей

***«Симфонія роду
Миколи Шпака»***

(друкується вперше)

Батько М.І. Шпака Іполіт Степанович Шпаковський

Хата, де народився М. Шпак, с. Липки

*Н.В. Шпаківська з маленьким
Миколою на руках, 1909р.*

*Н.В. Шпаківська, – мама Миколи Шпака.
На руках Ліда, стоять Саша і Микола.
Крим, 1911-1912рр.*

Сестра М. Шпака Ліда, с. Липки

М. Шпак, 1927-1928рр.

М. Шпак з сестрою Лідою та двоюрідним братом Олесем, 1938р.

А. Шиян та М. Шпак, 1929р.

*М. Шпак з родиною
(зліва направо: Тетяна, Неоніла, Катерина, дружина Зінаїда Горбатенко)*

*М. Шпак з дочками
(зліва направо): Тетяна, Неоніла, Катерина*

*Т.М. Лебединська-Шпак дома (м.Київ, вул. Леніна, 68 кв.15)
разом з батьком – поетом М. Шпаком
і дружиною письменника В. Кондратенка, 1940р.*

*Катерина Шпак, донька М.Шпака,
дружина письменника Юрія Кругляка,
Київ, 13.09.57р.*

*Син М.Шпака – Володимир 1940-1941
Йому присвячений вірш
«Ти так хотіла сина...»*

У дворі редакції «Молодняк». Харків, Пушкінська, 24, 1930р.

Сидять: Огнєв, М. Гольдштейн, П. Усенко, В. Луговський, М. Шеремет.

Стоять: Л. Гримайло, Є. Фомін, І. Бойко, М. Шпак, І. Гончаренко, А. Ключчя, Г. Мізюн

*В. Кучер, К Герасименко, В Козаченко,
М. Шпак, 1939-1940рр., м. Київ*

*Авторепродукція з картини Віри Єніної (1933-1934р., Харків)
Зліва направо: стоїть Павло Усенко, біля нього сидить Іван Гончаренко,
за столом читає свою поему «Вартові миру» Микола Шеремет, напроти
нього Микола Шпак, на дивані сидять Ярослав Гримайло та Андрій Клоччя,
на стільці Віра Єніна.*

М. Шпак, Полтава, серпень 1941р.

РОЛІТ, квартира М. Шпака

*Ю. Гундич, Е. Фомін, М. Шпак, А. Шиян, О. Новицький,
22 червня 1941р., Володимирська гірка, Київ*

ДИПЛОМ

Лауреата Міжнародної премії
ім. Гулака-Артемовського С.С.

Українська Екологічна Академія Наук
Міжнародна Рада Директорів, діячів науки,
культури, літератури та мистецтва країн світу,
Міжнародний центр "Барвінок",
Перший в Україні Національний Театр Пісні,
Міжнародний гуманітарний Фонд імені О.С. Пушкіна,
Національна філармонія України.

ЛАУРЕАТ ПРЕМІЇ ІМЕНІ С.С.ГУЛАКА- АРТЕМОВСЬКОГО

Міжнародна премія ім.
С.С.Гулака-Артемовського за
1997 рік присуджена поетові-
партизану Миколі ШПАКУ
(по смертю) за високу пое-
тичну майстерність та ак-
тивну партизанську боротьбу
проти фашизму в роки Вели-
кої Вітчизняної війни.

Премію заснували Українська екологічна академія наук, Міжнародна рада директорів, діячів науки, культури, літератури та мистецтва країн світу, літературно-художній журнал "Дніпро", міжнародний центр "Барвінок", перший в Україні національний театр пісні, Міжнародний гуманітарний фонд ім. О.С.Пушкіна та Національна філармонія України.

Рішенням Преміальної комісії від 2 червня 1997р.
присуджено Міжнародну Премію
імені Гулака-Артемовського С.С.

Миколі Шпаку

за високу професійну майстерність,
активну громадсько-пропагандистську діяльність,
за високий внесок в об'єднання людей мери
в ім'я прогресу та процвітання нації.

Президент Української Екологічної Академії Наук
Член Рад. Національної Академії Наук України

Директор Інституту Літератури та Мистецтва
Української Академії Наук

Лауреат Дипломатичної премії
ім. К.Г.Шибанова

Народний артист України
професор

М. Шпак

«Літературна Україна» № 28 (47-46)
21 серпня 1997р.

Вулиця М. Шпака, м. Київ

Вулиця М.Шпака, Київ 60-ті рр.

*Дружина Шпака – Зінаїда Костянтинівна Горбатенко-Шпак та її онуки:
Микола Лебединський та Олена Мітякіна (приймочна дочка Ю.М. Круглика)*

На вул. М. Шпака, м. Київ, 70-ті рр.

*Дружина: Зінаїда Костянтинівна Горбатенко-Шпак;
брат М. Шпака, Максим Іпполітович Шпаковський*

*Дошка на стіні школи ім. М. Шпака
с. Липки, Житомирська обл.*

Школа ім. М. Шпака с. Липки, Житомирська обл.

Родина М. Шпака: Галя Шпаковська (племінниця), З.К. Горготенко-Шпак (дружина М. Шпака), Микола Лебединський, Наталя Братунь (онуки), Юрій Колісниченко - чоловік Наталії, Юрій Кругляк – чоловік дочки Катерини, письменник, 24.02.79р. с. Липки

Лебединська Т.М. (дочка М. Шпака) біля дошки її батька, травень, 2009р. с.Липки

*Мати дружини М. Шпака Пелагея Іванівна Шевченко і мама М. Шпака
Неоніла Василівна Шпаківська з онуком Миколою Лебединським
(сином дочки М. Шпака Тетяни), Київ 50-ті рр.*

*Внук М. Шпака - Микола Ігорович Лебединський та онука М. Шпака –
Наталя Братунь-Колісниченко (дочка Братуня Р.А.)*

*Каров О.М. (правнук М.Шпака)
біля меморіальної дошки
свого прадіда*

*Проф.С.І. Болтівець
в гостях у дочки М. Шпака,
Лебединської Т. М.
і kota Степана,
2 липня 2022 року.*

Надія Казиміра з дочкою М. Шпака Т.М. Лебединською, 04.11.1999р.

Т.М. Лебединська у квартирі Ольди Петрової, онуки І.Н. Григоровича, родичі якого брали участь у викупі Т.Г. Шевченка, жовтень 2016р.

*Дорогій Зінаїді Костянтинівні Горбатенко-Шпак на згадку про виставку
Миколи Іполітовича Шпака в дев'ятому залі експозиції Київського
літературно-меморіального музею Лесі Українки у лютому-квітні 1979 р.
Колектив музею Лесі Українки, Київ, 30.05.1980р.*

Виставка до ювілею СПУ. Київ

***«У Києві, де вгору
гнеться вулиця....»
(Будинок РОЛІТ)***

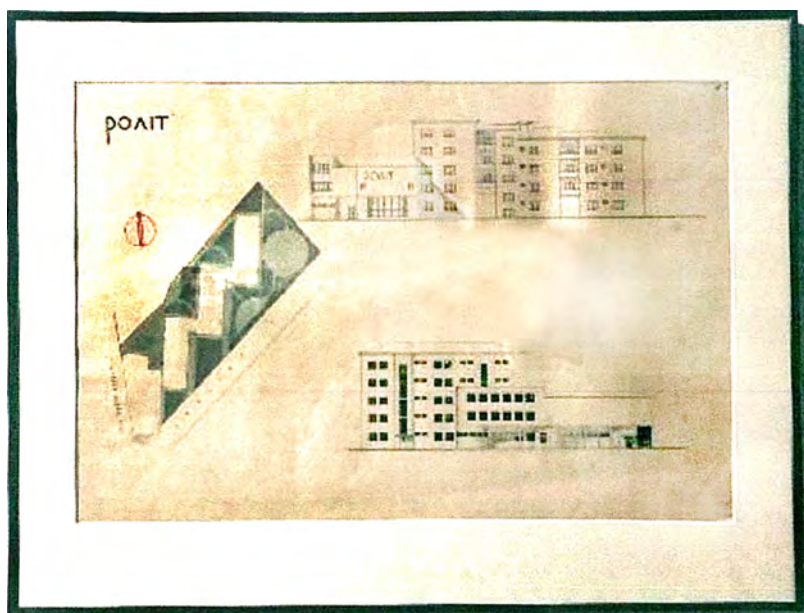
До статті Н.Г. Наумової

***«Інтелектуальна аура
РОЛІТу»***

До статті Т.В. Цимбал

(друкується вперше)

Проект будинку «РОЛІТ»

Проект будинку «РОЛІТ»

Голові Київської міської
організації НСПУ
Даниленку В.Г.,
Члена спілки письменників
Лебединської Тетяни Миколаївни

Звернення

Просимо звернути Вашу увагу на дві природні пам'ятки - два каштани, яким рівно стільки ж років, скільки й будинку письменників (вони ростуть за адресою: вул. Богдана Хмельницького, 68 (у дворі історичного письменницького будинку)). Їх садили видатні діячі української культури: М. Рильський, М. Бажан, А. Малишко, М. Стельмах, В. Сосюра, Л. Забашта та багато інших. Біля цих дерев гуляв Остап Вишня разом зі своєю собакою - Гаєм. А.П. Майборода написав пісню, відому у всьому світі: «Знову цвітуть каштани» на слова А. Малишка, що навіяна йому цими деревами. Також можна дослідити ще багато історій, пов'язаних з цими деревами.

Просимо взяти під захист цю історичну пам'ять, а може пізніше і надати їй статус офіційної державної пам'ятки, як це зроблено в місті Гребінка, де місцева влада взяла під свій захист каштан В. Даля і як дуби Т. Шевченка в Києві.

*С. Болтівець, Т. Лебединська, Л. Яремійчук, І. Кравченко (зліва направо)
у дворі будинку РОЛІТ біля каштанів*

Меморіальні дошки на стінах РОЛІТу

Я ЖИВУ В МУЗЕЇ «РОЛІТ» (РОБІТНИКИ ЛІТЕРАТУРИ)

Будинок за адресою Богдана Хмельницького, 68 був побудований архітектором В.Г. Кричевським (1873 – 1952) в 1934 році. Понадтлістоїття адреса «Роліт» сприймалась як синонім української культури. В ньому мешкали видатні письменники, художники, композитори. Свого часу мешканцями «Роліт» були такі видатні особи, як:

1. Антоненко – Давидович Борис (кв. 24, 53)	19. Кочерга Іван (кв. 4)	37. Рильський Максим (кв. 70)
2. Бажан Микола (кв. 31, 76)	20. Корнійчук Олександр (кв. 15)	38. Руденко Микола (кв. 24)
3. Ватуля Олексій (кв. 39)	21. Кундач Олексій (кв. 9, 38)	39. Сенченко Іван (кв.16)
4. Вищеславський Леонід (кв. 74)	22. Кіпініс Циж (кв. 3, 37)	40. Сіляренко Семен (кв. 11, 24)
5. Вишня Остап (кв. 21)	23. Копиленко Олександр (кв. 37, 72)	41. Смілянський Леонід (кв.29)
6. Голованівський Сава (кв.55)	24. Кулик Іван (кв. 46, 3)	42. Смолич Юрій (кв. 18)
7. Голово Андрій (кв.71)	25. Любченко Аркадій (кв.21)	43. Собко Вадим (кв. 62)
8. Гончар Олесь (кв. 65)	26. Лятошинський Борис (кв. 63)	44. Сосюра Володимир (кв. 34)
9. Гофштейн Давид (кв. 62)	27. Ле Іван (кв. 13)	45. Стелямах Михайло (кв. 70)
10. Гордєєв Семен (кв. 55,25)	28. Малишко Андрій (кв. 68)	46. Талаласівський Матвій (кв. 13)
11. Гарцман Матвій (кв. 53,32)	29. Микитенко Іван (кв. 52)	47. Тичина Павло (кв. 38, 68)
12. Дубов Микола (кв. 29)	30. Новицький Олексій (кв.27)	48. Толкачов Зіновій (кв. 40)
13. Забашта Любов (кв. 68)	31. Охременко Вадим (кв.54)	49. Торин Володимир (кв. 59)
14. Іваненко Оксана (кв. 6)	32. Панч Петро (кв. 58, 64)	50. Усенко Павло (кв. 67)
15. Качура Яків (кв.14)	33. Первомайський Леонід (кв. 69)	51. Шпак Микола (кв. 33, 15)
16. Квітко Лев (кв. 12)	34. Підсуха Олександр (кв. 6)	52. Шулило Микита (кв. 66)
17. Кирилюк Євгеній (кв.11)	35. Пригара Марія (кв. 53)	53. Яновський Юрій (кв. 66)
18. Кобилецький Юрій (кв.35)	36. Рибак Натан (кв. 61)	

Серед мешканців «Роліт» було репресовано 36 діячів культури.

У 1970 році «Роліт» був оголошений архітектурною історичною пам'яткою України. Визначною пам'яткою «Роліт» є каштани, які були висаджені відомими діячами української культури. Під цими деревами А. Малишко і П. Майборода написали "Київський вальс" – гімн Києва.

На будинку «Роліт» встановлено 29 пам'ятних дошок діячам української культури, які жили в цьому будинку.

Дошка встановлена за підтримки та сприяння ТОВ «Юридична фірма «Городисський та Партнери».

*Дошка встановлена у дворі РОЛІТу,
де вказано, у яких квартирах жили мешканці будинку
(за ініціативою Т. Лебединської-Шпак)*

ОГОЛОШЕННЯ

Неділя, 12 вересня 2021 року, початок о 15:00

Місце проведення: Будинок «Рубіжників літератури»(Рубіж), Київ, вул. Басмана Хмельницького, 68, музичний двор будівлі, місцями між двома кімнатками, під якими Андрій Мельник і Павло Майборода написали «Київський галерея»: «Знову відкрити кімнати...».

Урочисто відкриття пам'ятної дошки, присвяченої творчим українській літературі ХХ століття у м.Києві

«МОЛОДІСТЬ МИЛА, – ТИ ЩАСТЯ МОЄ

Оруддя:

Тетяна Лебединська, кандидат філософських наук, член Національної спілки письменників України.

Ініціатор і замовник виготовлення і встановлення

пам'ятної дошки:

ТОВ Юридична фірма «Городиський і Партнери»

Вітальне слово

Сергій Болтівець, професор, голова Бюро «Освіта дорослих України».

Пісенні віванки

Володимир Петровський, пісняр, голова ВГО «Всукраїнський парламент працездатних інвалідів».

Виступи:

Анжела Микитівна Цесюкова, голова Бердичівського міського комітету професійної працівників освіти;

Ольга Володимирівна Черв'якова, професор, доктор наук з державного управління;

Ніна Сабіжанко, керівник ВГО «Пробудження», член-кореспондент Міжнародної академії культури безпеки, екології та здоров'я;

Тетяна Балуєва, академік Міжнародної академії культури безпеки, екології та здоров'я.

Поети, піснірі і митці

Геннадій Горювий, Олена Горюва, Олена Василенко, Валентина Братчанська, Іван

Виниш

УКРАЇНСЬКЕ
КООРДИНАЦІЙНЕ БЮРО
Міжнародної
професійно-оруддяної програми
«ОСВІТА ДОРΟΣЛИХ УКРАЇНИ»
за сприяння Інституту міжнародного
навчання ЮНЕСКО

UKRAINIAN
COORDINATION BUREAU of
INTERNATIONAL
ADULTS EDUCATION PROGRAM
with assistance by the UNESCO
Institute for Lifelong Learning

Державний інститут сімейної та молодіжної політики України

EUROPEAN ASSOCIATION for SECURITY

Національна спілка художників України

Об'єднання працівників культури України

Всукраїнське наукове Товариство Івана Огієнка

Міжнародна академія культури безпеки, екології та здоров'я

ГО ВГО «Всукраїнський парламент працездатних інвалідів»

Федерация інвалідів систем спортивної реабілітації «Тамарини»

ГО "Інтелектуальний штаб громадянського суспільства"

Центр духовного розвитку та творчої ініціативи «Гармонізація»

Громадська спілка «Асоціація ветеранів війни, учасників АТО

(ООС), членів сімей загинув (померлих) та інвалідів війни»

Студія-галерея «Ми думом несламіно»

ПРОГРАМА

XXII МІЖНАРОДНОГО

«ТИЖНЯ ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ» В УКРАЇНІ:

МІСЯЦЬ ЦІЛОЖИТТЄВОЇ ОСВІТИ У РОЗВИТКУ

ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В УКРАЇНІ

11 – 17 вересня 2021 року

Україна

*Тетяна Миколаївна Ледебинська
(донька письменника
Миколи Шпака) (праворуч)
на відкритті пам'ятної дошки
12 вересня 2021 р.*

Делегація з Бердичева на відкритті пам'ятної дошки, присвяченої відомим мешканцям РОЛІТу (Київ, 12.09.2021)

Онук письменника М. Гарцмана М. Вайсберг на конференції в музеї П. Тичини (перший ліворуч)

Делегація із Бердичева на конференції, присвяченій РОЛІТу, в музеї П. Тичини

*Шиленко Ю.А. науковець музею Т.Г. Шевченка, проф. Болтівець С.,
проф. Лебединська Т.М.*

*Проф. Лебединська Т.М.,
проф. Конончук Т.І., проф. Ромащенко Л.І.
(зліва направо)*

*Презентація матеріалів
міжнародних конференцій
2000-2021 рр.*

Представники Юридичної фірми «Городисський та Партнери», директор Бочаров М.А. та Стадник А.В. (спонсори проведення конференції); Михайл Бочаров, учень Києво-Могилянського колегіуму; проф. Лебединська Т.М.

Берестовська Юлія - науковий працівник музею Т.Г. Шевченка та проф. С. Болтівець

Для нотаток

Для нотаток

Для нотаток

Наукове видання

МАТЕРІАЛИ
I (XXI) Міжнародного наукового семінару
«РОЛІТ в історії української культури»

12 грудня 2021 року

*Під загальною редакцією Т.М. Лебединської,
кандидата філософських наук, професора,
члена Національної спілки письменників України*

Підписано до друку 07.07.2022 р. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Times. Ум. др. арк. 22,32. Обл. вид. арк. 19,75
Тираж 300 прим. Зам. № 2042

Віддруковано ФОП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області,
вул. Шевченка, 20. Тел.: (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.